

la bruyère

«La Bruyère este unul dintre minunații scriitori ai secolului lui Ludovic al XIV-lea. Nimeni altul n-a știut să dea mai multă varietate stilului său, mai multe forme felurite graiului său, mai multă mișcare gândirii sale. Coboară de la înalta elocință la familiaritate, trece de la o glumă la un raționament, fără să supere vreodată gustul cititorului. Ironia este arma lui de predilecție; deopotrivă de filozof ca Teofrast, privirea lui cuprinde un mai mare număr de lucruri și observațiile lui sînt mai originale și mai profunde. Teofrast face presupuneri, La Rochefoucauld ghicește și La Bruyère arată ce se petrece în adîncul inimilor.»

Chateaubriand

331

la bruyère

la bruyère
caracterele

editura pentru literatură

Vol. I și II lei 10

Ilustrația copertei : *Andrei Olsufiev*

jean de la bruyère

caracterele
sau moravurile acestui veac

★

TRADUCERE ȘI NOTE
DE AUREL TITA
PREFAȚĂ DE
N. N. CONDEESCU

"EX LIBRIS"

Prof. MIRCEA POPA

1968

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

Traducerea *Caracterelor* lui Teofrast
de *Maria Marinescu-Himu*

Ediția a II-a
La Bruyère

OEUVRES COMPLÈTES

Bibliothèque de la Pléiade, N.R.6.

Texte établi et annoté par Julien Benda

Paris, Gallimard, 1957

PREFAȚĂ

La apariția cărții lui Jean de La Bruyère, *Caracterele sau moravurile acestui veac* (1688), contemporanii au fost unanimi în a exclama : „Stranie operă !“ Conținutul ei de critică socială directă și forma ei de prezentare, străină preocupărilor vizibile de orînduire logică, totul le părea neobișnuit, nou ; uimitor unora, scandalos altora. Astăzi, în perspectiva a două veacuri și jumătate, *Caracterele* nu ne mai fac efectul unui produs de generație spontană. Descifrăm lămurit în paginile lor filoane ideologice și tendințe literare proprii veacului clasic francez și, dincolo de acestea, fundalul contradicțiilor monarhiei absolute, al ascuțirii luptei de clasă, ca un îndepărtat preludiu al revoluției burgheze din 1789.

Echivalentul cărții lui La Bruyère ar fi, mai aproape de noi sau în zilele noastre, un vast roman realist-critic, cum vor compune Balzac și toți scriitorii angajați pe calea deschisă de el. Am fi aflat acolo zugrăviri de medii, scene ale comediei, sau poate ale tragediei umane ; portrete în abundență, unele ridicate pînă la valoarea unor tipizări reușite, cu viață interioară verosimil redată, și pe ici, pe colo crîmpeie de concepții asupra societății. Nu mult după moartea lui La Bruyère, ducele Henri de Saint-Simon schi-

țează în *Memoriile* sale un astfel de vast tablou al timpului său. În secolul al XVII-lea însă, romanul nu era încă genul moloh de astăzi, pe cale de a le devora pe celelalte, concurent nu numai al poeziei și al teatrului, dar și al sociologiei și al moralei, oglindă credincioasă, în orice caz, al unei generații, la un moment dat al istoriei.

În vremea lui La Bruyère, romanul aștepta încă la porțile literaturii. Cu excepția *Prințesei de Clèves* a Madeleinei de La Fayette, capodoperă de analiză psihologică, genul era pur recreativ. Rari erau autorii care să-l fi învigorat prin încorporarea unor frânturi din realitatea contemporană. Îi numărăm pe degetele unei singure mîini: Ch. Sorel, Paul Scarron, Antoine Furetière. Operele lor se răzlețesc în masa romanelor de aventuri: pastorale, cavalierești, mondene într-un fals mediu istoric. De la Honoré d'Urfé pînă la Madeleine de Scudéry, ficțiunile acestea extravagante, desprinse de viața materială a timpului, dar nu și de visurile unei aristocrații cu fața întoarsă spre trecut, constituiau o puzderie de romane idealiste, de o prolixitate descurajantă, care îngăduia prea puțin aprofundarea omului, a ghemului de contradicții din sufletul lui, a comportării lui între niște semeni interesați a-i exploata slăbiciunile.

Este tocmai ceea ce căutau cunoscătorii de literatură în scrierile vremii. Iată de ce romanul este un tolerat în afara sferelor înalte ale literelor. Boileau nici nu-l menționează în *Arta poetică* a lui. De unde purcedea acest gust al francezilor de acum trei secole pentru literatura cercetătoare a ascunzișurilor cugetului și inimii omenești? Le venea de la concepția lor dogmatică despre creațiile spiritului, concepție preluată de la antici. Considerau izbutită opera înfăptuită cu talent, dar și după o serie de prescripții catalogate în numeroase manuale de poetică. Toate prelucrau preceptele *Poeticii* lui Aristotel, din secolul al IV-lea î.e.n., cele din *Epistola către frații Pisoni* a lui Horațiu, sporite ambele de

ample comentarii ale unor umaniști italieni din secolul al XVI-lea : Vița, Scaliger, Castelvetro, Robortello și alții. Toți acești teoreticieni ai literelor insistau, printre altele, asupra ornamentului psihologic al ficțiunilor. Porneau de la un postulat utilitar : scopul suprem al literaturii este să înobileze sufletul, să-l îndemne la acțiuni mărețe, să-l îndepărteze de patimile josnice. Țelul acesta lăudabil nu putea fi însă atins decît printr-o cunoaștere adîncă a omului, a facultăților inteligenței lui, a resorturilor lui lăuntrice, a moravurilor lui din cadrul societății.

Filozofia raționalistă a vremii îndemna către aceeași introspecție. Descartes însuși, în *Tratatul despre pasiuni* (1649), rînduise, ca pentru folosința oamenilor de litere, o întreagă tipologie a impulsurilor de acest gen. Iată de ce întreaga literatură franceză din secolul al XVII-lea este orientată spre „natură“, adică spre adîncirea firii omului și a comportării lui în societate. De la Corneille înainte, i se cere tragediei un *resort* dramatic, adică o pasiune cnducătoare a acțiunii. Admirația față de modelele date de Molière impune comedia de caracter. Poezia epică le urmează exemplul și urmărește, ca și celelalte genuri, crearea de tipuri construite logic, acționînd potrivit trăsăturilor sub care au fost înfățișate inițial.

Secolul al XVII-lea francez dezvoltă chiar un gen al aprofundării omului interior. Bogata literatură a moraliștilor ne pune la dispoziție un material imens pentru cunoașterea acestei orientări spre om, proprie vremii. Orientarea continua ipostaza supremă a umanismului Renașterii. Genul a fost într-adevăr întemeiat de ultimul mare umanist de atunci, omul care a regîndit și a re trăit marile sisteme morale din antichitate, Michel de Montaigne. Între *Eseurile* sale din 1580 și *Caracterele* lui La Bruyère a trecut un secol și mai bine. S-au plecat, de atunci, asupra sufletului omenesc Blaise Pascal în notele pregătite pentru o apologie a creștinismului, ducele de La Rochefoucauld într-o serie de maxime

amare și mulți alții, excelent analizați în ideile și în arta lor de Elena Vianu în cartea sa despre *Moralisții francezi* (1968). Din această incursiune în adâncurile lor și ale semenilor din juru-le nu s-a înapoiat nici unul deosebit de încântat. Dimpotrivă, n-au lipsit să noteze mizeria morală a omului din vremea lor, devorat de pasiuni, egoismul fiindu-i singurul fir conducător de-a lungul vieții.

Acest om, când slab, când feroce, inteligent și instruit, era cel întâlnit de moraliști în saloane, în cercuri literare, în anticamerele Luvrului. Se discuta acolo tot despre om, despre înclinările și pasiunile lui, despre virtuți care nu-i serveau la mare lucru, despre lipsa de scrupule aducătoare de averi și cinstiri. Exprimau concentrat, în maxime generalizatoare, constatările lor lipsite de iluzii și își făceau reciproc portretele morale, căutând să nu ascundă nimic din trăsăturile originalului. Pe la mijlocul veacului, între 1650 și 1670, astfel de jocuri de societate, vădind curiozități psihologice încă insuficient satisfăcute de literatură, erau foarte răspândite în saloanele aristocrației din preajma curții. La Rochefoucauld, cardinalul Paul de Retz, ducesa de Montpensier și unii dintre oaspeții lor au lăsat portrete, și chiar autoportrete, pline de observații fine, denotând capacitatea de pătrundere în tainele sufletelor unor oameni obișnuiți cu disimularea printr-o îndelungată practică mondenă. Maxime și portrete abundă și în scrisori, pătrund și în teatru. *Mizantropul* lui Molière este un moralist de comedie de o luciditate și o dezamăgire egale cu ale lui La Rochefoucauld, iar Celimène, spirituala și frivolă cochetă indiferentă față de iubirea lui, strălucește în arta portretului satiric, din care schițează în actul al II-lea o întreagă galerie.

Concepția clasică despre literatura cu menire educatoare, saloanele înclinate spre cercetarea pasiunilor și moravurilor, o lungă tradiție a cugetărilor despre om pentru a-l cunoaște și a-l ameliora eventual, toate aceste curente și tendințe au

creat climatul favorabil apariției celei mai complete oglindiri a societății franceze din apogeul monarhiei absolute, cartea lui La Bruyère.

★

Accest ultim mare moralist al veacului și-a scris însă unica lui carte în condiții diferite de ale înaintașilor săi. Michel de Montaigne este un om al Renașterii preocupat să verifice la contemporanii lui, precum și la el însuși, în ce măsură scepticii, stoicii și epicureii din lumea greco-romană au scrutat just natura omului. René Descartes, savant și filozof dualist, urmărește interdependența dintre fiziologie și pasiuni, punind bazele îndepărtate ale unei psihologii materialiste. Blaise Pascal, ferventul jansenist de la Port-Royal, umilește pe omul supus atîtor slăbiciuni spre a-l aduce pe calea credinței, singura în stare, după el, a-i conferi oarecare demnitate. François de La Rochefoucauld este moralistul dezamăgit al nobilimii învinse prin Fronța de la 1648—1653 și silită de Mazarin să se resemneze la rolul de slujitoare a monarhiei absolute.

La Bruyère își definitivează scrierea în anii cînd această monarhie începe să piardă încrederea burgheziei, clasa care îi susținuse politica și-i plătise luxul. Curtea era neînfrînată în risipa ei; clădirea palatului de la Versailles și frecvente războaie de prestigiu impuseseră sporuri considerabile de impozite. Influența iezuiților în stat prin mijlocirea doamnei de Maintenon, umila lor unealtă, înăsprea persecuția protestanților, lovea deci tot în burghezie, fiindcă o bună parte din negustori, zarafi și meseriași-patroni aparțineau sectei lui Calvin. După revocarea Edictului din Nantes (1685), care le garantase libertatea cultului, emigrară mai toți și prăvăliră economia franceză într-un marasm primejdios dezvoltării ca-

pitalismului manufacturier embrionar în sinul orînduirii feudale muribunde. La Bruyère, burghez parizian, a fost martorul tuturor acestor greșeli ale monarhiei, le-a resimțit consecințele, a cunoscut îndeaproape pe sfetnicii lipsiți de răspundere ai acelor aventuri politice și a exprimat în cartea sa opoziția clasei sale față de regim și față de pătura conducătoare a acestuia. Este moralistul momentului istoric al destrămării alianței dintre burghezie și „regele-soare“, al trecerii în opoziție a majorității acestei clase.

*

Dar să cunoaștem mai îndeaproape pe La Bruyère omul. Apartinea, cum am spus, micii burghezii pariziene și se născuse în 1645. Tatăl lui lucra la serviciul rentelor de la primăria orașului. Fără ajutorul unui unchi burlac, familia, împovărată de copii, ar fi cunoscut mizeria. Copilul izbuti, astfel, să studieze într-un colegiu condus de călugări oratorieni, buni magiștri de latină și greacă. Obținu apoi o licență în drept la Universitatea din Orléans. Va fi profesat avocatura în tinerețe (1665—1671), dar nici un document nu ne-o asigură, în afară de paragrafele din *Caractere* (VII, 21 ; XI, 27) doveditoare ale unei bune cunoașteri a faunei Palatului de Justiție. Moartea unchiului, întîmplată în 1671, îi aduce o modestă moștenire, folosită îndată la cumpărarea unei funcții. Da, slujbele în aparatul de stat, de la aceea de măsurător de grîne în portul Parisului pînă la demnitatea de prim-președinte de parlament, adică instanță superioară de justiție, se vindeau pe atunci la mezat, ca apoi să fie plătite cu lefuri derizorii, ceea ce autoriza larga despăgubire a slujbașului din buzunarele supușilor maiestății-sale de cîte ori aceștia aveau de-a face cu împărțitorii de dreptate, cu încasatorii birurilor, cu paznicii ordinii publice și cu alți intermediari între ei și puterea supremă. Slujba cumpărată

devenea proprietatea achizitorului : o putea vinde, lăsa moștenire sau încredința altuia spre a o exercita în numele lui.

Sistemul acesta al venalității funcțiilor publice convenea unui studios șolitar și meditativ ca La Bruyère. Căută și el o astfel de slujbă ideală pentru un plasament de capital și o găsi pe cea de trezorier al Normandiei apusene, cu reședința la Caen. Optsprezece mii de livre vărsate peșin la Controlul general al Finanțelor, condus de Colbert, îi asigurau un salariu de 2.350 de livre anual. În mai puțin de opt ani i se amortiza capitalul, și leafa îi devenea rentă, micșorată doar de suma defalcată pentru plata înlocuitorului, trezorierul efectiv, grijuliu să-și rotunjească la fața locului veniturile din mite și însușiri ale banilor „regelui” prin măsluirea registrelor.

În acest timp, titularul „oficiului” ducea la Paris un trai modest, dar liniștit, între mansarda lui din strada Augustinilor și Grădina Luxembourg din același Cartier Latin. Citea scriitori greci și latini, traducea din Teofrast și observa atent oameni și fapte de-ale lor, departe de intrigile curții, instalată de curînd la Versailles, departe de emoția europeană provocată de agresiunea pusă la cale de Ludovic al XIV-lea împotriva Olandei.

Cunoștea un singur om de curte, prețuitor al erudiției lui umaniste. Era Jacques Bossuet, episcopul de Meaux, fost profesor al Delfinului, adică al fiului prim născut al regelui, și rămas pe lîngă acesta ca sfetnic ascultat. S-a întîmplat pe atunci ca prințul Louis de Condé să-i solicite lui Bossuet un preceptor pentru nepotul lui de fiu, copil mărginit, capricios și arogant. Episcopul l-a recomandat pe La Bruyère. Era în vara lui 1684, în acei ani de pace trecătoare dintre invazia Olandei și războiul pornit împotriva Franței de coaliția europeană numită Liga de la Augsburg. Palatul din Versailles începea să-și capete înfățișarea de astăzi, cu imensul lui paroc amenajat de Le Nôtre. În jurul Parisului, alte fastuoase palate senioriale imitau în mic viața de lux și plăceri a gran-

dioasei reședințe regale. Unul din aceste mici Versailles-uri era și castelul din Chantilly, pe insula unui lac dintr-o pădure seculară de stejari, la miazănoapte de capitală, în ținutul Valois. Deși actualul Chantilly este o reclădire a celui vechi, ne permite totuși, prin arhitectura lui, să reconstituim cadrul în care și-a trăit ultimii ani vestitul comandant de oști Louis de Bourbon-Condé, învingătorul de la Rocroi, răzvrătitul frondelor, umil curtean mai apoi. În acest palat somptuos, în parcul care-l înconjoară dincolo de lac, s-au desfășurat pe atunci petreceri zgomotoase, s-au dat recepții ruinate, ca cea din 1671 în cinstea regelui, în cursul căreia intendentul princiar, Vatel, s-a străpuns cu spada, spre a nu fi dezonorat de nereușita unui foc de artificii și de întârzierea carelor cu pește dinspre Marca Minecii, ceea ce i-ar fi ciuntit lista pantagreuelică de mîncări sortite mesei maiestății-sale.

În acest castel de basme a trăit și La Bruyère cea mai mare parte din ultimii săi ani (1684—1696), adică tot timpul cît s-a aflat în slujba lui Condé și a fiului său, ducele de Bourbon. Elevul său, tinărul duce de Enghien, era fiul acestuia din urmă. La Bruyère a încercat să-l învețe istoria și geografia, dar preceptoratul lui a dat greș. Învățăcelul era distrat și îndărătnic. Nici mintea nu-l ajuta prea mult. Inteligență și bunăvoință să fi avut, și tot n-ar fi profitat cîntă de lecțiile magistrului său : recepții, vînători, frecvente deplasări la Paris și Versailles îi compromiteau orice continuitate în studii. Lecțiile acestea n-au durat decît ceva mai mult de doi ani. După moartea lui Condé (1686), nimeni nu s-a mai preocupat de educația prințisorului, dar La Bruyère fu păstrat în casa acestuia, cu titlul de gentilom, dotat cu o pensie de trei mii de livre, mai mult decît îi aducea trezoreria din Caen. Nu l-a reținut acolo vreo ambiție deșartă. Nu pîndea clipa prielnică pentru a-l săpa pe Gourville, omul de încredere al prinților, și nici nu se gîndea ca Chantilly să-i deschidă calea spre Versailles. Mica curte în care trăia

dintr-o sinecură era pentru el un loc de observație cu largi perspective spre lumea aristocrației. Familia, Palatul Justiției, restul Parisului îi oferiseră zilnic ocazii de a cunoaște burghezia. Prin Caen, a luat contact cu provincia. În drum spre această metropolă normandă i-a zărit pe țărani plecați asupra ogoarelor senioriale, și în popasuri a putut să-și dea seama de adîncea lor mizerie. La Chantilly, înfățișarea lui distrată, gesturile lui lipsite de ostentație, persoana lui aparent ștearsă i-au permis vreme de mulți ani să studieze netulburat nobilimea și pe lingușitorii acesteia, să-și completeze astfel repertoriul social pe care avea să-l publice.

Cartea, îndelung meditată, i-a apărut în 1688, sub titlul *Caracterele lui Teofrast, traduse din limba greacă, împreună cu caracterele sau moravurile acestui veac*. Riscurile publicației și le asumase librarul-editor Etienne Michallet, unul dintre cei mulți de pe *rue Saint Jacques*, din Cartierul Latin. Excelentă afacere pentru îndrăznețul librar! În șapte ani și jumătate, nouă ediții, afară de alte zeci de postume! Și, culmea norocului, autorul nici măcar nu pretindea drepturi! Spusese într-o doară că le cedează fiicei editorului, pe atunci de-o șchioapă; fata, crescută o dată cu proporțiile *Caracterelor*, ajunsese la vîrsta măritîșului să aibă o zestre amețitoare de cîteva sute de mii de livre. Conți și marchizi își disputau grațiile ei printre rafturile cu cărți ale librăriei părintești. Fata a preferat un om de afaceri, din tagma celor anatemizați de La Bruyère. Alegerea nu contrazicea însă mersul istoriei: *Caracterele*, armă de luptă a burgheziei pariziene împotriva orînduirii feudale, a acelei burghezii animate încă de suflul frondelor, se transformaseră în capital folosit la consolidarea bazei materiale a aceleiași clase. Arta lor depășea însă conjunctura aceluia moment istoric și avea

să devină un bun spiritual capabil să străbată neștirbit veacurile și orînduirile.

Modestia și prudența autorului au fost cît pe-aci să ne lipsească de capodopera lui îndelung șlefuită. A început, cum am spus, prin a traduce în franțuzește *Caracterele* lui Teofrast, poligraf grec, discipol preferat al lui Aristotel pe vremea cînd Elada antică se pleca sub jugul cuceritorilor macedoneni (secolul al IV-lea î.e.n.). Cele 28 de „caractere” ale acestui peripatetician din Atena lui Demostene, 31 după alte manuscrise, conțin descrieri ale unor cusururi omenești: ipocrizia, lingușirea, flecăreala, avariția și altele. Descrierea rămîne abstractă. Chiar cînd defectul este încarnat într-un personaj, nici o trăsătură particulară nu-l personalizează, nu-i conferă pitorescul unui om în carne și oase. Este o operă de psiholog din școala observatorilor sufletului omenesc, formată de Aristotel. Unii eleniști s-au întrebat dacă nu cumva această colecție de chipuri ale scăderilor noastre cele mai antisociale, descrise la modul general, n-au constituit doar note în vederea unui tratat mai amplu de morală sau poate de poetică la îndemîna autorilor de comedii satirice din școala lui Menandru.

La Bruyère nu și-a pus însă atare probleme. N-a fost mînat de curiozitatea filologului. Teofrast l-a interesat ca un scrutator al viciilor și al maniilor omenești considerate în repercusiunile lor sociale. A găsit deci în moralistul grec editat de umaniștii Renașterii un patron și un îndreptar al propriilor lui înclinări de parizian obișnuit prin educație literară să urmărească la semenii lui manifestări de mărunte patimi disimulate sau de răbufniri ale unor pasiuni vulcanice.

Grecește învățase La Bruyère în colegiul cuvioșilor oratorieni care îl crescuseră, nu însă atît de bine încît să nu comită pe ici, pe colo cîte-un contrasens și să nu sară cîte un pasaj mai încălzit. Urmînd moda timpului său, n-a ținut, de altfel, să dea o traducere credincioasă, ci una li-

beră, aducînd a adaptare, o „frumoasă infidelă“, cum erau numite în glumă de contemporanii săi asemenea versiuni.

Teofrast i-a servit doar ca introducător, ca paravan pentru a strecura în dosu-i propriile lui *Caractere*, cele ale veacului său, identice ca titlu cu ale peripateticianului mort cu aproape două mii de ani înainte, dar altceva în esență, compuse, precum vom vedea, nu din intenții de pur moralist, ci cu indignarea criticului social.

Conștient de ceea ce scrisese, de pe pozițiile cărei clase și din ce mobile, La Bruyère a stat mult în cumpănă dacă este sau nu oportun să-și publice opera. Cei cîțiva intimi, cititori ai manuscrisului său, Malézieu, între alții, om de curte și prieten al lui Bossuet, îl preveniseră că o astfel de carte îi va aduce multe necazuri. Între orgoliul de autor și riscul injuriilor, La Bruyère a căutat să satisfacă orgoliul, evitînd totuși atacurile. A ales deci anonimatul. Precauție zadarnică! Curiozitatea stîrnită de portretele din *Caractere* a dus repede la descoperirea autorului, și zeci de „chei“ cîrculînd în manuscrise au pretins să identifice pe Champagne, parvenitul îmbuibat și egoist, pe Crizant, bogătaşul bătăran, sau pe Eugène, omul cinstit, rămas obscur din pricina onestității lui, precum și pe cele mai multe copii de pe natură din oartea sa. Succes de scandal, cum au insinuat îndată răuvoitorii și îndeosebi revista *Le Mercure Galant*, de a cărei nulitate culturală vorbesc în treacăt *Caracterele*. Succes dovedind oricum un interes viu din partea modelelor portretizate și a celor care își dădeau importanță căutînd să le identifice. Începu războiul Ligii de la Augsburg, cu victorii răsunătoare cîștigate de mareșalii de Luxembourg și de Catinat, dar plătite scump cu creșterea mizeriei maselor populare și cu spor de impozite la toți supușii regelui, în afară de nobili, scutiți de asemenea obligații înjosoare! Pe toată durata războiului (1688—1697), *Caracterele* au destins și au

distrat. Fiecare ediție aducea un nou lot de portrete. Era tocmai ceea ce simțiseră deopotrivă autorul și editorul că plăcea îndecosebi cititorilor. Cartea ajunsese astfel, în 1696, la proporții triple față de modesta continuare în contemporaneitate a operei lui Teofrast, prezentată publicului cu atîta timiditate în 1688.

Cum s-a hotărît totuși modestul La Bruyère să candideze la un fotoliu academic? Probabil că nu ambiția depășirii anonimatului prin oficializarea meritelor sale și nici jetoanele de prezență la ședințe nu l-au îndemnat să urmărească primirea lui printre membrii ilustrei companii, ci îmbieri insistente din partea unor prieteni prețuitori ai calităților operei sale. Printre susținătorii lui se numărau scriitori bine văzuți de rege ca Racine și Boileau, prelați cu influență ca Bossuet și nobili literați ca Rabutin de Bussy, vărul doamnei de Sévigné. În acei ani însă, de cînd pensiile academicienilor fuseseră simțitor sporite, fotoliile nemuritorilor defuncți începuseră a fi aprig disputate. Cu cincizeci de ani mai înainte, cînd, la invitația lui Richelieu (1635), Chapelain, Boisrobert, Conrart și Godeau întemeiaseră Academia Franceză, cu greu strînseseră în juru-le un mănunchi de scriitori, nu toți iluștri, dar deopotrivă de neîncercători în făgăduielile cardinalului de a-i înscrie pe lista liberalităților regale. Începînd însă cu primul an al domniei personale a lui Ludovic al XIV-lea, pensiile academicienilor, devenite mai consistente, erau plătite și cu mai mare punctualitate. Scriitori de prestigiu ca P. Corneille, Racine, Boileau, La Fontaine și alții îi deveniseră membri, astfel că autoritatea instituției crescuse. Se zvonea că dicționarul de multă vreme pregătit în ședințele ei se apropia de tipar, și evenimentul era așteptat cu legitimă nerăbdare.

De mai mulți ani, de altfel, Academia se afla în centrul actualității celei mai fremătătoare. În 1683, regele refuzase, un moment, să rectifice alegerea lui La Fontaine și impusese apoi cam cu de-a sila academicienilor pe preferatul său, Boileau. După întârziata recepție a fabulistului, urmă scandalul Furetière, membru exclus pentru vina de a fi alcătuit un dicționar prin încălcarea privilegiului din 1635 al Academiei. Procesul intentat exclusului trăgăna de-a lungul unor nesfârșite înfățișări, când izbucni în sinul companiei *Polemica dintre antici și moderni*, ca urmare a unui discurs în versuri al lui Ch. Perrault, *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*. De ajuns cu adorația mută față de antici! Am ars destulă tămâie pe altarele lor când nu aveam să opunem lui Euripidé și lui Horațiu nici un scriitor de proporțiile lor. Avem acum, proclama Perrault, și dramaturgi, și poeți egali cu cei ai Atenei și ai Romei de odinioară și, pe deasupra, o mișcare științifică alături de care Euclide și Arhimede fac umile figuri de începători!

Acest modernism afirmat zgomotos a împărțit în două tabere Academia, învrăjbită și mai înainte, ca urmare a competițiilor pentru locurile vacante. Scriitorii credincioși crezului lor estetic din tinerețe, cei numiți mai târziu „marii clasici” — Racine, Boileau, La Fontaine, Bossuet —, s-au reafirmat ca partizani ai anticilor și au invitat pe moderni la ceva mai multă modestie. Perrault strânsese în juru-i pe cei mai tineri dintre academicieni, printre care Bernard de Fontenelle, nepot de soră al lui Corneille, portretizat în *Caractere* sub numele de Cydias.

De acum înainte, candidatul la Academie era obligat să se înregimenteze fie la antici, fie la moderni. Fiecare alegere devenea o bătălie a celor două tabere.

La Bruyère, traducător și discipol îndepărtat al lui Teofrast, nu putea fi decât „antic”. Altminteri, Bossuet, Racine, La Fontaine și Boileau și-ar fi retras mâinile de deasupra lui.

Două respingeri nu l-au descurajat. La a treia a izbutit numai mulțumită unei intervenții a lui Louis de Pontchartrain, controlorul general al finanțelor, de bunăvoința căruia depindea plata regulată a pensiilor academice. Și totuși, modernii, mână-n mână cu *Le Mercure Galant*, făcuseră totul pentru a-i pregăti lui La Bruyère o nouă cădere. În ziua alegerii, fiecare academician găsi pe postavul verde al mesei, în dreptul său, textul unei epigrame perfide, care îndemna fățarnic la votul pentru „Alcip“:

„De-al vostru vrea să fie deci !
Să nu-l primiți cu hulă !
În numărul de patruzeci
Nu trebuie și-o nulă ?“

În discursul de recepție, noul academician nu a dat dovadă de abilitate spre înlănțuirea adversarilor săi. Și-a reafirmat, dimpotrivă, convingerile de partizan al „anticilor“, și-a elogiat susținătorii și i-a învăluit pe toți ceilalți într-o tăcere discrețitoare.

Ocupat cu îmbogățirea *Caracterelor* prin noi portrete, La Bruyère n-a mai elaborat nici o altă operă literară. *Dialogurile* sale asupra chietismului reprezintă numai o participare, cu semnificație pur episodică, la o polemică teologică purtată în acei ani de Bossuet împotriva lui Fénelon. Moralistul se declara și de data aceasta de partea lui Bossuet, împotriva misticismului doamnei Guyon, susținută de adversarul său.

A dispărut, de altfel în plină maturitate, fulgerat în primăvara lui 1696 de o congestie cerebrală. Abia trecuse de cincizeci de ani, vârsta la care murise și Molière.

*

În prefața din 1694 la *Discursul de recepție*, La Bruyère a susținut că, departe de a fi reflectat în *Caractere* un spirit

dezordonat, confuz, anticlasic deci, cartea sa era compusă după un plan meșteșugit, dacă nu și luminos. Că din cele șaisprezece capitole ale operei, cincisprezece își propuneau să denunțe pasiunile care îndepărtează pe oameni de viața cucerinică, ultimului rezervându-i-se cinstea de a ataca ateismul și a-l doborî. Atare intenții exprimate *post festum* n-au fost luate în serios nici de contemporani, nici de posteritate. Capitolul al XVI-lea a apărut de la bun început drept un adaos nefiresc, un placaj de ultimă oră, menit a-și concilia cercurile catolice și a le face să uite anticlericalismul din capitolele anterioare. Diatribele împotriva ateilor au avut mai mult darul să atragă atunci atenția publică asupra-le, iar după aceea să servească drept document despre forța unui astfel de curent chiar în anii de bigotism persecutor ai lui Ludovic al XIV-lea, căzut sub influența doamnei de Maintenon și a iezuiților din preajma acesteia.

Nu, *Caracterele* n-au structura logică, compoziția riguroasă a unei predici de Bossuet, a unei tragedii de Racine, a unei epistole de Boileau. Se vede cât de colo că autorul nu și-a mai dat osteneală să orînduiască notele îngrămădite de ani de zile, roade ale cugetărilor și observațiilor sale. Cap. VI, XIII, XIV, nu diferă esențial prin conținutul lor. Artist, La Bruyère a fost, și încă unul dintre cei mai de seamă ai clasicismului francez, nu însă în planuri, ci în amănunte. N-ar fi fost un arhitect de geniu, ci un excelent decorator de interioare, cu medalioane și panouri după gustul vremii.

Chiar capitolul cel mai coerent, primul, nu exprimă el singur toată estetica lui La Bruyère. Celebrul paragraf despre necesitatea contactului direct și continuu cu textele, astăzi lozincă a filologiei, a fost așezat în cap. XIV (72). Intreg cap. XV este o codificare a genului elocvenței reli-

gioase impus opinii publice de către ofensiva catolică specifică secolului al XVII-lea. Alte, multe, reflecții despre literatură și despre limba literară se găsesc împrăștiate în toată cartea. Din ansamblul lor se poate înfiripa o teorie a artei literare, una dintre cele mai conformiste față de concepțiile clasice exprimate mai înainte de Rapin, de Boileau și de atîția alți teoreticieni. Principiul utilității sociale; necesitatea unei îndelungate ucenicii; perfecțiunea indispensabilă operei, realizată nu numai prin geniu, dar și prin supunerea scriitorului la reguli; omul, etern subiect al literaturii prin pasiunile lui manifestate în forme și împrejurări mereu noi; respectul față de operele anticilor, modele inegalabile, iată în ce fel vede La Bruyère literatura. Subiecte noi? Cu neputință! Totul a fost spus. Nu putem fi originali decît prin reînnoirea expresiei, a formei.

Potrivit acestor precepte a considerat și el omul, sufletul acestuia, și l-a exprimat în formule îmbibate de amărăciunea lui. Nu prin aceste cugetări a plăcut el contemporanilor și nici astăzi n-avem vreun motiv să le admirăm în mod deosebit. Nu sînt originale. Recditează, cele mai multe, pesimismul lui La Rochefoucauld. Denunță în om intenții ascunse, nelămurite lui însuși, impulsii obscure ale unui egoism, incomplet mascat de educația religioasă și de convențiile mondene. Să considerăm pe cele din cap. XI, *Despre om*: 20, 30, 64, 65, 67 și multe altele tot de acolo sau din cap. IV. Una afirmă că „făgăduim după speranțe și ținem după temeri”; alta că „virtutea n-ar merge departe dacă n-ar întovărăși-o vanitatea”; o a treia că „mai de grabă ne vorbim noi înșine de rău decît să tăcem asupra-ne”. Neîncredere deci în om, în cel avut la îndemînă pentru intuire: burghezul parizian, financiarul din birourile controlorului general, nobilul studiat pe-ndelete în saloanele de la Chantilly. Maximele din *Caractere* ne înfățișează o imagine mai mult abstractă a societății franceze din vremea războiului Ligii

de la Augsburg. Rămân oricum un document social. Din punct de vedere literar, introduc în zugrăvirea portretelor, principalul titlu de glorie al lui La Bruyère, reuşita lui netăgăduită, latura operei lui prin care depăşeşte clasicismul şi vesteşte zorile veacului următor. Să le acordăm deci atenţia cuvenită.

*

Cele dintîi portrete, în număr de abia 418, par a fi fost un balon de încercare. Constatînd că au prins, că plac, autorul le-a sporit, cum am spus, de aproape trei ori : în ediţia definitivă din 1696 sînt 1.120, fără a mai vorbi de primele, amplificate pentru a le face cît mai circumstanţiate, cît mai pitoreşti.

Portretele de altădată, jocurile de saloane dinainte de La Bruyère, aprofundau psihologia unui personaj, îl considerau în viaţa lui publică, dar nu îi subliniau nici fizicul şi nici particularităţile vestimentare. Niciodată aceste portrete nu exprimaseră vreo critică socială. O astfel de atitudine era principial străină artei clasice franceze. Cînd o întîlnim în predicile religioase ale unui Bossuet sau ale unui Bourdaloue, imprecăţiile acestora pornesc de pe poziţiile bogaţilor, sfătuţi de binevoitorii lor din sînul bisericii să cumpere la preţ bun cerul prin milostenii în timpul vieţii. Numai la Molière întîlnim o artă cu tendinţe, în care utilitarismul clasic — literatura în slujba ameliorării morale a omului — devine o critică a aristocraţiei din punctul de vedere al burgheziei şi a burgheziei însăşi în măsura în care vîrfurile acestei clase imitau modul de viaţă al nobilimii.

Meritul de neuitat al lui La Bruyère este de a fi continuat opera lui Molière la cincisprezece ani după moartea marelui comic. A continuat-o prin cultivarea altui gen literar, în condiţii noi, cele ale reluării luptei unei bune părţi a

burgheziei împotriva orînduirii monarho-feudale. Lupta nu căpătase încă amploarea și înverșunarea pe care i le va imprima generația lui Diderot, a lui Helvétius și a lui d'Holbach. Asistăm la primele atacuri, încă timide, Bayle își publicase *Reflecțiile asupra cometei* (1683), și Fontenelle *Istoria oracolelor* (1687), fiecare ținînd la discreditarea uneia sau alteia din acele superstiții străvechi preluate de creștinism. La Bruyère li se alătură pentru a combate regimul, clasa dominantă, în alt sector: nobilimea, modul ei de viață, abuzurile decurgînd din privilegiile ei, din întreaga organizație de stat, cu funcțiile ei venale, cu sistemul ei deplorabil de arendare a impozitelor indirecte. Față de monarhie și față de biserică, La Bruyère este încă prudent. Pînă la un punct însă. Cap. X este o glorificare a lui Ludovic al XIV-lea, dar paragrafele 9 și 10, precum și 119 din cap. XII, exprimă o condamnare categorică a războiului. Aceste pagini elocvente așază pe autorul *Caracterelor* printre cei mai de seamă scriitori antibeliciști francezi, inspirator direct al lui Voltaire. A condamna războiul în anii unui conflict european provocat de politica anexionistă a lui Ludovic al XIV-lea însemna totuși a face serioase rezerve asupra excelenței regimului, asupra persoanei monarhului îndeosebi.

Dogme religioase La Bruyère nu discută; schițează chiar o apologetică a creștinismului (cap. XVI); venerează biserica dar nu și pe slujitorii ei. În cap. XIV, reeditează toate capetele de acuzație ale vechiului anticlericalism burghez împotriva unor abuzuri pe care Contra-Reforma catolică nu izbutise să le dezrădăcineze: spectacolul rivalității dintre preoți și călugări; contrastul între bogați și săraci printre clerici chiar, între canonicul trîndav și chinovitul famelic, între episcopul de curte, cu rare apariții în dioceza sa, și preotul de sat, aproape tot atît de mizer ca și enoriașii lui țărani.

Dezgustat de fumurile tuturor celor ridicați cît de cît deasupra mediocrității sociale, de pretențiile lor de a porunci și exploata, simpatia moralistului se îndreaptă sinceră, caldă, către marea masă a obișduiților regimului, cei douăzeci de milioane de truditori ai pămîntului. Clădesc castele, dar locuiesc în vizuini, cultivă grîne, dar adesea n-au nici pîine neagră. Celebrul paragraf 128 din cap. XI conține una dintre cele mai cutremurătoare mărturii asupra mizeriei țaranului francez din vremea apogeului monarhiei absolute. S-ar zice că este un comentariu plin de obidă la tabloul *Masă țărănească* al lui Louis Le Nain. Este cel dintîi text literar exprimînd curajos un protest direct, cu puternice accente de critică socială, protest împotriva nepăsării clasei dominante față de jalnica stare a țărănimii din secolul al XVII-lea. La Fontaine în *Bătrînul și moartea (Fabule, I, 16)* profitase de tradiția esopiană pentru a strecura asemenea critici, iar Bossuet în predica *Despre impenitența finală* evocase în 1662 mizeria maselor populare, dar din punctul de vedere creștin, al luptei pentru un colțisor în rai prin generoase milostenii. Zugrăvirea acelei mizerii ia la moralistul *Caracterelor* un ton acuzator nemaiauzit anterior. Simțim că Veacul Luminilor este aproape și că mințile clarvăzătoare din rîndurile burgheziei nu mai gîndeau despre țărani ca altădată, cînd Richelieu în *Testamentul său politic* îi comparase cu catirii, care, obișnuiți fiind cu munca, se păcătoșesc prin odihnă îndelungată.

În apriga lui denunțare a inutilității sociale a nobilimii, cea de veche obîrșie sau cea cu proaspătă preluare a particulei, La Bruyère depășește, pe alocurea, punctul de vedere burghez și pășește hotărît pe pozițiile mulțimilor de sărmani, ca în paralela din cap. IX, 25: „Dacă fac o comparație...“, terminată cu declarația „Nu stau în cumpănă, vreau să fiu om din popor“! Opțiunea sună agresiv: este o declarație de război! O fanfară vestitoare a unei noi alinieri de clase, cea din secolul al XVIII-lea: burghezia alături de exploatații

directi ai orînduirii feudale, de milioanele de Jacques Bonhomme, de țărani dijmași.

La Bruyère își manifestă cu tărie poziția de clasă cînd sfichiuipe nemilos pe *partizani*, cărora le consacră bună parte din cap. VI. Este vorba de financierii îmbogățiți prin arenda impozitelor indirecte. Plătind cu anticipație fîscului regal suma stipulată în contract, căpătau tacit încuviințarea de a scoate cît vor putea mai mult de la contribuabili prin sporirea arbitrară a taxelor. Aceste abuzuri, luxul sfidător în care se răsfațau, influența lor crescîndă în stat îi făceau urîți tuturor. Cum jaful lor se exercita mai ales în orașe prin prelevări asupra circulației bunurilor de consum, partizanii (de la *parti*, asociație, după sensul timpului) erau un flagel resimțit mai ales de către mica burghezie și de către meseriași. Pentru că sacul de bani îi ducea aproape întotdeauna în rîndurile nobilimii, acești parveniți, considerați pe drept cuvînt trădători ai clasei lor, cu aceleași ridicole ca Jourdain al lui Molière, stîrneau, în reprobarea generală, atît ura, cît și invidia celor dintre care plecaseși.

★

Oricare ar fi fost virulența criticii sale sociale, *Caracterele* ar fi rămas un document istoric și n-ar fi ocupat în literatură locul de cinste deținut de aproape trei secole, fără incomparabila artă a portretului, marea inovație a lui La Bruyère, cum am spus. După ce am precizat pe cine denunță, să vedem cum o face. Maximele lui pot fi uneori elocvente sau numai spirituale. Portretele au ceva mai mult. Sînt concrete în zugrăvirile lor, adesea intens pitorești, niciodată statice, animate, dimpotrivă, de mișcarea intensă a unei scene; trăsătura lor finală, neprevăzută de cele mai multe ori, exprimă laconic o dominantă menită a se întipări în memoria cititorului. Să considerăm unul dintre cele mai ample por-

trete din *Caractere*, unul dintre acelea care, prin compoziția îndelung studiată, prin distribuirea savantă a gesturilor unui personaj, îi întregesc treptat fizionomia morală, completată la ultimul rînd printr-o notare-cheie, un indicator rezumativ al categoriei reprezentate. Să luăm deci pe Onuphre (XIII, 24). Extinderea acestui portret de ipocrit religios se explică prin intenția lui La Bruyère de a da o replică lui Tartuffe al lui Molière. A doua denunțare deci a unui viciu generat de apăsarea, nu numai morală, exercitată de biserică, de tirania spirituală a acestora, de rolul ei precumpănitor în realizarea unor cariere strălucite pe vremea dinainte și de după revocarea Edictului din Nantes. De la *Tartuffe* (1664), fățărnicia practicilor religioase se întinsese ca o molimă, favorizată de „convertirea” regelui sub influența doamnei de Maintenon. Iată de ce La Bruyère introduce pe Onuphre al său în capitolul *Despre modă* începînd cu a șasea ediție a cărții sale. Dovedea curaj făcînd-o, deoarece, la Versailles, numărul falșilor cucernici din interes se confunda cu cel al curtênilor. Pe de altă parte, Ludovic al XIV-lea însuși, care încuviințase în 1669 reprezentarea publică a lui *Tartuffe* pentru a lovi într-o coterie potrivnică dezordinelor din viața lui intimă, se putea simți vizat, în 1690, într-un portret al unor lingușitori modelați după chipul și asemănarea lui. Ipocritul lui La Bruyère împinge și mai departe decît cel al lui Molière vigilența în materie de aparențe: patul îi este modest, dar salteaua moale; îmbrăcămintea lui simplă acoperă o rufărie fină; pe mese, i se văd cărțile de pietate catolică din arsenalul propagandistic al Contra-Reformei, dar sub căpătîi ascunde alt soi de lecturi; se plînge de leșinuri de la „inimă” la începutul posturilor, pentru a le justifica încălcarea. Este lipsit de ostentația lui Tartuffe și se arată mult mai prudent decît acesta: nu vorbește într-una și oricui de practicile lui bisericești, iar în casa care-l adăpostește nu comite greșca de a face curte soției protectorului său. ur-

mărind totodată captarea averii acestuia. Moștenirile sigure îl atrag mai mult decât donațiile în paguba unei familii. Pindește deci pe bogătașii fără copii. Pe nepoții acestora se pricepe el să-i înlăture prin calomnii abil strecurate.

Ipocritul religios model 1690 este mai puțin viu, mai puțin veridic decât al lui Molière : prea își studiază gesturile spre a nu se da de gol prin vreo patimă omenească, necum printr-o stângăcie în tactica lui savantă. Onuphre dă însă măsura talentului de portretist al lui La Bruyère : acumulare de amănunte materiale, înlănțuire de gesturi și atitudini, gradare metodică în zugrăvirea personajului înfățișat prin revelații din ce în ce mai grave, de la manifestări exterioare, în aparență inofensive, la intrigi cu implicații sociale : clewetirea în scopul însușirii averilor altora.

Este specia de portret descriptiv. Atare portrete nu sînt niciodată statice la moralistul nostru, ci totdeauna în acțiune. Tipul moral sau social este arătat în mers, în acțiune, demonstrativ, gesticulant. Iat-o pe Arfura (VI, 16), soție de financiar parvenit, prezentată în antiteză cu modestia ei de altădată, ambele ipostaze prinse în relațiile ei definitorii cu biserica : odinioară nebăgată în seamă de preoți, acum adulată de ei. Constatarea că și în lăcașurile sfinte ești onorat după avere, moralistul o comunică cititorului prin amănuntele concrete ale îmbrăcămînții, echipajului și ținutei cucernicei Arfure, precum și prin cele două modalități de primire a ei de către fețele bisericești : pînă nu demult cu indiferență, acum cu maximă afabilitate.

Nu totdeauna însă portretul din *Caracterele* lui La Bruyère se realizează prin descrierea unor gesturi semnificative. Moralistul folosește adesea dialogul, sau combină descrierea cu dialogul, ca în prezentarea Irenei (XI, 35), mândrea doritoare de o veșnică tinerețe și deci înspăimîntată de moarte ; de asemenea în zugrăvirea Zeliiei (XIII, 25), bogătașa veselă și zglobie pînă a nu fi căzut în patima habotniciei. În astfel

de cazuri, tipul se conturează de-a lungul unei adevărate scene de comedie, poanta finală confundându-se cu suprema ironie a moralistului. „Un oracol celebru nu-mi servește decât banalitatea că bătrînețea n-are leac și că va trebui să mă resemnez în fața morții!” exclamă decepționată Irène. „De ce te-ai mai ostenit să vii să mă consulți? îi răspunde Apollo; pe deasupra, oboseala îți va mai scurta și zilele!”

Descriere, dialog, apostrofă, oricare ar fi procedeul portretului, trăsătura lui de încheiere constituie mai totdeauna o surpriză pentru cititor. Autorul a păstrat pentru ultimul rînd o revelație, o cheie a unei enigme. Vedeți pățania bietului Arrias (V, 9), maniacul informației universale la zi; preferă să mintă decît să nu pară la curent cu tot ce se petrece în lume; vorbește la un banchet despre o țară depărtată ca și cum s-ar fi întors ieri de acolo; un comesean îl contrazice; dar el este sigur că i-a închis gura, invocînd autoritatea ambasadorului francez de acolo, Sethon, prietenul lui pasămite; cineva îl trage de mîncă: „Vorbiți cu Sethon în persoană, care s-a întors chiar acum de la ambasada lui”. Pricepem, în sfîrșit, că avem de-a face cu un lăudăros!

Iată prin ce procedee arta lui La Bruyère vestește proza subtilă a secolului al XVIII-lea, cu aluziile ei fine, cu săgețile ei la o întorsătură de frază.

Școala acestui scriitor de tranziție este ușor de urmărit de-a lungul Perioadei Luminilor. Omagiindu-l în cap. XXXII din *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, Voltaire s-a achitat de o datorie a generației sale față de un înaintaș. La Bruyère a încheiat acel secol adăugînd moralei burgheze tradiționale, respectuoasă față de ordinea monarhiei absolute, filonul nou al criticii sociale. A făcut-o prin procedee artistice noi. De aici dubla lui posteritate: literatura de opoziție antifeudală

a filozofilor iluminiști și arta portretului la romancierii moravurilor contemporane, un Le Sage, un Marivaux, un Laclos. La noi, Paris Mumuleanu îi datorează ideea *Caracterurilor* sale (1825), inclusiv sugestia de a apropia unele năravuri din București de după mișcarea lui Tudor Vladimirescu de modelele aflate în cartea din 1688. Apărută la hotarul dintre două perioade ale monarhiei absolute din Franța, cartea aceasta anulează pretențiile moraliștilor următori de a observa și discuta omul în general, „cel din toate țările și din toate epocile“, și îi silește să se plece asupra celui din vremea lor, definit de coordonate sociale precise. *Caracterele* încheie deci secolul clasic francez cu aparențe de subordonare față de estetica lui Boileau și de religia oficială apărută de Bossuet împotriva „libertinilor“, dar, reînnoind și diversificând arta portretului, pune genul ilustrat în slujba nemulțumirilor crescînde ale burgheziei împotriva orînduirii feudale. Inaugurează deci literatura de opoziție a Luminilor. Contemporanul său Pierre Bayle, precursor și el al acelorași lumini, știa bine ce spune (scrisoare din ediția Servois, vol. III, p. 151) cînd admira în La Bruyère „un om plin de idei, care exprimă lucruri mari în puține cuvinte“.

N. N. CONDEESCU

TABEL CRONOLOGIC

1645 La 17 august a fost botezat, la biserica Saint-Christophe din Paris, Jean de La Bruyère, născut în aceeași zi sau poate în ajun. Viitorul autor al *Caracterelor*, al treilea cu numele de Jean din familia La Bruyèrilor, era fiul lui Louis de La Bruyère (un mic slujbaş, în ciuda titlului pompos de controlor al rentelor primăriei pariziene) și al Elisabethei Hamonyn, fiica unui procuror de la Châtelet, cu treisprezece odrasle. Părinții lui La Bruyère se căsătoriseră la 25 iulie 1644.

Cele cinci decenii ale vieții marelui scriitor clasic francez se proiectează pe ecranul unor evenimente istorice care merg de la regența Annei de Austria (1643—1661) pînă la războiul Ligii de la Augsburg (1688—1697), cu următoarele etape mai importante : 1648 : Tratatul din Westfalia ; 1648—1652 : Fronza ; 1661—1715 : domnia lui Ludovic al XIV-lea ; 1661—1664 : dizgrația și procesul lui Fouquet ; 1688 : Tratatul de la Aix-la-Chapelle ; 1672—1678 : războiul din Olanda ; 1678 : Tratatul de la Nimègue ; 1685 : Revocarea Edictului din Nantes.

- 1646 La 18 iulie este botezat François, primul frate al lui La Bruyère.
- 1647 La 2 august este botezat Louis, un alt frate al lui La Bruyère (mort la 12 mai 1695).
- 1650 S-a născut Marguerite, sora lui La Bruyère (decedată la 21 ianuarie 1651). Familia, devenind numeroasă, părăseşte locuinţa din parohia bisericii Saint-Christophe, din cartierul Cetăţii, şi se mută pe malul drept al Senei, în apropiere de Saint-Merry, într-un cartier de negustori, cu străduţe întortocheate şi murdare.
- 1651 La 30 septembrie se naşte un nou frate al lui La Bruyère, Alexandre, care avea să moară tânăr.
- 1652 Louis de La Bruyère se mută împreună cu fratele său, Jean, în strada Grenier-Saint-Lazare, locuinţă pe care n-avea s-o mai părăsească pînă la sfîrşitul zilelor.
- 1653 Se naşte un nou frate al lui La Bruyère, Robert-Pierre, care avea să moară la 12 mai 1707.
- 1655 Se naşte Elisabeth-Marguerite, sora lui La Bruyère, care avea să moară la 25 aprilie 1725. Familia se compune din cei doi părinţi, din unchiul Jean II şi din patru copii: Jean III (autorul de mai tîrziu al *Caracterelor*), Loius II, Robert-Pierre, Elisabeth-Marguerite. Capul familiei are un capital de 12.000 de livre şi veniturile funcţiei. Uneori, familia cu-

noaște strîmtorarea, trebuind să recurgă la împrumuturi. Louis de La Bruyère le asigură copiilor o creștere aleasă, sub semnul unei desăvîrșite bune-cuvințe și al culturii. Între 1650 și 1663, se pare că La Bruyère și-a petrecut în bună parte copilăria la țară, probabil în provincia Vendômois. Jean de la Bruyère și-a făcut studiile la un colegiu din provincie al călugărilor din ordinul Oratorienilor, condus de reverendul Sénault, cu un program dominat de studii eline, lucru important pentru viitorul traducător al lui Teofrast. După terminarea lor, tatăl său îl îndrumază către studiul dreptului.

- 1665 La 3 iunie, în fața comisiei Universității din Orléans, unde studiasse dreptul civil, La Bruyère își susține lucrarea de licență în drept, cu două teze tipărite: *De tutelis et donationibus* (*Despre tutele și donații*). La scurtă vreme, este primit ca avocat în baroul din Paris, unde, timp de opt ani, se pare că a susținut procese neînsemnate, ale oamenilor necăjiți, rămînînd cu totul în umbră, fără să neglijeze însă, pentru mai târziu, minunatul cîmp de observație ce i se oferea.

Ce se petrecea mai important în literatură în 1665, anul în care și-a luat La Bruyère licența în drept? La Rochefoucauld își publică *Maximele*; Bossuet predică la Paris; La Fontaine publică prima culegere de *Povestiri*; Molière — *Don Juan*; Racine — *Alexandre*; Boileau — *Satirele III* și V.

- 1666** Moare tatăl lui La Bruyère (născut, probabil, în 1610). Emblema lui era făcută din email azuriu, cu două baștoane noduroase, de argint, așezate în forma unor căpriori de acoperiș și însoțite de două stele de aur la capăt și de un corn de hermină la vîrf, totul susținînd o tufă de *mărăciniș*, în franțuzește *bruyères*. După moartea tatălui, conducerea casei o ia unchiul Jean II, care, sporind spiritul negustoresc pe care îl moștenise, își făcuse o avere frumoasă și continua să dea bani cu camătă și ipotecă, pe diverse nume, în afară de al scriitorului, care nu acceptase. În 1665, unchiul Jean cumpărase o slujbă de secretar regal, cu drept de înnobilare, ca să dea o aparență onorabilă averii agonisite.
- 1666—1667** La Bruyère ar fi făcut — lucru contestat de unii biografi — o călătorie în Italia.
- 1666—1669** În răstimpul acesta, potrivit unei mărturii a avocatului Brillon, un prieten al lui La Bruyère, ar fi încolțit în mintea scriitorului ideea *Caracterelor*.
- 1671** La 27 decembrie moare Jean II de La Bruyère, unchiul și nașul scriitorului, născut în 1617 și ajuns secretar regal în 1665, lăsîndu-i și lui o parte din avere.
- 1673** În cursul lunii noiembrie, La Bruyère cumpără, cu 18.000 de livre, funcția de vistiernic general al Franței la circumscripția financiară din Caen. Actul oficial avea să fie întocmit la

29 martie 1674. Imediat după solemnitatea înscăunării în funcție, care a avut loc la 21 septembrie 1674, La Bruyère s-a reîntors la Paris, unde a dus o viață independentă, de liniște și de studiu, mulțumindu-se cu venitul anual de 2.400 de livre, încasat prin diverși delegați, fără să mai fi apărut cîndva la vreo ședință.

1674—1678 La Bruyère locuiește cu familia în strada Chapon.

1679 Locuiește în strada Des Grands-Augustins.

1684 La 15 august, La Bruyère, recomandat de Bosuet, intră în casa familiei Condé, ca profesor al viitorului duce de Bourbon, pe atunci în vîrstă de 16 ani. Alături de alți profesori (de dans, de arme, de călărie, de desen — faimosul Perelle —, de știință militară, aritmetică, geometrie, fortificații — profesorul Joseph Sauveur — și de religie — părintele La Chaise, zugrăvit de La Bruyère sub numele de Ménophile, și părinții Alleaume și du Rosel), La Bruyère îi predă istoria, geografia, genealogia marilor familii nobile, literatura, filozofia și instituțiile Franței. „Elevul, spune Servois, era puțin vrednic de dascălul lui.” Cu începere din octombrie, La Bruyère se instalează la Chantilly, angajat cu un salariu de 1.500 de livre anual. Probabil aici începe să-și aștearnă pe hîrtie primele impresii despre oamenii pe care are prilejul excepțional să-i observe și să-i cunoască la curtea de la Chantilly.

1685 Dintr-un act de notariat, aflăm că La Bruyère locuieşte la fratele său, Louis, în strada Des Charités-Saint-Denis, unde avea, probabil, o cameră. Evenimente mai însemnate din cursul anului : la 20 februarie, Bossuet asistă la o lecţie predată de La Bruyère ducelui de Bourbon, rămânând încântat de cunoştinţele şi de tactul pedagogic al profesorului ; la 24 iulie, ducele de Bourbon se căsătoreşte cu prinţesa de Nantes, fiica lui Ludovic al XIV-lea şi a doamnei de Montespan ; la 3 august moare Elisabeth Hamonyn, mama lui La Bruyère.

1686—1687 La Bruyère renunţă, în favoarea domnului de Iberville, printr-un act oficial, care avea să fie semnat la 16 ianuarie 1687, la funcţia de vistiernic al finanţelor. În acelaşi an, prin moartea lui Condé, survenită la 11 decembrie, la Fontainebleau, funcţia de profesor ia sfârşit, dar La Bruyère rămîne mai departe la Chantilly, în calitate de „gentilom însoţitor al alteţelor lor“, cu o pensie de 1.000 de scuzi. Munca lui se reducea, de data aceasta, la lecturi politice şi literare, făcute ducelui sau ducesei, cînd şi cînd, fapt care îi lăsa mult timp liber. La Bruyère l-a folosit din plin pentru completarea şi desăvîrşirea *Caracterelor*. Între 1686—1687, La Bruyère revede, după Magne, un text început încă din 1666. La 19 mai 1687, într-o scrisoare trimisă de Boileau lui Racine, se pomeneşte pentru prima oară despre *Caracterele* lui La Bruyère. Chi-nuit de îndoieli cu privire la valoarea lucrării

lui, La Bruyère a cerut părerea lui Malezieu, care i-a prorocit că-i va aduce mulți cititori și mulți dușmani. La 8 octombrie, librarul parizian Estienne Michallet obține privilegiul (autorizația) de tipărire a *Caracterelor* pentru o perioadă de zece ani, privilegiu consemnat la 14 octombrie în registrul asociației librarilor și tipografilor din Paris.

1688 Dintr-o scrisoare a lui Bussy-Rabutin, din 26 ianuarie, către contesa de Toulangeon, aflăm că are în mână un exemplar „în alb”, adică broșat sau numai în fascicule, al *Caracterelor*, a căror tipărire s-a terminat pe la începutul lui ianuarie. La 10 martie, Bussy-Rabutin îi scrie marchizului de Termes, care i-a trimis *Caracterele* înainte de începerea difuzării lor. Deci, în martie 1688 apare prima ediție originală a *Caracterelor*, care avea să fie epuizată în cincisprezece zile, după cum se afirmă în *Gazette de Hollande* din 15 iulie 1688. La aceeași dată, gazeta anunță prima ediție de la Bruxelles a *Caracterelor* (la Jean Léonard). În același an apare a doua ediție originală a lucrării și prima ediție de la Lyon, la Th. Amaulry. A treia ediție originală este o retipărire, pagină cu pagină, a ediției a doua.

1689 La 15 februarie se termină de tipărit a patra ediție originală a *Caracterelor*, sporită cu peste 350 de caractere inedite.

1690 A cincea ediție originală — cu 150 de caractere noi.

- 1691 La 1 iunie se termină de tipărit a șasea ediție originală a *Caracterelor*, cu 80 de caractere inedite. La 22 noiembrie, prezentându-se la Academia Franceză, pentru locul rămas vacant prin moartea lui Benserade, nu întrunește decât șapte voturi, și locul îl obține un poet mediocru, Etienne Pavillon.
- 1692 La Bruxelles, Jean Léonard scoate a doua ediție a *Caracterelor*, care reproduce textul ediției a patra, din 1689, deși pretinde că reproduce textul ediției a șasea originale. În același an, Jean Léonard scoate la Bruxelles a treia ediție, pe baza unui privilegiu al guvernului spaniol din 8 februarie 1692, reproducând textul ediției precedente și precizând numele autorului, lucru pe care nu-l face nici una din cele nouă ediții originale tipărite de Michallet. Tot în 1692 apare ediția a șaptea originală, cu 80 de caractere inedite.
- 1693 Apare a patra ediție bruxelleză a *Caracterelor*, cu textul ediției a șaptea originale. Editorul este nevoit să suprima unele paragrafe, din cauza prezenței la Bruxelles a lui Maximilian de Bavaria, guvernatorul Țărilor de Jos, aflate în posesiune spaniolă. În același an, apare a doua ediție lyoneză a *Caracterelor*, la Th. Amaulry; cu textul reprodus după a șasea ediție originală de la Paris.
- La 14 mai, La Bruyère este ales membru al Academiei Franceze în locul abatelui de La Chambre. La 15 iunie are loc solemnitatea

primirii lui la Academie. Textul discursului de recepție pe care îl rostește apare simultan la Michallet, editorul *Caracterelor*, și la editorii obișnuiți ai Academiei (Văduva J.-B. Coignard și J.-B. Coignard-fiul). În cursul lunii iulie apare, fără semnătură, în periodicul *Le Mercure Galant*, un articol cu aprecieri injurioase despre *Caracterele* lui La Bruyère și despre *Discursul de recepție*, socotit „de-a dreptul mai prejos de nimic” (ca răspuns la § 46 din capitolul I al *Caracterelor*, intitulat *Despre creațiile artistice*). În cursul aceleiași luni, Bossuet oferă lui La Bruyère și celorlalți academicieni o masă de împăcare.

- 1694 Apare a opta ediție originală a *Caracterelor*, cu un tiraj de 16.000 de exemplare. Pe lângă 40 de caractere noi, ediția aceasta cuprinde *Discursul de recepție la Academia Franceză* și o prefață la acest discurs, în care La Bruyère ripostează denigratorilor. Librarul Th. Amaulry scoate a treia ediție lyoneză a *Caracterelor*, care reproduce textul ediției a șasea originale.
- 1695 La 12 mai moare Louis, fratele lui La Bruyère, casier al rentelor clericale din eparhia Parisului.
- 1696 La 8 mai, La Bruyère își citește *Dialogurile despre chietism* în fața lui Antoine Bossuet, fratele mai mare al episcopului.
La 10 mai, La Bruyère participă la o ședință a Academiei. În seara aceleiași zile, suferă un

atac de hemoragie cerebrală. La 11 mai, către orele 2 dimineața, moare în casa familiei Condé, la Versailles, în care ocupa un mic apartament. La 12 mai este înmormântat, la Versailles, în biserica Saint-Julien, dărimată în 1797. La cîtva timp după moartea autorului (după unele chei, la trei săptămîni) apare ediția a noua a *Caracterelor*.

*

1697 În Țările de Jos apare o retipărire frauduloasă a ediției a opta. În a cincea ediție bruxelleză a *Caracterelor*, Jean Léonard reproduce textul ediției a opta originale.

1699 Se difuzează volumul *Dialoguri postume ale domnului de La Bruyère — despre chietism*, terminat de tipărit la 5 decembrie 1698, pe baza unei autorizații din 30 iunie 1698. Autenticitatea acestei lucrări este pusă la îndoială de unii critici (Walckénaër). Librarul Osmont a mai adăugat la cele șapte dialoguri încă două, redactate, pe baza materialelor rămase de la La Bruyère, de abatele Elliès du Pin.

1701—1702 *Caracterele lui Teofrast* etc. Amsterdam, Marteau, 3 vol., in-12. Ediția conține *Apărarea lui La Bruyère și a Caracterelor sale împotriva acuzațiilor și a obiecțiilor lui Vigneuil-Marville*, de Coste, și *Urmarea Caracterelor lui Teofrast*, de Brillon.

- 1710** *Caracterele lui Teofrast etc.*, de d-l La Bruyère, de la Academia Franceză, cu cheie pe margine, în ordine alfabetică. Ediție nouă, sporită, Paris, Michallet, 2 vol., in-12.
- 1720** *Caracterele lui Teofrast etc.*, de d-l La Bruyère, cu cheie pe margine. Ediție sporită de *Apărarea lui La Bruyère*, de Coste. Amsterdam, Weinstein, 3 vol., in-12.
- 1726** *Caracterele lui Teofrast etc.*, de d-l La Bruyère (cu cheie), Amsterdam, Trévoux, 2 vol., in-12.
- 1731** *Caracterele lui Teofrast etc.* Ediție nouă, sporită cu câteva note și cu *Apărarea lui La Bruyère și a Caracterelor lui*, de Coste, Amsterdam, Chauguion, 2 vol., in-12.
- 1812** *Caracterele lui La Bruyère*, cu noi note critice, precedate de o notiță istorică și literară despre La Bruyère, pentru a fi de folos educației tineretului, de d-na Genlis, Paris, A. Eymery, in-12.
- 1842** *Caracterele lui La Bruyère*. Ediție stereotipă, după procedeul Firmin-Didot, Paris, Fortin, Masson și Comp., 3 vol., in-16. (Cu notița lui Suard. Volumul III cuprinde *Caracterele lui Teofrast*.)
- 1843** *Caracterele sau moravurile acestui veac*, de La Bruyère. Ediție nouă, întocmită pe baza celei din 1696, sporită cu două scrisori de La Bruyère,

cu o notiță asupra vieții sale și cu un tabel analitic. Paris, Lefèvre, in-8.

- 1845 *Caracterele lui Teofrast*, traduse din grecește, cu *Caracterele sau moravurile acestui veac*, de La Bruyère. Prima ediție completă, precedată de un studiu despre La Bruyère și despre cartea lui, urmată de un appendice conținând schimbările făcute de autor la fiecare dintre cele nouă ediții pe care le-a publicat, cu observații și lămuriri istorice de d-l baron Walckenaër. Paris, F. Didot-frății, in-8.
- 1849 La Bruyère. *Caracterele sau moravurile acestui veac*, urmate etc. Ediție nouă, întocmită pe baza celor mai bune texte, precedată de o notiță despre La Bruyère, de Suard, și sporită cu comentarii literare și istorice de M. Hémardinquer. Paris, Ch. Delagrade, in-12.
- 1854 *Caracterele lui Teofrast*, traduse din grecește, cu *Caracterele sau moravurile acestui veac*, de La Bruyère. Ediție nouă, întocmită pe baza edițiilor publicate de autor, cu toate variantele, cu o scrisoare inedită de La Bruyère și note literare și istorice, de Adrien Destailleurs. Paris, P. Jannet, 2 vol., in-12.
- 1861 *Opere de La Bruyère*. Ediție nouă, publicată cu o notiță și cu note de Georges Mancel. *Caracterele sau moravurile acestui veac*. *Discursul la Academie*. *Caracterele lui Teofrast*. *Scrisori*. Caen, Soissons, in-18.

- 1862 *Caracterele lui La Bruyère*, însoțite de *Caracterele lui Teofrast*, de *Discursul la Academia Franceză* și de o notiță despre La Bruyère. Ediție *variorum*, întocmită pe baza celor mai bune texte și urmată de un index, de Charles Louandre. Paris, Charpentier, in-12. (Retipărită în 1869.)
- 1868 *Primul text al lui La Bruyère*, publicat de Jouaust, in-16.
- 1876 *Opere complete de La Bruyère*. Ediție nouă, cu o notiță despre viața și scrierile lui La Bruyère, o bibliografie, note, un tabel analitic al materiilor și un lexic, de A. Chassang. Paris, Garnier, 2 vol., in-8.
- 1888 *La Bruyère, Caracterele sau moravurile acestui veac*, urmate de *Caracterele lui Teofrast*. Ediție nouă, întocmită pe baza celor mai bune texte, precedată de o notiță despre La Bruyère și însoțită de note istorice și literare, de J. Labbé. Paris, Librăria Clasică Eugène Belin, in-12.
- 1890 *Caracterele sau moravurile acestui veac*, de La Bruyère, precedate de *Cuvîntul despre Teofrast*, urmate de *Discursul la Academia Franceză*, publicate cu o notiță biografică, o notiță literară, un index analitic și note de G. Servois și A. Rébelliau. Paris, Hachette, in-16. (Reeditată în 1891, 1894, 1896, 1898, 1901, 1904, 1906, 1910, 1913.)

- 1912 *Opere de La Bruyère*. Ediție nouă, revăzută pe tipăriturile cele mai vechi și însoțită de variante, de notițe, de note, de scrisori inedite, de un lexic al cuvintelor și al locuțiunilor remarcabile, de portrete, de facsimile etc., de G. Servois, Paris, Hachette, „Marii scriitori ai Franței”, 3 tomuri in-8 și un album. Al doilea tiraj revăzut și sporit. (Reeditat în 1922 : 5 tomuri — 6 volume, tomul III fiind în două volume.)
- 1950 La Bruyère, *Caracterele*. Colecția Faciei, Hachette. Cu o introducere de Henri Queffélec și un glosar și note de Henri Bénac.
- 1951 La Bruyère, *Opere complete*. Prefață, variante, note, bibliografie de Julien Benda. Cronologie de P. Josserand, Paris, Gallimard, Biblioteca N.R.F. Pleiada. Retipărit în 1957.

AUREL TITA

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

1 Pentru traducerea *Caracterelor* lui La Bruyère s-a folosit textul din colecția Pleiadei: La Bruyère, *OPERE COMPLETE*, Biblioteca Pleiadei, text stabilit și adnotat de Julien Benda, Paris, 1957, ediție cu paragrafele — maxime sau cugetări — numerotate. După fiecare paragraf și — unde este cazul — după fiecare alineat se precizează, în paranteză, ediția în care a apărut pentru prima dată, cu începere de la ediția a 4-a. (Primele trei ediții au fost publicate în același an — 1688 —, cu schimbări neînsemnate.) Iată datele care corespund edițiilor indicate în paranteză: (*Ed. 4.*) — 1689; (*Ed. 5.*) — 1690; (*Ed. 6.*) — 1691; (*Ed. 7.*) — 1692; (*Ed. 8.*) — 1694; (*Ed. 9.*) — 1696.

2 În loc să prezinte *Caracterele* lui Teofrast prin traducerea unei traduceri, făcută, după cât se pare, mai mult pe baza unor traduceri latinești decât de-a dreptul din original, deși La Bruyère cunoștea bine limba greacă, ediția de față înfățișează cititorilor *Caracterele* lui Teofrast într-o traducere făcută direct din original pe baza textului stabilit de Octave Navarre, profesor de limba și literatura greacă la Universitatea din Toulouse, și apărut la *Belles Lettres*, Paris, 1931.

3 Pentru note (și uneori pentru text și punctuație) s-au folosit edițiile îngrijite de M. Hémardinquer, Paris, Charles Delagrave et C-ie (1849); Charles Louandre, Paris, Charpentier, 1869; J. Labbé, Paris, Librairie Classique Eugène Belin, 1888; G. Servois și A. Rébelliau, Paris, Hachette, ed. 1896 și 1901, și ediția din Collection du Flambeau, Paris, Hachette, 1950, cu o introducere de Henri Queffélec, un glosar și note de Henri Bénec, cum și extrasele din colecția Classiques Larousse, publicate sub îngrijirea lui René Ternois, Paris, Larousse, 1935. Pentru tabelul cronologic, Émile Magne, *La Bruyère*, Paris, Plon, 1914; Josserand (ediția din Biblioteca Pleiadei), cum și notițele biografice de la numeroase ediții.

4 Pentru înlesnirea referirii, am numerotat capitolele, ca în ediția Hémardinquer, de la I la XVI. (La judicioasele comentarii-literare ale lui Hémardinquer ne-am referit adesea pentru a sublinia, sub girul unui nume cu autoritate, valoarea estetică atît de bogată, de variată și de nuanțată a *Caracterelor* lui La Bruyère.)

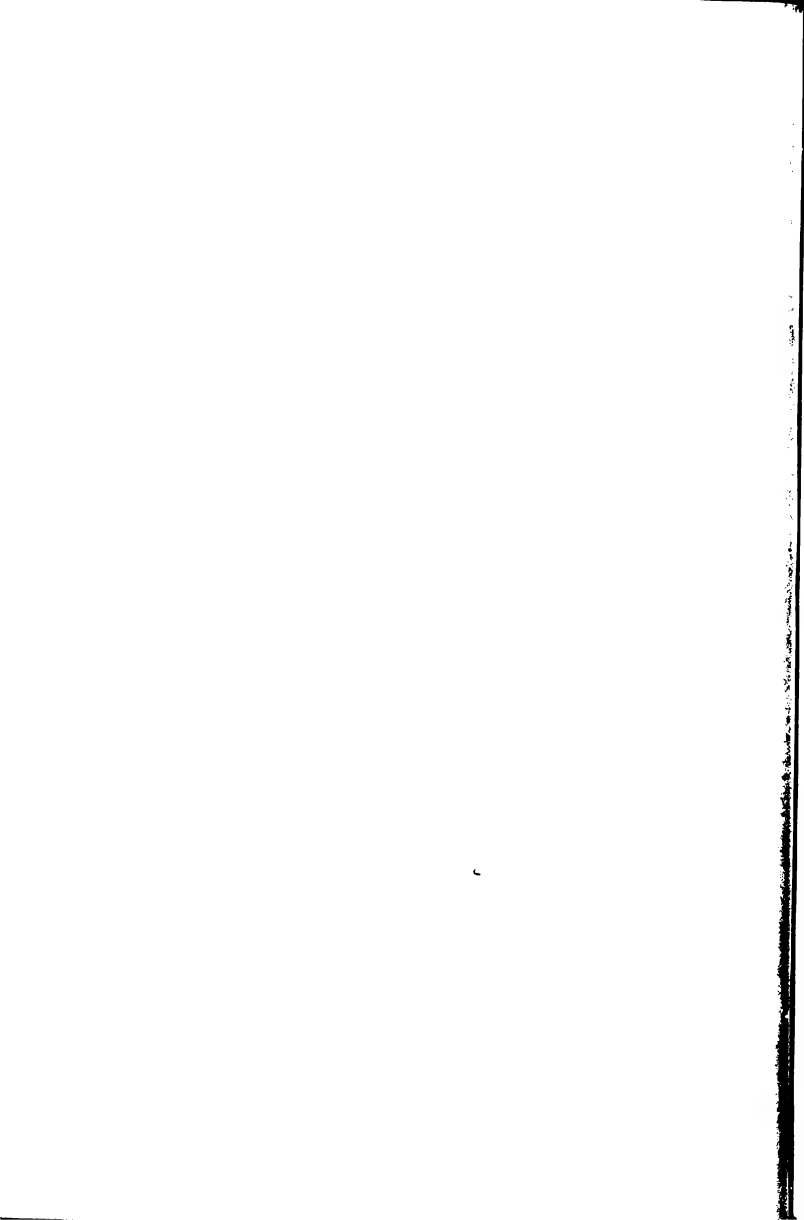
5 Cum limba folosită de La Bruyère abundă deopotrivă atît în arhaisme expresive, a căror vigoare o reîntinerește, cît și în neologisme, cuvinte tehnice etc., dintre care multe aveau să se impună, ne-am străduit să păstrăm și noi, firește, la o scară mai redusă, pentru a nu îngreua înțelegerea cumpăna dintre vechi și nou. Numai acolo unde concozia lui La Bruyère, uneori extremă, ar fi dăunat înțelegerii ideii, într-o transpunere riguros făcută cu aceeași economie verbală, am recurs la o ticluire mai explicită, fără a trăda — nădăjduim — intențiile autorului.

6 Pentru numele date de La Bruyère personajelor, de obicei nume de origine greacă sau latină, am păstrat, cu puține excepții, ortografia autorului; dar pentru personajele mitologice și istorice, intrate în tradiția culturii noastre, am ur-

mat recomandările *Indreptarului ortografic al Academiei R.P.R.*, 1959.

7 „Cartea lui La Bruyère pare puțin traductibilă, atât prin fond, cât și prin formă“, nota Hémardinquer. Încumetarea de a o face n-a fost mică, dar trebuia făcută, în sfârșit, încercarea de a încetățeni în cultura noastră această capodoperă a literaturii franceze și a literaturii universale, cu puțin înainte de împlinirea a trei veacuri de la publicarea ei. Eforturile și migala traducătorului pentru deplina corectitudine și pentru sporirea expresivității stilistice nu se vor opri aici.

A. T.

CUVÎNT DESPRE TEOFRAST¹

Nu socotesc că omul este în stare să-și înfiripe în mintea lui un plan mai van și mai iluzoriu decât acela de a pretinde că, scriind despre vreo artă sau despre vreo știință oarecare, scapă de tot felul de critici și cucerește aplauzele tuturor cititorilor săi.

Căci, fără să stărui asupra deosebirii dintre mințile oamenilor, tot pe atât de uluitoare la ei ca deosebirea dintre chipurile lor, care îi face pe unii să fie atrași de tărîmul cugetării și pe alții de tărîmul practicii, care face ca unii să caute în cărți să-și exercite imaginația, alții să-și formeze judecata ; că între cei care citesc, acestora le place să fie convinși pe cale de de-

¹ Introducere la traducerea *Caracterelor* filozofului greco Teofrast (circa 372—287 î.e.n.), pe care a prezentat-o La Bruyère, în 1688, în fruntea lucrării lui, este în bună măsură și o prefață la *Caracterele sau moravurile acestui veac*. Cîteva portrete (*Drance, Gnathon, Giton*), care prezintă unele reminiscențe din Teofrast, îndeosebi prin „figura retorică numită descriere sau enumerare“, despre care vorbește chiar el, apar abia în ediția a patra (1689), sau în edițiile următoare, ceea ce-l face pe Servois, unul dintre cei mai destoinici comentatori ai *Caracterelor*, să conchidă că La Bruyère terminase textul care avea să apară în 1688 înainte de a fi tradus lucrarea moralistului grec.

monstrație, iar aceia vor să înțeleagă pe îndelete, sau să emită judecăți și ipoteze ¹; eu mă ferec numai în știința aceasta care descrie moravurile, care cercetează oamenii și care le dezvoltă caracterele, și, referitor la scrierile tratând despre lucruri care îi privesc atât de aproape și în care nu este vorba decît despre ei, îndrăznesc să spun că-ți vine nespus de greu să-i mulțumești.

Cîțiva savanți nu apreciază decît apoftegmele ² celor vechi și pildele luate de la romani, de la greci, de la perși, de la egipteni; istoria lumii de astăzi li se pare searbădă; nu sînt mișcați de oamenii care îi înconjoară și alături de care viețuiesc și nu dau nici o atenție moravurilor lor. Femeile, oamenii de la curte și toți cei care nu au decît mult duh fără erudiție, indiferenți față de toate lucrurile care i-au precedat, dimpotrivă, sînt nesățioși de cele ce se petrec sub ochii lor și care stau parcă la îndemîna lor; le examinează, le discern; nu pierd din vedere persoanele care îi înconjoară, atât de fermecați de descrierile și de tablourile făcute despre contemporanii lor, despre conțetățenii lor, despre aceia, în sfîrșit, care le seamănă leit și cu care ei nu cred că au vreo asemănare, încît pînă și la amvon predicatorul se socotește obligat adesea să lase la o parte Evanghelia pentru a-i muștra de slăbiciunile lor ³ și a-i readuce la îndatoririle lor

¹ „Se pare, observă Julien Benda, că La Bruyère pune față-n față — lucru rar pentru vremea lui — proba experimentală și deducția rațională...” și are impresia, după nuanța peiorativă a cuvîntului *conjecture*, în text cu înțelesul de ipoteză, că este de partea probei experimentale.

² Apoftegmă: maximă, sentință (cuvînt de origine grecească).

³ În mod asemănător proceda predicatorul Bourdaloue, care și ilustra predicile cu numeroase portrete.

prin lucruri după placul¹ și după puterea lor de înțelegere².

Curtea nu cunoaște orașul, sau, prin disprețul pe care îl are pentru el, neglijează să-i dea în vileag ridicolul și nu e izbită de aspectele pe care i le poate prezenta; iar dacă, dimpotrivă, cineva zugrăvește curtea, cum o face totdeauna cu menajamentele ce-i sînt datorate, orașul nu scoate din schița aceasta ceva care să-i îndeestuleze curiozitatea și să-și facă o părere justă despre un tărîm unde se cade chiar să fi trăit, pentru a-l cunoaște.

Pe de altă parte, e firesc ca oamenii să nu cadă de acord asupra frumuseții sau gingășiei unei trăsături morale care-i zugrăvește, care-i desemnează și în care se recunosc ei înșiși; ies din încurcătură înfierînd-o; și unii nu aprobă satira decît atunci cînd, începînd să-i lase în pace și să se depărteze de ei, este gata să înhațe pe altul.

În sfîrșit, ce sorți există să poți mulțumi toate gusturile atît de diferite ale oamenilor printr-o singură lucrare de morală? Unii caută definiții, diviziuni, tabele și metodă; ei vor să li se explice ce este virtutea în genere și cutare sau cutare virtute îndeosebi; ce deosebire există între valoare, forță și mărinimie; viciile extreme provenite dintr-o lipsă sau dintr-un exces, între care se află așezată fiecă virtute și de care dintre cele două extreme este înrîurită mai mult³: orice

¹ Cf. cap. XV. §§ 6 și 28.

² Simpatia lui La Bruyère înclina către cei atrași de înțimplările vremii lor, în ciuda atîtor judecăți nedrepte despre operele literare etc. „Este în interesul lui La Bruyère să le atribuie o ținută spirituală gravă, spune J. Benda, celor care aveau să ajungă cititorii lui.”

³ Aristotel credea că fiecare virtute se găsește între două vicii extreme. De pildă, economia între risipă și zgîrcenie

altă învățătură nu le place. Ceilalți, mulțumiți că moravurile sînt reduse la pasiuni și că pasiunile sînt explicate prin mișcarea sîngelui, prin aceea a fibrelor și a arterelor¹, scutesc un scriitor de toate celelalte.

Mai există alții, de a treia categorie², care, convinși că orice învățătură despre moravuri trebuie să tindă la schimbarea lor, deosebindu-le pe cele bune de cele rele și distingînd în oameni ce este vanitate, slăbiciune și ridicol de ceea ce pot avea bun, sănătos și vrednic de laudă, se complac neconținut în lectura cărților care, presupunînd principiile fizice și morale repetate adesea de cei vechi și de moderni, se năpustesc înainte de toate la aplicarea lor la moravurile vremii, corectează oamenii unii prin alții, cu ajutorul acelor imagini concrete care le sînt atît de familiare și din care totuși nu le trecea prin minte să-și scoată învățătura.

Așa este, de exemplu, tratatul despre Caracterele Moravurilor pe care ni l-a lăsat Teofrast. Autorul s-a inspirat din Eticele și din Marile Morale ale lui Aris-

etc. În secolul al XVII-lea au urmat aceeași metodă moralisti ca Nicolas Coeffeteau (*Tabloul pasiunilor omenești; cauzele și urmările lor*, 1615, 1621, 1623) și părintele Jean-François Senault (*Folosirea pasiunilor*, 1641).

¹ Aluzie la unele lucrări ale vremii, printre care tratatul lui Descartes *Despre pasiunile sufletului* (1649). Bossuet a urmat și el aceeași metodă în *Cunoașterea lui Dumnezeu și a sa însuși*, cap. III.

² Autorul *Caracterelor* înclină către un moralism pragmatic, cum i s-ar spune astăzi. Cititorii de „categoria a treia” sînt cei după care zugrăvirea moravurilor trebuie să fie educativă, nu simplu descriptivă (ca la Rochefoucauld) sau explicativă (ca la Descartes). Cf. cap. I *Despre creațiile spirituale*, §§ 34—55.

total¹, al cărui discipol a fost ; excelentele definiții ce se dau la începutul fiecărui capitol sînt întocmite pe baza ideilor și a principiilor acestui mare filozof, și fondul caracterelor care sînt descrise în el provine din aceeași sursă² ; este adevărat că le face ale lui prin amploarea pe care le-o dă și prin satira iscusită pe care o scoate din ele împotriva viciilor grecilor și mai ales ale atenienilor.

Cartea aceasta nu poate trece decît drept începutul unei lucrări mai vaste pe care Teofrast o întreprinsese. Planul acestui filozof, după cum puteți vedea în prefața lui, era să trateze despre toate virtuțile și despre toate viciile. Și, cum ne asigură chiar el în acel loc că începe să înfăptuiască un plan atît de mare la vîrsta de nouăzeci și nouă de ani, este vădit că o moarte grabnică nu l-a lăsat s-o ducă la desăvîrșire. Mărturisesc că părerea generală a fost totdeauna că și-a dus zilele peste suta de ani ; și sfîntul Ieronim, într-o epistolă pe care o scrie lui Nepoțian, ne asigură că a murit la vîrsta de o sută șapte ani impliniți : așa încît nu mă îndoiesc cîtuși de puțin că n-a existat o veche eroare, fie în cifrele grecești — luate ca normă de Diogen-Laerțiu — care nu-i dă decît nouăzeci și cinci de ani, fie în primele manuscrise întocmite de acest istoric, dacă este adevărat, de altfel, că

¹ Una dintre cele două Etici (Morală către Eudem) și *Marile Morale* nu sînt de Aristotel, după toate probabilitățile.

² Julien Benda observă, pe drept cuvînt, că aici este indicată metoda pe care o aplică La Bruyère în prezentarea caracterelor „prezentare care nu mi se pare a fi, pe cît s-a spus, lipsită de orice ordine : mai întîi, disertația (numită, aici, ideile și principiile) ; apoi maxima ; în sfîrșit, portretul“.

*cei nouăzeci și nouă de ani*¹ pe care și-i dă scriitorul în acea prefață se pot citi deopotrivă în patru manuscrise din Biblioteca Palatină², unde s-au găsit și ultimele cinci capitole ale Caracterelor lui Teofrast, care lipseau din vechile tipărituri și în care s-au văzut două titluri, unul Despre slăbiciunea pe care o avem pentru cei vicioși, și celălalt Despre câștigul murdar, care sînt singure, fără capitolele lor³.

Astfel, lucrarea aceasta nu este, poate, decît un simplu fragment, totuși, o rămășiță prețioasă a antichității, un monument al vioiciunii spirituale și al judecării sigure și solide a filozofului acestuia ajuns la o vîrstă atît de înaintată. Într-adevăr, lucrarea lui a fost totdeauna citită ca o capodoperă în felul ei : nu găsești alta în care gustul etic să se vădească mai bine și în care eleganța elină să strălucească mai mult : a fost numită o carte de aur. Savanții, luînd seama la diversitatea morăvurilor tratate în ea, la chipul firesc în care sînt zugrăvite toate caracterele și comparînd-o, de altfel, cu lucrarea poetului Menandru, discipol al lui Teofrast, lucrare ce i-a servit apoi ca model lui Terențiu, atît de fericit imitată în zilele noastre, nu se pot abține să nu recunoască în această mică lucrare primul izvor

¹ În lucrarea lui *Viețile filozofilor de seamă* (V. 2), lucrare din care s-a documentat în bună parte La Bruyère, Diogene Laerțiu crede că Teofrast n-a trăit decît 95 de ani. Scrisoarea către Polyteles, care ține loc de prefață, ne spune că Teofrast și-a compus *Caracterele* la vîrsta de 99 de ani. Se pare însă că textul, trecut prin multe mîini de copişti, a fost alterat.

² Se referă la biblioteca electorului palatin, nu la cele patru manuscrise găsite în ea. Este vorba de o renumită bibliotecă din Heidelberg.

³ Aceste două capitole, din care La Bruyère nu cunoștea decît titlurile, au fost descoperite în 1742 și publicate în 1786.

al oricărui comic — mă refer la comicul curătat de poante¹, de obscenități, de echivocuri —, lucrare izvorâtă din realitate și care-i face să rîdă cu poftă pe cei înțelepți și virtuoși.

Dar poate că pentru a pune în lumină valoarea acestui tratat despre Caractere și a insufla cititorilor dorința de a le citi nu va fi de prisos să spunem cîte ceva despre valoarea autorului lor. Era originar din Eres, oraș din Lesbos, feciorul unui călcător de stofe; a avut ca prim dascăl de pe meleagurile lui pe un anume Leucippe², care era din același oraș cu el; de acolo a trecut la școala lui Platon, și după aceea s-a oprit la școala lui Aristotel, unde s-a distins printre toți discipolii lui. Acest nou dascăl, fermecat de sprinteneala minții și de vraja vorbirii lui, i-a schimbat numele din Tyrtam în Eufrast, care înseamnă „cel ce vorbește bine”; dar numele acesta nerăspunzînd îndeajuns înaltei prețuiri pe care o avea despre frumusețea talentului și expresiilor lui, l-a numit Teofrast, adică „omul cu grai divin”. Se pare că Cicero și-a însușit aprecierile acestui filozof cînd, în cartea pe care o intitulă Brutus sau Despre oratorii vestiți, grăiește astfel: „Cine este mai fecund și mai îmbelșugat decît Platon? Mai solid și mai sigur decît Aristotel? Mai plăcut și mai blajin decît Teofrast?”

Și în cîteva dintre epistolele lui către Atticus vedem că vorbind despre același Teofrast îl numește prietenul său, că lectura cărților lui îi era familiară și că se delecta citindu-le.

¹ „Cugetări care surprind prin vreo subtilitate de imaginație, prin vreun joc de cuvinte”. (Dicționarul Academiei, 1694.)

² Altul decît Leucippe, celebrul filozof, discipolul lui Zenon. (N. lui La Bruyère.)

Aristotel spunea despre el și despre Calistene, un alt discipol al lui, ce spusese prima oară Platon despre Aristotel și despre Xenocrate : Calistene gîndea cu încetineală și avea mintea zăbavnică ; Teofrast, dimpotrivă, avea mintea atît de vie, atît de ascuțită și atît de pătrunzătoare, încît înțelegea din prima clipă despre un lucru tot ce putea fi cunoscut despre el ; că unul avea nevoie de imboldul pintenilor pentru a fi pornit la drum, iar celălalt de frîu, pentru a-l mai domoli.

Prețuia la Teofrast, mai presus de toate, caracterul blind, care domnea deopotrivă și în moravurile, și în stilul lui. Se povestește că discipolii lui Aristotel, văzîndu-și dascălul înaintat în vîrstă și cu sănătatea foarte șubredă, l-au rugat să-și desemneze urmașul. Cum existau numai doi oameni în școala lui asupra cărora putea să cadă alegerea, Menedem¹ din Rodos și Teofrast din Eres, din dorința de a nu-l jigni pe cel pe care voia să-l excludă, Aristotel s-a rostit în acest chip : la cîtva timp după ce discipolii săi i-au adresat această rugămintă, s-a prefăcut, de față cu ei, că vinul din care bea de obicei nu-i face bine, a cerut să i se aducă vinuri din Rodos și din Lesbos, a gustat din amîndouă, a spus că nu-și fac de ocară meleagurile de baștină și că fiecare în felul său este excelent, că primul este tare, dar că vinul din Lesbos e mai dulce și pe acesta îl preferă. Oricum ar sta lucrurile cu snoava aceasta, pe care o citim în Aulu-Gelu², e lucru

¹ Mai există încă doi cu același nume, unul filozof cinic, altul discipol al lui Platon. (N. lui La Bruyère.)

² Aulus Gellus (n. la Roma, aproximativ în anul 130), autorul lucrării în 20 de volume *Noptile Atice*, interesantă prin informațiile prețioase pe care le conține asupra scriitorilor din antichitate.

sigur că în momentul cînd Aristotel, acuzat de Eurimedon, preotul zeiței Ceres, că luase în deșert numele zeilor, temîndu-se să nu aibă soarta lui Socrate, a vrut să părăsească Atena și să se retragă la Chalcis, oraș din Eubeea, lăsîndu-și școala în seama Lesbianului și încredințîndu-i și scrierile, cu condiția să le țină secrete. Prin Teofrast au ajuns pînă la noi lucrările acelei om de seamă.

Numele lui a ajuns atît de celebru în toată Grecia, încît, ca urmaș al lui Aristotel, a putut curînd să numere în școala pe care i-o lăsase pînă la două mii de discipoli. A stîrnit pizma lui Sofocle¹, fiul lui Amficleide, pretor pe atunci ; acesta, care în realitate era dușmanul lui, sub pretextul unei riguroase mențineri a ordinii și ca să împiedice întrunirile, a făcut o lege care, sub amenințarea pedepsei cu moartea, interzicea oricărui filozof să-și mai răspîndească învățătura în școli. Filozofii s-au supus, dar în anul următor, venind Filon în locul aceluia Sofocle, care ieșise din slujbă, populația Atenei a abrogat legea aceea nesuferită, făcută de Sofocle, l-a condamnat la o amendă de cinci talanți și i-a restabilit, pe Teofrast și pe ceilalți filozofi, în drepturile lor.

Mai fericit decît Aristotel, care fusese constrîns să cedeze în fața lui Eurimedon, a fost pe punctul de a-l vedea pe un anume Agnonide, pedepsit ca necredincios de către atenieni numai din pricină că îndrăznise să-l acuze pe el de necredință ; atît era de mare dragostea acestei populații pentru dînsul, dragoste pe care o merita prin virtutea lui.

Într-adevăr, sînt mărturii că era de o prudență deosebită, plin de rîvnă pentru binele obștesc, harnic,

¹ Alt Sofocle, nu poetul tragic. (N. lui La Brayère.)

îndatoritor, amabil, binefăcător. Aşa, de pildă, potrivit mărturiei lui Plutarh, când Eresul a fost apăsător de tirani, care uzurpaseră stăpînirea ţării lor, el i s-a alăturat lui Fidias¹, compatriotul său, a contribuit împreună cu el, din bunurile lui, pentru înarmarea surghiuniţilor, care s-au reîntors în oraş, i-au izgonit pe trădători şi i-au redat întregii insule Lesbos libertatea.

Calităţi atît de rare nu i-au adus numai bunăvoinţa poporului, ci şi preţuirea şi intimitatea regilor : a fost prietenul lui Casandru, care venise la domnie după Arideu, fratele lui Alexandru cel Mare, în regatul Macedoniei ; şi Ptolomeu, fiul lui Lagus şi primul rege al Egiptului, a avut mereu legături strînse cu acest filozof. A murit, în sfîrşit, copleşit de ani şi de trudă, încetînd de a mai munci cînd i s-a sfîrşit firul vieţii : Grecia întreagă l-a plîns şi toată populaţia ateniană a asistat la funeraliile lui.

Se povesteşte despre el că, la adînci bătrîneţe, nemaiputînd să umble pe jos, se lăsa purtat în lectică prin oraş, unde era văzut de populaţie, care ţinea atît de mult la el. Se mai spune că discipolii lui, care-i înconjurau patul cînd era pe moarte, întrebîndu-l dacă nu avea să le dea vreo povaţă, el le-ar fi răspuns : „Viaţa ne ademeneşte, făgăduindu-ne mari desfătări prin cucerirea gloriei ; dar abia începem să trăim, că şi trebuie să murim ; nimic nu e mai sterp adeseori decît dragostea de renume. Cu toate acestea, voi, ucenicii mei, fiţi mulţumiţi : dacă nu umblaţi după preţuirea oamenilor, vă scutiţi voi înşivă de mari strădării ; dacă nu vă resping cu asprime curajul de care daţi dovadă, se poate întîmpla ca gloria să vă fie răs-

¹ Altul decît faimosul sculptor. (N. lui La Bruyère.)

plata ; aduceți-vă doar aminte că în viață există o sumedenie de lucruri de prisos și că sînt puține cele care duc la un țel trainic. Nu mie mi se cade să chibzuiesc asupra hotărîrii pe care trebuie s-o iau, că nu mai e vreme : dar voi, care veți trăi după mine, nu știu cum ați putea să chibzuiți cu destulă maturitate ce urmează să faceți." Acestea au fost ultimele lui cuvinte.

În cartea a treia despre Tusculani, Cicero spune că Teofrast cînd era pe moarte s-a plîns de natură pentru faptul că le-a dăruit cerșilor și ciorilor o viață atît de lungă și care le este atît de fără rost, în vreme ce oamenilor nu le-a dat decît o viață foarte scurtă, deși îi interesează atît de mult să trăiască vreme îndelungată ; că dacă vîrsta oamenilor ar fi putut să ajungă la un număr mai mare de ani, s-ar fi întîmplat ca viața lor să fi fost cultivată printr-o învățatură universală și că n-ar fi existat pe lume nici artă, nici știință care să nu fi ajuns la desăvîrșire¹. Și sfîntul Ieronim, în pasajul citat mai înainte, ne asigură că Teofrast, la vîrsta de o sută șapte ani, lovit de boala de care avea să moară, s-a căit că pleacă din viață cînd abiu începuse să fie înțelept.

Teofrast obișnuia să spună că nu trebuie să ne iubim prietenii pentru a-i pune la încercare, ci să-i punem la încercare ca să-i iubim ; că prietenii trebuie să fie comuni între frați, cum totuși este comun între prieteni ; că mai degrabă se cădea să ne lăsăm în voia unui cal fără frîu decît în seama celui care vorbește fără judecată ; că risipa cea mai mare pe care o putem face e risipa timpului. Într-o zi i-a spus unui om care

¹ Cf. Pascal : „Tot șirul oamenilor, în cursul atîtor secole, trebuie socotit ca un singur om care dăinuie mereu și care învață neconținut“.

tăcea la masă, în timpul unui ospăț : „Dacă ești un om priceput, rău faci că nu vorbești ; dar dacă nu-i așa, știi tu ce știi“. Iată cîteva dintre maximele lui.

Dar dacă e să vorbim despre lucrările lui, care sînt nenumărate, nu spunem ceva nou afirmînd că nici un scriitor din antichitate n-a scris mai mult decît Teofrast. Diogene Laerțiu înșiră mai bine de două sute de tratate diferite și despre tot felul de subiecte, pe care le-a întocmit ; cea mai mare parte s-a pierdut prin vitregia vremilor, iar cealaltă s-a redus la douăzeci de tratate, care sînt strînse în volumul operelor sale : găsim aici nouă cărți despre istoria plantelor, șase cărți despre originea lor ; a scris despre vînturi, despre foc, despre pietre, despre miere, despre semnele care vestesc vremea frumoasă, despre semnele ploii, despre semnele furtunii, despre miresme, despre sudoare, despre amețală, despre oboseală, despre destinderea nervilor, despre leșin, despre peștii care trăiesc în afară de apă, despre jivinele care își schimbă culoarea, despre animalele care se nasc pe neașteptate, despre animalele supuse invidiei, despre trăsăturile moravurilor. Iată ce ne rămîne din scrierile lui, printre care numai cea din urmă, pe care o traducem, poate să răspundă nu numai despre frumusețea celor pe care le-am înșirat ceva mai sus, ci și despre valoarea unui număr nesfîrșit de altele, care n-au ajuns pînă la noi.

Iar dacă pe unii îi lasă reci ¹ lucrarea aceasta morală, din pricina lucrurilor pe care le văd în ea, care

¹ Comentînd unele nuanțe de gîndire, contradictorii în aparență, J. Benda conchide cu privire la La Bruyère : „Pentru un autor despre care se spune în mod curent că nu știe să «compună», Prefața aceasta ni se pare de o minunată iscusință“.

sînt din vremea în care a fost scrisă și care nu sînt potrivite cu moravurile lor, ce pot face mai de folos și mai plăcut pentru ei decît să se dezbrace de sălbiciunea lor pentru obiceiurile și felul lor de a se purta, care, fără altă discuție, nu numai că-i face să li se pară cele mai bune dintre toate, dar îi face aproape să decidă că tot ce nu se potrivește cu ele este vrednic de dispreț și care-i lipsește, în lectura cărților celor vechi, de plăcerea și de învățătura pe care se cade s-o aștepte de la ele.

Noi, care sîntem atît de moderni, vom fi vechi peste cîteva secole : atunci, istoria veacului nostru va face posteritatea să ia atitudine față de venalitatea funcțiilor¹, adică față de puterea de a ocroti nevinovăția, de a pedepsi fărădelegea și de a face dreptate tuturor, dreptate cumpărată cu bani peșin, cum ai lua o fermă în arendă ; față de situația strălucită a percepților-arendași², oameni atît de disprețuiți la evrei și la greci. Vom auzi vorbindu-se despre capitala unui mare regat, în care nu existau nici piețe publice, nici băi, nici fin-tini, nici amfiteatre, nici galerii, nici portice, nici locuri de plimbare și care era totuși un oraș minunat. Se va spune că tot mersul vieții se reducea acolo în a ieși din

¹ La Bruyère atacă în mai multe rînduri, în *Caracterele* lui, această practică rușinoasă, deși el însuși s-a văzut nevoit să cumpere o asemenea funcție.

² În original, *partisans*, cu înțelesul inițial de soldat care jecmănește populația țării învinse, stringînd impozite în mod abuziv. În secolul al XVII-lea erau numiți așa „*les traitants*“, adică persoanele care luau în arendă, de la stat, încasarea impozitelor, scoțînd apoi cu vîrf și îndesat sumele plătite statului cu anticipație. Astăzi li s-ar spune mai potrivit „*afaceriști veroși*“.

casa ta ca să te duci să te închizi în casa altuia ; că niște femei de treabă, care nu erau nici precupețe, nici hangițe, își aveau casele deschise celor care plăteau ca să intre ¹ în ele ; că aveau de ales acolo între zaruri, cărți și tot felul de jocuri ; că luau masa în casele acelea, care erau prielnice pentru orice legături. Vom afla că poporul nu se arăta în oraș decît ca să treacă prin el cu mare grabă : nici o convorbire, nici o familiaritate ; totul era sălbatic acolo și ca speriat de zarva carelor din calea cărora trebuia să te ferești, slobozite în mijlocul străzilor, cum se face într-o arenă pentru a cîștiga premiul întrecerii. Vom afla fără mirare că, în plină pace și într-o vreme de liniște obștească, cetățenii intrau în temple, se duceau să vadă femei sau își vizitau prietenii înarmați pînă-n dinți cu arme de atac și mai că nu era nimeni care să nu aibă la sold cu ce să poată ucide alt om dintr-o împunsătură. Sau dacă celor ce vor veni după noi, revoltați de moravuri atît de bizare și atît de deosebite de ale lor, li se va face silă din pricina lor, de memoriile și de poeziile noastre, de lucrările noastre comice și satirice, putem oare să nu-i cîinăm de pe acum că se lipsesc singuri, prin această falsă delicatețe, de lectura unor lucrări atît de frumoase, atît de șlefuite și de conforme canoanelor artistice, și de cunoașterea domniei celei mai frumoase din cîte au împodobit vreodată istoria ?

Să avem așadar față de cărțile celor vechi aceeași îngăduință pe care o nădăjduim noi înșine de la

¹ Este vorba de doamnele la care aveau loc diverse jocuri de noroc. Musafirii, oricare ar fi fost situația gazdei, trebuiau să lase pe masă o parte din cîștig „pentru plata cărților de joc“.

posteritate, convinși că oamenii nu au deprinderi și obiceiuri comune tuturor secolelor, că se schimbă cu timpul, că noi sîntem prea departe de cele care au trecut și prea aproape de cele care mai domnesc încă, pentru a fi la distanța trebuitoare ca să facem un îndreptățit discernămint între unele și altele. Atunci, nici ceea ce numim noi șlefuirea moravurilor noastre, nici decența obiceiurilor noastre, nici fastul, nici luxul nostru nu ne vor face să fim mai binevoitori față de viața simplă a atenienilor decît față de viața primilor oameni, mari prin ei înșiși și nu datorită miilor de lucruri exterioare, inventate de atunci încoace, poate ca să țină locul acelei măreții adevărate, care nu mai există.

Natura se arăta în ei cu toată puritatea și demnitatea și nu era încă întinată de vanitate, de lux, de năvinga ambiție. Un bărbat nu era respectat pe pămînt decît pe temeiul forței și al virtuții lui ; nu era bogat datorită funcțiilor și pensiilor lui, ci prin țarina, prin turmele, prin copiii și prin argații lui ; hrana lui era simplă și firească — roadele pămîntului, laptele vitelor și al oilor lui : veșmintele îi erau simple și uniforme — lîneturi și piei : plăcerile lui, neprihănite, constau într-o recoltă bună, în căsătoria copiilor, în unirea cu vecinii, în tihna din familia lui. Nimic nu este mai deosebit de moravurile noastre decît toate lucrurile acestea ; dar perspectiva acestor vremuri îndepărtate le face să ne placă, așa precum depărtarea locurilor ne face să primim tot ceea ce aflăm despre țările îndepărtate și despre semințiile străine din fehuritele relatări sau din cărțile de călătorii.

Toate acestea ne înfățișează o religie, o organizare a menținerii ordinii, un fel de a se hrăni, de a se

îmbrăca, de a clădi și de a duce războiul pe care nu le cunoșteam, moravuri de care nu aveam idee. Cele care se apropie de ale noastre ne mișcă, iar cele care se îndepărtează ne miră; dar toate ne distrează. Mai puțin scîrbiți de barbaria manierelor și a obiceiurilor unor popoare atît de îndepărtate decît instruiți și chiar amuzați de noutatea lor, ne e de ajuns ca oamenii despre care este vorba să fie siamezi, chinezi, negri sau abisinieni.

Or, cei ale căror moravuri ni le zugrăvește Teofrast în Caracterele lui erau atenieni, iar noi sîntem francezi; și dacă mai adăugăm la diversitatea locurilor și a climei lungul interval de timp și dacă ținem seama că lucrarea aceasta a putut fi scrisă în ultimul an al celei de-a o sută cincisprezecea olimpiade, cu trei sute paisprezece ani înaintea erei creștine, și că astfel sînt două mii de ani împliniți de cînd trăia acea populație a Atenei pe care ne-o zugrăvește el, ne va plăcea, recunoscîndu-ne în oamenii aceia pe noi înșine, pe prietenii noștri, pe dușmanii noștri, pe cei alături de care viețuim, și ne va plăcea văzînd că asemănarea aceasta cu niște oameni despărțiți de atîtea secole este atît de deplină. Într-adevăr, oamenii nu s-au schimbat în ceea ce privește simțămintele și pasiunile lor; și astăzi sînt așa cum erau pe atunci și cum sînt zugrăviți în Teofrast: vani, prefăcuți, lingușitori, interesați, nerușinați, sîcîitori, neîncrezători, bîrfitori, arțăgoși, superstițioși.

Ce e drept, Atena era liberă, era centrul unei republici, cetățenii ei erau egali și nu le era rușine unora de alții; umblau aproape singuri, pe jos, printr-un oraș curat, liniștit și spațios, intrau în prăvălii și în piețe și își cumpărau chiar ei lucrurile trebui-

toare ; imboldul unei curți nu-i făcea cîtuși de puțin să părăsească viața obișnuită ; își păstrau sclavii pentru băi, pentru mese, pentru serviciul lăuntric al căminelor, pentru călătorii ; își petreceau o parte din viață în piață, în temple, în amfiteatre, într-un port, sub portice și în mijlocul unui oraș peste care erau deopotrivă stăpîni. Acolo se aduna mulțimea ca să chibzuiască despre treburile obștești ; aici ședea de vorbă cu străinii ; în alte locuri, filozofii aci își predau învățătura lor, aci stăteau de vorbă cu discipolii lor ; locurile acelea erau totodată scena desfătărilor și a afacerilor ; era în moravurile acestea ceva simplu și popular, care nu prea seamănă cu ale noastre, recunosc ; totuși, ce oameni, în genere, atenienii ăștia și ce oraș Atena ! Ce legi ! Ce ordine publică ! Ce valoare ! Ce disciplină ! Ce desăvîrșire în toate sistemele și în toate artele ! Și cîtă cuviință în relațiile obișnuite și în grai ! Teofrast, același Teofrast despre care am spus ceva mai sus lucruri atît de mari, omul acesta atît de plăcut în discuții, omul acesta care se exprima atît de dumnezeiește, a fost recunoscut ca străin și numit ca atare de o femeie simplă, de la care cumpăra verdețuri la piață și care a băgat de seamă că, printr-un nu știu ce atic care-i lipsea și pe care romanii l-au numit după aceea urbanitate, nu era atenian ; și Cicero ne relatează¹ că omul acesta de seamă a rămas mirat văzînd că îmbătrînind la Atena, stăpînind în chip atît de desăvîrșit graiul atic și însușindu-și accentul printr-o obișnuință de atîția ani, nu putuse dobîndi ceea ce oamenii simpli din popor aveau în mod firesc și fără nici o osteneală. Că dacă nu încetăm să citim

¹ Cicero, Brutus, XLVI.

uneori în aceste Caractere, despre anumite moravuri care nu pot fi trecute cu vederea și ne par caraghioase, trebuie să ne amintim că i-au părut la fel și lui Teofrast, care le-a privit ca pe niște vicii, le-a zugrăvit după natură, fapt care i-a făcut pe atenieni să se rușineze și a servit la îndreptarea lor.

În sfârșit, cu gîndul de a-i mulțumi pe cei care primesc cu răceală tot ce aparține străinilor și celor din vechime și care nu prețuiesc decît propriile lor moravuri, le adăugăm acestei lucrări. Am crezut că ne putem lua libertatea de a nu urma planul¹ acestui filozof, fie pentru că e totdeauna primejdios să te ții de lucrarea altuia, mai ales dacă este a unui scriitor din antichitate sau a unui autor de mare faimă; fie iarăși pentru că figura aceea, singura, care se cheamă descriere sau enumerare, folosită cu atîta succes în cele douăzeci și opt de capitole ale Caracterelor, ar putea să aibă un succes cu mult mai mic dacă ar fi folosită de un talent cu mult mai prejos de talentul lui Teofrast.

Dimpotrivă, amintindu-ne că printre numeroasele tratate ale acestui filozof relatate de Diogene Laerțiu se găsește unul cu titlul de Proverbe², adică bucăți de sine stătătoare, ca niște reflecții sau notații; că prima și cea mai mare carte de morală care s-a întocmit poartă același titlu în Sfînta Scriptură, ne-am simțit îndemnați de modele atît de însemnate să urmăm, după puterile noastre, un fel asemănător de a scrie despre moravuri, și n-am fost abătuti de la această încumetare a noastră de către două

¹ Modul în care și-a conceput Teofrast lucrarea.

² Se înțelege stilul acela abrupt (fr. *coupé*) în care și-a scris Solomon *Proverbele*, și nu ideile lui, care sînt divine și mai presus de orice comparație. (N. lui La Bruyère.)

lucrări ¹ de morală ce se află în mâinile tuturor și din care, din lipsă de atenție sau dintr-o pornire de critică, unii ar putea crede că sînt imitate aceste notații.

Una ², prin țelul urmărit de autorul său, pune metafizica în slujba religiei, ne ajută să cunoaștem sufletul cu pasiunile și cu viciile lui, tratează despre marile și serioasele temeuri care duc la virtute și caută să aducă omul pe calea credinței creștinești. Cealaltă ³, care este făurită de o minte cultivată prin frecventarea lumii și a cărei gingășie era pe măsura pătrunderii lui, observînd că amorul propriu este, în om, pricina tuturor slăbiciunilor lui, îl atacă neconștient, oriunde îl găsește; și această idee unică, parcă multiplicată în mii de chipuri diferite, are mereu, prin alegerea cuvintelor și prin varietatea expresiei, farmecul noutății.

Nu urmărim nici unul dintre drumurile acestea în lucrarea care însoțește traducerea.1 Caracterelor ⁴; lucrarea aceasta este cu totul diferită de celelalte două despre care am pomenit mai sus: mai puțin sublimă decît prima și mai puțin gingașă decît a doua, ea nu năzuiește decît să facă omul mai cu judecată, dar pe căi simple și obișnuite, cercetîndu-l cum se nime-

¹ Este vorba de *Cugetările* lui Pascal (1670) și de *Reflecțiile și maximele* lui La Rochefoucauld (1665).

² Lucrarea lui Pascal.

³ Lucrarea lui La Rochefoucauld.

⁴ Este vorba de *Caracterele* lui La Bruyère, care în prima ediție, reduse la un mănunchi restrîns, erau așezate cu modestie, tipărite cu litere mărunte, în urma *Caracterelor* lui Teofrast.

rește, fără multă metodă, în voia diverselor capitole¹, după vîrstă, după sex, după categoria socială și după vicii, prin slăbiciunile și ridicolul legate de el.

Ne-am ocupat de ponoasele minții, de tainițele sufletului și de tot lăuntrul omului mai mult decît s-a ocupat Teofrast; și se poate spune că, așa cum Caracterele lui, prin mii de lucruri exterioare pe care le arată în om, prin acțiunile, prin cuvintele și prin comportarea sa, ne arată care este fondul lui și ne ajută să ajungem pînă la pricina destrăbălării lui, cu totul dimpotrivă, noile Caractere, înfățișînd mai întîi gîndurile, sentimentele și pasiunile oamenilor, dau în vileag principiul² răutății și al slăbiciunilor lor, ne fac să prevedem cu ușurință tot ce sînt în stare să spună sau să facă, ca să nu ne mai mirăm de miile de acțiuni vicioase sau ușuratece, de care le este viața atît de plină.

Trebuie să mărturisim că în privința titlurilor capitolelor acestor două lucrări am fost aproape deopotrivă de stingheriți. În ceea ce privește titlurile care împart lucrarea a doua, dacă ele nu plac îndeajuns, le este îngăduit cititorilor să pună altele în locul lor; dar în privința titlurilor din Caracterele lui Teofrast nu ni se acordă aceeași libertate,

¹ „Am putea susține, afirmă J. Benda, că surprindem, în rîndul acesta, voința declarată de a scăpa de influența carteziană și de a întemeia impresionismul moralist, a cărui înflorire o va reprezenta Stendhal. Totuși, declarația aceasta are să fie formal contrazisă cu cîteva rînduri mai jos.”

² Reluînd comentariul, J. Benda subliniază, de data aceasta, pretenția categorică a lui La Bruyère de a înfățișa o psihologie științifică, reductibilă la legi, ceea ce contrazice programul formulat puțin mai înainte de a examina omul „fără multă metodă, în voia diverselor capitole”, program pe care îl va realiza, de altfel, în lucrarea lui.

pentru că nu sîntem stăpîni pe bunul altuia : a trebuit să respectăm spiritul autorului și să le traducem potrivit sensului celui mai apropiat de cuvîntul grecesc și totodată potrivit celei mai stricte conformități cu capitolele lor ; ceea ce nu este un lucru ușor, întrucît adesea semnificația unui termen grecesc, tradus în franțuzește cuvînt cu cuvînt, nu mai este aceeași în limba noastră : de pildă, ironia este, în franțuzește, o luare la vale în conversație, sau o figură de retorică, iar la Teofrast este ceva între înșelătoria grosolană și prefăcătorie, care nu este totuși nici una, nici alta, ci tocmai ce este descris în primul capitol.

Și, de altfel, grecii au uneori cîte doi sau trei termeni destul de deosebiți pentru a desemna lucruri care sînt și ele la fel și pe care noi n-am putea de loc să le redăm decît printr-un singur cuvînt : sărăcia aceasta stingherește. Într-adevăr, în lucrarea aceasta grecească se observă trei feluri de avari, două feluri de pisălogi, lingușitori de două soiuri și tot atîția vorbăreți ; astfel încît caracterele acestor persoane par a se cuprinde unele pe altele, în dauna titlului ; nici ele nu sînt totdeauna bine legate și perfect conforme¹, deoarece Teofrast, înflăcărat cîteodată de țelul pe care și l-a propus de a face portrete, se vede constrîns la aceste schimbări de

¹ Conforme titlului capitolului ; deși, de fapt, nu totdeauna chiar atît de conforme, multe reflecții din unele capitole neavînd nici o legătură cu titlul respectiv. De altfel, cum observă J. Benda, o desăvîrșită conformitate a conținutului capitolelor cu titlurile lor n-ar fi cu puțință decît la moraliștii care tratează în abstract despre pasiunile omenești, ca Nicole, Malebranche, Descartes.

către caracterul și moravurile personajului pe care îl zugrăvește sau pe care îl satirizează.

Definițiile care se găsesc la începutul fiecărui capitol au prezentat și ele greutatea: sînt scurte și concise la Teofrast, după forța limbii grecești și potrivit stilului lui Aristotel, care i-a pus la dispoziție primele idei: în traducere, le-am lungit pentru a le face cu puțință de înțeles; în tratatul acesta citim de asemenea fraze care nu sînt terminate și care alcătuiesc un înțeles nesigur, în locul căruia a fost ușor să-l punem pe cel adevărat; se mai găsesc felurite variante, unele pasaje cu totul întrerupte și care puteau primi diverse explicații; pentru a nu ne rătăci la aceste răspîntii ale îndoielilor, ne-am călăuzit după cei mai buni tălmaci.

În sfîrșit, cum lucrarea aceasta nu este decît o simplă învățătură despre moravurile oamenilor și cum urmărește mai puțin să-i facă savanți decît să-i facă înțelepți, ne-am socotit scutiți de a o împovăra cu lungi și curioase observații sau cu savante comentarii, menite să ne înfățișeze cu exactitate antichitatea; ne-am mulțumit să punem mici note în dreptul¹ anumitor pasaje care am socotit că au nevoie de ele, pentru ca nici unii dintre cei cu exactitate și vioiciune, cărora nu le lipsește decît o lectură bogată, să nu fie nevoiți a-și reproșa nici chiar această mică lipsă, să nu poată fi opriți în lectura Caracterelor și să nu se îndoiască o clipă de înțelesul lui Teofrast.

¹ În înțelesul propriu, întrucît notele în edițiile din secolul al XVII-lea erau așezate pe margine, în dreptul textului la care se refereau.

TEOFRAST

Caracterele

25

PREFAȚA

Teofrast către Polycles

M-am gîndit de multe ori și mai înainte vreme și poate că nu mă voi dumiri nicicînd de ce noi, grecii, deși trăim sub același cer, nu avem parte de aceeași fire. S-au scurs ani și ani, Polycles¹, de cînd tot caut să pătrund tainele firii omenești. Am ajuns la nouăzeci și nouă de ani, am cunoscut tot felul de oameni. După ce am comparat cu grijă firile unora cu ale altora, am socotit nimerit să aștern pe hîrtie în ce chip își duceau viața și unii, și ceilalți. Îți voi arăta așadar, pe categorii, cît de felurite sînt firile oamenilor și cît de deosebite se înfățișează ele. Bănuiesc că urmașii noștri vor deveni mai buni ca noi dacă le vom lăsa moștenire pilde de felul acestora. Luîndu-le drept îndreptar, ei vor căuta prietenia și traiul alături de cei mai buni, grijă avînd să nu fie mai prejos ca ei.

Voi porni, așadar, la lucru, tu avînd datoria să mergi pe urmele mele și să cercetezi dacă stă ori

¹ Polycles ar putea fi identificat cu generalul lui Antipatros, regent al Macedoniei pe timpul expediției lui Alexandru cel Mare în Asia (400—319 î.e.n.).

*nu de partea mea adevărul. Voi face începutul vorbind despre aceia căroră le e dragă prefăcătoria. Voi descrie mai întâi năravul, îl voi defini, și apoi vă voi așeza înaintea ochilor chipul prefăcutului, arătându-vă pînă unde îl duc păcatele lui. Voi încerca să fac cunoscute, pe categorii, și celelalte patimi ale firii omenești.*¹

¹ Autenticitatea acestei prefațe este discutabilă, din pricina tonului uncori bombastic iar alteori naiv, străin felului științific de a scrie al lui Teofrast. De asemenea, observațiile privind clima, educația vin în contradicție cu spiritul migălos de cercetare de care scriitorul dă dovadă în alte lucrări ale sale.

Un alt argument împotriva autenticității este informația greșită cu privire la vîrsta atinsă de Teofrast. El a trăit 85 de ani, după cum atestă izvorul prețios de informații cu privire la antichitate, Diogenes Laertios (V, 2, 40).

I PREFĂCUTUL

Am putea înfățișa cusurul acesta ca fiind o lipsă de sinceritate atît în ceea ce spunem, cît și în ceea ce facem. Prefăcut este omul care de față cu dușmanii lui se ferește să le arate ura ce le-o poartă: În taină se năpustește asupra lor, iar cînd sînt de față îi ridică-n slăvi. Cînd dușmanii lui au pierdut un proces, prefăcutul este gata să le arate părerea lui de rău. Nu arată că ar pătimi din pricina celor ce-l bîrfesc, iar vorbele lor de ocară nu le pune la inimă. Vorbește cu blîndețe cu cei nedreptățiți și care vin la el să-și arate nemulțumirea. Celor ce vin cu diverse treburi le recomandă să nu-l ocolească. Nu destăinuie altora nimic din ceea ce pune la cale, ci spune că mai are de gîndit. Se prefacă că abia a sosit, că e prea tîrziu ca să poată pune treburile la cale, că nu e în apele lui. Cînd este rugat să sprijine un prieten aflat la nevoie¹ sau să-l împrumute, spune că are ce vinde pentru a-l ajuta, și chiar dacă nu are ce

¹ Ajutorul bănesc acordat cetățenilor lipsiți se practica în mod curent în antichitate: de stat, prin contribuții fixe de un obol doi pe zi, ca și prin donații particulare.

vinde, susține că are. Când a aflat o veste, se face că n-a aflat; tăgăduiește c-ar avea cunoștință de unele lucruri; zice că nu-și amintește să fi ajuns la o înțelegere. Uneori răspunde că problema îl preocupă, alteori că habar n-are de ea sau că i se pare ciudat cazul, iar alteori, în sfârșit, că și el a ajuns să fie acum de aceeași părere.

Într-un cuvânt, putem spune că e dibaci în a născoci răspunsuri de felul acestora: „Nu am convins-gerea; nu cred; mă surprinde; ai zice că s-a transformat. La drept vorbind, nu mi-a prezentat lucrurile astfel. Ciudat! S-o spui altuia! Nu mă lasă inima să-ți dau ție crezare, dar nici să-l condamn pe el. Fii cu băgare de seamă; nu fi prea credul!”

Iată ce fel de vorbe și de vicleșuguri știe să descopere omul prefăcut și cum se dezice el. De aceste apucături dubioase și dușmănoase trebuie să te ferești, mai mult chiar decît de otrava viperelor.¹

II LINGUȘITORUL

Lingușirea ar putea fi definită ca o comportare lipsită de demnitate, de pe urma căreia, însă, lingușitorul are partea lui de folos. Mergînd pe drum alături de un altul, lingușitorul este capabil să-i spună: „Bagi de seamă cu cîtă admirație se uită lumea la tine? Nu e om în cetate cu care să se petreacă lucrurile aidoma. Ai fost la înălțime ieri în

¹ Partea moralizatoare de la sfîrșitul acestui portret și care poate fi regăsită și în portretele II, III, VI, VIII, XXVII, XXIX constituie un indiciu că opera *Caracterele* a servit ca manual de școală.

Portic¹ ! Erau acolo adunați peste treizeci de oameni și vorbeau care mai de care despre cel mai brav dintre cetățeni. Cel dintîi nume pomenit a fost al tău, și tot el a stăruit pe buzele lor pînă la urmă.“ Și în timp ce lingușitorul rostește astfel de cuvinte, se face că scutură o scamă de pe haina celui lingușit, iar dacă vîntul i-a suflat un pai în păr, se grăbește să-l ia și-i spune surîzînd : „Ai văzut ? N-au trecut bine nici măcar două zile de cînd te-am văzut, și barba ți s-a și umplut de fire albe ! La drept vorbind, alții de aceeași vîrstă cu tine n-au atîtea fire negre !“

Cînd cel lingușit vorbește, lingușitorul poruncește celorlalți să tacă ; cînd cîntă îi aduce laude, iar atunci cînd a încetat, îl aplaudă, strigînd „Bravo !“ Dacă a făcut o glumă neizbutită, lingușitorul rîde cu hohote și aduce haina în dreptul gurii, prefăcîndu-se că nu-și poate stăpîni rîsul. Pe drum, face semn trecătorilor să se oprească spre a trece „onoratul domn“. Cînd tîrguie din piață mere și pere pentru odraslele prietenului, le aduce și le împarte de față cu tatăl lor, ba îi și îmbrățișează pe copii, spunîndu-le : „Ce copii buni și cum mai seamănă cu tatăl lor !“ Cînd se întîmplă să-și cumpere încălțăminte amîndoi, îi spune că piciorul lui are o linie mai frumoasă decît gheata, iar dacă se duce în vizită la un prieten, lingușitorul aleargă să ducă știrea „Vine la

¹ Porticul era o galerie, cu acoperiș, prevăzută cu scaune și care servea ca loc de întîlnire și discuții. Aici este vorba de renumita Poikile Stoa, din Atena, împodobită cu picturi de Polygnotos și în care erau audiate prelegerile unor maeștri ai stoicismului, ca Zenon din Kition (336—264 î.e.n.). După numele grecesc al porticului, *stoa*, emulii filozofului Zenon s-au numit „stoici“.

tine" și apoi se întoarce ca să-i spună „I-am dat de veste". Dacă are intenția să servească pe careva, crede-mă, e capabil să alerge pînă la piața de la care se aprovizionează femeile¹, fără măcar să respire. La masă este cel dintii dintre invitați care laudă vinul, și nu uită să adauge : „Mănînci cu atîta grație !" Gustînd din bunătățile de la masă, îl îndeamnă : „E delicios !"

Între timp, are grijă să-l întrebe dacă nu cumva îi e rece și dacă n-ar fi bine să-i pună o haină pe spate. Și cînd rostește aceste cuvinte îi și pune o haină pe el. Se pleacă apoi să-i șoptească ceva la ureche. Cînd vorbește cu alții, îl urmărește cu privirea. La teatru, se grăbește să ia pernele din mîna sclavului ca să le așeze pentru prietenul său.² Îi mai spune că are o locuință clădită după un plan minunat, că are o grădină îngrijită și că portretul îi seamănă leit.

Într-un cuvînt, lingușitorul spune și pune la cale numai lucruri prin care bănuiește că poate fi cuiva pe plac.

III FLECARUL

Flecăreala este o înșirare lungă de vorbe fără rost. Flecar este omul care, stînd alături de un necunoscut, începe să-și laude nevasta, îi povestește ce-a visat, îi înșiră bunătățile cu care s-a ospătat la cină. Apoi, întinzîndu-se la vorbă, zice : „Oamenii din zilele noastre

¹ Piața amintită era la o distanță mare de Agora.

² Scaunele în teatrul grec erau construite de obicei din piatră. De aceea, cetățenii greci bogați veneau la teatru cu un sclav care transporta pernele necesare.

sînt mai vicleni ca cei de pe vremuri ; nu s-a ieftinit grîul pe piață ; au năpădit străinii în oraș ; e plăcut să călătorești pe mare după sărbătoarea Marilor Dionysii ¹ ; dacă se îndură Zeus să ne trimită ploaie, o să avem grîne din belșug ; la anul își va ara și semăna singur ogorul ; o povară mare e viața. Damipos a aprins o torță mare la sărbătoarea Misterelor de la Eleusis ².“ Flecarul vorbește apoi de numărul coloanelor Odeonului ³. Mai spune că a avut vîrsături, că nu știe ce zi este, că Misterele se serbează în luna Boedromion ⁴. Apaturiile ⁵ în luna Pyanepsion ⁶, iar Dionysiile rurale în luna Posideon ⁷. Dacă se în-

¹ Marile Dionysii sau Dionysiile urbane (*Dionysia ta en astei*), care prilejuiau manifestări dramatice deosebite, se celebrau în luna Elapfeboliou (martie — aprilie) și aveau un caracter panelenic.

În lunile de iarnă, pînă la Marile Dionysii, navigația era întreruptă.

² Misterele de la Eleusis (azi Elefsina), tîrgușor în preajma Atenei, erau închinat zeitelor Demeter și Persephone și aveau la bază rituri agrare, în vederea obținerii unei fertilități sporite a solului. Zeița Demeter era preamărită ca ocrotitoare a muncilor agricole, ca ocrotitoare a căsătoriilor și chiar ca ocrotitoare a legilor. Femeile participante își impuneau un post de trei zile.

³ Odeioanele erau teatre descoperite, destinate audițiilor muzicale. În textul de față este vorba de Odeonul ridicat de Pericles în anul 441 î.e.n. și descoperit în sud-estul Acropolei, în 1921. Un alt Odeon celebru la Atena este al lui Herodes Atticus (secolul al II-lea e.n.), care dăinuie și astăzi și servește pentru același scop.

⁴ Lună corespunzînd intervalului 15 septembrie — 15 octombrie.

⁵ Sărbătoare în cinstea Atenei și a lui Hephaestos.

⁶ Luna a patra a anului atic, corespunzînd cu a doua jumătate a lui octombrie și prima jumătate a lui noiembrie.

⁷ Dionysiile rurale se celebrau la țară, de obicei în cursul lunii Posideon (aprox. decembrie—ianuarie). Piese jucate

cumetă cineva să-l asculte, flecarului nu-i vine să plece de lângă el.

Dacă nu vrei să te apuce durerea de cap, e bine ca pe flecar să-l alungi din preajma ta, și s-o iei la picior, căci e greu să faci pe plac unor oameni care nu știu cât prețuiește munca și nici odihna !

IV GROSOLANUL

Grosolănia pare să fie necunoașterea bunei-cuviințe. Grosolanul este omul care vine la adunarea publică chiar și în ziua în care s-a îmbătat cu kykeon¹; este omul care poate să susțină că parfumul² nu e mai plăcut la miros ca usturoiul. Poartă încălțăminte mai mare decât piciorul lui. Vorbește cu glas tare. Nu are încredere în prieteni și rude, în schimb destăinuie slujitorilor lui cele mai importante secrete. Zilerilor care-i muncesc pământul le povestește tot ce a auzit în adunarea poporului³. Când se așază pe scaun, ridică haina mai sus de genunchi și i se vede goliciunea⁴. Pe stradă, nu admiră și nu rămîne mirat de nimic, afară numai dacă dă cu ochii de vreun bou, un măgar ori un țap. Atunci se oprește

cu acest prilej nu erau inedite, cele mai multe fiind o reluare a celor reprezentate la Atena.

¹ Amestec savurat de țărani atici, în a cărui compoziție intra miere, făină și izmă. În formă compactă servea ca aliment, iar în formă lichidă ca băutură.

² Prin parfum se înțelege orice fel de ulei parfumat. Era apreciat cel extras din mirt.

³ Gr. *ecclesia*, organul suprem de conducere a statului atenian.

⁴ Costumul grec se baza pe principiul drapării, nefiind cusut.

și rămîne cu ochii la ei. În cămară, îmbucă grăbit de ici și de colo și bea numai vin curat¹. Face curte slujnicei care frămîntă pîinea, dar se ferește să fie văzut; apoi îi dă o mîină de ajutor ca să macine făina trebuincioasă pentru el și ai lui. Se ridică de la masă, ca să dea nutreț vitelor. Cînd bate cineva la ușă, aleargă el cel dintîi; cheamă cîinele și, apucîndu-l de bot, spune: „Lui i-am încredințat spre pază moșia și casa“. Cînd încasează bani de la cineva, se uită la ei cu neîncredere, de teamă că n-ar avea greutatea cerută²; pretinde apoi alții în schimb. Dacă a dat cuiva cu împrumut un plug, un coș, o coasă ori un sac, nu-l părăsește gîndul nici noaptea și nu poate dormi. Se scoală din așternut și pleacă în căutarea lor. Cînd coboară la oraș întreabă pe fiecare drumeț cît costă peștele, cu cît se vînd pieile și dacă începînd cu luna nouă vor avea loc concursuri tragice. Îl informează că îndată ce va ajunge la oraș se va tunde³ și că va cumpăra pește sărat de la Archia, fiindcă are drum pe la el.

La baia publică, îi vine să cînte; poartă ghetе bătute în ținte.

V AMABILUL

Ca să definim amabilitatea, am putea spune că este un fel de a te purta care urmărește desfătarea,

¹ A bea vin curat era un indiciu de lipsă de cumpătare. Vinurile erau foarte tari, și în societatea elenă beția era disprețuită.

² A examina atent moneda nu putea fi decît o deprindere josnică, proprie cămătarilor.

³ Grosolanul, venind în oraș, ține cu tot dinadinsul să-și îngrijească părul la frizerul de acolo, ca fiind mai priceput.

fără să aibă în vedere un interes personal. Nici o îndoială că se poate numi amabil acela care văzîndu-te te salută de la distanță, te numește om minunat, manifestă pentru tine o admirație profundă, îți strînge mîna cu căldură. Te întovărășește un timp și-și ia rămas bun de la tine, după ce mai întîi te-a întrebat cînd te va revedea și după ce te-a ridicat în slăvi. De e numit arbitru¹, amabilul se poartă în așa chip încît să se facă plăcut nu numai celui ce i-a încredințat apărarea intereselor lui, ci și adversarului, și aceasta o face de teama de a nu părea pătînitor. În discuțiile cu străinii este mai degrabă de partea lor decît de partea conțetenilor lui.² Cînd este invitat la o masă are grijă să recomande gazdei să aducă și copiii³, iar cînd aceștia și-au făcut apariția, observă că seamănă cu tatăl lor așa cum seamănă două smochine între ele. Chemînd apoi la el pe copii, îi îmbrățișează și-i pune să stea alături. Cu unii se joacă strîngînd și desfăcînd pumnii⁴ iar pe alții îi lasă să adoarmă pe genunchii lui și nu cîrtește sub povara lor.

¹ Intrucît magistrații nu puteau rezolva toate litigiile ivite, le dădeau spre rezolvare unor arbitri publici. Erau în număr de trei — doi aleși de părțile în litigiu și un supraarbitru, desemnat de alte două persoane. Arbitrii constituiau prima instanță judecătorească și urmăreau totdeauna concilierea.

² Aluzie la un proces particular între un atenian și un străin sau la un diferend politic între Atena și un alt stat.

³ În mod obișnuit, femeile și copiii nu luau masa alături de bărbați, ci în încăperile ce le erau rezervate.

⁴ Asupra jocului amintit aici s-au emis diverse ipoteze. Cea mai plauzibilă este aceea că jocul consta din ghicirea mîinii în care era ascuns un mic obiect.

VI NEOBRĂZATUL

Înseamnă neobrazare îndrăzneala pe care o arăți spunînd și făcînd lucruri dezgustătoare. Neobrazat este cel ce jură cu ușurință pentru orice fleac și se lasă lesne defăimat și ocărit, are o fire josnică și este în stare de orice obraznicie. Să nu te mire faptul că se apucă să danseze cordaxul ¹ cînd nu e încă amețit ². La serbările de la bîlci se pune bine cu spectatorii, doar o face rost de ceva bani. Neobrazatul se ia la ceartă cu cei fără bilet, care dau năvală să vadă un spectacol gratuit. Nu se dă în lături să deschidă o cîrciumă sau o casă de desfrîu, să strîngă dările ³ și nu este meserie oricît de josnică de care să nu se apuce.

Neobrazatul face pe crainicul public, face pe bucătarul și joacă la jocurile de noroc. Refuză să-și întrețină mama ⁴, este urmărit pentru furt și-și petrece timpul mai mult în pușcărie decît acasă. Parc-ar fi din rîndul acelor care atrag mulțimile, le adună roată în jurul lor, le vorbesc cu glas tare și răsunător, le acoperă de ocări, și la rîndul lor sînt ocăriți. În jurul lui, lumea se adună ca la bîlci; unii vin, alții pleacă, fără să-l ia în seamă; unii ascultă începutul flecăreliei, alții cîteva cuvinte, iar cîteva sfîrșitul. Neobrazatul crede de cuviință să-și dea în vileag nemernicia ca s-o cunoască lumea, ca la un

¹ Dans de origine lydiană, constînd din mișcări lascive, practicat mai întîi în teatru și apoi cu prilejul banchetelor.

² Și, deci, nu are nici un fel de scuze.

³ Incasatorii de impozite nu se bucurau de stimă, din pricina lipsei lor de scrupule.

⁴ Eschivarea de la obligația întreținerii părinților atrăgea la eleni grave penalități.

spectacol. E mereu în proces — cînd acuzator, cînd acuzat. Cînd este pîrît, jură strîmb. Cînd acuză, vine la proces ținînd la piept cutia cu dosare¹ și cu mîinile pline de hîrtiuțe. Îi place să fie în fruntea unor gură-cască, le dă bani cu împrumut, cerînd o dobîndă de trei jumătăți de obol² la o drahmă pe zi³. Dobînda o încasează colindînd cît e ziua de mare prin cîrciumi, prin halele cu pește proaspăt ori sărat, și banii adunați de pe urma șmecheriilor îi bagă în gură⁴.

Astfel de oameni sînt obositori, abia așteaptă prilejul să te ocărasească și strigă cît îi ține gura, făcînd zarvă prin ateliere și piețe.

VII GURALIVUL

Dac-am vrea să definim năravul acesta, am putea spune că este neputința de a-ți stăpîni gura, iar guralivul este omul care indiferent de ce i-ar spune cel ce-i iese în cale îi răspunde că nu prezintă importanță, că el le știe pe toate și că-i stă la dispoziție cu informații.

Cînd cineva vrea să continue conversația, guralivul îl întrerupe zicîndu-i: „Bagă de seamă să nu uiți ceea ce aveai de gînd să spui; îți mulțumesc că mi-ai amintit tocmai ceea ce intenționez eu să-ți comunic. Ce mult ai de cîștigat cînd mai stai cu cîte

¹ Este vorba de o cutie de metal sau de argilă, avînd forma unui arici, în care erau păstrate toate documentele privitoare la proces și care puteau fi utilizate în caz de apel.

² Obolul era moneda greacă care valora mai puțin decît un gram de aur (0,72 gr).

³ Dobînda legală la Atena era de 12—18% pe an.

⁴ Obicei al oamenilor din popor de a introduce banii în gură, obicei ironizat adesea de scriitorii comici.

cineva de vorbă! Uitasem tocmai de acest lucru. Ai sesizat repede totul. Te urmăresc de mult ca să văd dacă vei ajunge la aceleași concluzii ca mine.“ Guralivul se pricepe să facă și alte intervenții asemănătoare și nu îngăduie celor cu care se întreține nici să răsuflă. Și după ce a plictisit, rînd pe rînd, pe fiecare, este în stare să se îndrepte și spre oamenii pe care-i vede adunați în grup și-i obligă să se împrăstie, măcar că aveau de discutat lucruri importante. Guralivul își face drum prin școli și palestre¹, tulbură lecțiile copiilor, pălăvrăgind cu profesorii și paidotribii². Pe cei ce invocă un motiv ca să se despartă de el este în stare să-i însoțească pînă acasă. E destul să-i pui o singură întrebare, că e capabil să-ți înșire nu numai ce s-a petrecut în adunarea poporului, ci să-ți vorbească și de disputa dintre cei doi vestiți oratori³ iscată pe vremea lui Aristophon și⁴... despre succesul discursurilor sale în fața poporului.

Între timp, nu uită să strecoare cîteva ocări la adresa mulțimilor, obligînd în felul acesta pe ascultători să nu-i mai dea atenție. Unii adorm, iar alții

¹ Școli de gimnastică prevăzute cu un teren, cu arbori și peluze, adesea situate în preajma unei ape curgătoare.

² Paidotribii aveau ca sarcină principală supravegherea tineretului.

³ Demosthene și Eschine; procesul la care fac aluzie scriitorul este cel numit „*Cu privire la coroană*“, care a avut loc pe vremea arhontelui Aristophon (330 î.e.n.). În discursul *Cu privire la coroană*, Demosthene atacă pe Eschine, care se ridicase împotriva decernării unei coroane onorifice oratorului Demosthene, pentru serviciile aduse patriei.

⁴ Fraza care urmează pare incompletă. Este cu putîntă ca în partea care lipsește să fi existat o aluzie la restabilirea regimului celor 30 de tirani la Atena, sub presiunea Spartei, după războiul peloponeziac.

pleacă, lăsîndu-l singur. Cînd face parte dintr-un juriu de judecată, împiedică cu pălăvrăgelile lui pe colegii lui să judece ; dacă asistă la un spectacol, împiedică pe ceilalți să privească, iar dacă se află la o masă cu un altul, nu-i dă răgaz să mănînce ; susține că tăcerea e o pedeapsă pentru guraliv și că limba lui alunecă așa cum alunecă peștele în apă, și n-ar putea să tacă, chiar dac-ar fi să ajungă mai gureș decît rîndunelele¹. Guralivul îndură pînă și batjocura copiilor lui ; voind să adoarmă, îi cer să le spună o poveste : „Tăticule, spune-ne o poveste ca să adormim mai degrabă“.

VIII NĂSCOCITORUL DE ȘTIRI

Năravul acesta te îndeamnă să plăsmuiești știri și fapte care să fie luate drept bune de alții. Născocitorul este omul care întîlnindu-și un prieten își schimbă glasul și-l întreabă cu surîsul pe buze : „Dinocotro ? Ce mai zici ? Ce noutăți ? Cum se face că n-ai nici o veste nouă ? Și cu toate astea, se aud lucruri bune.“ Fără să aștepte un răspuns, continuă : „Ce spui ? Cum de n-ai auzit nimic ? Mi se pare că acum o să te sature de noutăți.“ Începe apoi să povestească că tot ce va spune sînt lucruri auzite de la un soldat ori de la solavul flautistului Asteion², ori de la antreprenorul Lykon, care a sosit de la război. Sursele lui de informații sînt de așa fel, încît nimeni n-ar putea să le atace. Pe baza acestor infor-

¹ „Mai gureș ca rîndunelele“ — este un proverb.

² Un flautist cu renume.

mații povestește că Polyperchon¹ și regele² au ieșit din luptă victorioși, iar despre Casandros³ că a căzut prizonier. Iar dacă vreunul dintre ascultători intervine întrebându-l „Tu crezi în toate acestea?”, el răspunde: „E un lucru pe care-l știe întreaga cetate; vestea s-a răspândit pretutindeni și toți povestesc la fel. Fiecare știe amănunțit cum s-a dat lupta și că a fost o adevărată vărsare de sânge. De altfel, și fețele celor ce conduc treburile publice parc-ar vorbi despre asta.” Mai spune că a auzit de unul care le știe pe toate cum s-au petrecut; omul a sosit de cinci zile din Macedonia și stă ascuns pe undeva. Și în timp ce înșiră toate astea, strigă cu o voce tare și convingătoare: „Nenorocitul Casandros, om fără noroc! Nu vezi cum lovește soarta în tine? Dar, ce-i drept, s-a văzut vitejia ta.” Apoi îi adresează rugămintea de a păstra taina pentru el. Și tot el aleargă să împrăștie noutățile prin tot orașul.

Tare mă mir de ce or fi născocind oamenii ăștia astfel de știri! Ei nu numai că spun lucruri false, dar mai au de tras și ponoase. S-a întâmplat de multe ori ca astfel de oameni să fie înconjurați de mulțime în băile publice, și în timpul acesta să rămână fără haine. Alții au fost condamnați în lipsă, fiindcă în momentul judecării lor se aflau în Portic, unde înși-

¹ Regent al Macedoniei, unul dintre generalii lui Alexandru cel Mare; s-a războit cu Casandros, fiul predecesorului său, Antipatros, timp de zece ani (319—309 î.e.n.).

² Regele amintit aici pare să fie Filip al II-lea, tatăl lui Alexandru cel Mare (386—336 î.e.n.).

³ Fiul lui Antipatros, om cu o fire violentă, a luat puterea în Macedonia după lupte acerbe împotriva lui Polyperchon și a domnit până în anul 296 î.e.n.

rau izbînzile reputate pe mări și pe uscat. Alții au uitat de masă, cucerind cu vorba cetățile.

Apucătură mai rea ca asta nu cunosc. Există oare vreun portic, vreo prăvălie, vreun colțișor în piață în care să nu-și piardă vremea născocitorul de știri? El nu face decît să-i obosească pe cei ce-l ascultă și să-i plictisească de moarte prin minciunile lor.

IX OBRAZNICUL

Încercînd să cuprindem într-o definiție năravul obrazniciei, am putea spune că este o nesocotire a bunului nume, în vederea unui câștig. Firea obraznicului îl împinge să ceară bani cu împrumut de la un cunoscut pe care l-a mai înșelat cîndva (...), apoi, după ce a adus jertfă zeilor, pune la păstrat în sare carnea animalelor sacrificate¹, iar el se duce la masă în altă parte. Acolo, cheamă și pe sclavul lui²; îi dă de pe masă o bucată de carne și una de pîine și-l îndeamnă, ca să audă și ceilalți: „Mănîncă, Tibios³, și satură-te!“ Cînd se află la piață după tîrguieli, aduce aminte măcelarului că i-a făcut cîndva un bine; apoi, dînd tîrcoale pe lîngă cîntar, aruncă pe taler o bucată de carne ori un ciolan pentru o ciorbă. Dacă izbutește, e mulțumit. Dacă nu, ia de pe taraba măcelarului o legătură de mațe și pleacă rîzînd. Cînd cumpără bilete de teatru pentru

¹ O parte din carnea provenită din animalele jertfite trebuia să fie servită la ospăt, iar o altă parte era trimisă prietenilor.

² În mod obișnuit, unul dintre sclavi își însoțea stăpînul.

³ Nume purtat de sclavii frigieni.

străinii pe care-i găzduiește¹ își face și el rost de un bilet fără bani. A doua zi aduce la reprezentație și pe copii împreună cu pedagogul lor². Cînd află că un cunoscut a tîrguit lucruri ieftine, îi cere să-i dea și lui ceva. Obraznicul dă buzna în case străine, ia cu împrumut orz ori fin și pretinde să-i fie aduse și acasă.

Cînd vine la baie, se spală singur ; își umple căldărușa și nu ia în seamă protestele băieșului³. La plecare îi spune că s-a spălat și nu uită să adauge : „Nu poți spune că ți-am rămas dator“.

X ZGÎRCITUL

Zgîrcenia este o economie ce întrece orice măsură. Zgîrcit este omul care înainte de a se fi împlinit luna bate la ușa datornicului și-i cere dobînda, chiar dacă aceasta nu face măcar o jumătate de obol. Cînd se află la o masă pregătită pe socoteala celor ce iau parte la ea⁴, zgîrcitul numără cîte pahare a

¹ Străinii menționați aci sînt cei veniți la Atena ca să asiste la reprezentațiile teatrale, a căror strălucire era cu totul deosebită și pentru care li se rezervau locuri.

² Pedagogul era sclavul care-i însoțea de obicei pe copii la școală și veghea asupra educării lor.

³ Băieșul și ajutoarele lui primeau pentru serviciile prestate o taxă specială, *epilutron*.

⁴ Mesele comune pregătite prin contribuții individuale sau date de diferite asociații și corporații erau frecvente la greci.

băut fiecare, iar zeiței Artemis ¹ îi jertfește mai puțin decît oricare altul dintre cei prezenți. Dacă un cunoscut i-a procurat un obiect pe un preț scăzut, zgîrcitul consideră că e îngrozitor de scump. Dacă sclavul i-a spart o oală ori o farfurie, îi scade din hrană. Dacă nevasta a pierdut un bănuț, cotrobăie prin oale, răscolește paturile, lăzile, caută pînă și în așternuturi. Dacă are ceva de vînzare, pretinde un preț atît de ridicat, încît cumpărătorul abia nu are nici un folos. Din grădina zgîrcitului nu poți lua nici măcar o smochină. Nici pomeneală să te lase să treci prin livada lui sau să ridici de pe jos o smochină ori o curmală. Zi de zi este cu ochii pe semnele de hotar și stă cu frica-n sîn să nu i le miște careva din loc. Cum a trecut termenul dobînzii, începe să urmărească pe datornic și-i pune la socoteală dobîndă peste dobîndă. Cînd are la masă invitați din același demos ² cu el, are grijă să taie carnea în bucăți cît mai mărunte. Se duce în piață cu gîndul de a tîrgui, dar se întoarce cu mîna goală. Nu îngăduie nevestei să dea cuiva cu împrumut sare ori un capăt de fitil, un vîrf de chimion, maghiran ³ ori orz ⁴; el nu ți-ar da nici cordeluțe ⁵ pentru jertfă și nici făină.

¹ Zeiță cu multiple atribuții, care este menționată ca divinitate a pădurilor și ca patroană a corporației vîntătorilor. La romani, *Diana*.

² În textul grec, comuna este redată prin termenul *demos*, care, în antichitate, însemna și popor, dar și o simplă comună.

³ Chimionul (gr. *kymînon*) și maghiranul (gr. *origanon*) erau plante aromatice, întrebuințate drept condimente.

⁴, ⁵ În timpul sacrificiului, grăunțele de orz erau aruncate o parte în flacăra care ardea pe altar, și o altă parte presărată deasupra capului victimei. Cordeluțele serveau la împodobirea animalului jertfit și a altarului.

Măcar că e vorba de nimicuri, își face socoteala că ele valorează mult la sfîrșitul unui an.

Casetele zgîrciților de felul ăsta sînt doldora de bani ! Mucegaiul stă prins pe ele, iar pe chei s-a pus rugina. Zgîrcitul poartă haina mai sus de genunchi, iar la baie aduce uleiul în sticle mititele ; se tunde la piele, îl găsești desculț și la prînz, iar cînd dă haina la curățat îndeamnă pe meșter să întrebuinteze argilă din belșug, ca să nu se păteze prea repede. ¹

XI MOJICUL

Nu e greu să cuprinzi în cîteva cuvinte năravul ăsta. Mojicia este, de pildă, o glumă necuviincioasă, spusă pe față, fără ocolișuri, și care se cuvine condamnată. Mojic este omul care atunci cînd se află în tovărășia unor femei de condiție liberă este capabil să-și ridice haina ca să i se vadă goliciunea. La spectacol, e singurul care continuă să aplaude atunci cînd toți ceilalți spectatori s-au oprit, și tot el este cel ce fluieră pe actorii pe care ceilalți spectatori îi urmăresc cu admirație. Cînd în teatru domnește tăcerea, mojicul își dă capul pe spate și sughite, atrăgînd atenția celor din jur. Cînd tirgul este în toi, mojicul se apropie de taraba unde se vînd nucile și mirtul. Stă în picioare, se apucă să ronțăie nuci ori boabe de mirt și caută prilej de vorbă cu negustorul. Pe unii dintre trecători pe care abia i-a cunoscut îi strigă pe nume. Dacă-i vede grăbiți, îi obligă să-l aștepte. E în stare să se ducă și să strîngă mîna unuia care a pierdut un proces de seamă chiar în

¹ Curățirea veșmintelor se făcea cu apă în care erau dizolvate substanțe degresante, ca pămînt argilos și săruri alcaline.

clipa cînd omul părăsește tribunalul. Tîrguielile și le face singur¹, angajează flautiste², invită trecătorii la petrecere, arătîndu-le tot ce a cumpărat.

Proptit în fața unei frizerii sau parfumerii, povestește că are de gînd să se îmbete.

XII INOPORTUNUL

Inoportunitatea înseamnă o intervenție făcută într-un moment atît de puțin potrivit, încît indispuie pe cei cu care vii în contact. Inoportunul este omul care vine să-ți ceară sfatul tocmai cînd nu-ți vezi capul de treburi. Găsește nimerit să facă o serenadă unei curtezane tocmai cînd ea zace la pat cu temperatură. Pretinde unui girant condamnat de justiție să dea chezășie și pentru el.³

Se duce ca martor într-un proces pledat. Dacă este invitat la o nuntă, vorbește de rău tot neamul femeilor. Invită la o plimbare pe jos oameni abia sosiți de la un drum lung. Găsește cumpărător care să ofere un preț mai mare pentru obiecte vîndute. În adunare, se ridică și vorbește luînd-o de la început despre lucruri deja auzite și cunoscute de toată lumea.⁴ Este gata să-și ofere serviciile pe care nu i

¹ La Atena, efectuarea cumpărăturilor și transportarea lucrurilor cumpărate erau încredințate sclavilor sau unor persoane anume.

² Flautistele erau considerate artiste și curtezane în același timp. Pentru fiecare ședință muzicală erau retribuite cu 2 drahme.

³ În caz de neplată, girantul putea fi urmărit în locul datornicului.

⁴ Pare să fie vorba de o adunare în care se discutau probleme relative la tranzacțiile comerciale.

le-a solicitat nimeni și care nu-i pot fi refuzate. Vine să ceară dobînda de la datornici tocmai cînd au adus jertfe zeilor și se află la ospăț. Cînd un solav este bătut în fața lui, povestește că a avut și el cîndva un sclav și că s-a spînzurat din pricina bătăii. Ca arbitru, întărită părțile care erau pe punctul de a cădea la o înțelegere. Dacă-i vine gustul să joace, își găsește ca partener pe unul care nu e încă în stare de ebrietate.¹

XIII PRIPITUL

Pripeala înseamnă, de bună seamă, manifestarea unui interes puternic față de alții, prin vorbe și fapte; omul pripit e în stare să făgăduiască lucruri pe care nu le poate aduce la îndeplinire. Dacă se pune în discuție o chestiune recunoscută de toți ca dreaptă, el este de părere opusă, dar este combătut. Cînd este invitat undeva, omul pripit silește pe sclav să-i pregătească vin în cantitate mai mare decît aceea pe care o pot bea invitații.² Dacă doi s-au luat la bătaie, el pășește în mijlocul lor și-i desparte, chiar dacă nu-i cunoaște. Te călăuzește pe un drum necunoscut, pentru ca pînă la urmă să nu descopere drumul adevărat. În ajunul unei lupte, întreabă pe

¹ Grecii au manifestat un interes deosebit pentru dans, iar abținerea de la acest divertisment era un semn de barbarie. Dar executarea dansului „cordax” de către oameni trezi era rău văzută.

² La greci, vinul era amestecat mai întîi cu apă în vase numite cratere și apoi vărsat în cupe. A cere să se toarne o cantitate de vin mai mare decît cea obișnuită era o necuviință și un act necugetat.

comandant cînd va intra în dispozitivul de luptă și ce ordine va da peste două zile. Se duce și vestește pe tatăl lui că mamă-sa a și ajuns în iatacul ei. Nesocotește prescripțiile medicului și dă vin unui bolnav cu temperatură, susținînd că vrea să încerce dacă nu cumva îl poate vindeca. Dacă s-a prăpădit nevasta vreunui prieten, îi gravează o inscripție pe mormînt, în care pomeneste numele bărbatului ei, al tatălui și al mamei, numele decedatei, locul ei de baștină, și mai adaugă că erau cu toții oameni de treabă.¹ Cînd urmează să jure într-un proces, spune celor de față: „Am mai jurat de atîtea ori pînă acum“².

XIV PROSTĂNACUL

Căutînd să definim prostia, am putea spune că este o încetineală a minții exteriorizată prin vorbe și fapte. Prostănacul este omul care socotește cu abacul³, face suma întregului, dar întreabă totuși pe cel de alături cît face. Dacă este citat într-un proces ca acuzat, el uită și pleacă la țară. Cum îl lași singur la teatru, îl cuprinde somnul. Mănîncă pînă se îmbuibă, se trezește din somn, iese afară pe întuneric și este mușcat de cîinele vecinului. La un lucru și-l pune la loc sigur, ca apoi să-l caute fără să-i

¹ Omul pripit îi consideră pe toți ai casei morți, deși trăiesc.

² Afirmția aceasta a pripitului face să scadă importanța jurămîntului.

³ Tăblița de calculat era construită dintr-o planșetă prevăzută cu despărțituri pentru categoriile unităților, zecilor și sutelor, în care se opera prin mutarea unor pietricele.

mai dea de urmă. Aflînd de decesul unui prieten, se duce la înmormîntare cu fața posomorîtă, cu ochii în lacrimi și spune : „Să fie într-un ceas bun !” Cînd primește o datorie de la cineva, e în stare să-și aducă martori. În toiul iernii, își dojenește sclavul fiindcă nu i-a cumpărat castraveți. Își istovește copiii, punîndu-i să facă exerciții de gimnastică și alergare. Cînd e la țară și pune linte la fiert, o sarează de două ori, de n-o mai poate mînca nimeni. Cînd Zeus¹ cerne noaptea ploaie pe pămînt, prostănacul laudă limpezimea cerului.² Dacă-l întreabă cineva de numărul morților intrați pe „poarta Eria”, răspunde așa : „Au fost atîția cîți aș fi dorit să avem noi amîndoi³”.

XV BRUTALUL

Brutalitatea constă în folosirea unui ton aspru, iar brutal este omul pe care dacă l-ai întrebat „unde e Cutare” îți dă replica : „Nu mă plictisi”. De-l saluți, nu-ți răspunde. De are ceva de vîndut, nu anunță cumpărătorilor prețul, ci-i întreabă pe ei cît valorează obiectul. Celor ce-l apreciază și-i trimit daruri de sărbători⁴ le răspunde că darurile primite nu ră-

¹ Zeus, fiul lui Cronos, era socotit stăpîn al tuturor forțelor naturii și părinte al zeilor și al oamenilor.

² Fraza ar putea fi întregită astfel : „în timp ce toți sînt de acord că cerul este negru ca smoala”.

³ Este vorba de o poartă a Atenei care conducea la cimitirul Kerameikos. E posibil ca prostănacul să fi dat răspunsul gîndindu-se la bani.

⁴ Era un obicei ca la sfîrșitul unui ospăț să se trimită prietenilor daruri. Vezi *Caractere*, IX și XVII.

mîn fără răsplată.¹ Nu se pomenește nici cînd să treacă cu vederea greșeala de a-l fi atins, de a-l fi împins sau de a-l fi călcat pe picior. Cînd îl rogi să ajute cu bani pe un prieten, la început refuză, pentru ca apoi să-ți aducă banii; nu uită însă să se plîngă că sînt bani aruncați pe gîrlă. Dacă s-a împiedicat pe drum, e în stare să blesteme piatra de care s-a poticnit. Dacă ai întîrziat, nu te așteaptă peste ora stabilită. Nu-i face plăcere nici să cînte și nici să danseze. E în stare să nu se roage nici zeilor.²

XVI SUPERSTIȚIOSUL

Superstiția înseamnă, fără îndoială, sentimentul de temere în fața puterii divine, iar superstițios este omul care cu prilejul libațiunilor pentru pomenirea morților³ se spală pe mîini, își dă cu apă sfințită, iar din templu ia o frunză de laur și se plimbă ținînd-o în gură toată ziua.⁴ Dacă-i iese în cale o

¹ Brutalul se gîndește că trebuie să se revanșeze. Gafa constă în faptul că nu este în stare să aprecieze delicatetea gestului.

² Sympozionul, care urma după masa propriu-zisă prilejuia audiții muzicale, recitări de poezii, discursuri și discuții pe teme serioase sau ușoare și începea totdeauna cu o rugă către zei.

³ Participanții la ceremonia pentru cinstirea morților erau considerați pîngăriți și le era interzisă intrarea în temple înainte de a se fi purificat. Persiflarea acestor obiceiuri se explică prin scepticismul manifestat în secolul al IV-lea î.e.n. față de religie în general.

⁴ Laurul și usturoiul erau considerate ca avînd virtuți purificatoare.

pisică, nu-i vine să pornească mai departe¹, ci aşteaptă pe un altul să treacă înaintea lui sau azvîrle trei pietre pe drumul pe unde a trecut animalul. Dacă zăreşte un şarpe la el acasă, îl cercetează să vadă dacă nu este şarpele pareias², cunoscut după capul lui gros, invocă pe zeul Sabazios³, iar dacă este un şarpe dintre cei sfinţiţi, ridică pe loc un altar⁴. Dacă are drum pe la pietrele sacre aşezate la răspîntii, are obiceiul să picure pe ele untdelemn dintr-o sticlură şi nu părăseşte locul decît după ce a ingenuncheat şi a rostit rugăciuni. Dacă un şoarece i-a ros sacul cu făină, se duce la prezicător şi-l întreabă ce-i de făcut. Chiar dacă acesta îl sfătuieşte să-l dea curelarului ca să-i pună petic şi să nu ia în seamă nimicuri de felul acestora, nu are curaj să pună mîna pe sac şi pleacă să aducă jertfă. E urmărit de gîndul de a-şi descînta casa cît mai des şi jură că s-a cuibărit în ea Hecate⁵. Dacă aude cucuveaua în drum, e cuprins de nelinişte şi nu cutează să pornească mai departe decît după ce a rostit cu-

¹ Apariţia unei pisici, strigătul cucuvelei sau un obiect ros de şoareci erau semne prevestitoare de rele.

² Şarpele pareias sau paroas, de culoare roscată, era consacrat zeului Asclepios.

³ Sabazios, divinitate traco-frigiană, înrudită ca atribuţii cu Dionysos, era considerat zeu al vegetaţiei. Din Asia Mică, cultul lui Sabazios a pătruns în secolul al V-lea în Grecia şi apoi la Roma, răspîndindu-se în întreg Imperiul Roman.

⁴ Este vorba de un altar improvizat, în semn de recunoştinţă.

⁵ Hecate era zeiţa vrăjilor şi a apariţiilor nocturne. Drept jertfă, oamenii bogaţi îi aveau lunar, la răspîntia a trei drumuri, pîine şi diverse alimente, pe care le consumau cei nevoiaşi.

vintele : „Zeită Athenă ¹ atotputernică !“ Îi e frică să calce pe un mormînt ; se ferește să se apropie de un mort sau de o lăuză, susținînd că e bine să rămîi neîntinut. În zilele de 4 și 7 ale lunii ², poruncește celor din casă să fiarbă vin, iar el se duce să cumpere crenguțe de mirt, smirnă și tămîie și prăjituri pentru ceremonie, iar la întoarcerea acasă își petrece ziua împodobind cu cununi statuile Hermafrodiților ³.

Dacă a avut un vis, colindă pe la dezlegători de vise, pe la ghicitori și auguri, ca să afle cărui zeu sau cărei zeițe să i se roage. În fiecare lună se duce la preoții orfici ⁴ ca să se inițieze în tainele lor. Ia și nevasta cu el, iar dacă aceasta nu are timp, ia copiii împreună cu îngrijitoarea. Superstițiosul se numără printre aceia pe care-i vezi purificîndu-se amănunțit la malul mării. Dacă se întâlnește cu unul dintre oamenii ce ies pe la răspîntii cu cunună de

¹ Zeița Athena, ocrotitoarea orașului Atena și a tuturor preocupărilor pașnice, avea un cult răspîndit în întreaga lume elenică.

² Este vorba de ziua a patra a lunii care începea și de ziua a șaptea a lunii care sfîrșea, zile considerate nefaste.

³ *Hermafroditos*, divinitate care întrunește cele două sexe și care se găsește în toate religiile orientale, este menționată prima dată în *Caractere*. Prin intermediul Ciprului, concepția a pătruns în Grecia. Hermafroditos, fiul lui Hermes și al Afroditei, inițial a fost un efeb de o frumusețe rară. Îmbăindu-se o dată în apa unui izvor, din preajma Halicarnasului, nimfa izvorului, Salmacis, s-a îndrăgostit de el și a implorat pe zei să le contopească trupurile. Legenda ne-a fost transmisă de Ovidiu, Marțial, Diodor, Lucian și Ausonius.

⁴ Preoții Orfici (gr. *Orpheotelestai*) erau preoți și prezicători care în schimbul unor tăblițe „orifice“ se angajau să pedepsească pe dușmanii aceloră care apelau la serviciile lor. Recurgînd adesea la șarlatanii, izbuteau să recruteze numeroși clienți.

usturoi pe-cap, se întoarce acasă, se spală din creștet pînă-n tălpi ; cheamă preotesele să-l purifice, ocotindu-l cu o ceapă de apă sau cu un cățel înjunghiat.¹ Cînd vede un nebun ori un bolnav de epilepsie², își scuipă cu groază în sîn.

XVII NEMULȚUMITUL

Nemulțumirea este subestimarea fără o cauză întemeiată a darurilor primite. Nemulțumitul este omul care atunci cînd un prieten îi trimite bunătăți de la un ospaț, spune aducătorului : „Nesuferit om e stăpînul tău ; nu m-a invitat la masă ca să nu gust și eu ciorba și vinișorul lui“.³ În locul îmbrățișărilor, spune hetairei⁴ : „Nu-mi vine să cred că mă iubești din toată inima“. Nemulțumitul cîrtește împotriva lui Zeus⁵, nu fiindcă nu trimite ploaie, ci pentru că

¹ Ocolirea, după credința grecilor, avea ca rezultat formarea unui cerc magic, în care nu putea pătrunde nenorocirea.

² Cei vechi considerau epilepsia pricinuită de minia zeilor.

³ Participanții la ospaț erau de două categorii : unii care participau efectiv, iar alții cărora li se expediau acasă bunătățile. Nemulțumitul lui Teofrast își arată amărăciunea de a nu fi fost considerat printre cei dintîi.

⁴ În gr., cuvîntul *hetaira* înseamnă o femeie de moravuri ușoare, care — fără a fi o prostituată propriu-zisă — este concubină sau curtezană. În mentalitatea greacă, este opusă aceleia de soție legitimă. Hetairele nu erau disprețuite în societate ; adesea, femei culte și de spirit, erau foarte căutate. Situația de inferioritate a femeilor legitime față de hetaire a fost subliniată de Engels în *Originea familiei*, București, 1961, ed. a V-a, p. 65.

⁵ Zeus, căpetenia zeilor, pe lîngă numeroasele lui atribute, de apărător al statului (Zeus *Polieus*), eliberator de suferințe

ploaia vine cu întârziere. Dacă găsește pe drum o pungă cu bani, spune : „N-am avut norocul să dau nicicînd peste o comoară !“ Dacă a cumpărat un sclav pe un preț ieftin ¹, în urma stăruințelor vânzătorului, nemulțumitul zice : „M-aș mira să fie bun la ceva, căci prea e ieftin“. Iar față de acela care-i aduce vestea bună că a dobîndit un fiu, are replica : „Dacă ai avea în vedere că o dată cu acest eveniment s-a dus pe gîrlă jumătate din averea mea, ai spune adevărul“. ² După ce a cîștigat un proces, și încă cu majoritate de voturi, învinuiește pe acela care i-a compus discursul că a scăpat, din vedere multe argumente care i-ar fi venit în sprijin. ³ Dacă-l felicită careva pentru că a început o afacere datorită prietenilor, care au pus mîna de la mîna ca să-i vină în ajutor, nemulțumitul răspunde : „Pot oare să fiu vesel, de vreme ce am datoria să înapoiez fiecăruia banii și le rămîn pe deasupra și recunoscător ?“

(*soter*), purificator de orice pîngărire (*catharsios*), de păzitor al jurămintelor făcute (*horkios*), de protegitor al ospitalității (*xenios*), îl avea și pe acela de a dirija fenomenele naturii : era zeul norilor și al fulgerelor, al ploii și al vînturilor.

¹ Cum serviciul domestic era destul de complicat în antichitate (țesut, măcinat, cumpărarea de alimente etc.), revenea sclavilor, al căror număr era de la 3 la 12, în casele cetățenilor cu venituri mijlocii. Prețul unui sclav varia după calitatea lui. Cei mai scump plătiți erau sclavii sirieni, fiindcă erau pricepuți, provenind dintr-o țară cu o veche tradiție.

² Obligațiile de întreținere și educare la care urma să se supună indispon pe părinte, nemulțumit din fire.

³ Legea obliga la Atena ca fiecare cetățean să-și susțină singur dreptatea. Dar cei mai mulți apelau la serviciile unui logograf, adică ale unui profesionist, care redacta discursul în schimbul unei retribuții, iar cel în cauză urma să-l învețe și să-l debiteze în fața forului judecătoresc.

XVIII NEÎNCREZĂTORUL

Neîncrederea este desigur convingerea greșită că toți ne înșală. Neîncrezător este omul care după ce și-a trimis sclavul după târguieli trimite pe un altul pe urma lui, ca să controleze cât a plătit. În timpul călătoriei își păstrează banii la el¹, și din stadiu în stadiu² se oprește și-i numără ca să vadă câți sînt. După ce s-a suit în pat își întreabă nevasta dacă a încuiat lădița, dacă a pecetluit dulapul, dacă a tras zăvorul porții din ogradă. Chiar dacă femeia îl asigură că a încuiat peste tot, omul neîncrezător părăsește așternutul și, așa dezbrăcat și desculț, aprinde lampa, colindă și cercetează fiecare locșor cu grijă. Și cu toate acestea, abia-l prinde somnul. Cere ca dobînda să i se plătească de față cu martori, pentru ca datornicii să nu poată tăgădui condițiile. Nu dă haina la curățat meseriașului celui mai priceput, ci aceluia care-l poate despăgubi mai bine³. Dacă vine cineva să-i ceară cu împrumut cîteva pahare de argint, de obicei refuză; dacă este vorba de o rudă sau de un prieten apropiat, le împrumută, după ce a încercat mai întîi metalul în foc, după ce le-a pus la cîntar; parc-ar fi vrut și o garanție pentru ele.⁴ Poruncește sclavului care duce paharele să nu meargă în urma lui, ci să treacă înainte,

¹ În mod obișnuit, banii erau încredințați unui sclav. Vezi *Caractere*, XXIII.

² *Stadiu* (gr. *stadion*), măsura 177,6 m.

³ Vezi despre curățirea veșmintelor, nota 1, p. 43.

⁴ Împrumutarea veselei prețioase era frecvent practică cu prilejul meselor fastuoase.

ca să fie cu ochii pe el, de teamă să nu fugă pe drum.¹ Celor ce au cumpărat un obiect de la el și-i cer să precizeze locul unde să depună banii, nedispunînd în momentul acela de timp, le răspunde: „Nu fi îngrijorat de aceasta, căci te voi urma pînă vei găsi răgazul necesar“.

XIX NESIMȚITUL

Nepăsarea față de curățenia propriului tău trup care produce altora dezgust se numește nesimțire. Nesimțitul este în stare să iasă la plimbare cu plăgi de lepră pe el, cu pete de pecingine sau cu unghiile murdare. Nesimțitul se justifică în fața fiecăruia că sînt boli moștenite, că de ele au pățimit și bunicul, și tatăl lui și că fără semnele bolilor acestora cu greu ar putea ridica cineva pretenția că face parte din familia lui. Chiar dacă are bube la genunchi și răni la degete, nu-i pasă, le neglijează pînă nu se mai pot vindeca. Părul de la subțiori îi crește peste măsură, făcîndu-l să semene cu un animal sălbatic. Dinții îi sînt negri și găunoși și ți-e greu și cu totul neplăcut să stai în apropierea lui. Pe lîngă alte cusururi

¹ Sclavul rău tratat era încontinuu tentat să-și părăsească stăpînul. Se știe că în timpul războiului peloponeziac peste 20.000 sclavi, din care mai mulți lucrau în minele de la Laurion, unde erau tratați rău, au dezertat în tabăra macedoneană (Tucidide, VII, 27). Pentru sclav, fuga era un risc, care-l expunea la pedepse crunte. Războaiele erau bune prilejuri de fugă, adică de fapt de schimbare a stăpînului.

are și pe acela că-și suflă nasul în timpul mesei¹; când aduce jertfe², se mînjește de sînge; când vorbește te stropește, iar când bea sughite; se culcă alături de nevastă pe un așternut murdar, iar la baie își unge corpul cu un ulei rînced³. În piață își face apariția îmbrăcat într-un chiton⁴ gros de iarnă și o manta⁵ subțire, toată numai pete; când mamă-sa este la prezicător, el găsește nimerit să rostească cuvinte de ocară, care atrag spiritele rele.⁶ În timp ce ai casei se roagă și fac libații, el lasă să-i scape din mînă cupa de care se servește și apoi rîde, ca și cum ar fi făcut o mare ispravă.⁷ Când toți ascultă cîntecul executat de flautistă, se trezește aplaudînd, face zgomot, acompaniază în surdină și ocărăște cîntăreața

¹ Întrebuintărea batistei nu era complet necunoscută de antici. Cetățenii bogați se serveau de bucăți de pînză, cu care se ștergeau pe frunte și pe gură.

² Sacrificiile erau practici esențiale ale cultului antic. Animalele jertfite erau de obicei boi, oi, miei, porci, capre. Unora dintre divinități li se atribuiau preferințe pentru un animal sau altul. Sacrificiul comporta o anumită ceremonie.

³ Îmbăierea corpului comporta și un masaj, care întreținea suplețea. Uleiul necesar masajului era păstrat în sticlute speciale, numite *lekhythos*. Unul dintre principalele centre de producere a uleiului parfumat era Corintul.

⁴ *Chitonul* (cuvînt de origine semitică, însemnînd haină de in) a fost din vremurile homerice singura haină bărbătească. Era strîmt, fără cingătoare și mîneci, și se îmbrăca direct pe piele.

⁵ Gr. *himation*, se purta peste chiton.

⁶ Prin aceste cuvinte de ocară atrăgea mînia zeilor.

⁷ Libația era o practică integrantă a cultului domestic. Consta din răspîndirea pe jos a vinului și a unei părți din alimente, ca o acțiune premergătoare sacrificiilor pe care le aduceau zeilor. A scăpa din mînă cupa care servea la facerea libațiilor era un semn rău.

că a sfârșit prea devreme.¹ Încearcă să scuipe pe deasupra mesei și nimerește pe paharnic drept în față.

XX PROSTCRESCUTUL

Căutînd o definiție pentru proasta-creștere, am putea spune că este o comportare supărătoare, dar nu dăunătoare. Prost crescut este cel ce intră în casa omului îndată ce a adormit și-l trezește ca să-i spună ceva. Dacă este pe punctul de a porni într-o călătorie pe mare, se întinde la vorbă cu tine și te face să întârzie. Celor ce vin în vizită la el le recomandă să-l aștepte pînă se va întoarce de la plimbare. Omul prost crescut ia copilul din brațele doicii, îi dă în gură resturi mestecate de el mai întîi², îl alintă strîngînd din buze și-l numește „odorul tatei“.

Cînd se află la masă povestește că a luat un elebor³ ca purgativ, că l-a servit de minune și că fierea evacuată o dată cu resturile era mai neagră ca șosul din farfurie. Omul prost crescut e în stare să întrebe de față cu sclavii : „Măicuță, ce-ai simțit și ce zi era cînd te-au cuprins durerile nașterii și m-ai adus pe mine pe lume ?“ În locul mamei răspunde tot el, că la naștere a simțit și bucurie, și durere și că anevoie poți afla pe lume un om care să nu fi avut parte de amîn-

¹ La symposioanele ce succedau mesei propriu-zise participau cîntărețe profesioniste, care executau cîntece din flaut și liră.

² Prostcrescutul procedează ca și doicile ce aveau obiceiul neigienic de a mesteca ele mai întîi alimentele pe care le dădeau copiilor.

³ Plantă cu efect purgativ, bună și ca leac împotriva nebuniei.

două. Cînd e invitat la un ospăţ, povesteşte că are acasă un rezervor cu apă rece, o grădină cu belşug de zarzavaturi fragede, un bucătar nespus de dibaci în pregătirea bucatelor, casa lui gume de musafiri, iar prietenii pe care-i are sînt la fel cu un butoi fără fund¹. Nu-i poate mulţumi, oricîte atenţii ar avea faţă de ei. Atunci cînd are el prilejul să ofere un ospăţ, nu mai conţeneşte lăudîndu-şi bufonul pentru ghiduşiile lui.² Ținînd în mînă paharul, îşi îndeamnă invitaţii să bea, dîndu-le asigurări că s-a îngrijit ca petrecerea lor să fie cît mai reuşită, că e de ajuns un singur semn din partea lor pentru ca sclavul să şi alerge la prăvălia negustorului de fete³. De acolo, va veni cu o flautistă, „ca să ne cînte, iar noi să ne desfătăm“.

XXI INFUMURATUL

Infumurarea este goana după onoruri cîştigate pe urma unor lucruri meschine. Infumuratul este omul care invitat la un ospăţ caută cu orice preţ să se așeze în apropierea gazdei. Îşi duce singur feciorul la Delfi⁴

¹ Aluzie la supliciul Danaidelor, cele 50 de fiice ale regelui Danaos, care, ucigîndu-şi soţii în noaptea nunţii (cu excepţia uneia), au fost condamnate să toarne neîncetat apă într-un butoi fără fund. Supliciul Danaidelor a fost un subiect agreat de pictura greacă.

² Adesea, la opeşte stăpînul casei angaja un bufon, care contribuia prin glumele şi farsele lui la crearea unei atmosfere de destindere.

³ Casele negustorilor de fete dezvăluie un aspect puţin lăudabil al vieţii societăţii antice.

⁴ Oraş în Focida, la poalele muntelui Parnas, sediul celui mai cunoscut oracol al lui Apollo.

ca să-și tundă ¹ pletele și veghează ca însoțitorul lui să fie neapărat de prin părțile Etiopiei ². Cînd are o datorie de o mină ³, are grijă să înapoieze numai bani de argint nou-nouți. Are acasă o gaită domesticită, pentru care nu pregetă să cumpere o scăriță și să-i facă un scutuleț de bronz. ca atunci cînd țopăie să pară gata de luptă. ⁴ Cînd sacrifică un bou, îi leagă de coarne cununi mari și atîrnă căpățîna animalului de stîlpul porții, pentru ca cei veniți să-și dea seama că a jertfit un bou. ⁵ Cînd ia parte la un cortegiu de călăreți ⁶ încredințează costumul de călărie sclavului spre a-l duce acasă. iar el, îmbrăcat în haine obișnuite și cu pintenii la picioare, se plimbă prin piața publică. Și dacă i s-a prăpădit un cățeluș de Malta, îi ridică un monument și o coloană funerară, pe care gravează cuvintele „Rasă de Malta” ⁷. Iar dacă aduce ca dar

¹ Era un obicei la vechii greci ca în pragul adolescenței să-și tundă pletele, închinîndu-le unei divinități, de cele mai multe ori zeului Apollo de la Delfi; ulterior, pe vremea lui Teofrast, obiceiul a fost abandonat din pricina dificultăților unei călătorii pînă la Delfi. Înfumuratul prezentat de Teofrast persevera în vechiul obicei.

² Atenienii bogați își alegeau sclavii dintre negri africani.

³ Mina (gr. *mina*) reprezenta deopotrivă o măsură de greutate (606 grame) și o monedă (100 de drahme).

⁴ Stînd în colivie, gaita este silită să țopăie și să croncăne, atrăgînd atenția trecătorilor și prilejuind discuții cu privire la proprietarul acesteia.

⁵ Animalele ce urmau să fie sacrificate aveau coarnele împodobite cu cununi de măsline și cu panglici și erau purtate pe umeri pînă în preajma altarului.

⁶ Corpul de cavalerie amintit era format din 1.200 de oameni recrutați dintre cetățenii bogați și lua parte la ceremoniile organizate de cetate.

⁷ Ciinele de Malta (gr. *Melitaion Kynidion*), mic, cu fruntea lată și botul ascuțit, cu urechi ridicate drept, părul lung.

de închinare în templul lui Asclepios¹ un deget de aramă, se duce zi de zi să-l împodobească cu cununi și să-l ungă cu uleiuri parfumate. Când e de rînd în pritaneu², se face luntre și punte ca să aducă poporului vestea sacrificiilor. Atunci, îmbrăcat în mantie strălucitoare și cu cununa pe cap, pășește în fața mulțimii și vorbește astfel: „Voi, cetățeni ai Atenei, aflați că Galaxia³, pe care noi pritanii le-am închinat Mamei Zeilor⁴, sînt priincioase. Facă zeii să aveți parte de bine.“ După ce a săvîrșit acestea, înfumuratul se întoarce acasă și povestește nevastei despre succesul lui de pomină. Se tunde des, are grijă ca dinții să-i fie albi, își schimbă hainele, deși le-ar mai putea purta; se parfumează. În piața publică se învîrtește mai ales în fața tarabelor zarafilor⁵ și frecventează în special gimnaziile⁶ în care se antrenează efebii, iar la repre-

și des, coada stufoasă și ridicată, exact spitzul de azi, era deosebit de căutat și de răsfățat, ca orice ciine de salon.

¹ Templul lui Asclepios, amintit aici, este situat la nord de Acropolă, unde înfumuratul închină un deget de aramă drept recunoștință pentru vindecarea propriului său deget.

² Pritaneul era sediul Sfatului (bule), care conducea treburile statului, întocmind decretul, ce urmau a fi sancționate în Adunarea Poporului. Pritanii care compuneau Sfatul erau aleși pe un an, cîte 50 de fiecare din cele 10 triburi atice, deci în total 500. Serviciul nu-l făceau toți o dată, ci reprezentanții unui singur trib, adică 50. Impărțind anul în zece părți, fiecărui trib îi venea rîndul la 36 de zile. În acest timp, pritanii luau masa în pritaneu.

³ Galaxia (la plural), sărbători în cinstea Mamei Zeilor, cu prilejul cărora se pregătea o prăjitură din orz și lapte numită galaxia.

⁴ Mama Zeilor era Rhea sau Cybele, în al cărei templu erau păstrate actele publice.

⁵ Zarafii își exercitau meseria în agora, în fața tarabelor.

⁶ Gimnaziile erau instituții de cultură fizică.

zentățiile de la teatru își caută loc în apropierea strategilor.¹ Din piață nu tirguiește nimic pentru sine. Face doar comisioane pentru străini : expediază mășline la Bizanț², cîini de Laconia³ la Cizio⁴ și miere de Himet⁵ la Rodos⁶. Și tot ce pune la cale povestește concetățenilor lui. Desigur că e în stare să și aducă în casă o maimuță și un tityros⁷, porumbei din Sicilia⁸, zaruri din oscioare de gazelă, sticlute de parfum din cele bombate de la Thuri⁹, bastoane încovoiate din Laconia¹⁰ și covoare țesute cu chipuri de persani. Are acasă și o mică palestră cu nisip și un loc amenajat pentru jocul cu mingea, loc pe care-l pune la dispoziția sofistilor¹¹, luptătorilor și cîntăreților pentru spectacolele lor.

¹ Locurile cele mai bune în teatre erau rezervate arhontilor, slujitorilor lui Dionysos, strategilor și altor persoane oficiale, cît și unui număr de cetățeni străini.

² Oraș pe țărmul european al Bosforului, azi Constantinopol sau Istanbul.

³ Cîinii din Laconia, din rasa ogarilor de azi, erau apreciați la vînătoare pentru agerimea lor.

⁴ Cizik sau Cyzicos, oraș pe coasta asiatică a Propontidei.

⁵ Mierea de Hymetos se bucura de faimă.

⁶ Cea mai mare insulă din Marea Egee, celebră prin statuia uriașă de bronz reprezentînd pe zeul Apollo.

⁷ Tityros, după cei mai mulți comentatori, era un soi de maimuță, după alții o pasăre necunoscută.

⁸ Porumbeii sicilieni erau vestiți prin eleganța formei lor, așa cum rezultă din diferite fragmente ale poezilor comici păstrate la scriitorul Athenaios.

⁹ Colonie a Atenei în sudul Italiei în Golful Tarent.

¹⁰ Bastoanele din Laconia, încovoiate și grosolan confecționate, erau la modă la Atena.

¹¹ Sofistii (secolul al V-lea î.e.n.) erau propagatori ai unor teorii sociale pentru emanciparea individului din legăturile lui gentilice și cei dintîi învățați care pun problema cunoașterii. Cu excepția cîtorva, aveau o concepție materialistă despre

În timpul reprezentațiilor își face și el apariția, ca să dea prilej spectatorilor să spună: „Iată stăpînul palestreii“.

XXII CĂRPĂNOSUL

Cărpănoșia este lipsa de generozitate în fața cheltuielilor. Cărpănosul este omul care după succesul re-purtat la concursurile tragice¹ consacră zeului Dionysos² o placă de lemn, pe care și-a gravat doar numele lui.³ Cu prilejul cotizațiilor făcute în adunarea poporului⁴, cărpănosul părăsește locul fără să scoată un cuvînt. Cînd își mărită fata, vinde carnea animalelor aduse jertfă, afară de cea rezervată preoților, iar pe servitorii toomiți cu acest prilej îi angajează cu hrana de acasă. Cînd comandă corabia pe care el însuși a avut sarcina s-o echipeze⁵, se culcă pe punte pe așternutul cîrmaciului, în timp ce pe al lui îl pune la păstrare. La sărbătoarea Muzelor⁶, de teamă de a

lume. Ei au inaugurat dialectica și au rămas celebri prin latura negativă a activității lor: abuzul de premise false și de silogisme greșite.

¹ Este vorba de un succes obținut la concursurile tragice nu ca poet, ci în calitate de choreg, adică organizator al corului și al reprezentației dramatice.

² Zeu al vinului și al vegetației, fiul lui Zeus și al Semelei (fiica unui rege al Tebei).

³ Choregii tragici dedicau de obicei o placă de marmură cu basorelieful sau o statuie.

⁴ În ocazii extraordinare, statul atenian putea face apel la generozitatea cetățenilor.

⁵ Echiparea și întreinerea unei corăbii cu cheltuieli proprii sau în comun se numea trierarhie și era o sarcină impusă de cetate cetățenilor înstăriți.

⁶ Sărbătoarea Muzelor era consacrată școlii și prilejuia jocuri și sacrificii organizate prin cotizațiile elevilor.

nu plăti taxa impusă, nu-și trimite copiii la școală, pretextând că sînt bolnavi. Aduce el de la piață carnea și legumele, pe care le ascunde în faldurile veșmîntului. Cînd dă mantia la curățat, stă închis în casă. Zărind de departe pe un prieten cu care a avut prilejul să stea de vorbă mai înainte și care face o colectă de bani, se abate din drum, ocolește și se duce acasă.

Nevestei nu-i ia slujnică, măcar că i-a adus o zestre mare, ci-i tocmește o fetiță care s-o însoțească. Cărpănosul poartă încălțăminte peticită, dar susține că e tot atît de bună ca și una nouă.

Dimineața, deretică singur prin casă și face paturile. Cînd vine la teatru, se așază pe o haină veche și întoarsă pe dos, pe care și-a adus-o singur.

XXIII LAUDĂROSUL

De bună seamă, a fi lăudăros înseamnă a face caz de calități inexistente. Lăudăros e omul care se așază pe digul Pireului¹ și înșiră străinilor că a investit sume mari în împrumuturi maritime², arată amănunțit ce profituri pot rezulta de pe urma unor astfel de treburi, cîtă avere a realizat și ce pagubă a avut, și în timp ce spune aceste enormități își trimite sclavul să ridice bani de la bancă, deși nu are nici o depunere.

Călătorind pe mare, e în stare să-și amăgească tovarășul de drum spunîndu-i că a participat la expediție

¹ Digul amintit, după unii comentatori ar fi digul portului, loc obișnuit de plimbare pentru atenieni.

² Împrumuturile maritime erau contractate în condiții speciale; în caz de naufragiu debitorul era absolvit; dacă vasul sosea în port creditorul avea dreptul la un spor de dobîndă.

alături de Alexandru cel Mare ¹, că s-a bucurat de atenții din partea lui, că la întoarcerea din expediție a adus sumedenie de cupe incrustate cu pietre prețioase, că pe meleagurile Asiei ai să găsești meșteri mai iscusiți ca cei din Europa. Toate acestea le debitează un om care n-a pășit nicicînd dincolo de zidurile cetății lui. Mai spune că i-a scris Antipatros ² în trei rînduri, chemîndu-l în Macedonia ³, că a obținut dreptul de a exporta de acolo lemn scutit de orice dări, că a refuzat totuși, de teamă de a nu fi învinuit de prea mare simpatie față de macedoneni. Amintește că pe vremea cînd a bîntuit foametea a cheltuit — dac-ar fi să-i dăm crezare — peste cinci talanți ⁴ cu concetățenii lui săraci, pe care nu s-a îndurat să-i lase fără ajutor.

Aflîndu-se în mijlocul unor necunoscuți, îndeamnă pe unul dintre aceștia să socotească cu pietricele ce sume a cheltuit, îl sfătuiește să așeze sumele luînd ca unitate mina și suma de 600 de drahme și pe urmă să le pună pe seama unor preținși datornici, pentru ca astfel să fie mai lesne crezut. Calculînd în chipul acesta, cheltuielile se ridică la zece talanți. Adaugă că în aceste cheltuieli n-a fost prevăzut decît ajutorul dat prietenilor, că n-a ținut socoteala de cheltuielile

¹ Expediția lui Alexandru cel Mare în Asia a avut loc între 334 și 323 î.e.n.

² Regent al Macedoniei și Greciei pe timpul expediției lui Alexandru cel Mare.

³ Macedonia, în nordul Greciei, făcea un export intens de lemn.

⁴ Talantul, greutate și monedă în același timp. Ca greutate a variat între 36 și 27 kg. Ca monedă echivalează cu 6.000 de drahme. Diviziunile talantului: mina, a 60-a parte dintr-un talant; drahma, a 100-a parte dintr-o mină; obolul, a 6-a parte dintr-o drahmă.

impuse de echiparea corăbiilor sau de alte sarcini publice.

Se îndreaptă spre cei ce vînd cai de rasă și se preface că ar vrea să cumpere și el unul. Ajungînd în dreptul prăvăliilor cu îmbrăcăminte, cere haine care să nu coste mai mult de doi talanți, și la urmă îl ceartă pe sclavul ce-l însoțește că n-a luat banii cu el. Deși stă cu chirie, încearcă să-l convingă pe cel ce nu-l cunoaște că locuiește în casa lui părintească și că are de gînd s-o vîndă fiindcă e neîncăpătoare față de numărul musafirilor pe care-i primește.

XXIV ÎNGÎMFATUL

Îngîmfarea înseamnă disprețuirea tuturor celorlalți, în afară de propria-ți persoană. Îngîmfatul este omul care spune celui ce vine să-i vorbească că nu poate fi disponibil decît după-masă, la ora plimbării; el nu uită binele făcut cuiva. Mergînd pe stradă, expediază fără prea multă bătaie de cap pricinile în care a fost desemnat arbitru¹. Cînd este numit într-o slujbă publică, refuză sarcina și susține sub prestare de jurămînt că nu dispune de timp.² Nu crede de cuviință să facă nimănui vizită el cel dintîi. Este în stare să poruncească furnizorilor și angajaților lui să vină a doua zi, dis-de-diminează. Pe stradă nu vorbește cu nimeni; merge cu capul în pămînt, iar atunci cînd îi convine — cu capul în sus. Cînd dă un ospaț pentru prietenii

¹ În mod obișnuit, arbitrii publici țineau ședințele în temple.

² Cetățeanul desemnat să îndeplinească o sarcină de interes obștesc putea invoca o boală, o călătorie pentru a fi eliberat de obligații, dar trebuia să-și susțină declarația prin jurămînt.

săi ¹, nu se aşază cu ei la masă, ci porunceşte unuia dintre oamenii lui să le poarte de grijă. Dacă e vorba să viziteze pe cineva, trimite veste mai întâi. Nu primeşte pe nimeni în timpul masajului, în timp ce se află la baie sau când stă la masă. ² Când are de făcut socoteli cu un altul, lasă pe seama sclavului grija de a aduna diferitele sume şi de a le trece în registru. În corespondenţa pe care o întreţine nu întrebuiţează formulele obişnuite, ca de pildă: „Mi-ar face plăcere“, ci scrie: „Pretind să se execute“, „am trimis la tine ca să ia“, „să nu cumva să procedeze altfel“, şi „cît mai urgent.“

XXV LAŞUL

Laşitatea pare să fie o slăbiciune a sufletului, provocată de frică. Laş este omul care, plutind pe mare şi privind promontoriile, are impresia că se află în faţa unor galere ale piraţilor. Când apele mării au pornit să se învoluteze, laşul, plin de nerăbdare, întreabă dacă nu cumva se află printre călători vreunul neiniţiat în misterele Cabirilor ³. Apoi ridică ochii spre cer şi întreabă pe cîrmaci dacă e cu

¹ Mesele comune erau agreate şi căutate de grecii vechi.

² Spre deosebire de viaţa modernă, viaţa antică nu cunoştea o suspendare a obligaţiilor sociale în timpul mesei sau al băii.

³ Cultul Cabirilor, divinităţi htonice, deţinătoare ale secretului fecundităţii pămîntului. Era celebrat în special în Samothracia. Sanctuare ale Cabirilor fiinţau şi în Troada, Eubea şi Beoţia. Asimilaţi cu dioscureii, zeii din Samothracia erau adoraţi şi în cetăţile pontice din Dobrogea.

putință să se avînte în larg¹ și ce-au prevestit zeii. Tovarășului de drum îi destăinuie că l-a cuprins spaima în urma unui vis ; apoi leapădă hainele de pe el, le încredințează sclavului și cere să fie scos la țärm.² Pornind la război și aflînd că s-a dat ordin ca pedestrima să treacă la atac³, lașul cheamă oamenii din același demos cu el și îi îndeamnă să stea pe lîngă el, atenți la fiecare mișcare, pretextînd că nu poate recunoaște ușor pe vrăjmași. Cînd aude strigăte și vede soldații prăbușindu-se la pămînt, destăinuie celor din jur că a plecat în grabă mare și că și-a uitat sabia ; apoi o ia la fugă spre cortul lui și dă poruncă sclavului să observe în ce parte se află dușmanii. În acest timp își ascunde sabia sub pernă, iar apoi își irosește vremea prefăcîndu-se că o caută în cort. Dacă zărește un prieten rănit, îi iese în cale, încearcă să-l îmbărbăteze, îl ridică pe sus și-l duce în cort. Aici îi dă îngrijirile necesare, îl șterge de sînge cu un burete, se așază alături de el și-i apără rana de muște. Și nu e lucru pe care să nu-l facă, numai și numai să nu dea ochii cu vrăjmașii.

Cînd trompetul a sunat marșul de război, lașul strigă din cort : „Mînca-te-ar corbii, că nu dai pace omului să adoarmă din pricina semnalelor tale atît de dese...”

¹ Departe de țärm, navigația devenea periculoasă, din pricina furtunilor.

² Lașul, care în esență e un fricos, încredințează hainele sclavului ca să se poată arunca în mare și să înoate mai ușor.

³ La cei vechi, începutul luptei îl făceau soldații ușor înarmați și cavaleria la aripi, în sprijinul cărora veneau pedestrașii greu înarmați (*hopletai*), recrutați dintre cetățeni înstăriți.

Mînjit cu sîngele scurs din rănile altuia, aleargă înaintea celor ce se întorc din luptă și povestește că „și-a salvat prietenul, punîndu-și viața în mare cumpănă”. Apoi însoțește pe cunoscuții și concetățenii rănitului pînă la patul lui de suferință și nu uită să spună fiecăruia cum l-a dus în cort pe brațele lui.

XXVI OLIGARHUL

Starea de spirit oligarhică ar putea fi caracterizată drept o dorință de a te impune, în vederea obținerii puterii și a unor cîștiguri. Poate fi numit oligarh omul care la propunerea adunării poporului ¹ de a fi supuse discuției persoanele care vor îngriji împreună cu arhonte ² de pregătirea unei ceremonii ³ se înfățișează cu pretenția ca viitorii aleși să se bucure de puteri depline. Apoi, dacă s-au făcut zece propuneri, el are pregătită replica : „Este de ajuns un singur om, numai să fie om cu adevărat”, și spune aceasta bazîndu-se pe singurul vers din Homer pe care-l cunoaște : „*Rău e cînd domnii sînt mulți, numai unul să fie-ntre oameni/ Poruncitor și stăpîn...*” ⁴

¹ Adunarea poporului (gr. *ecclesia*), organ suprem de conducere a statului, hotăra asupra problemelor fundamentale ale cetății : pacea, războiul, aprovizionarea orașului cu alimente, dările de seamă ale magistraților ieșiți din funcții și altele.

² Este vorba de primul dintre cei 9 arhonți, arhonteles eporim, cea mai înaltă magistratură la Atena. După numele lui erau date actele publice, durata magistraturii sale fiind de un an.

³ Ceremonia amintită este impusă de sărbătoarea Panatheenelor în cinstea zeiței Atena sau de Dionysiile urbane.

⁴ Versurile menționate din *Iliada*, II, 204 au fost reproduse după traducerea lui G. Murnu.

De celelalte versuri ale lui Homer nici n-a auzit măcar. Fără îndoială că are la îndemână formule de felul acestora : „Avem datoria de a ne întruni noi între noi ¹ spre a hotărî cele necesare ; să ne descotorosim odată de gloată, de adunarea poporului și să renunțăm la sarcinile publice ². În felul acesta, nu vom mai fi nici ocăriți în mulțime și nici copleșiți de onoruri. ³ Conducerea în cetate să fie sau în mâinile lor, sau în miinile noastre. ⁴” Oligarhul iese la plimbare numai la ora mesei ⁵. Poartă mantia frumos prinsă pe umăr, are barba tăiată potrivit și unghiile deosebit de îngrijite. Pășește grav și declară pe un ton emfatic : „Viața în cetate a ajuns de nesuferit din pricina delatorilor ⁶. La tribunale, pătimim mult de pe urma gloatei care ne judecă.” Adaugă apoi : „Mă surprinde faptul că mai sînt pe lume oameni care umblă după demnități publice. Ce urmăresc, ce interese au ? Recunoștința celor mulți ? Aceștia sînt totdeauna de partea celor ce dau sau împart mai mult.” ⁷

¹ Este o aluzie la activitatea conspirativă dusă de societățile oligarhice, nemulțumite de succesele înregistrate de atenieni pe drumul democrației.

² Reacționarul predică abținerea de la viața publică.

³ Aluzie la verificarea activității magistraților pentru a intra într-o funcție, pentru a fi confirmați, și la ieșirea din funcție. Această verificare putea fi favorabilă sau defavorabilă.

⁴ Afirmatia oligarhului caracterizează lupta dusă în toate cetățile grecești între aristocrați și democrați.

⁵ La ora mesei, cînd oligarhul iese la plimbare, piața publică și străzile nu mai sînt ticsite de lume.

⁶ Delatorii sau sicofanții se îndeletniceau cu denunțarea persoanelor care adunaseră averi pe căi nepermise.

⁷ Gloata — afirmă oligarhul — este nerecunoscătoare și ia totdeauna partea celui ce dă mai mult sau împarte mai mult. Este vorba de distribuiți oficiale de provizii sau bani.

În adunare, oligarhului îi este rușine să stea alături de un răpănos. Apoi exclamă : „Cînd vom scăpa de pacostea dărilor și de datoria de a echipa corăbii ?”¹ Susține că neamul demagogilor² este blestemat și că cel dintîi care a adus pacostea cetății a fost Tezeu, căci el e primul care a izgonit regii locali³, reunind cele 12 așezări. Dar și-a primit plata faptelor lui, căci el a pierit cel dintîi de mîna lor.⁴ Astfel de vorbe și altele asemenea acestora debitează oligarhul față de străini și față de concetățenii lui care au aceeași comportare și mentalitate cu el.

XXVII ÎNȚIRZIATUL

Înțirziatul este omul pe care l-a cuprins dorința de învățătură la o vîrstă nu prea potrivită. E omul care la șizeci de ani nu pregetă să învețe versuri pe din-afară ; din păcate, cînd vrea să le spună pe de rost nu-i mai vin în minte. Învăță de la fiul lui exerciții militare făcînd „la dreapta, la stînga și înapoi”.⁵ La

¹ Statul atenian putea impune unei anumite categorii de cetățeni bogați sarcina de a pregăti un cor pentru o reprezentație dramatică, de a echipa o corabie. Sarcina trebuia dusă la îndeplinire.

² Demagogul era șeful unei grupări politice în antichitatea greco-romană. Din cauza abuzurilor săvîșite de demagogi, cuvîntul a căpătat o nuanță peiorativă.

³ Legenda atribuie unificarea Atticii în jurul Atenei lui Tezeu, unul dintre bazileii locali, care-și avea reședința în acest oraș. În realitate, acest proces a durat multă vreme și s-a terminat prin secolul al VII-lea î.e.n.

⁴ Tezeu, ostracizat de atenieni, s-a refugiat în insula Skyros, unde a fost ucis de regele Lykomedes.

⁵ De la 18—20 de ani, tinerii atenieni își făceau ucenicia militară, ca efebi, străjuind hotarele.

sărbătoarea consacrată eroilor ¹ contribuie cu bani alături de cei tineri pentru ceremonia cu torțele. Dacă este invitat la un sacrificiu în templul lui Heracles ², să nu ai nici o îndoială că-și va dezbrăca haina și nu va pregeta să apuce boul de jos ca să-i reteze grumazul. E plin de râvnă în a se antrena și nu pregetă să umble din palestră în palestră ³. Se duce la aceeași reprezentatie de câte trei și patru ori, ca să memoreze versurile. La ceremonia inițierii ⁴ în tainele zeului Sabazios ⁵ caută să apară cât mai frumos în ochii preotului, luînd fel de fel de poziții. Se îndrăgostește de o hetairă și încearcă să pătrundă la ea în casă lovind cu parii în ușă. E ciomăgit de rival și adus în fața justiției. Pornește călare pe cîmp pe un cal împrumutat. Profită de ocazie și se antrenează, pentru ca la urmă să se prăbușească de pe cal și să-și spargă capul.

În calitatea lui de membru al asociației decadiștilor ⁶, se vede obligat să dea un ospăț în cinstea camarazilor împreună cu care a pornit o lucrare. Alături de sclavul lui, trage la țintă într-o statuie mare de lemn; se ia la întrecere cu pedagogul copiilor, trage cu arcul și cu sulița și, măcar că a deprins de la el exercițiile, îi dă sfaturi ca unui nepriceput. La baie

¹ Este vorba de serbări în cinstea eroilor naționali, serbări care prilejuiau, printre alte manifestări, o alergare cu torțe.

² Heracles reprezenta tipul mitologic al atletului.

³ Loc destinat exercițiilor fizice.

⁴ Inițiaților în cultul zeului Sabazios li se aplicau masajele cu argilă și tărîțe.

⁵ Vezi nota 3, p. 49.

⁶ Asociație ai cărei membri se numeau decadiști, fiindcă se adunau în ziua a zecea a fiecărei luni (gr. *deca* = zece).

își rotește șoldurile, ca să pară un adevărat atlet. Asistînd la un spectacol de dansuri executate de femei, caută să imite pașii bătînd măsura.

XXVIII BÎRFITORUL

Bîrfeala este năravul care te împinge să-i defăimezi pe ceilalți. Dacă întrebî pe bîrfitor „ce zici de Cutărică“, îți va răspunde : „Voi face începutul la fel cu cei ce întocmesc genealogii, amintind mai întîi de neamul din care se trage. Tatăl lui purta la început numele de Sosias, apoi, în vremea cît a făcut serviciul militar, și-a schimbat numele în acela de Sosistratos, iar cînd a fost vorba să i se treacă numele în registrele cetății, i-au zis Sosidemos¹. Mama lui este o tracă de neam mare.² Femeia — drăguța de ea — se numește Crinocoraca.³ În țara ei, femeile cu un astfel de nume sînt socotite de neam. Iar el, descendentul unor astfel de părinți, e un netrebnic și un decăzut.“

Cînd i se adresează cineva, cerîndu-i să-i spună ce știe despre femeile care locuiesc într-o parte oarecare, este în stare să răspundă astfel : „Le știu bine, și nu mă poți înșela“; apoi dă amănunte : „Sînt dintre acelea care-i trag de mîneacă pe trecători“, sau : „Femeile alea își ridică poalele. Nu-ți spun vorbe goale. Ele se dau în drum ca niște cățele. Într-un cuvînt,

¹ Numele pe care bîrfitorul le atribuie victimei sale (Sosistratos, derivat din *stratos* — armată, Sosidemos, derivat din *demos* — popor) sînt un indiciu că aceasta fusese eliberată din situația de sclav.

² Femeile din Tracia erau considerate printre femeile cele mai libere ca mod de a se comporta.

³ Nume derivat din *corax* — cioară și *crinon* — crin, care provoca rîsul.

toate sînt puse să vîneze bărbații, și cînd bate cineva în poartă sar chiar ele să deschidă.“

Dacă unul bîrfește, bîrfitorul se aliază cu el. „Pe acest om l-am urît mai mult decît pe oricare altul. E respingător ca înfățișare, iar ca răutate nu are pereche. Vrei o dovadă ? Nevestei, cu toată zestrea pe care i-a adus-o și care se ridică la atîția și atîția talanți și cu toate că i-a dăruit și un fiu, îi dă trei bănuți de aramă drept cheltuială pe zi și o silește să se scalde în apă rece și în ziua lui Poseidon.“¹ Dacă cel ce stă alături de el se ridică să plece, e în stare să-l vorbească de rău. Și, o dată făcut începutul, nu-i vine greu să bîrfească întreaga familie. Vorbește de rău prietenii și rudele, nu-i iartă nici pe morți². Această comportare a lui o numește sinceritate, spirit democratic și libertate și nu cunoaște desfătare pe lume mai mare ca aceasta. Această poftă de bîrfeală supără pe oameni și-i scoate din sărite.

XXIX PRIETENUL CELOR NETREBNICI

Prietenia cu cei netrebnci dovedește înclinare către stricăciune. Prietenul celor netrebnci este omul care caută să-și ducă viața în mijlocul celor care, suferind o condamnare într-un proces, au fost supuși degradării civice.³ El consideră că în preajma acestor oameni va

¹ Femeia tratată astfel este considerată ca o sclavă, întrucît numai sclavele se îmbăiau în apă rece. Sărbătoarea amintită era celebrată în cursul lunii ianuarie.

² Defăimarea morților era o atitudine condamnată prin lege.

³ Teofrast vorbește nu de o pierdere totală a drepturilor cetățenești, impusă de greșeli grave, ci de o acțiune parțială,

dobîndi o experiență mai vastă și va inspira o teamă mai mare. Cînd vine vorba despre netrebnici, el argumentează că firea n-a creat pe nici un muritor moral și că toți oamenii sînt la fel. Este plin de ironie față de omul moral, iar despre netrebnic afirmă că e un om lipsit de prejudecăți. Dacă un netrebnic este acuzat, el recunoaște că societatea are dreptate cînd îl osîndește pentru unele din păcatele lui. Celelalte păcate nu i le recunoaște. Crede despre ticălos că e inteligent, că are dragoste pentru prieteni, că e priceput, că n-a întilnit unul mai capabil ca el. Este binevoitor față de netrebnicul ce se apără în fața adunării sau cînd acesta apare în fața tribunalului. E în stare să spună apărătorilor dreptății că nu omul trebuie judecat, ci acțiunile lui. Și adaugă că netrebnicul veghează ca un cîine neadormit la apărarea intereselor poporului¹, că el este acela ce-l apără împotriva celor ce comit nedreptăți.² Și continuă : „Dacă-i vom lăsa pe acești oameni fără apărare nu se va mai găsi unul care să înfrunte ura în vederea binelui statului“.

Cel căruia îi place tovărășia cu cei netrebnici se erijează în apărătorul lor cînd sînt acuzați de afaceri dubioase. Iar dacă este judecător într-un proces, este în stare să interpreteze în sensul cel mai rău acuzațiile părților.

la care era condamnat orice acuzator a cărui plîngere nu întrunea o cincime de voturi.

În textul grec, „acest om este un cîine al poporului“.

¹ Formulă frecventă cînd era vorba de un delator.

² Așa cum rezultă din portretul Nemulțumitului, părțile erau obligate să-și pledeze singure cauza. Se obișnuia, totuși, ca după pledoaria celui interesat un prieten să completeze apărarea.

Într-un cuvînt, tovarășia cu cei netrebnici este soră cu răutatea și dovedește adevărul proverbului care spune că cei ce se aseamănă se caută.¹

XXX CALICUL

Calicia constă în urmărirea unor cîștiguri înjosi-toare. Calic este omul care nu pune la dispoziția oaspe-ților pîine de ajuns. Este omul în stare să ia bani cu împrumut de la cineva care se află găzduit la el. Cînd împarte carnea la o masă, spune că celui ce împarte i se cuvine o parte dublă și face întocmai cum a spus. Cînd are vin de vînzare, prietenilor le vinde vinul amestecat cu apă. Se duce cu copiii la teatru numai cînd organizatorii lasă intrarea liberă. Plecînd din ce-tate într-o delegație cu caracter oficial, lasă acasă diurna de deplasare pusă la dispoziție de cetate și se împrumută cu bani de la ceilalți membri ai delegației. Sclavului însoțitor² îi dă o povară mai mare decît aceea pe care o poate duce, iar de mîncat îi dă mai puțin decît oricare altul. Pretinde o parte din darurile delegaților și apoi le vinde. Cînd se află la baie și vrea să se ungă cu uleiuri parfumate, se adresează sclavului, imputîndu-i că a cumpărat un ulei rînced numai și numai ca să ia din uleiul vecinului.

Dacă slujitorii lui au găsit întîmplător pe stradă bănuți de aramă³ e capabil să ceară partea ce i se cuvine, susținînd că zeul Hermes e binevoitor cu

¹ Morala e apocrifă.

² Grecii plecau în mod obișnuit în călătorie însoțiți de un sclav, care le ducea bagajele.

³ Banul de aramă valora 1/8 dintr-un obol.

toți.¹ Calicul nu dă haina la spălat și împrumută pentru el o alta de la un cunoscut; o ține la el, tot amânându-i înapoierea, pînă într-o zi, cînd îi este cerută. Și mai pune la cale și alte lucruri de felul acesta. Rațiile cuvenite sclavilor le măsoară cu zgîrcenie și se servește de o măsurătoare phidoniană bombată², avînd grijă să n-o umple bine. Cînd i se pare că un prieten vrea să-i vîndă vreun obiect cu un preț scăzut, îl cumpără, dar are grijă să-l dea mai scump. Cînd are de achitat o datorie de treizeci de mine, o restituie, reținînd din ea patru drahme.

Dacă din întîmplare s-au îmbolnăvit copiii calicului și nu se pot duce la școală, scade o sumă proporțională din taxa la care e obligat, iar în cursul lunii Anthesterion³, cînd sînt multe sărbători, nu-i trimite la școală, numai ca să nu plătească. Și cînd sclavul lui, care e tocnit la un alt stăpîn, îi dă partea ce i se cuvine în monedă de aramă, calicul cere și diferența față de valuta banilor de argint.⁴ Tot așa procedează și cînd îi dă socoteala...

Atunci cînd pregătește un banchet prin contribuția participanților⁵, cere o parte pentru sclavii lui și ține

¹ Cei ce găseau ceva în drum își atribuiau norocul lui Hermes, mesagerul zeilor.

² Etalonul măsurilor phidoniene numite după Pidon (rege în Argos către 750 î.e.n.) era inferior măsurilor soloniene, folosite la Atena.

³ Luna Anthesteriilor, adică februarie — martie.

⁴ La Atena, numeroși sclavi exercitau o meserie manuală din al cărei venit dădeau stăpînului o parte. Retribuirea sclavului lucrător se făcea în moneda de aramă, care la schimb suporta o scădere față de cea de argint. Calicul preținde nu numai partea ce i se cuvine, ci și diferența de schimb.

⁵ Am putea deduce că ospățul are loc în casa calicului prin contribuția comună a membrilor participanți.

cont de cele mai mici lucruri procurate de el, ca lemne, linte, sare și chiar și de untdelemnul turnat în opaiț.

Dacă un prieten al lui este pe punctul de a se însura sau de a-și căsători fiica, calicul are grijă să plece de acasă mai devreme, spre a nu fi obligat să-i facă dar de nuntă.

La de la prieteni cu împrumut obiecte pe care nu numai că nu le mai cere nimeni înapoi, ci chiar dacă le înapoiază proprietarului, acesta refuză să le mai primească.

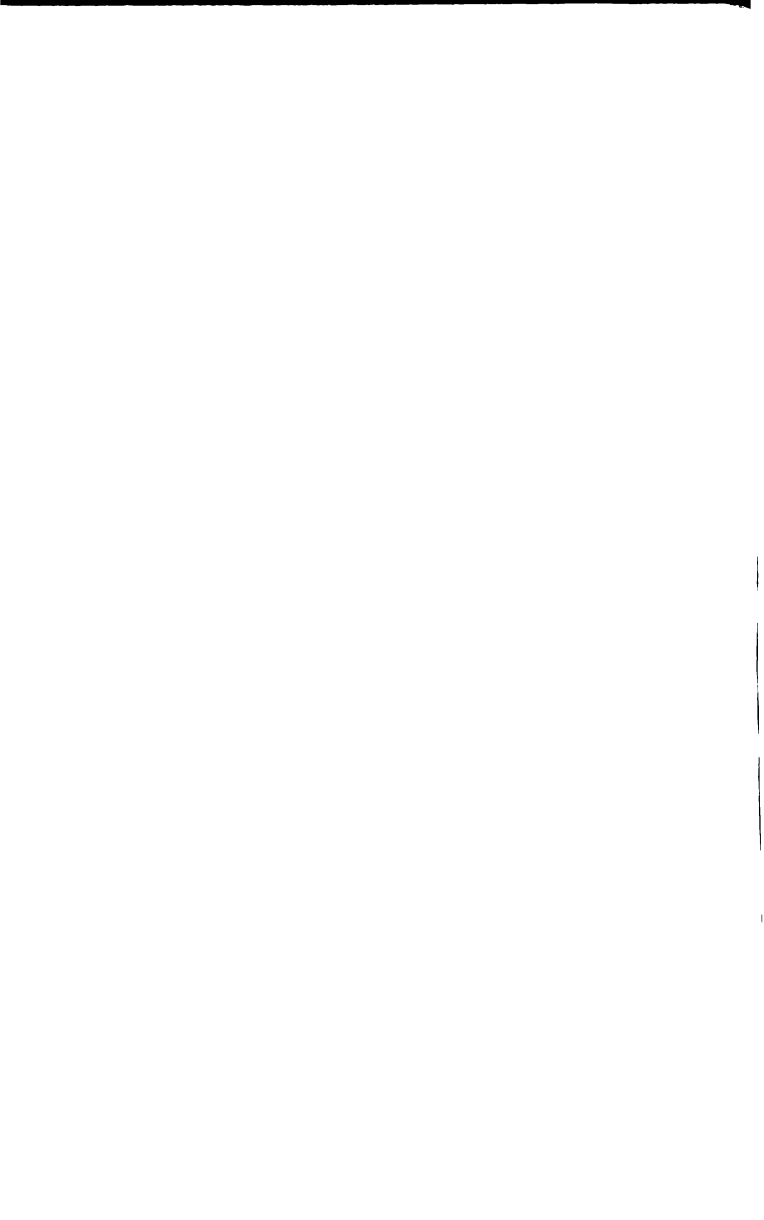
LA BRUYÈRE

CARACTERELE

SAU MORAVURILE ACESTUI VEAC

*Admonere volumus, non mordere ; pro-
desse, non laedere ; consulere moribus
hominum, non officere.*¹

¹ „Am vrut să le atragem atenția, nu să le dăunăm ; să le
fim de folos, nu să-i jignim : să îndreptăm moravurile oame-
nilor, nu să le facem rău.” (Erasm, *Scrisori*, 1642, cartea XXXI,
scrisoarea 42.)

PREFAȚA LUI LA BRUYÈRE

(1694)

Îi dau îndărăt publicului ceea ce mi-a dat cu împrumut ; de la el am luat materia acestei lucrări ; după ce am așternut-o pe hîrtie cu toată grija pentru adevăr de care sînt în stare și pe care o merită din partea mea, este drept să i-o restitui. Poate să-și privească pe îndelete portretul pe care i l-am făcut după natură, și dacă recunoaște în el unele dintre cusururile pe care le-am zugrăvit, să se dezbrace de ele. E singurul țel pe care trebuie să ni-l propunem cînd ne apucăm de scris, alături de succes, către care se cade să năzuim mai puțin ; dar cum oamenii nu se scîrbesc de loc de viciu, nici noi nu trebuie să pregetăm cu dojenirea ; poate c-ar fi și mai răi decît sînt dacă s-ar trezi fără îndrumători sau fără critici : de aceea se rostesc predici și se scriu cărți. Oratorul și scriitorul nu și-ar putea birui dorința pe care o nutresc de a fi admirați ; dar ar trebui să le fie rușine față de propriul lor cuget dacă n-ar năzui prin cuvîntările lor sau prin scrierile lor decît laude, lăsînd la o parte faptul că aprobarea cea mai sigură și cea mai puțin îndoielnică stă în schimbarea moravurilor și în îndrep-

tarea celor care-i citesc sau care-i ascultă. Nu se cade să vorbim, nu se cade să scriem decît ca să dăm oamenilor o învățătură ; iar dacă se întîmplă să le și plăcem, nu trebuie totuși să ne căim de așa ceva dacă farmecul graiului slujește să strecoare pe nesimțite și să semene în suflete adevărurile care trebuie să le aducă oamenilor o învățătură. Așadar, cînd într-o carte s-au strecurat unele gînduri sau unele cugetări care n-au nici focul, nici tichuirea, nici vioiciunea celorlalte, deși par să fie îngăduite în ea pentru varietate și pentru destinderea minții, ca s-o facă mai prezentă și mai atentă pentru ce va urma, afară numai dacă n-ar fi înfățișate sub o formă atrăgătoare, familiare, pline de tîlc și potrivite pentru oamenii din popor, pe care nu ne este îngăduit să-i neglijăm, cititorul poate să le osîndească, iar autorul trebuie să le înlătore : iată regula. Mai există una ¹ pe care țin să binevoiască a o urma cititorul și care constă în a nu pierde din vedere titlul lucrării mele, avînd mereu în minte, de-a lungul lecturii întregii lucrări, că zugrăvesc în ea caracterele sau moravurile acestui veac ; căci, deși mă inspir adesea de la curtea Franței și de la oamenii din națiunea mea, chipurile înfățișate nu pot fi restrînse la o singură curte, nici nu pot fi închise între granițele unei singure țări fără ca lucrarea mea să-și piardă mult din orizontul și din utilitatea ei și fără să se depărteze de planul pe care mi l-am întocmit de a zugrăvi în ea oamenii în genere, ca și de temeiurile care călăuzesc ordinea capitolelor și o anumită înșiruire imperceptibilă a reflecțiilor ce-o alcătuiesc. După această precauție atît de necesară, ale cărei urmări pot fi înțelese

¹ De fapt, nu este vorba de o altă regulă, cît mai ales de o precizare asupra căreia se atrage atenția cititorului.

destul de bine, mă socotesc îndreptățit să mă ridic împotriva oricărei supărări, a oricărei plîngerii, a oricărei interpretări răuvoitoare, a oricărei aplicări neîndreptățite, a oricărei vinători de ponoase, a oricăror mucaliți răutăcioși și a cititorilor cu intenții necurate : trebuie să știi să citești și după aceea să taci sau să poți arăta ce-ai citit — nici mai mult, nici mai puțin decît ce-ai citit ; iar dacă izbutești uneori să faci așa ceva, tot nu e de ajuns : mai trebuie și să vrei s-o faci.¹ Fără condițiile acestea, pe care un autor exigent și conștiincios are dreptul să le pretindă de la anumiți cititori ca singura răsplată a trudei sale, mă îndoiesc că ar trebui să scrie mai departe, dacă preferă cît de cît propria lui mulțumire în locul folosului pentru un număr mai mare de oameni și al rîvnei pentru adevăr.² Mărturisesc, de altfel, că am stat o vreme în cumpănă, cu începere din anul 1690, înainte de publicarea ediției a cincea³, între nerăbdarea de a-mi spori cartea prin noi portrete și a-i asigura o formă mai îngrijită și între teama de a-i face pe unii să spună : „Nu s-or mai isprăvi odată Caracterele acestea și nu vom avea oare nicicînd parte să mai vedem și altceva din pana acestui scriitor ?” Unii oameni înțelepți îmi spuneau, pe de-o parte : „Materia lucrării este trainică, folositoare, plăcută și nesecată ; îți dorim să trăiești mulți ani și s-o așterni neconținut pe hîrtie

¹ După toate probabilitățile, din aceeași precauție, lucrarea se încheie cu două capitole care nu au nici o legătură cu celelalte : *Despre Amvon* și *Despre liber-cugetători*.

² La Bruyère a revenit asupra acestor idei în prefața discursului la Academie. În *l'Impromptu de Versailles*, Molière e și el împotriva interpretărilor răuvoitoare.

³ Prima ediție a apărut în 1688. După numărul edițiilor se poate vedea succesul de care s-a bucurat lucrarea.

cîte zile vei avea ; ce-ai putea face mai bine ? Nu e an în care nebuniile oamenilor să nu-ți poată inspira un volum.“ Alții, cu multă chibzuință, mă făceau să mă tem de toanele mulțimii și de ușurătatea publicului, de care am totuși motive destul de temeinice să fiu mulțumit, și nu se dădeau în lături să-mi arate, pe ocolite, că aproape nimeni, de treizeci de ani încoace, nemaicitind decît de dragul cititului, oamenilor le trebuiau, pentru a-i distra, capitole noi și un nou titlu ; că nepăsarea asta ticsise librăriile și umpluse lumea, în tot acest răstimp, cu cărți aride și plictisitoare, scrise prost și fără nici o valoare, fără norme călăuzitoare și fără cea mai neînsemnată exactitate, potrivnice moravurilor și buneii-cuviințe, scrise în grabă și citite de așijderea, numai pentru noutatea lor ; și că, dacă nu știam altceva decît să tot îngroș o carte chibzuită, lucrul cel mai bun care-mi rămînea de făcut era să mă odihnesc. Luai atuncea cîte ceva din aceste două păreri atît de opuse și găsii un mijloc potrivit care le apropia una de alta ; nu șovăii cîtuși de puțin să adaug alte noi notații lîngă cele care sporiseră cu încă atîta prima ediție a lucrării mele ; dar pentru ca publicul să nu fie nevoit să parcurgă materia veche ca să ajungă la ceea ce era nou și ca să aibă mai lesne sub ochi doar ce dorea să citească, am avut grijă să-i precizez această a doua sporire printr-un semn anume ; am socotit de asemenea că n-ar fi fără rost să deosebesc prima sporire printr-un alt semn mai simplu ¹,

¹ Este vorba de un mic asterisc, * liber ori închis într-o paranteză (*) sau în două paranteze ((*)), sau de semnul tipografic numit picior de muscă.

menit să-i arate progresul Caracterelor mele și să-l ajute în alegerea lecturii pe care ar voi s-o facă ; și cum s-ar putea teme ca sporirea aceasta să nu se lungască la infinit, adăugam, la toate dovezile acestea de exactitate, făgăduința sinceră de a nu mai încerca nimic în genul acesta. Iar dacă mă va învinui cineva că nu mi-am respectat cuvîntul, introducînd în cele trei ediții care au urmat un număr destul de mare de noi reflecții, va vedea cel puțin că, amestecîndu-le cu cele vechi prin deplina înlăturare a acelor deosebiri care se văd din notă, am fost mai puțin preocupat de gîndul de a-l face să citească lucruri noi decît de acela de a lăsa, poate, posterității o lucrare despre moravuri mai completă, mai șlefuită și mai potrivită canoanelor scrisului.¹ De altfel, n-am ținut să scriu maxime : maximele sînt, în morală, ca niște legi, și mărturisesc că eu n-am destulă autoritate și nici destulă înzestrare ca să fac pe legiuitorul ; știu chiar c-aș fi păcătuit și împotriva datinii maximelor², care le vrea scurte și concise, ca niște oracole. Unele dintre reflecțiile acestea sînt într-adevăr așa, dar altele sînt mai lungi ; fiecare gîndește lucrurile în chip deosebit și le dă grai tot printr-o ticluire deosebită, printr-o sentință, printr-un raționament, printr-o metaforă ori prin vreo altă figură de stil, printr-o paralelă, printr-o simplă comparație, printr-un fapt întreg, printr-o singură trăsătură, printr-o descriere, printr-un por-

¹ Declarație plină de modestie și de mîndrie totodată. Cf. cap. I, *Despre creațiile artistice*, § 3 : „Pentru a fi scriitor, se cere ceva mai mult decît talent...”

² Aluzie la *Maximele* lui La Rochefoucauld. La Bruyère nu vrea să fie luat drept un imitator.

tret : de aici provine lungimea sau scurtimea reflecțiilor mele. În sfârșit, cei care scriu maxime vor să fie crezuți ; eu unul, dimpotrivă, primesc să se spună despre mine că n-am observat uneori bine, cu condiția să observe altul mai bine.¹

¹ Numai de la ediția a patra înainte La Bruyère a dezvoltat mereu, de la o ediție la alta, ideile cuprinse în prefață, care în primele trei ediții se reducea la primele două și la ultimele trei fraze din textul de mai sus, cu textul definitiv în ediția a opta (1694).

CAPITOLUL I

DESPRE CREAȚIILE ARTISTICE ¹

I

Totul s-a spus ², și noi ne-am ivit prea tîrziu, după mai bine de șapte mii de ani de cînd există oameni pe lume și de cînd cugetă. Pe tărîmul moravurilor, ce-a fost mai frumos și mai bun s-a recoltat; nouă nu ne mai rămîne decît să spicuim pe urmele anticilor și ale celor mai iscusiți ³ din vremurile noastre.

2

Trebuie să căutăm doar să gîndim și să vorbim cu temei, fără să ținem a le impune altora gustul și părerile noastre: prea ne-am încumeta mult.

¹ Textual: *Despre operele spiritului*.

² „La Bruyère a dovedit îndeajuns că el nu era unul dintre cei care nu mai au nimic de spus. Cuvintele acestea constituie aici o simplă formulă de modestie, o precauțiune oratorică și nimic mai mult.” (M. Hémardinquer)

³ În original, *habiles*. Potrivit Dict. Acad. fr. din 1694, cuvîntul însemna atunci „capabil, inteligent, iscusit, savant”.

3

Scrierea unei cărți este un meșteșug, ca și făurirea unei pendule: pentru a fi scriitor, se cere ceva mai mult decît talent. Un magistrat¹ se înălța prin meritele sale spre primul rang, era un om fin și priceput în toate. Dar a dat luminii tiparului o lucrare morală atît de ridicolă, încît anevoie i-ai găsi pereche.

4

Nu e atît de lesne să-ți faci un nume printr-o lucrare desăvîrșită, cît e să impui una mediocră prin numele pe care ți l-ai dobîndit mai înainte.

5

O lucrare satirică sau plină de întîmplări scandaloase, care circulă în manuscris, pe sub mînă, cu condiția de a fi restituită adevărat, dacă e ceva de duzină, trece drept o lucrare minunată. Primejdia nevăzută care o pîndește e tipărirea.

¹ După „cheile“ vremii, care precizau numele adevărat al personajelor la care făcea aluzie La Bruyère, este vorba aici de Poncet de la Rivière, mort decan al Sfetnicilor statului, care năzuia să ajungă cancelar sau prim-presedinte al Tribunalului și care a publicat, sub pseudonimul Baronul de Prelle, o carte proastă, *Considerații despre fobăsele bătrînitii în viața creștină, politică, economică și solitară* (1677). A murit în 1681, fără să-și fi văzut visul împlinit.

6

Dacă înlături din multe lucrări de morală cuvîntul către cititori, epistola de închinare, prefața, tabla de materii și autorizațiile¹ de publicare, abia de mai rămîn destule pagini pentru a merita numele de carte.

7

Mediocritatea e de nesuferit în anumite lucruri : în poezie², în muzică, în pictură și în cuvîntările rostite în public.

Ce chin să auzi declamîndu-se pompos un discurs searbăd sau rostindu-se niște versuri de duzină cu toată înfumurarea unui poet prost !

8

Anumiți poeți³ sînt supuși, în operele lor dramatice, la lungi șiruri de versuri pompoase, care par puternice, înălțătoare și pline de simțăminte intense. Mulțimea ascultă nesățioasă, cu ochii mari

¹ Aceste autorizații erau eliberate de Facultatea de teologie, potrivit unei ordonanțe din 11 decembrie 1547.

² „Nimeni nu le iartă poezilor mediocritatea : nici zeii, nici oamenii, nici coloanele“, spunea și poetul roman Horațiu în *Arta poetică*. De asemenea, Montaigne (*Escuri*, II, 17) : „Poți să faci pe poetul oriunde, dar nu în poezie“. Cf. Boileau, *Arta poetică*, IV, vv. 28—30.

³ Se pare că La Bruyère face aluzie la unele pasaje mai anevoie de înțeles din operele lui Corneille și poate chiar ale lui Racine.

și cu gura căscată, crede că așa ceva îi place și, pe măsură ce înțelege din astfel de versuri tot mai puțin, le admiră și mai mult; nici nu are vreme să-și tragă sufletul: abia dacă mai are răgaz să se minuneze cu glas tare și să aplaude. Pe vremuri, în zorii tinereții mele, am crezut că pasajele acelea erau clare și ușor de înțeles pentru actori și pentru spectatorii de la parter și din amfiteatru, că autorii își înțelegeau singuri versurile¹ și că, în ciuda atenției pe care o dădeam lucrărilor, eu eram de vină că nu pricepeam o boabă: acum văd că mă înșelam. (Ed. 5.)

9

Pînă în prezent nu s-a prea văzut vreo capodoperă artistică făurită de mai mulți² autori: Homer a compus *Iliada*, Vergiliu *Eneida*, Tit-Liviu *Decadele*, și Oratorul roman *Cuvîntările*.

10

În artă există o treaptă de desăvîrșire, cum există o treaptă de bunătate sau de maturitate în natură. Cel care o simte și ține la ea are gustul desăvîrșit;

¹ Bouhours relatează că Jean-Pierre Camus, aflîndu-se în Spania și neînțelegînd un sonet al lui Lope de Vega, l-a rugat pe poet să i-l explice. După ce l-a citit și l-a răscitit de mai multe ori, se zice că poetul ar fi mărturisit cu sinceritate că nu-l înțelege nici el.

² Aluzie la *Dicționarul Academiei Franceze*, la care se lucra de mai bine de patruzeci de ani și care avea să apară

cél care nu o simte și ține ba la una, ba la alta are un gust amăgitor. Există așadar și gust bun, și gust prost, și despre gusturi se discută ¹ cu drept temei

11

Printre oameni găsești mai multă vioiciune spirituală decît gust; sau, mai bine zis, există puțini oameni a căror minte e însoțită de un gust sigur și de o critică judicioasă. ²

12

Viața eroilor a îmbogățit istoria, și istoria a înfrumusețat isprăvile eroilor, așa încît nu știu care sînt mai îndatorați: cei care au scris istoria celor care le-au oferit o materie atît de nobilă, ori acești oameni de seamă față de istoricii lor?

în 1694. Sau la alte colaborări: Lulli și Quinault, Molière și Corneille (*Psyché*). (Observația lui La Bruyère este din 1687.)

¹ Aluzie la dictonul latinesc *De gustibus et coloribus non disputandum* (Despre gusturi și despre culori nu trebuie să discuți). Nu trebuie ațita vreme cît mărturisesc preferințe și nu tind să se ridice la rangul de norme pentru alții.

² Constatarea lui La Bruyère îl face pe Julien Benda să observe falsitatea dictonului Critica este ușoară, și arta este grea. Numai critica *proastă* este ușoară. Omenirea cunoaște mulți artiști mari și puțini critici buni. În secolul lui La Bruyère, siguranța judecății era socotită superioară strălucirii spiritului.

13

Îngrămădire de epitete, proastă slăvire ; numai faptele laudă și chipul în care le povestești.¹

14

Tot talentul unui scriitor constă în a defini bine și a zugrăvi bine.² MOISE³, HOMER, PLATON, VERGILIU, HORATIU nu sînt mai presus de ceilalți scriitori decît prin expresiile și prin imaginile lor ; ca să scrii firesc, puternic și cu gingășie trebuie să dai grai adevărului.

15

A trebuit să se facă și în privința stilului ce s-a făcut în arhitectură.⁴ În construcția palatelor și a

¹ „Titlurile nu ajută la nimic în ochii posterității ; numele unui om care a săvîrșit fapte mari impune mai mult respect decît toate epitele.” (Voltaire, *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, cap. 13.)

² A defini bine, în înțelesul găsirii cuvîntului celui mai potrivit și mai expresiv. Hémardinquer, excelent comentator al stilului lui La Bruyère, spune că nu este vorba de o definiție uscată, tehnică : „a defini bine înseamnă a avea o concepție limpede și precisă despre ceea ce scrii, iar a zugrăvi bine înseamnă a reda ideea aceea, atît de clar gîndită, în chip plastic și izbitor”. „Imagine și precizie, spune și Voltaire, — cuvintele acestea sînt un întreg tratat de poetică.” Cf. Boileau, în *Reflecții despre Longin*, 1694 : „spune ce trebuie și nu spune decît ce trebuie”.

³ Chiar dacă nu-l considerăm decît ca scriitor. (N. lui La Bruyère.)

⁴ Trăind aceeași problemă, Fénélon folosește și el aceeași comparație în *Scrisoarea despre îndeletnicirile Academiei Franceze*.

templelor a fost părăsită cu totul arta gotică, pe care o impusese barbaria¹; a fost reîntronată arta dorică, ionică și corintică; arta care nu se mai vedea decît în ruinele vechii Rome și ale vechii Grecii, ajunsă modernă, triumfă în porticele și în peristilurile noastre. Tot astfel și pe tărîmul scrisului: n-am putea ajunge la desăvîrșire și, dacă ar fi cu putință, nu i-am putea întrece pe cei vechi decît imitîndu-i.² (Ed. 5.)

Cîte veacuri s-au scurs pînă ce au putut să se întoarcă oamenii, în domeniul științelor și al artelor, la gustul celor vechi, regăsind în sfîrșit simplitatea și firescul!

Careva³ se hrănește cu lectura scriitorilor din antichitate și a celor pricepuți dintre moderni; îi stoarce bine, scoate din ei tot ce se poate scoate, își umflă cu ei lucrările, și cînd ajunge, în sfîrșit, scriitor și cînd crede că poate să umble pe propriile lui picioare, se ridică împotriva lor și-i snopește, aidoma acelor copii bine dezvoltati și puternici, tocmai datorită laptelui sănătos pe care l-au supt, care își iau doica la bătaie. (Ed. 4.)

¹ Pe vremea lui La Bruyère, mulți, în frunte cu Perrault, împărtășeau disprețul acesta — adesea neîntemeiat — privind capodoperele evului mediu. De aceeași părere era și Fénelon, cum se poate vedea din *Scrisoarea despre indeletnicirile Academiei Franceze*.

² Cf. La Fontaine, *Epistolă către Huet*, și La Bruyère, *Cuvînt despre Teofrast*.

³ Aluzie la Fontenelle, membru al Academiei Franceze, autorul lucrării *Dialogurile morților* și partizan al modernilor în faimoasa polemică dintre părtașii modernilor și ai clasicilor din antichitate.

Un autor modern¹ dovedește de obicei că scriitorii din antichitate ne sînt inferiori în două chipuri : prin temeieri raționale și prin exemple ; temeierile le scoate din propriul său gust, și exemplele din lucrările sale. (*Ed. 4.*)

El mărturisește că scriitorii din antichitate, oricît ar fi de inegali și de puțin corecți, au tîlcuiri frumoase. Le citează în lucrarea lui și într-adevăr sînt atît de frumoase, încît îi ademenesc pe cititori să-i citească pînă la capăt critica. (*Ed. 4.*)

Unii scriitori pricepuți² din vremea noastră se declară în favoarea celor vechi și împotriva celor moderni ; dar sînt suspecti³ și par să rostească o judecată în propriul lor proces, atît de mult le sînt făurite operele după gustul antichității : îi recuzăm. (*Ed. 4.*)

16

S-ar cuveni să ne citim cu drag lucrările în fața celor care știu de ajuns pentru a le îndrepta și a le prețui la justa lor valoare.

¹ Aluzie, se pare, la academicianul Charles Perrault, care publicase de curînd lucrarea *Paralelă între scriitorii vechi și cei moderni*. Teza superiorității modernilor fusese susținută, înaintea lui, de abatele Boisrobert și de Desmarets de Saint-Sorlin.

² Este vorba de Saint-Evremont, Huet, Hardouin, Fraguier și mai ales de Boileau, cum se poate vedea din lucrarea *Querelles littéraires* (Polemici literare), Paris, 1761, t. II, p. 285.

³ „Laudă gingașă și indirectă la adresa lui Racine și a lui Boileau.“ (Hémardinquer)

A nu voi să primești povește nici sugestii în legătură cu lucrarea ta este o dovadă de pedantism.¹ (*Ed. 4.*)

Un scriitor trebuie să întîmpine cu aceeași modestie și laudele, și criticile ce se aduc lucrărilor sale. (*Ed. 4.*)

17

Dintre toate feluritele expresii care pot reda o singură cugetare a noastră, numai una este potrivită. N-o întîlnim mereu, cînd grăim sau cînd scriem; este totuși adevărat că există și că oricare alta e slabă și nu-l mulțumește cîtuși de puțin pe un om de duh, care vrea să fie înțeles.

Un scriitor de valoare și care scrie cu migală își dă adeseori seama că expresia pe care o căuta de vreme îndelungată, fără s-o cunoască, și pe care a găsit-o în cele din urmă, era cea mai simplă, cea mai firească și care părea c-ar fi trebuit să i se înfățișeze din capul locului și fără strădanie.²

¹ Boileau spune și el în *Arta poetică* (I, versul 192):

„Mai bucuros povește, nu laude s-ascuți.”

„Ochii altora, mai spune el în *Prima reflecție despre Longin*, văd totdeauna mai departe decît noi în ponoasele noastre.”

² „Tot ce spune La Bruyère despre justetea și despre adevărul expresiei este excelent. Revine în mai multe rînduri asupra subiectului acestuia și vorbește despre el ca un maestru, întemeiat pe experiența lui. Pascal, în *Reflecții despre arta scrisului*, a insistat mai ales asupra logicii și a înlănțuirii gîndurilor; Fénelon — asupra simplității și adevărului pasiunii; Buffon — asupra ordinii și a nobleții. Fiecare dintre ei ne-a inițiat în intimitatea gîndirii și a muncii lui. Lui La Bruyère îi revenea cîntea să vorbească despre

Cei care scriu după dispoziție sînt nevoiți să-și retușeze lucrările ; cum ea nu e statornică, ci se schimbă într-însii după împrejurări, nu trece mult, și ajung să nu le mai placă expresiile și cuvintele care le-au fost cele mai dragi.

18

Aceeși chibzuință a minții, care ne face să scriem lucruri bune, ne face să ne temem că n-ar fi destul de bune pentru a merita să fie citite.

Un om de rînd crede că scrie dumnezeiește ; un om înzestrat crede că scrie cu judecată.

19

„Careva m-a povățuit¹, spune *Arist*, să-mi citesc lucrările în fața lui *Zoil*². I-am dat ascultare. Mai întîi l-au impresionat, înainte de a fi avut răgazul să le găsească proaste ; le-a lăudat cu cumpătare în prezența mea, și de atunci încolo nu le-a mai lăudat în fața nimănui. Îi trec cu vederea și nici nu-i cer mai mult unuia care scrie și el ; ba chiar îi plîng

modul de exprimare. Nu există alt meșteșugar mai iscusit al graiului, și toate feluritele calități ale exprimării strălucesc în ticlurile lui, atît de scurte și de desăvîrșite.“ (*Hémardinquer*)

¹ „Forma narativă dă, aici, vioiciune și farmec gîndirii“ (*Hémardinquer*).

² Defăimător pizmaș al operei lui *Homer*, simbolul criticii pline de nedreptate și venin. În primele patru ediții, personajul era denumit *Zélotes*.

de milă c-a trebuit să asculte niște lucruri frumoase, care n-au ieșit din pana lui.“

Cei care, prin situația lor, sînt scutiți de pizma scriitoricească au, în schimb, fie patimi, fie nevoi care îi distrag și îi fac să se uite cu răceală la înfiripările altuia : prin puterile minții, ale simțirii și ale averii pe care o are, mai nimeni nu e în stare să se bucure de plăcerea pe care o dă desăvîrșirea unei opere.

20

Plăcerea drămuirii critice ne simulează plăcerea de a ne lăsa puternic mișcați de lucruri tare frumoase.¹

21

Mulți oameni ajung chiar să simtă valoarea unui manuscris citit în fața lor, dar nu se pot pronunța în favoarea lui pînă cînd nu vor vedea primirea pe care i-o va face lumea după tipărire, ori soarta lui printre cei pricepuți : prudenți, nu-și arată cîtuși de puțin aprobarea, ei vor să fie duși de gloată și tîrîți de mulțime. Abia atunci spun că dinșii au apreciat cei dintîi lucrarea aceea și că publicul este de părerea lor.

Oamenii aceștia lasă să le scape cele mai fericite prilejuri de a ne convinge că au posibilitatea de înțelegere și cunoștințele trebuitoare și că știu să

¹ Molière, în *Critica Școlii femeilor*, scena 7, susține același lucru.

judece, găsiind că este bun ce este bun și mai bun ce este mai bun. Le cade în mină o lucrare frumoasă¹; e o lucrare de debut. Autorul nu și-a făcut încă un nume ilustru, nu are nimic care să pledeze în favoarea lui. Nici nu poate fi vorba că ai vrea să-i câștigi bunăvoința sau că, slăvindu-i scrierile, ai linguși niscai sus-puși. Nimeni nu-ți cere, Zélotes², să exclami: *E o capodoperă artistică. Omenirea nu va putea s-o depășească. Graiul omenesc nu se poate ridica mai sus. Viitorimea va drămuia gustul cuiva numai în măsura în care va aprecia lucrarea aceasta* — fraze exagerate, dezgustătoare, care dau în vileag gândul după o subvenție sau după căpătuirea cu vreo abație³, laude dăunătoare chiar unei lucrări vrednice de laudă și pe care ții s-o lauzi. De ce n-ai spune doar atât: „Iată o carte bună“? O spui, e drept, cu întreaga Franță, o dată cu străinii și cu compatrioții tăi, când cartea, tipărită, e răspîndită în toate ungherele Europei și când e tradusă în mai multe limbi. Atunci e prea târziu.⁴ (Ed. 6.)

22

Unii dintre cei care au citit o carte semnalează unele ticluri al căror tîlc nu l-au înțeles și pe care îl mai pocesc și prin ce adaugă de la dîinșii. Și

¹ Potrivit „cheilor“ din secolul al XVIII-lea, La Bruyère face aluzie la soarta propriei sale cărți *Caracterele*.

² „Apostrofare vie, neașteptată și totuși firească.“ (Hémar-dinquer)

³ Hatîrul unei abații era o sinecură bogată în venituri.

⁴ „Alineatul acesta a apărut în 1691, la trei ani după publicarea *Caracterelor*. Pînă atunci nu se cunoaște nici o traducere; prima (în englezește) datează din 1698. La

ticluirile acelea, slujite și desfigurate astfel, care nu sînt altceva decît propriile lor gîndiri și propriile lor expresii, le expun dezaprobării cititorilor ¹, susținînd că sînt proaste. Și toată lumea e de acord că sînt proaste. Dar crîmpeiul din lucrare pe care criticii aceștia socotesc că-l citează și pe care, la drept vorbind, nu-l citează mai de loc nu e mai rău din pricina aceasta. (Ed. 4.)

23

— Ce spui ² despre cartea lui *Hermodore* ?

— Că e proastă, răspunde *Anthime*.

— Ce proastă e !

— Așa e, mai spune el. Nici nu e o carte sau o carte care să merite măcar să vorbească lumea despre ea.

— Dar dumneata ai citit-o ?

— Nu, spune *Anthime*.

De ce nu adaugă oare că *Fulvie* și *Mélanie* au osîndit-o fără s-o fi citit și că dînsul este prieten cu *Fulvie* și cu *Mélanie* ? ³ (Ed. 4.)

Bruyère anticipează asupra gloriei lui. (Julien Benda) Cf. XII, §§ 7 și 59.

¹ Hémardinquer crede că este vorba de reproșurile neîntemeiate pe care i le aduceau lui La Bruyère criticii din vremea lui în legătură cu folosirea inversiunilor cu efecte stilistice, în favoarea cărora pleda Fénelon. Cf. și Racine, *Iphigénie*, 1674, prefața.

² Scriitor preocupat de varietate, La Bruyère folosește uneori dialogul, realizînd mici scene satirice pline de vioiciune.

³ La Bruyère își va fi amintit de scena 6 din *Critica Școlii femeilor* (1663), de Molière, în care marchizul seamănă cu *Anthime*.

De la înălțimea amețitoare a duhului său¹, *Arsène*² contemplă oamenii și, din depărtarea din care-i vede, pare înspăimântat de micimea lor; lăudat, preamărit și suit până-n slăvile cerului³ de anumiți oameni, care s-au legat să se admire unii pe alții, crede, cu bruma de merit pe care o are, că e înzestrat cu toate meritele pe care le poate avea un om, dar pe care dînsul nu le va avea niciodată. Ocupat și ticsit până-n creștet de sublimele lui idei; abia dacă mai găsește răgazul să rostească unele prorociri. Ridicat prin firea lui mai presus de judecățile omenești, lasă în seama fapturilor de rînd meritul unei vieți fără abateri, rectilinii, și nu dă seama de abaterile lui decît în cercul acela de prieteni care le proslăvesc; numai ei știu să judece, știu să cugete, știu să scrie și trebuie să scrie.⁴ Nu există altă creație, oricît de bine primită de public și oricît de prețuită pretutindeni de cunoscători distinși⁵,

¹ În *Mizantropul*, II, 5, Molière spusese mai înainte:

„Semeț, din culmea unui duh fără-asemănare,
Ascultă, plin de milă, ce spune fiecare !”

² „Cheile” vād. rînd pe rînd în *Arsène* pe Perrault, pe abatele de Choisy sau pe contele de Tréville (1642—1708). Criticul Sainte-Beuve (*Causeries du Lundi*, IX, pp. 226—232) aduce argumente în favoarea celui din urmă.

³ Gradație remarcabilă.

⁴ În *Femeile savante*, Molière spune:

„Și duh nu are nimeni, afară de noi și-ai noștri.”

⁵ În original: *des honnêtes gens*. În secolul al XVII-lea, prin *honnête homme* se înțelegea opusul pedantului; cărturarul, „omul cu duh luminat și șlefuit, care se ferea de orice

pe care nu zic să vrea s-o aprecieze, dar pe care să catadicsească măcar a o citi. Așa că e cu neputință să fie îndreptat cumva prin portretul acestor pe care nu-l va citi. (Ed: 4.)

25

Théocrino știe lucruri destul de fără rost. E însușit de păreri pururi excepționale. E mai puțin profund decât metodă. Nu-și pune-n joc decât memoria. E absorbit de gândurile lui, disprețuitor și pare că tot rîde veșnic în sinea lui de cei pe care-i socotește mai prejos de el. Întîmplarea face să-i citesc lucrarea mea. O ascultă. Însă, cum s-a terminat lectura, îmi vorbește despre a lui: „Dar ce gîndește despre lucrarea dîmritale?” — o să mă întrebați. V-am mai spus-o: îmi vorbește despre lucrarea lui. (Ed: 4.)

26

Nu există lucrare, cît de desăvîrșită, care să nu se destrame, întreagă, în mîinile criticii dacă autorul ar da ascultare tuturor criticilor, care înlătură, fiecare, ce-i place mai puțin. (Ed: 4.)

afectare pedantă și căruia, fără să fie scriitor, îi plăcea literatura și știa s-o aprecieze critic”, cum spune Hémardinquer. (Tov. Șerban Cioculescu este de părere că s-ar putea găsi un corespondent în *onestom*, *onestomi*, după modelul *gentilom*, *gentiloni*.)

27

Experiența a dovedit că dacă se găsesc zece inși care înlătură dintr-o carte o expresie sau un simțămînt, poți să găsești cu ușurință tot atîția care le aprobă. Aceștia spun sus și tare : „Ce rost are să înlături cugetarea asta ? E nouă, e frumoasă și e minunat adusă din condei“ ; iar ceilalți afirmă, dimpotrivă, fie că dînșii nu i-ar fi dat nici o atenție acelei cugetări, fie că i-ar fi dat o altă ticluire. „În cartea dumitale, spun unii, există un cuvînt bine nimerit și care zugrăvește lucrul în chip firesc.“ „Există un cuvînt, spun ceilalți, nelalocul lui și care, de altfel, nu exprimă de ajuns ceea ce vrei, poate, să spui prin el.“ Și unii, și alții vorbesc despre aceeași ticluire și despre același cuvînt și toți sînt cunoscători sau socotiți ca atare. Ce-i mai rămîne de făcut autorului de cît să cuteze, în cazul acesta, să fie de părerea celor care îl aprobă ? (Ed. 4.)

28

Un scriitor serios nu este obligat să-și împuieze mintea cu toate năstrușniciile, cu toate măscările, cu toate cuvintele urite care se pot spune și cu toate stupidele interpretări ce se pot da unor crîmpeie din lucrarea sa, și cu atît mai puțin nu este obligat să le înlătore. Scriitorul este convins că, de oricît de migăloasă exactitate ar da dovadă în felul său de a scrie, batjocura răuvoitoare a secăturilor e o pacoste de care nu te poți feri și că lucrurile cele mai valoroase

nu le servesc adesea decît ca să le dea prilejul unora de a călca în străchini.¹ (Ed. 4.)

29

Dacă ar fi să dăm crezare unor oameni cu mintea vioaie și hotărîtă, cuvintele ar fi de prisos pentru a da grai simțămintelor : ar trebui să le vorbim prin semne sau să ne facem înțeleși fără să mai vorbim. Oricîtă grijă ai avea să fii strîns și concis și oricîtă faimă ai avea că ești așa, tot te găsesc unii dezlinat. Trebuie să-i lași să subînțeleagă totul și să nu scrii decît pentru ei. Ei cuprind cu mintea o perioadă din cuvîntul cu care începe și un capitol întreg redus la o perioadă. Dacă le-ai citit un singur pasaj din lucrare, e de ajuns : știu despre ce este vorba și înțeleg întreaga lucrare. O înlănțuire de enigme ar fi pentru ei o lectură distractivă. E o pierdere pentru dînșii faptul că stilul acela schilodit, care-i înalță în sfere, e atît de rar și că puțini scriitori pot să se împace cu el. Comparația pe care ți-o inspiră un rîu, al cărui șuvoi, deși iute, este egal și uniform, sau cea pe care ți-o inspiră un pîrjol² care, mînat de vînt, se întinde departe, într-o pădure, unde mistuie stejarii și pinii, lor nu le spun nimic despre elocvență. Arată-le un foc de artificii care să-i ia pe neașteptate sau un fulger care să-i orbească, și sînt gata să-ți lase de dragul lor lucruri bune și frumoase. (Ed. 8.)

¹ La Bruyère se referă la un anumit succes de scandal făcut *Caracterelor* de unii cititori. (Reflecție din 1689.)

² Aluzie la comparația de care se servește Quintilian pentru a preamări elocvența lui Cicero.

Ce distanță uluitoare între o lucrare frumoasă și o lucrare desăvârșită sau făcută după toate canoanele artei! ¹ Nu știu dacă s-a mai găsit vreuna din ultima categorie. Poate că marilor genii le vine mai puțin anevoie să realizeze grandiosul și sublimul decât să se ferească de tot felul de greșeli. *Cidul* ² n-a avut de partea lui, la apariție, decât un glas ³: glasul admirației. S-a dovedit mai tare decât oficialitatea și itele politice, care au încercat în zadar să-l nîmicească. A intrunit, în favoarea lui, oameni cu păreri și simțăminte veșnic opuse — mărimile și poporul. Toți sînt deopotrivă de mîndri să-l știe pe dinafară și s-o ia, la teatru, înaintea actorilor care-l rostesc. În sfîrșit, *Cidul* este unul dintre cele mai frumoase

¹ „Teza lui La Bruyère (pe care, de altfel, o va dezminți în cugetarea următoare) e că puterea de emoționare a unei opere nu arată cît de puțin valoarea ei artistică.” Amintind că părerea aceasta circula printre mondenii care, spune J. Benda, frecventau saloanele la modă în secolul al XVII-lea, tot J. Benda citează o scrisoare a d-nei de Sévigné (din 12 iulie 1671), care, deși disprețuiește romanele lui La Calprenède ca opere de artă, declară totuși: „Frumusețea sentimentelor, violența pasiunilor, măreția întâmplărilor și izbînzile miraculoase ale spadelor lor de temut, toate acestea mă vrăjesc, ca pe-o fetiță”. Și, dimpotrivă, îl admiră grozav pe Bourdaloue, deși declară că n-o „mișcă” (25 decembrie 1671).

² Tragicomedie în 5 acte, în versuri, de Corneille, scrisă cu toată libertatea de inspirație, fără să țină prea mult seama de canoanele dramatice ale vremii. Cel mai mare succes al lui Corneille și o capodoperă a literaturii dramatice franceze. Cf. Boileau, *Satira IX*, vv. 231—234.

³ Joc de cuvinte: *voix* înseamnă și glas, și vot.

poeme care se pot plăsmui. Și una dintre criticile cele mai reușite care s-au făcut despre vreo lucrare este critica *Cidului*.¹ (Ed. 4.)

31

Cînd lectura unei lucrări vă înalță cugetul și vă însuflă sentimente nobile și îndrăznețe, nu mai căutați alt criteriu pentru judecarea ei : este bună și făurită de mîna unui mășter priceput. (Ed. 8.)

32

*Capys*², care își dă aere de judecător al stilului frumos și care crede că scrie ca BOUHOURS³ și RABUTIN⁴, ține piept opiniei publice și spune numai el că *Damis*⁵ nu e un scriitor de valoare.

¹ Păreră discutabilă. *Părerile Academiei despre Cidul lui Corneille* (1638) constituie o încercare de a judeca opera potrivit unor reguli convenționale, după care nu fusese scrisă.

² Aluzie la Boursault (1638—1701), dramaturg și romancier francez, autor al unor satire contra lui Boileau (*Satira Satirelor*) și a lui Molière (*Portretul pictorului sau contracritica Școlii femeilor*).

³ Părintele Bouhours (1628—1702), scriitor iezuit, autorul dialogurilor despre *Chipul de a gândi bine în creațiile artistice* și al *Cugetărilor iscusite ale scriitorilor vechi și moderni*, în care citase, în mai multe rînduri, *Caracterele* lui La Bruyère.

⁴ Roger de Rabutin, conte de Bussy (1618—1693), membru al Academiei Franceze, vărul doamnei de Sévigné, celebru prin corespondența și memoriile lui.

⁵ E vorba de Boileau. („Cheia“ Bibliotecii Mazarine adaugă chiar numele lui La Bruyère.)

Damis se pleacă în fața mulțimii și spune cu sinceritate, o dată cu publicul, că Capys e un scriitor care te lasă rece. (Ed. 4.)

33

Datoria gazetarului¹ e să spună: „Cartea cutare are mare căutare. E tipărită de Cramoisy² cu cutare corp de literă, e bine legată și cu hîrtie frumoasă. Se vînd atîtea exemplare pe zi.” Trebuie să știe pînă și firma librarului care o desface. Nebunia lui e că vrea să facă aprecieri critice. (Ed. 4.)

Activitatea gazetarului culminează prin considerații fără miez despre politică. (Ed. 4.)

Gazetarul se culcă seara liniștit, cu gîndul la o știre, care se învechește peste noapte și la care este nevoit să renunțe dimineața, cînd se trezește din somn. (Ed. 4.)

34

Înțeleptul își petrece viața observînd oamenii și își istovește mintea căutînd să dea în vileag viciile

¹ Sensul obișnuit al cuvîntului *nouvelliste*, în secolul al XVII-lea, este de scriitor și răspîditor de zvonuri. Pe zvonistii politici, La Bruyère i-a zugrăvit în *Démophile* și în *Basilide*. Aici se pare că este vorba mai curînd de redactorii ziarelor vremii, cărora opinia publică le contestă dreptul de a judeca operele literare.

² Sébastien-Marbru-Cramoisy, tipograful regelui, din strada Saint-Jacques, cu firma Aux Cigognes. (Pe atunci, casele nu erau numerotate.)

și ridicolul. ¹ Dacă dă cugetărilor sale o ticluire mai îngrijită, nu o face atît din deșertăciune de scriitor, cît din dorința de a pune în toată lumina trebuitoare un adevăr peste care a dat, în vederea impresiei menite să-i slujească țelul urmărit. Cîțiva cititori cred totuși că-l plătesc dacă spun cu semeție că i-au citit cartea și au văzut că are talent ; dar el le respinge toate elogiile pe care nu le-a năzuit prin truda și prin nopțile lui de veghe. Năzuințele lui țintesc mai sus, și truda lui e pusă în slujba unui țel mai înalt ² ; înțeleptul cere de la oameni un succes și mai rar și mai presus de laude și chiar mai presus de toate răsplățile, care constă în a-i face mai buni. (Ed. 4.)

35

Proștii citesc o carte și nu pricep o iotă. Oamenii de rînd cred c-o înțeleg perfect. Mințile alese n-o înțeleg uneori în întregime : găsesc obscur ce este obscur, cum găsesc clar ce este clar. Fanfaronii țin neapărat să găsească obscur ceea ce nu e cîtuși de puțin și să nu înțeleagă ceea ce este foarte lesne de înțeles. (Ed. 4.)

36

Zadarnic caută un scriitor să fie admirat pentru lucrarea lui. Proștii admiră uneori, dar sînt proști.

¹ La Bruyère vorbește aici despre el. Alineatul acesta a fost adăugat în ediția din 1689.

² La Bruyère vorbește indirect despre el însuși (Hémar-dinquer).

Oamenii cu duh au într-înșii semințele tuturor adevărilor și ale tuturor simțămintelor : nimic nu e nou pentru ei. Nu prea admiră, dar aprobă. (Ed. 4.)

37

Nu știu¹ dacă se va putea pune vreodată în epistole mai mult duh, mai multe ticluri, mai mult farmec și mai mult stil decât vedem în epistolele lui BALZAC² și ale lui VOITURE³; pustii de sentimente, care n-au fost zugrăvite în scrisori decât după vremea lor și a căror ivire o datorează femeilor. Femeile ajung mai departe decât bărbații în felul acesta de scrieri. Pana lor găsește ticluri și expresii care, adesea, sub pana noastră nu sînt decât rodul unei trude îndelungate și al unei anevoioase căutări. Femeile își aleg cuvintele în chip fericit și le așază atît de potrivit, încît, oricît de cunoscute ar fi, au totuși farmecul noutății și par a fi făurite numai pentru folosirea pe care le-o dau ele. Numai femeile ne pot face să citim într-un singur cuvînt un simțămînt întreg și redau cu gingășie o cugetare gingașă. E cu neputință să imiți felul în care își înlanțuie ele ideile, care se înșiruie în mod firesc, legate între ele

¹ Aici începe șirul aprecierilor lui La Bruyère despre scriitorii mai însemnați din secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

² Jean-Louis Guez de Balzac (1594—1654), născut la Angoulême, autorul unor scrisori cu remarcabile însușiri literare și al unor tratate ca : *Aristoppe sau Curtea, Prințul, Socrate creștin* etc.

³ Vincent Voiture (1598—1648), membru al Academiei Franceze, vestit și el, ca și Balzac, mai ales prin corespondența lui. Voiture a scris și versuri apreciate de Boileau (cf. *Epistola IX* și *Satira IX*).

doar prin sens.¹ Dacă femeile ar scrie totdeauna corect, aş putea să spun că scrisorile unora dintre ele ar fi, poate, tot ce avem mai bine scris în limba noastră.² (Ed. 4.)

38

Atît i-a lipsit lui TERENCE³ : să fie mai puţin rece. Încolo, cîtă puritate, cîtă desăvîrşire, cîtă cuviinţă, cîtă eleganţă şi ce caractere ! Lui MOLIERE⁴ i-ar mai fi trebuit doar să evite graiul preţios şi

¹ Nu prin legile retoricii şi ale logicii. Cf. P. Bouhours, *Convorbirile dintre Ariste şi Eugène*, 1671 : „Cuvintele de care se folosesc ele par cu totul noi şi făcute anume pentru ce spun ele, deşi sînt cuvinte comune, şi dacă natura însăşi ar vrea să vorbească, cred că ar împrumuta graiul lor ca să se exprime în chip firesc”.

² Deşi *Scrisorile doamnei de Sévigné* n-au fost publicate decît după moartea lui La Bruyère, autorul *Caracterelor* le va fi cunoscut măcar parţial, din copiile manuscrise care circulau. De altfel, La Bruyère se referă deopotrivă şi la corespondenţa altor femei culte şi talentate, ca doamnele de La Fayette, de Maintenon, de Montausier, de Motteville, de Coulanges, de Scudéry etc.

³ Poet comic latin, născut la Cartagina (194—159 î.e.n.); sclav eliberat, autorul unor comedii, inspirate din literatura greacă, remarcabile prin zugrăvirea caracterelor, prin preocuparea morală şi prin grija pentru stil.

⁴ Jean-Baptiste Poquelin, zis *Molière* (1622—1673), genial autor comic francez, actor şi director de teatru, nedepăşit în zugrăvirea caracterelor, în verva, forţa comică şi în firescul şi îndrăzneala stilului. Principalele lui piese sînt următoarele : *Preţioasele ridicole*, *Şcoala femeilor*, *Tartuffe*, *Mizantropul*, *Avarul*, *Burghezul gentilom*, *Viciunile lui Scapin*, *Femeile savante*, *Bolnavul închipuit* etc.

vorbirea populară¹ și să scrie mai cu grijă. Încolo, cît foc, cît firească, ce izvor de glume reușite, ce zugrăvire a moravurilor, ce portrete și ce harapnic pentru ridicol! Dar ce om s-ar fi putut face din acești doi autori de comedii! (Ed. 4.)

39

I-am citit pe MALHERBE² și pe THÉOPHILE³. Amîndoi au cunoscut natura, doar cu deosebirea că primul, cu un stil plin și uniform, arată totodată ce are mai frumos și mai nobil, mai naiv și mai simplu. O zugrăvește sau ne povestește despre ea.

Celălalt, fără alegere, fără exactitate, în zborul unei pene libere și inegale, aci își încarcă descrierile și se pierde în amănunte — ca un anatomist care ar face o disecție —, aci născoceste, exagerează,

¹ Se pare că La Bruyère îi reproșează lui Molière faptul că a adus pe scenă țărani, care vorbesco în graiul lor. Astăzi, vedem aici un mare merit al lui Molière, în cutezanța, firescul și realismul stilului său dramatic, felul de a vorbi al personajelor contribuind la caracterizarea lor.

² François de Malherbe (1555—1623), poet liric francez; are versuri viguroase, bine cizelate, deși lipsite de imaginație. A avut o puternică înfrîurare, contribuind la fixarea limbii și a versificației franceze.

³ Théophile de Viau (1590—1626), poet ridicol uneori prin imaginile lui („Ah, iată pumnalul care de singele stăpînului / S-a mînjit mișelește. De-aceea roșește, trădătorul!”). A lăsat totuși unele scurte bucăți lirice izbutite, ca *Dimineața*, *Singurătatea*, *Odă regelui*, *Apologii* etc.

40

amestecă adevărul cu natura, făcînd din ea un roman. (*Ed. 5.*)

RONSARD¹ și BALZAC au avut, fiecare în genul său de scrieri, destule lucruri bune și rele pentru a forma, după ei, foarte mari scriitori în versuri și în proză. (*Ed. 5.*)

41

Prin tieluirea și prin stilul său, MAROT² pare să fi scris după RONSARD : între cel dintîi și între noi e doar o deosebire de cîteva cuvinte.³ (*Ed. 5.*)

42

RONSARD și scriitorii contemporani cu el mai mult au dăunat artei scrisului decît i-au servit : au întîrziat stilul pe calea desăvîrșirii, făcîndu-l s-o piardă pentru totdeauna și să nu se mai întoarcă nici-

¹ Pierre de Ronsard (1524—1585), poet francez, șeful unei școli literare, „Pleiada“, care își propune reînnoirea literaturii franceze.

² Clément Marot (1495—1544), poet francez, care a excelat în poezia familiară, în epistole, în madrigaluri și în epigrame pline de duh, cu versuri de zece silabe, apreciat de mondenii și de scriitorii ca La Fontaine și Boileau, care vedeau în el pe creatorul genurilor secundare și pe maestrul stilului glumeț și naiv.

³ Marot a reușit în poezia familiară, unde avusese modele ; Ronsard nu a reușit în domeniul epopeii și al odei pindarice.

odată la ea. E de mirare că lucrările lui MAROT, atît de fireşti şi de uşoare, n-au izbutit să facă din RONSARD, de altfel plin de vervă şi de înflăcărare, un poet mai mare decît Ronsard şi decît Marot. Şi, dimpotrivă, că Belleau ¹, Jodelle ² şi Saint-Gelais ³ au fost urmaşi atît de repede de un RACAN ⁴ şi de un MALHERBE şi că limba franceză, abia slujită, s-a văzut îndreptată. ⁵ (*Ed.* 5.)

43

MAROT şi RABELAIS ⁶ nu au nici o scuză pentru faptul de a-şi fi presărat lucrările cu obscenităţi: amîndoi aveau destul talent şi destul firesc ca să se poată lipsi de asemenea podoabe, chiar şi de dragul celor care caută într-un scriitor mai mult ceva de

¹ Remi Belleau (1528—1577), unul dintre poeţii „Pleiadei“, traducătorul odelor lui Anacreon şi autorul unei reuşite bucăţi lirice, *Aprilie*.

² Etienne Jodelle (1532—1573), poet dramatic, autorul tragediilor *Cleopatra*, *Jertfa Didonei*, imitate după tragediile din antichitate.

³ Melin de Saint-Gelais (1491—1558), poet francez, versificator plăcut, dar fără adîncime. Cum făcea parte din şcoala lui Marot, nu a lui Ronsard, în 1690 La Bruyère l-a înlocuit în enumerarea poezilor „Pleiadei“ cu *Du Bartas* (1544—1590), autorul unui lung poem, *Săptămîna* sau *Cele şapte zile ale creaţiei*, discipol al lui Ronsard.

⁴ Honoré de Bueil, marchiz de Racan (1589—1670), discipol şi prieten al lui Malherbe. A scris *Memorii despre viaţa lui Malherbe*, poezii pastorale, *Schiivnicia* etc. Era socotit de clasiici un mare poet liric.

⁵ La Bruyère schiţează o rapidă istorie a limbii literare franceze. Cf. Boileau, *Artă poetică*, I, v. 135.

⁶ François Rabelais (1483—1553), mare prozator francez,

ris decît de admirat. Rabelais, mai ales, e de neînțeles¹: orice-ar vrea unii să spună, cartea lui e o enigmă inexplicabilă. E o himeră². E chipul unei femei frumoase cu picioare și coadă de reptilă sau de altă dihanie și mai pocită. E amestecul monstruos al unei morale fine și iscusite cu o scîrnavă stricăciune. În locurile unde este rău depășește cu mult execrabilul — pentru desfătarea gloatei; în locurile unde este bun, ajunge pînă la delicios și la excelent și poate fi o hrană dintre cele mai delicate. (Ed. 5.)

44

Doi scriitori³ l-au înfierat în lucrările lor pe MONTAIGNE⁴, pe care nici eu nu-l cred, ca și ei, scutit de orice fel de învinuire: se pare că amîndoi nu l-au prețuit din nici o privință. Unul nu gîndea de ajuns ca să-i placă un scriitor care gîndește mult; celălalt gîndește prea subtil ca să se împace cu niște cugețări firești. (Ed. 5.)

renumit pentru erudiția, pentru îndrăzneala ideilor lui umaniste și pentru verva povestirii lui din *Gargantua și Pantagruel*.

¹ Fără vîlul enigmei, criticile lui cutezătoare n-ar fi rămas nepedepsite.

² *Himeră*, în sensul propriu, de monstru cu cap și piept de leu, cu pîntece de capră și coadă de balaur.

³ Nicole (cel care „nu gîndea îndeajuns”) și Malebranche (cel care gîndește „prea subtil”); Săinte-Beuve înclină către Balzac în locul lui Nicole.

⁴ Michel de Montaigne (1533—1592), autorul nemuritoarelor *Essais* (Încercări), cel care a încetățenit în literatură o nouă specie literară, eseul.

Stilul grav, serios, îngrijit ajunge foarte departe : de aceea sînt citați AMYOT¹ și COEFFETEAU². Care dintre contemporanii lor mai e citit ? În privința cuvintelor și a exprimării, BALZAC e mai puțin învechit decît VOITURE ; dar dacă VOITURE în ceea ce privește ticluirea, duhul și firescul, nu e modern și nu seamănă în nimic cu scriitorii din zilele noastre, e pentru că acestora le-a fost mai lesne să-l neglijeze decît să-l imite și că numărul restrîns al celor care aleargă după el nu poate să-l ajungă.

H ** G **³ e imediat mai prejos de nimic. Mai sînt multe alte lucrări leite cu el. Ești tot atît de inventiv cînd te alegi cu ceva dintr-o carte proastă cît ești de prost cînd o cumperi : a nu risca să dai uneori peste mari nerozii înseamnă a nu avea habar de gustul oamenilor din popor.

¹ Jacques Amyot (1513—1595), traducătorul lui Plutarh, al lui Heliodor și al lui Longus.

² Nicolas Coëffeteau (1574—1625), autorul unei *Istории romane*, citată cu admirație de Vaugels pentru stilul ei îngrijit.

³ H ** G ** sau Le M *** G ***, cum apare în unele ediții, este *Le Hermès galant* sau *Mercure galant*, o revistă lunară care apărea din 1672, redactată de Donneau de Visé. Revista îl apăra pe Corneille contra lui Racine și pe moderni împotriva celor vechi în faimoasa polemică literară a vremii. Revista a durat, sub nume ușor modificate, pînă în 1820 și a avut un rol însemnat în literatura franceză (571 vol. in-12). Aprecierea lui La Bruyère este nedreaptă.

Se vede cît de colo că *Opera*¹ este schița unui mare spectacol și ne ajută să ne facem despre el o idee.

Nu știu cum se face că *Opera*, cu muzica ei atît de desăvîrșită și cu tot costisitorul ei fast princiar, a izbutit să mă plictisească.

Sînt unele părți în *Operă* care te fac să mai dorești și altele. Ți se întîmplă uneori să jinduiești sfîrșitul întregului spectacol — și asta din lipsa punerii în scenă², a acțiunii și a lucrurilor menite să te atragă.

Pînă acum, *Opera* n-a ajuns să fie un poem înche-gat, ci un mănunchi de versuri ; nici un spectacol, de cînd au fost înlăturate mașinăriile³ de culise din inițiativa lui *Amfion*⁴ și a școlii lui : e un concert sau

¹ Saint-Evremond, într-o scrisoare către ducele de Buckingham, găsește cuvinte și mai aspre despre operă. „Dacă vrei să știți ce este o operă, am să vă spun că este o lucrare bizară de poezie și de muzică, în care poetul și compozitorul, deopotrivă niște genii și unul, și altul, se trudesco mult ca să făurească o lucrare proastă.” Critica lui La Bruyère (și cele care mai urmează) sînt îndreptate mai mult către Academia de muzică, administrată de Lulli pînă la moartea lui (1686). Boileau, Racine și La Fontaine nu apreciau nici ei opera ; dar opera s-a bucurat de succesul publicului parizian, încă de la primele reprezentații (1600, *Eurydice*, jucată cu prilejul căsătoriei regelui Ehtic al IV-lea cu Maria de Médicis). La Fontaine și Boileau îi reproșau faptul că este un gen hibrid și imoral.

² În original, *faute de théâtre*. Cum precizează G. Servois și A. Rébelliau, prin cuvîntul *teatru* trebuie înțeles aici decorurile, tehnica efectelor obținute prin mașinăriile de culise.

³ Care, răpiri, apariții, palate ce apar și dispar într-o cli-pită ; pe scurt : tot ce se face și se desface într-o operă prin dibăcia mașiniștilor.

⁴ Potrivit „cheii” Cochin, La Bruyère face aluzie la Lulli, care înlăturase în bună parte mașinăriile primelor opere puse

niște voci susținute de instrumente muzicale. Înseamnă să te amăgești și să cultivi un prost-gust, spunînd, cum se întîmplă să facă unii, că mașinăriile de culise nu sînt decît un joc de copii, care nu se potrivește decît pentru Teatrul de Păpuși. Aparatele care pun în mișcare decorurile sporesc și înfrumusețază ficțiunea reprezentării și întretin în mintea spectatorilor acea plăcută iluzie care constituie tot farmecul teatrului, în care strecoară totodată și miraculosul. Pentru cele două *Berenice*¹ și pentru *Penelopa*² nu e nevoie de zboruri, nici de care, nici de schimbări; dar e nevoie de ele în *Opere*. Specificul acestui spectacol constă în a fermeca deopotrivă mintea, ochii și urechile spectatorilor. (Ed. 4.)

48

Pripiții aceștia au făcut teatrul, mașinăriile de culise, baletete, versurile, muzica, întregul spectacol, pînă și sala în care a avut loc, vreau să spun acoperișul și cei patru pereți, din temelie și pînă sus. Cine

în scenă de marchizul de Sourdeac, care conducea, împreună cu abatele Pierre Perrin, o academie de muzică. Aceste schimbări de decoruri fastuoase l-au ruinat pe Sourdeac. Folosind prilejul, Lulli a obținut autorizație pentru întemeierea unei noi academii, în care a lăsat pe planul al doilea decorurile. Impotriva acestui fapt ia atitudine La Bruyère.

¹ Este vorba de tragediile, cu același titlu, scrise de Corneille și de Racine.

² Tragedie scrisă de abatele Genest, jucată în 1684 și uitată de atunci.

se mai îndoiește că vînătoarea pe apă ¹, vraja Mesei ² și minunăția Labirintului ³ nu sînt născocite tot de ei? Judec după comportarea lor și după aerul de mulțumire cu care își atribuie întreaga reușită. Dacă nu mă înșel și dacă dînșii n-au contribuit cu nimic la serbarea aceasta atît de strălucită, atît de aleasă și de atît de îndelung susținută și în care un singur om a fost de ajuns ca s-o inițieze și să-i suporte cheltuielile, admir două lucruri: liniștea și singele rece al celui care a pus totul pe roate și încurcătura și agitația celor care n-au făcut nimic. (Ed. 4.)

49

Cunoscătorii sau cei care, crezîndu-se cunoscători, își atribuie un drept de vot hotărîtor în aprecierea spectacolelor se ferecă și ei și se împart în tabere potrivnice, și fiecare tabără, mînată de cu totul alt in-

¹ Aluzie la o serbare organizată în august 1689, la Chantilly, de către Prinț, fiul marelui Condé și tatăl elevului lui La Bruyère, în cinstea Delfinului — prințul moștenitor. Serbarea a ținut opt zile în șir și a costat peste o sută de mii de scuzi. Sălbăticiunile pădurii — mistreții, cerbii și căprioarele —, hăituite, săreau în eleșteu. Din niște ambareții acoperite cu ramuri verzi, doamnele din înalta societate le pîndeau cu lațul, silindu-le să tragă micile nave pînă la țarm, unde le dădeau drumul.

² „Loc de întîlnire pentru vînători în pădurea de la Chantilly.” (Nota lui La Bruyère.) Masa era numele unei răs_pîntii din pădure, la care duceau douăsprezece cărări. Invitații erau așteptați aici de un ospăt și de orchestră.

³ „Gustare ingenioasă dată în labirintul de la Chantilly.” (Nota lui La Bruyère.) La Bruyère consemnează cu admirație serbarea aceasta, deși în altă parte (*Despre bunurile materiale*, § 47) se ridică împotriva celor care au cutezanța „să înghită într-o singură îmbucătură hrana a o sută de familii”.

teres decît interesul obștii sau al dreptății, admiră un anumit poem sau o anumită muzică și le fluieră pe toate celelalte. Prin căldura cu care își apără prejudecățile, dăunează deopotrivă și clicii opuse, și propriei lor intrigării. Prin mii de sîcîieli, îi descurajează pe poeți¹ și pe muzicanți, întîrzie progresul științelor și al artelor, răpindu-le folosul pe care l-ar putea dobîndi din întrecerea și din libertatea pe care le-ar avea mai mulți maestri de seamă făcînd, fiecare pe tărîmul lui și după harul lui, lucrări foarte frumoase. (*Ed.* 4.)

50

Cum se explică faptul că lumea rîde nestingherită la teatru, dar că-i e rușine să plîngă ? E mai puțin în firea omului să se înduioșeze cînd vede ceva vrednic de milă decît să izbucnească în hohote de rîs cînd vede ceva ridicol ? Ne-o fi reținînd deformarea trăsăturilor feței ? Un rîs exagerat schimonosește chipul mai mult decît durerea cea mai amară. Cînd rîdem sau cînd plîngem în prezența celor mari și a tuturor acelorora cărora le purtăm respect, ne întoarcem fața în altă parte. Încercăm într-adevăr o durere cînd ne dăm în vileag înduioșarea și cînd ne arătăm vreo slăbiciune, mai ales în fața unei întîmplări fictive, de care se pare că ne lăsăm amăgiți ? Dar fără să pomenim de persoanele grave sau de persoanele austere, care găsesc o slăbiciune atît într-un rîs excesiv, cît și în plîns și care își interzic

¹ Racine a fost obligat să renunțe la teatru, în 1677, în urma intrigilor ducelui de Nevers.

deopotrivă și rîsul, și plînsul, ce așteptăm oare de la o scenă tragică ? Să ne facă să rîdem ? Și, de altfel, adevărul nu se manifestă la fel de puternic prin imaginile scenei tragice ca și prin comic ? Sufletul nu ajunge pînă la ce este adevărat în ambele genuri, înainte de a se tulbura ? E oare atît de ușor de mulțumit ? Nu mai are nevoie și de verosimil ? Cum, prin urmare, nu e un lucru bizar să auzi ridicîndu-se dintr-un întreg amfiteatru un rîs unanim la un anumit punct de desfășurare a unei comedii și cum lucrul acesta presupune, dimpotrivă, că e plăcut și executat în chip nespus de spontan, tot astfel efortul deosebit pe care și-l impune fiecare de a-și stăpîni lacrimile și rîsul prin care caută să le acopere dedesc cu limpezime că rodul firesc al tragicului susținut ar consta în a ne face pe toți să plîngem cu sinceritate și laolaltă fără să ne ferim de alții și fără altă jenă decît aceea de a ne șterge lacrimile ; pe lîngă faptul că după ce te-ai îndurat să te lași în prada lor ai mai vedea că adesea e mai puțin cazul de a te teme să plîngi la teatru decît să te plictisești. ¹ (*Ed.* 4.)

51

Poemul tragic îți strînge inima de la început, și în cursul desfășurării lui abia îți dă voie să respiri și timpul să-ți revii ; sau dacă îți dă vreun răgaz, e ca să te îmbrîncească iar în noi abisuri și în noi îngrijorări. Te îndrumează la groază prin milă sau, dimpotrivă, la milă prin ceva înfricoșător și te duce

¹ Hémardinquer apreciază finalul epigramatic al bucății acesteia pline „de adevăr și de bun-simț”.

prin lacrimi, prin hohote de plîns, prin nesiguranță, prin speranță, prin teamă, prin surprize și prin groază la catastrofă¹. Poemul tragic nu e așadar o țesătură de simțăminte frumoase, de declarații pline de dragoste, de convorbiri curtenitoare, de portrete plăcute, de cuvinte *mieroase*, sau uneori destul de hazlii ca să stîrnească risul, urmat — ce-i drept — de o ultimă scenă, în care îndărătnicii nu se lasă convinși cu nici un chip² și în care, de dragul bunei-cuviințe³, se varsă, în sfîrșit, și sînge, pe care vreun nenorocit îl plătește cu viața lui. (Ed. 6.)

52

Nu e de ajuns ca moravurile personajelor dramatice să nu fie rele, ci mai trebuie să fie cuviincioase și pilduitoare; putem găsi un ridicol atît de josnic și de grosolan sau atît de fad și lipsit de interes, încît nu-i este îngăduit nici poetului dramatic să-l ia în seamă, nici spectatorilor nu le este cu putință să facă haz de el. Țăranul sau bețivul⁴ îi inspiră citeva

¹ Adică la deznodămînt, de cele mai multe ori cutremurător.

² „Răzvrătire, deznodămînt vulgar al tragediilor“. (N. lui La Bruyère.) Așa se încheie, de pildă, mai multe tragedii ale lui Quinault: *Moartea lui Cyrus*, *Agrippa*, *Astrate*, *Pausanias*.

³ Se referă la structura operei, care cere ca fiecare amănunt al ei să fie în armonie cu genul din care face parte.

⁴ Un reproș excesiv indirect lui Molière. Potrivit unei „chei“ contemporane, reproșul s-ar potrive mai bine comediei actorului Baron (*Răpirea și Cochetu*). „Molière s-a complăcut uneori să ascundă un tîlc foarte adînc sub cuvinte țărănești sau grosolane, și contrastul acesta, care nu e lipsit de adevăr, e plăcut.“ (Hémardinquer) „Paragraful acesta, observă H. Bénec, exprimă două principii ale artei clasice: decența în artă și obligația de a nu reproduce din natură decît ce este interesant.“

scene unui autor de farse, dar abia dacă atinge adevăratul comic ; cum ar putea alcătui atunci fondul sau acțiunea principală a comediei ? „Personajele acestea, spun unii, sînt firești.” Așa că, potrivit acestei reguli, în curînd scena va fi ocupată în întregime de vreun lacheu care fluieră, de vreun bolnav la toaletă, de vreun om beat care doarme sau care varsă ; există ceva mai firesc ? Un muieratic se scoală tîrziu, își petrece o bună parte din timpul zilei dichisindu-se, privindu-se în oglindă, parfumîndu-se, făcîndu-și alunițe, primind răvașe și răspunzînd la ele — astea sînt tabieturile lui. Aduceți rolul acesta pe scenă. Cu cît o să-l țineți mai mult — un act, două acte —, cu atît va fi mai firesc și mai aidoma cu prototipul, dar cu atît mai mult va fi, totodată, un personaj rece și insipid. ¹ (Ed. 5.)

53

Se pare că romanul și comedia ² ar putea să fie la fel de folositoare pe cît sînt de dăunătoare. ³ În ele vedem pilde atît de mari de statornicie, de virtute, de dragoste și de abnegație, caractere atît de frumoase și de desăvîrșite, încît în momentul cînd o

¹ Actorul Baron a realizat rolul acesta în comedia lui, *Bărbatul cu noroc în dragoste* (1686), în care s-a zugrăvit pe el însuși.

² În înțelesul larg, de teatru, incluzînd și tragedia. În Franța, teatrului național i se mai spune și astăzi *Comedia Franceză*, în loc de *Teatrul Francez*.

³ „O nouă mărturie în favoarea artei moralizatoare.” (J. Benda) În *Cugetările sale*, Pascal a rezumat principalele argumente ale moralistilor francezi din secolul al XVII-lea, care se ridică împotriva romanului și a teatrului, într-un pasaj

persoană tânără își aruncă, de la înălțimea lor, privirea asupra celor care o înconjoară, negăsind decât persoane nevrednice și cu mult mai prejos de cele admirate, mă mir că mai este în stare de cea mai mică slăbiciune pentru ei.

54

CORNEILLE nu poate fi egalat în pasajele în care excelează ; are, în cazul acesta, un caracter original, cu neputință de imitat ; dar este inegal. Primele lui comedii ¹ sînt uscate și lipsite de viață și nu-ți îngăduiau să speri că avea să ajungă mai târziu atît de departe ; iar ultimele te fac să te miri că a putut să cadă de la o atît de mare înălțime. În unele dintre cele mai bune piese ale lui există greșeli de neiertat față de verosimilul caracterelor și al pasiunilor, un stil declamator care oprește acțiunea și o face să lincezească, unele neglijențe ² în versuri și în exprimare pe care nu le poți înțelege la un om atît de mare. Ceea ce a fost într-însul mai presus de orice a fost talentul, pe care îl avea sublim și căruia i-a

celebru care începe astfel : „Toate distracțiile de mare amploare sînt primejdioase... !” (Cf. Bossuet : *Maxime și cuge-tări despre comedie*, 1694.) La Bruyère pare de acord cu modernii, care le socoteau o școală de bună-cuviință, deși ia atitudine față de lipsa de verosimil a unor eroi.

¹ Tot în înțelesul larg de *piese de teatru*.

² Este vorba de unele cuvinte, expresii și construcții curente la începutul secolului al XVII-lea, dar care nu se mai foloseau în secolul al XVIII-lea, cînd a comentat Voltaire piesele lui Corneille.

datorat unele dintre versurile lui ¹ — cele mai ferice din câte ne-a fost dat să citim la alții —, măiestria teatrului său — pe care l-a ridicat uneori cu îndrăzneală împotriva regulilor scriitorilor din antichitate ² —, și, în sfârșit, deznodămintele pieselor sale; căci nu s-a supus mereu gustului grecilor și mării lor simplități; i-a plăcut, dimpotrivă, să încarce scena ³ cu întâmplări din care a ieșit mai totdeauna cu succes; vrednic de admirație mai ales prin extrema varietate și puțină legătură care exista, în privința concepției, între un atît de mare număr de piese cîte a compus ⁴. Se pare că există mai multă asemănare ⁵ în piesele lui RACINE, care năzuiesc ceva mai mult către același lucru; dar Racine este egal, susținut și pururi același pretutindeni, fie în ceea ce privește țelul și desfășurarea pieselor lui, care sînt bine construite și armonioase, inspirate de bunul-simț și de natură, fie în ceea ce privește versificația, care este corectă, bogată în rime, elegantă, cadențată și armonioasă: discipol riguros al celor vechi, al căror exemplu în limpezimea și simplitatea

¹ Indemnîndu-și fiul să înțeleagă și să admire versurile lui Corneille, Racine ar fi mărturisit: „Corneille făurește versuri de o sută de ori mai frumoase decît ale mele“.

² Este vorba mai ales de regulile cristalizate în tratatul lui Aristotel.

³ Capodoperele lui Corneille, *Cidul*, *Horățiu*, *Cinna*, *Polyeuct*, nu sînt încărcate de întâmplări. „Scenele sublimе din piesele *Rodogune* și *Heraclius*, scrie Hémardinquer, nu ar pierde nimic dacă ar decurge dintr-o intrigă mai puțin complicată și mai puțin obscură“.

⁴ În elogiu se strecoară parcă și umbra unui reproș.

⁵ Lucru adevărat mai ales cînd este vorba de tineri prinți îndrăgostiți. Britannicus, Xipharès, Antiochus Bajazet, Hyppolyte vorbesc cu toții aproape la fel.

acțiunii l-a urmat cu strictețe. Măreția și miraculosul nu i-au lipsit, firește, cum nu i-au lipsit nici lui Corneille, nici puterea de a înduioșa, nici pateticul. Există oare o dragoste mai puternică decât aceea care umple întregul *Oid* sau piese ca *Polyeuct* sau *Horatîu*? Ce măreție nu se observă în Mitrîdate, în Porus și în Burrhus? Pasiunile acestea, care mai erau încă dragi celor vechi, pe care autorii de tragedii ținneau să le exalte pe scenă și care se numesc groaza și mila, au fost cunoscute de cei doi poeți dramaturgi. Oreste, în *Andromaca* lui Racine, și *Fedra* aceluiași autor, ca și *Edîp*¹ și *Horatîu* al lui Corneille stau mărturie. Dacă ne este, totuși, îngăduit să facem o comparație între ei și să-i înfățișăm și pe unul, și pe celălalt cu ce are mai caracteristic fiecare și prin ce strălucește mai cu deosebire în lucrările sale, poate că ne-am putea rosti așa: „Corneille ne subjugă caracterelor și ideilor lui, iar Racine se conformează ideilor noastre; Corneille zugrăvește oamenii cum ar trebui să fie, iar Racine așa cum sînt”². În Corneille găsim mai mult din ce se poate admira și din ceea ce se cade chiar să luăm ca model; în Racine găsim mai mult din ceea ce recunoaștem în alții sau din ce simțim în noi înșine. Unul te înalță, te uimește, te

¹ *Edîp*, care zace astăzi în uitare, s-a bucurat de un mare succes la vremea ei, și Saint-Evremond o socotea „printre capodoperele artei”. De altfel, La Bruyère citează *Edîp* nu ca una dintre cele mai bune tragedii ale lui Corneille, ci ca una dintre cele mai *patetice*.

² La Bruyère a vrut să spună că teatrul lui Corneille are o mai puternică înfrîmîre morală, iar teatrul lui Racine este mai veridic. Péguy a făcut și el o paralelă între cei doi mari dramaturgi: „Rănile pe care le primim, le primim în Racine; așa cum sintem, sintem în Corneille” (Péguy, *Victor-Marie*, comte Hugo, p. 169).

stăpînește, te învață ; celălalt îți place, te răscolește, te înduioșează, te pătrunde. Ce este mai frumos, mai nobil și mai poruncitor în rațiune este minuit de cel dintîi ; ceea ce este mai măgulitor și mai gingaș în pasiune — de celălalt. În Corneille dăm dé maxime, de reguli, de precepte ; în Racine — de tot ce ține de gust și de simțăminte. Asisti cu mai mare încordare la piesele lui Corneille ; ești mai zguduit și mai înduioșat la piesele lui Racine. Corneille e mai moral, și Racine mai natural. Se pare că unul calcă pe urmele lui SOFOCLE, iar celălalt îi e mai tributar lui EURIPIDE.¹

55

Poporul numește elocvență ușurința pe care o au unii de a vorbi singuri și timp îndelungat, legată de înflăcărarea gestului, de sonoritatea glasului și de forța plămînilor. Pedanții, de asemenea, n-o admit decît în vorbirea oratorică și nu o deosebesc de vraful de figuri de stil, de folosirea vorbelor umflate și de rotunjimea perioadelor.

Se pare² că logica este arta de a convinge pe cineva de un adevăr, iar elocvența — un dar al sufletului, care ne ajută să punem stăpînire pe inima și pe mintea altora și ne face să-i convingem sau să le inspirăm tot ce dorim.³

¹ Apreciere discutabilă. Cf. Longepierre, *Paralelă între M. Corneille și M. Racine* (1686).

² La Bruyère se folosește foarte adesea de ticluirea aceasta, mai modestă decît afirmația directă. (Hémardinquer)

³ Cicero (în *De Oratore*, I) spune și el : „Nimic nu este mai frumos nici mai măreț decît să poți cîrmui prin grai

Elocvența o putem afla în convorbiri și în tot felul de scrieri. Rareori o găsim unde o căutăm, dar se găsește uneori acolo unde n-o căutăm.

Elocvența este față de sublim ceea ce este întregul față de o parte a lui.¹ (*Ed. 4.*)

Ce e sublimul? Nu pare să fi fost definit.² E o imagine? Se înfiripă din imagini sau măcar din câteva imagini? Orice fel de scriere primește sublimul, sau numai subiectele mari sînt capabile de sublim? În eglogă poate străluci altceva în afara frumosului firesc, și în scrisorile intime, ca și în conversații, altceva decît o mare gingășie? Ori mai degrabă firescul și gingășia n-ar fi cumva sublimul lucrărilor a căror perfecțiune o alcătuiesc? Ce este oare sublimul? În ce intră sublimul? (*Ed. 4.*)

Sinonimele sînt mai multe cuvinte sau mai multe expresii diferite care exprimă unul și același lucru. Antiteza este punerea față-n față a două adevăruri care se luminează unul pe altul.³ Metafora sau comparația împrumută de la un lucru străin o imagine concretă și firească a unui adevăr. Hiperbola trece dincolo de adevăr, ca să ajute mintea să-l cunoască mai bine. Sublimul nu zugrăvește decît adevărul, dar într-un subiect nobil; el îl zugrăvește în între-

multimile, să pui stăpînire pe cugetele oamenilor și să conduci după plac voințele oamenilor“. Dar pentru el, puterea aceasta este mai ales rodul artei.

¹ Cf. Buffon (*Cuvîntare despre stil*), ideile despre elocvență.

² Vauvenargues l-a definit, totuși: „Sublimul îi dă nobleții o forță și o înălțime care cîntesc mintea, o uluiesc și o fac să-și piardă cumpătul; este expresia cea mai potrivită a unui simțămînt înălțător sau a unei mari și surprinzătoare idei“.

³ În *Cugetările sale* (art. VII), Pascal a spus și el: „Cei care făuresc antiteze, forțînd cuvintele, sînt aidoma celor care fac ferestre simulate de dragul simetriei“.

gime, în cauzele și în urmările lui. Sublimul este expresia sau imaginea cea mai vrednică de acest adevăr. Mințile mediocre nu găsesc expresia unică și recurg la sinonime. Tinerii sînt ca orbiți de strălucirea antitezei și se slujesc de ea. Mințile chibzuite, cărora le place să creeze imagini precise, ajung în mod firesc la comparație și la metaforă. Mințile vii, pline de foc, și pe care o imaginație năstrușnică le împinge în afara canoanelor și a exactității, nu se pot mulțumi cu hiperbola. Chiar printre marile genii, numai cele mai înalte sînt capabile de sublim. (Ed. 4.)

56

Ca să scrie lămurit, orice scriitor trebuie să se așeze în locul cititorilor săi, să-și cerceteze propria lui lucrare ca fiind ceva nou pentru el, pe care o citește pentru prima oară, la care nu are nici o contribuție și pe care autorul ar fi supus-o criticii lui ; și să se convingă apoi că nu este înțeles numai pentru că se înțelege el însuși, ci pentru că într-adevăr scrie pe înțelesul tuturor. (Ed. 7.)

57

Scriem doar ca să fim înțeleși ; dar cînd scriem se cade măcar să dăm grai unor lucruri frumoase. Trebuie să avem un stil curat și să folosim cuvinte potrivite, este adevărat ; se cuvine însă ca termenii aceștia atît de potriviți să exprime gînduri înălță-

toare, vii, trainice, care să cuprindă un foarte frumos tîlc. Am da o proastă folosință purității și limpezimii stilului punîndu-le în slujba unui conținut arid, nerodnic, fără sare, fără folos, fără ceva nou.¹ Ce le folosește cititorilor faptul că înțeleg cu ușurință și fără trudă niște lucruri ușuratică și copilărești, uneori fără gust și banale, și că sînt mai puțin nesiguri de gîndirea unui scriitor decît sînt plictisiți de lucrarea lui ?

Dacă ajungem la oarecare profunzime în anumite scrieri, dacă recurgem la ticluri mai fine și uneori la o prea mare gingășie, o facem doar pe temeiul buneii păreri pe care o avem despre cititorii noștri.² (Ed. 4.)

58

În lectura cărților scrise de oameni de tagmă, porniți pe intrigării, ne izbim de un neajuns³: faptul că nu totdeauna vedem în ele adevărul. În cărțile acestea, faptele sînt ascunse, argumentele adversarului nu sînt înfățișate în toată puterea lor și nici întru totul exact; și — ceea ce destramă pînă și răbdarea cea mai dîrză — ești nevoit să citești un mare număr de cuvinte tari și jignitoare

¹ La Bruyère condamnă cu hotărîre teoria artei pentru artă, în esența ei, mai înainte de a fi fost formulată de poeții parnasieni. În privința noutății, se arată inconsequent.

² Se pare că La Bruyère răspunde indirect, prin considerațiile acestea, inserate în volum la ediția a patra, unor critici anterioare.

³ Toate „cheile“ susțin că este vorba de iezuiți și de janseniști.

pe care și le aruncă niște oameni serioși, care fac dintr-un articol de doctrină sau dintr-un fapt contestat o chestiune personală. Lucrările acestea au o trăsătură caracteristică: nu merită nici vîlva uimitoare pe care o stîrnesc un timp, nici profunda uitare în care se năruie, cînd, focul gîlcevii și dezbinarea stingîndu-se, ajung niște almanahuri de anul trecut.¹ (Ed. 4.)

59

Gloria sau meritul unor oameni stă în a scrie bine; al altora — în a nu scrie de loc. (Ed. 7.)

60

Se scrie conform regulilor de douăzeci de ani²; scriitorii sînt sclavii construcției; au îmbogățit limba cu noi cuvinte, au scuturat jugul latinismului și au adus stilul pe făgașul frazei curat franțuzești; aproape au regăsit cadența pe care MALHERBE și BALZAC o descoperiseră cei dintîi și de care atîția alții după ei au cam uitat; au pus, în sfîrșit, în ex-

¹ În secolul al XVII-lea au mișunat lucrările polemice, îndeosebi între catolici și protestanți, între iezuiți și janseniști, între partizanii scriitorilor din antichitate și partizanii scriitorilor moderni. O față bisericească, Jurieu, îl compara pe episcopul Bossuet cu o „vită răufăcătoare care izbește cu copitele“.

² Într-un pasaj din volumul *Portrete literare* (I, 406 și urm.), Sainte-Beuve susține că în alineatul acesta La Bruyère „a schițat o scurtă istorie a prozei franceze“ pînă în vremea lui.

primarea lor, toată ordinea și toată limpezimea de care sînt în stare ; toate astea îi fac pe nesimțite să pună și ceva gîndire¹ în scrisul lor. (Ed. 4.)

61

Există meșteșugari² iscusiți sau oameni capabili al căror spirit este tot atît de vast cît și arta, sau cît știința, pe care le profesează ; ei îi dau îndărăt spirit, prin talentul și prin plăsmuirea lor, ce au de la ea și de la principiile ei ; părăsesc arta ca s-o înobileze, se depărtează de reguli dacă regulile nu-i îndrumază către ce este măreț și sublim ; își văd singuri de drum, neînsoțiți, dar ajung foarte sus și răzbat foarte departe, pururi singuri și cheazăși de succes, de avantajele pe care le obții uneori dintr-un scris care nu respectă canoanele. Chibzuții, mulcomii, moderații nu numai că nu le ajung și nu le admiră, dar nici nu le pricep și cu atît mai puțin ar jindui să le imite ; dinșii rămîn liniștiți în cuprinsul sferei lor, ajungînd pînă la un anumit punct care arată granița capacității și a cunoștințelor lor ; nu

¹ Discutînd sensul probabil al cuvîntului *esprit*, care nu avea încă în secolul al XVII-lea accepțiunea pe care avea să i-o dea veacul lui Voltaire, G. Servois și A. Rébelliau conchid că „revoluția care s-a produs în limbă a avut chiar pentru gîndire cele mai fericite urmări“. Cuvîntul poate fi găsit în secolul al XVII-lea și cu înțelesul de „inteligentă, finețe, gust“. Deci, progresele formei au permis ameliorarea fondului.

² În original, *artisans*, meșteșugari. La Bruyère mai folosește cuvîntul acesta ca imagine. În secolul al XVII-lea, cuvîntul *artisan* avea și înțelesul de artist, înțeles în care-l folosește și La Fontaine (*Fabule*, IX, 6).

se duc mai departe, pentru că nu văd nimic mai încolo ; în cel mai bun caz, nu pot să fie decît primii din rîndul al doilea și nu pot excela decît în mediocritate. (Ed. 4.)

62

Există, dacă îndrăznesc s-o spun, oameni cu min-tea inferioară și subalternă¹, care nu par zămisliți decît pentru a fi culegerea, catastiful, magazia tuturor produselor altora, înzestrați : sînt plagiatori, traducători, compilatori. Dînșii nu gîndesc, dar spun ce-au gîndit scriitorii ; și, cum alegerea cugetărilor cere și ea creație, alegerea lor e proastă, prea puțin chibzuită și îi face mai degrabă să aducă lucruri multe decît lucruri de valoare. N-au nimic original, care să fie al lor. Nu știu decît ce-au învățat și nu învață decît lucrurile de care nimeni nu vrea să știe, o învățătură deșartă, stearpă, lipsită de farmec și de folos, care nu poate fi adusă într-o conversație, care este scoasă din uz aidoma unei monede scoase din circulație ; ești totodată mirat de lectura lor și nespus de plictisit de discuțiile cu ei sau de lucrările lor. Sînt cei pe care oamenii mari și oamenii de rînd îi confundă cu savanții, dar pe care înțelepții îi rînduiesc printre pedanți. (Ed. 5.)

¹ După „cheia” din 1697, este vorba de „Du Ryer, de abatele Bordelon și de atîția alții”. După unele „chei” din secolul al XVIII-lea, ar fi vorba de Ménage, deși Ménage declară (Menagiana, t. III, p. 245) că nu și-a găsit încă portretul în *Caracterele* lui La Bruyère.

Disprețul arătat aici pentru erudiție este dezmințit în capitolul *Despre unele deprinderi* (§ 72).

Adesea, critica nu este o știință¹, ci o meserie, în care e nevoie mai mult de sănătate² decât de duh, mai mult de trudă decât de capacitate, mai mult de obișnuință decât de înzestrare naturală. Dacă vine de la un om care are mai puțin spirit de discernământ decât cultură și se aplică anumitor capitole³, dăunează și cititorilor, și scriitorului (*Ed.* 7.)

Pe scriitorul născut copist și care dă dovadă de o negrăită modestie de a lucra după careva îl povățuiesc să nu-și aleagă drept model decât acele soiuri de lucrări în a căror alcătuire afli ceva duh, imaginație și chiar erudiție : dacă nu ajunge pînă la înălțimea originalului, cel puțin se apropie de el, și lucrarea lui se poate citi. Și se cade să se ferească, dimpotrivă, ca de o primejdie nebănuită, de gîndul de a-i imita pe cei care scriu după toane; căroră inima le dă ghes să scrie și îi inspiră în alegerea cuvintelor și a înfloriturilor și care scot, ca să zicem așa, din propriile lor măruntaie tot ce aștern pe hîrtie : modele primejdioase, menite să-i facă pe cei care s-ar încumeta să le urmeze să alunece în lucrări lipsite de căldură, vulgare și ridicole. Într-adevăr, așa rîde și eu de un om care ar ține cu tot

¹ Despre falsa știință, cfr. Montaigne, *Essais*, I, cap. 24.

² De sănătate, pentru o muncă stăruitoare.

³ Julien Benda presupune că ar putea fi vorba de „capitolele” privitoare la religie.

dinadinsul să vorbească imitîndu-mi timbrul glasului sau să-mi semene la chip.¹ (*Ed. 6.*)

65

Un om, creștin și francez de obîrșie, se vede constrîns la satiră²; temele mari îi sînt interzise; se apucă uneori de ele, dar se întoarce după aceea la unele lucruri mărunte, pe care le înalță prin frumusețea talentului și a stilului său.

66

Trebuie să ne ferim de stilul frivol și pueril, de teamă să nu semănăm cu *Dorilas*³ și *Handburg*⁴: putem, dimpotrivă, într-un anumit fel de scrieri, să riscăm anumite expresii, să folosim cuvinte abătute de la înțelesul lor obișnuit, dar care zugrăvesc expresiv, și să-i deplîngem pe cei care nu simt plăcerea pe care o încerci cînd te slujești de ele sau cînd le înțelegi.

67

Cel care nu ține seama cînd scrie decît de gustul veacului său se gîndește mai mult la persoana sa

¹ La Bruyère se referă aici la nenumeratii lui imitatori.

² Este vorba de Boileau.

³ Aluzie, transparentă pentru contemporani, la Varillas (1624—1696), un istoric cu stil plăcut, dar bogat în erori de documentare, autorul *Istoriei revoluțiilor petrecute în Europa*.

⁴ Aluzie la Maimbourg (1620—1686), autorul unor lucrări de istorie și de teologie (*Istoria cruciadelor etc.*).

decît la scrierile sale ; or, se cade să năzuim mereu către desăvîrşire, şi atunci dreptatea aceea, care ne este refuzată uneori de contemporani, ştie să ne-o dea posteritatea. ¹

68

Nu trebuie să înfăţişezi ca ridicol ceea ce nu este : ar însemna să-ţi poceşti gustul şi să strici şi judecata şi pe-a altora ; dar ridicolul care există pe undeva trebuie să-l vezi şi să-l dai în vileag cu graţie şi într-un chip menit să placă şi să dea o învăţătură. ²

69

HORAŢIU sau BOILEAU a spus-o înaintea ta. Te cred pe cuvînt ; dar eu am spus-o ca fiind un bun al meu. Oare nu pot gîndi şi eu, după dînşii, un lucru adevărat, pe care îl vor mai gîndi şi alţii după mine ? ³

¹ Cum reflecţia aceasta figurează în volum încă de la prima ediţie, La Bruyère formulează o chestiune de principiu, valabilă pentru orice scriitor conştiincios.

² HoraŢiu, *Satire*, I. 10 ; Boileau, *Satira IX*, v. 267 : „Sătira... ştie singură să îmbine plăcutul cu utilul“.

³ La Bruyère dă grai, în felul său, unei cugetări pe care o găsim în Montaigne (*Eseurile*, I, 25) : „Adevărul şi judecata sînt comune pentru oricare şi nu aparţin nici celui care le-a spus cel dintîi, nici celui care le-a rostit după aceea ; nu e nici după Platon, nici după mine, deoarece el şi cu mine îl înţelegem şi îl vedem la fel“.

CAPITOLUL II

DESPRE MERITUL PERSONAL

1

Inzestrat cu talentele cele mai rare și cu meritul¹ cel mai desăvârșit, cine poate oare să nu fie convins de inutilitatea sa cînd se gîndește că răposînd părăsește o lume care nu se sinchisește de pierderea lui și în care se găsesc atîția alții gata să-i ia locul?²

2

Despre mulți inși putem spune că numai numele e de ei. Cînd îi vezi de foarte aproape, nu dai pe dinșii două parale. De departe, sînt impunători.³

¹ După ce arată condițiile grele în care debutase La Bruyère și amărăciunea pe care o încercase în atîtea rînduri, Sainte-Beuve spune: „Trecînd aproape într-o singură zi de la anonimatul cel mai desăvârșit la strălucirea cea mai deplină și la celebritate, știe cum să drămuiască slăbiciunea și lasitatea judecății oamenilor; nu se poate stăpîni să nu-i ia la vale pe cei care n-au știut să-l ghicească sau care n-au îndrăznit s-o spună... Aproape nimeni, observă el, nu-și dă seama singur de meritul altuia... Capitolul *Despre meritul personal* ar putea avea ca epigraf cuvintele lui Montesquieu: «Meritul te consolează de orice», este plin de mîndrie, de noblețe, de fermitate. Îți dai seama că autorul își cunoaște bine subiectul, e stăpîn pe el, fără să fie înfumurat.”

² Hémardinquer apropie reflecția aceasta, plină de amărăciune și de neîncredere în viitor, de începutul capitolului I.

³ Este tema pe care o dezvoltă La Fontaine în fabula *Cămila și scîndurile plutitoare*, IV, 10.

3

Oricit aş fi de convins că cei aleşi pentru diferite funcţii — fiecare după înzestrarea lui firească şi după pregătirea lui — îşi fac bine datoria, îmi iau inima-n dinţi¹ şi spun că s-ar putea întâmpla să existe pe lume mai multe persoane — cunoscute sau necunoscute — nefolosite de nimeni şi care şi-ar face datoria foarte bine; şi sînt îndemnat la credinţa aceasta de uluitorul succes al unor oameni pe care numai întâmplarea i-a dus la rostul lor şi despre care nu se auzise pînă atunci cine ştie ce.

Cîţi oameni minunaţi, înzestraţi cu straşnice talente, au murit fără să se fi pomenit ceva despre ei? Şi cîţi mai trăiesc şi astăzi, despre care nu se vorbeşte nimic şi despre care nu se va vorbi niciodată?²

4

Pentru un om fără laudători şi fără propte, care nu face parte din nici o şleahță, ci e singur şi, în loc de altă recomandare, n-are decît meritul lui — cu prisosință —, cîtă îngrozitoare trudă să iasă la lumină din beznă în care se află şi să ajungă la

¹ Sfială plină de ironie.

² „Poate că poezii cei mai mari sînt inedite“, notează fraţii Goncourt în *Jurnalul* lor. (Citat de J. Benda.) Hémardiquet aminteşte o frumoasă pagină, plină de poezie şi de tristeţe, din cartea lui Gray *Cimitirul de jară*.

situația unui prostănac¹ înfumurat, care se bucură de trecere !

5

Aproape nimeni nu vede singur meritul altuia.

Oamenii sînt prea preocupați de ei înșiși² ca să mai aibă răgazul să-i drămuiască pe alții sau să le dea în vileag meritele ; așa se explică de ce, cu tot meritul și toată modestia ta, și mai mare, poți să rămîi multă vreme neluat în seamă.

6

Adeseori se simte lipsa geniului și a marilor talente, dar uneori și a prilejurilor fericite³ : unii pot să fie lăudați pentru ce-au făcut, și alții pentru ce-ar fi făcut.

¹ „Gloria neașteptată de care s-a bucurat nu l-a uluit : se gîndise la ea de multă vreme, o întorsese pe toate fețele și știa prea bine că ar fi putut să n-o cunoască, fără ca prin aceasta să fi valorat mai puțin. Lăudat, atacat, căutat, poate că s-a pomenit doar ceva mai puțin fericit după decît înainte de succesul lui și, fără îndoială, i-a părut rău uneori că a dat publicului în vileag o parte din taina lui.” (Sainte-Beuve)

² Cf. La Rochefoucauld : „Orice apreciere ar face cineva despre noi, nu ne-ar spune nimic nou”.

³ Așa se explică, notează Hémardinquer, cum anumite epoci sînt atît de fecunde, și altele atît de sterile în oameni mari.

7

Mai lesne găsești oameni cu duh decît oameni care se folosesc de duhul lor sau care-l pun în lumină pe al altora, dîndu-i un rost. (*Ed. 4.*)

8

Există mai multe unelte decît muncitori, iar printre aceștia — mai mulți răi decît foarte buni; ce-ai zice despre unul care vrea să reteze un trunchi cu o rindea și care își ia fierăstrăul ca să fătuiască o scîndură ? (*Ed. 6.*)

9

Nu există pe lume o îndeletnicire mai anevoioasă decît aceea de a-ți face un nume mare: ajungi la capătul vieții și abia ți-ai schițat opera.¹

10

Ce e de făcut cu *Egésippe*, care cere o slujbă ? Va fi numit la Finanțe, sau în armată ? Oriunde, e totuna, și numai interesul trebuie să hotărască; căci dînsul e la fel de priceput în mînuirea banilor și la întocmirea catastifelor ca și în meșteșugul armelor.

¹ Aluzie la propria sa situație și la apariția tîrzie a *Caracterelor*. „Tot acest început de capitol respiră amărăciunea scriitorului încă necunoscut și însetat de renume“ (J. Benda).

„E bun la toate“, spun prietenii lui, ceea ce înseamnă mereu că nu e înzestrat pentru o îndeletnicire mai mult decît pentru alta sau, cu alte cuvinte, că nu e bun la nimic. Astfel, majoritatea oamenilor, preocupați numai de ei în tinerețea lor, stricați de trîndăvie sau de plăceri, cred pe nedrept, la o vîrstă mai înaintată, că e de ajuns să fie nefolositori sau în sapă de lemn, ca statul să fie obligat să-i plaseze sau să-i ajute ; și rareori trag folos de pe urma unei învățături atît de însemnate că oamenii ar trebui să-și folosească primii ani de viață ca să ajungă, prin studiile și prin munca lor, atît de pregătiți, încît statul însuși să aibă nevoie de priceperea și de cunoștințele lor, formînd ca o rotiță necesară în toată mașinăria lui, iar statul să se simtă îndemnat de propriile lui interese să le facă o situație materială sau să-i ridice la una și mai frumoasă. (*Ed. 5.*)

Trebuie să muncim ca să ne facem foarte vrednici de o slujbă oarecare : restul nu ne mai privește pe noi, e treaba altora. (*Ed. 5.*)

11

Să te faci prețuit prin lucruri care nu țin de alții, ci numai de tine, sau să renunți la orice prețuire : maximă nespus de valoroasă și cu posibilități nețărmurite în practică, folositoare celor slabi, celor cinstiți și celor inteligenți, pe care îi face stăpîni pe situația sau pe tihna lor : vătămătoare pentru cei mari, pentru că le-ar micșora curtea sau mai degrabă numărul sclavilor, pentru că i-ar face să-și piardă înfățișarea mîndră și disprețuitoare, o dată cu o bună parte din autoritatea lor, și i-ar reduce

aproape la belșugul mesei și la luxul alaiurilor ; pentru că i-ar lipsi de plăcerea pe care o simt cînd se lasă rugați, hărțuiți, solicitați ; cînd se lasă așteptați sau cînd refuză ; cînd făgăduiesc și cînd nu dau, pentru că s-ar pune de-a curmezișul toanelor pe care le au uneori de a-i așeza pe proști la loc de cinste și de a înăbuși meritul, cînd li se întîmplă să-l observe ; pentru că ar izgoni de la curți uneltirile, intrigăriile, serviciile necinstite, josnicia, lingușirea și înșelătoria ; pentru că ar face dintr-o curte furtunoasă, plină de patimi și de intrigi, un fel de piesă comică sau chiar tragică, la care înțelepții ar fi doar spectatori ; pentru că ar reda demnitatea diferitelor categorii de oameni și ar readuce seninătatea pe chipuri ; pentru că le-ar extinde libertatea ; pentru că ar trezi în ei, o dată cu talentele înnăscute, obișnuința muncii și a practicii ; pentru că i-ar îndemna la întrecere, le-ar insufla setea de glorie și cultul virtuții ; pentru că, în locul unor curteni josnici, neliniștiți și nelofositori, adesea o povară pentru patrie, ar face din ei fie niște înțelepți chibzuiți, fie niște capi de familie minunați, fie niște judecători integri, fie niște slujbași de ispravă, fie niște mari căpetenii de oști, fie niște oratori sau niște filozofi, fapt care nu le-ar aduce tuturor alt neajuns în afară de acela de a le lăsa moștenitorilor mai puține averi decît pilde bune. ¹ (Ed. 7.)

¹ „În toată bucata aceasta domnește un ton de mîndrie și de noblețe care îi face cinste lui La Bruyère. Pierdut în gloata slugilor princiare, necunoscut și fără însemnătate, ca toate meritele lui, putea oare să nu fie indignat de o orînduire socială în care hatîrul era totul, și valoarea nimic ? Spre deosebire de majoritatea scriitorilor francezi din secolul al XVII-lea, care sînt nevoiți, sub o formă sau alta, să

12

În Franța e nevoie de multă dîrzenie și de un larg orizont spiritual pentru a te lipsi de sarcini și de slujbe, mulțumindu-te astfel să rămîi acasă și să nu faci nimic. Aproape nimeni nu este atît de capabil ca să joace rolul acesta cu demnitate și nici nu are destul fond ca să umple golul timpului, fără ceea ce oamenii de rînd numesc afaceri. Nu-i trebuie totuși lipsei de ocupație a înțeleptului decît un nume mai bun, așa încît meditația, vorbirea, lectura și tîna să fie socotite muncă.

13

Un om de ispravă, aflat în slujbă, nu-i niciodată supărător prin vanitatea lui; este mai puțin amestecat de postul pe care îl ocupă decît umilit de altul mai mare, pe care nu-l ocupă și de care se crede vrednic: mai capabil de hărnicie¹ decît de mîndrie și de dispreț pentru ceilalți; nu-i o povară decît pentru sine.

proclame curtea arbitru gustului și ocrotitoarea talentelor, La Bruyère ocupă un loc aparte. Hémardinquer își încheie astfel justele lui aprecieri: „Cerînd, în numele demnității umane, drepturi pentru muncă și pentru merit și opunîndu-le sclaviei înjositoare a curților, La Bruyère se apropia de pe atunci de îndrăznelile secolului al XVIII-lea“.

¹ În original, *inquiétude*, luat în înțelesul etimologic. Omul de valoare nu este în stare de trîndăvie: mereu nemulțumit de sine, caută să se depășească neconținut.

14

Unui om de valoare îi vine greu să fie prea curtenitor, dar pentru un temei cu totul opus celui la care ne-am putea aştepta; n-ar putea fi așa cum este fără o mare modestie, care-i alungă din minte gândul că ar face o cît de mică plăcere capetelor încoronate dacă s-ar afla în calea lor, la vedere, și le-ar arăta mutra lui; mai curînd caută să se convingă de faptul că-i stingherește și are nevoie de toate argumentele desprinse din datină și din datoria lui ca să se hotărască să se arate. Dimpotrivă, aceluia care are o părere bună despre sine și pe care oamenii de rînd îl numesc un vanitos îi place să fie văzut și își face temenelile cu atît mai multă încredere, cu cît este mai incapabil și-și închipuie că cei mari, de care este văzut, gîndesc altfel despre persoana lui decît gîndește chiar el. (*Ed. 4.*)

15

Un om cumsecade se achită prin munca mîinilor sale de zelul lui în a-și face datoria doar din plăcerea pe care o simte îndeplinind-o, și nu de dragul laudelor, al prețuirii și al recunoștinței — care lipsesc uneori.

16

Dacă aș cuteza să fac o comparație între două categorii cu totul inegale, aș spune că un ostaș neînfricat se gîndește să-și îndeplinească îndatoririle

aproape tot așa cum șindrilarul se gîndește să acopere casele cu șindrilă. Nici unul, nici celălalt nu caută să-și riște viața, dar nici teama de primejdie nu-i abate de la rostul lor. Moartea este, pentru ei, un neajuns al meseriei, dar niciodată o piedică. Primul nu este de loc mai înfumurat pentru faptul că s-a arătat în tranșee, a cucerit niște fortificații sau a forțat un meterez decît șindrilarul pentru faptul că s-a urcat pe culmile cele mai înalte ale acoperișului sau în vîrfurile unei clopotnițe : și unul, și celălalt nu s-au străduit decît să facă bine ce aveau de făcut, în vreme ce fanfaronul se străduiește ca să se spună despre el că a făcut bine.

17

Modestia este pentru merit ceea ce sînt umbrele pentru chipuri, într-un tablou : îi dă putere și relief. (*Ed. 8.*)

O ținută simplă este îmbrăcămîntea oamenilor de rînd, croită pentru ei și pe măsura lor ; dar e o podoabă pentru cei care și-au umplut viața cu fapte mari. Îi compar cu o frumusețe nedichisită, dar cu atît mai ispititoare. (*Ed. 8.*)

Unii oameni mulțumiți de ei, de vreo faptă sau de vreo lucrare care le-a reușit binișor, auzind spunîndu-se că modestia le stă bine oamenilor de seamă, îndrăznesc să fie modești și-i imită pe cei care dau dovadă de simplitate și de firesc.¹ Seamănă cu acei

¹ Hémardinquer, un atent și pătrunzător comentator al stilului lui La Bruyère, notează printre altele în legătură cu

oameni de înălțime mijlocie care cînd intră pe ușă se apleacă, de teama de a nu se lovi de pragul de sus. (Ed. 8.)

18

Ai un fiu¹ bîlbîit; nu-l hărăzi tribunei. Ai o fiică² născută să ajungă mонденă; n-o fereca prim-tre vestale. *Xanthus*³, libertul dumitale, e slab și afios. Nu mai amîna, scoate-l din armată și din miliție. „Vreau să-l avansez“, spui dumneata. Copleșește-l cu averi, încarcă-l cu moșii peste moșii, cu titluri și cu avuții. Profită de moment: trăim într-un veac în care toate astea îi vor aduce mai multă prețuire decît virtutea. „M-ar costa prea mult“, adaugi dumneata. *Crassus*, vorbești serios? Te gîndești oare că e o picătură de apă pe care o iei din Tîbru, ca să-l îmbogățești pe *Xanthus*, la care ții, și ca să preîntîmpini urmările rușinoase ale unui post pentru care nu este potrivit? (Ed. 6.)

ticluirea de mai sus: „Rareori se întîmplă ca dintr-o observație făcută de alții de vreme îndelungată să nu scoată o observație nouă și neașteptată...”

¹ Este vorba de *Achille de Harlay*, numit avocat general, grație tatălui său, președinte al Tribunalului (care se chema, pe vremea aceea, *Parlament*).

² Domnișoara du *Harlay*, călugăriță la *Sainte-Elisabeth*, unde a fost ferecată din pricina pasiunii ei pentru d. du *Mesnil*, cîntăreț la Operă.

³ Domnul de *Courtenvaux*, fiul lui *Louvois* (1639—1691), organizatorul armatei lui *Ludovic al XIV-lea*. La *Bruyère* îl numește mai jos *Crassus*. *Louvois*, ca să-i găsească un rost acestui fecior nereușit, despre care *Saint-Simon* a lăsat un portret veridic, l-a numit comandantul gărzii personale a regelui, alcătuită din o sută de elvețieni.

19.

Să nu urmărim în prietenii noștri decât virtutea care ne leagă de ei, fără să ținem seama de situația lor materială — bună sau rea. Și oînd ne simțim în stare să-i urmăim în clipe de restriște, trebuie să ne ocupăm de ei cu îndrăzneală și cu încredere pînă și în momentele lor de cea mai mare prosperitate. (Ed. 4.)

20.

Dacă e firesc să fim impresionati de lucruri rare, de ce sîntem atît de puțin impresionati de virtute? (Ed. 4.)

21.

Dacă e o fericire să fii de neam mare, nu e o mai mică fericire să fii atît de fericit încît să nu mai caute nimeni să afle dacă ești de neam mare.¹ (Ed. 4.)

22.

Din oînd în oînd se ivesc pe fața pămîntului oameni rari, distinși, care se remarcă prin virtutea lor și ale căror însușiri alese au o strălucire ului-

¹ Un urmaș al lui Harmodius îi reproșă lui Hicrate obșesia lui umilă: „Noblețea mea, i-a răspuns acest om de valoare, începe din mine; a dumitale se isprăvește în dumneata.” Juvenal, în *Satirele* lui, arată că singura noblețe este virtutea.

toare : aidoma acelor stele neobișnuite, despre care nu știm cum s-au ivit și cu atât mai puțin ce se întâmplă cu ele după ce au dispărut. Oamenii aceștia nu au nici strămoși, nici urmași, alcătuindu-și singuri seminția. (Ed. 5.)

23

O minte sănătoasă scoate la lumină datoria, obligația noastră de-a o face, și, dacă e vreo primejdie, chiar în ciuda primejdiei ; ne dă curaj sau ține locul curajului. (Ed. 4.)

24

Cînd excelezi în arta ta și cînd îți arăți toată desăvîrșirea de care ești în stare, o depășești oarecum, ajungînd pe aceeași treaptă cu ce este mai nobil și mai înalt. V ***¹ este un pictor, C ***² un compozitor, iar autorul lui *Pyrame*³ este un poet ; dar MIGNARD este MIGNARD⁴, LULLI este LULLI⁵, și CORNEILLE este CORNEILLE.

¹ Vignon (1590—1670), pictor cu teme inspirate din istorie.

² Colasse, ginerele lui Lulli, ajuns maestru al capelei regale.

³ Pradon (1632—1698), poet tragic francez, care se încumeta să rivalizeze cu Racine. *Satirele* lui Boileau l-au făcut mai celebru decît opera lui.

⁴ Mignard (Nicolas) (1606—1668), pictor francez, născut la Troyes, autorul celebrului portret al d-nei d'Hervart, ocrotitoarea lui La Fontaine.

⁵ Jean Baptiste Lulli (1632—1687), compozitor de origine italiană, directorul Operei din Paris, creatorul operei naționale franceze.

25

Un bărbat liber¹ și fără soție, dacă are un pic de minte, poate să se ridice mai presus de tagma lui, intrînd în lume și pășind alături de oamenii cei mai distinși. Lucrul acesta e mai puțin lesne pentru cel căpătuit. După cît se pare, căsătoria îl orînduiește pe fiecare în tagma lui.

26

După meritul personal, trebuie să mărturisim, oamenii se disting și strălucesc mai ales datorită dregătoriilor înalte și titlurilor mari. Cine nu știe să fie un ERASM trebuie să se preocupe să ajungă episcop. Ca să li se ducă faima cît mai departe, unii² strîng cu nemiluita *pair*-ii³, decorațiile diverselor ordine, *primații*⁴ și purpură și ar avea nevoie de o mitră papală. Dar ce-i trebuie lui *Trophime*⁵ să fie cardinal ? (*Ed. 4.*)

¹ Comparîndu-l cu Molière, care se lăsa ispitit de pasiunile personajelor pe care le-a zugrăvit, Sainte-Beuve spune despre autorul *Caracterelor*: „La Bruyère e înțelept; el nu s-a căsătorit niciodată”.

² „Cheile” numesc pe Charles-Maurice Letellier, arhiepiscop de Reims, ales rector al Sorbonnei, după moartea lui Harlay, arhiepiscopul Parisului. Louvois a vrut să-l ridice la rangul ierarhic de cardinal, dar stăruințele lui au rămas fără succes.

³ *Pairie*: demnitate care conferea titlul de *pair al Franței* și îi lega pe cei care îl purtau direct de persoana regelui.

⁴ *Primație*: demnitate legată de un arhiepiscopat și care îi da prelatului investit cu ea jurisdicția mai multor provincii metropolitane (arhiepiscopale).

⁵ Aluzie transparentă la Bossuet. După moartea lui La Bruyère, mai multe ediții au folosit numele de *Bénigne*, pre-

Hainele lui *Philémon*¹ sînt numai găietane de aur strălucitor, spui dumneata; dar aceleași găietane strălucesc și în dughenile negustorilor. E întotdeauna cele mai frumoase stofe. Stofele astea sînt oare mai puțin frumoase cînd sînt expuse laolaltă în prăvălii, și cu bucata?

— Dar broderia și podoabele le mai aduc și ele măreția lor...

— Laud așadar munca meșteșugarului...

Dacă îl întreabă cineva cît e ceasul, dumnealui scoate un ceas care e o capodoperă. Garda spadei lui este din onix². Pe deget poartă un diamant mare, pe care îl tot licărește pe sub ochii celorlalți și care este desăvîrșit. Nu-i lipsește nici unul din acele prețioase nimicuri, menite a stîrni curiozitatea, pe care le purtăm la noi atît din vanitate, cît și pentru folosința lor, și nici nu stă pe gînduri pentru vreo podoabă oarecare, ca un tinerel căpătuit cu o bătrînă bogată.

— Mă faci, în sfîrșit, curios. Se cade să vedem, măcar, niște lucruri atît de prețioase. Trimite-mi și mie costumul și bijuteriile lui *Philémon*, și te scutesc de trimiterea insuhui. (Ed. 5.)

numele episcopului de Meaux, de care La Bruyère era strîns legat prin legături de prietenie și de recunoștință, căci în urma recomandării sale intrase La Bruyère în casa ducelui, ca profesor.

¹ Majoritatea „cheilor“ văd în *Philémon* pe Stafford, un nobil englez, foarte cheltnitor, dar sărac cu duhul și pururi cu o numeroasă suită. Unele cred că ar fi vorba de contele d'Aubigny, iar altele de Langlée.

² Agată. (N. lui La Bruyère.)

Te înșeli ¹ amarnic, Philémon, dacă socotești că te prețuiește lumea mai mult cu rădvanul ăsta strălucitor, cu liota asta de netrebnici, care te urmează, și cu cele șase dobitoace care te trag: cel ce te privește îndepărtează tot dichisul ăsta, care ți-i străin, ca să răzbească pînă la tine, care nu ești altceva decît un nerod.

Asta nu înseamnă că nu trebuie să-i iertăm uneori celui care, cu un mare alai, cu un costum bogat și cu o trăsură superbă, se socotește mai nobil și cu mai multă minte: lucrul acesta îl citește în atitudine și în ochii celor care-i vorbesc.

28

La curte și adesea la Paris, un om care poartă o lungă mantie de mătase sau de postav olandez, cu o cingătoare lată, așezată sus, pe pîntece, pantofi de marochin și tichia la fel, fină, un guleraș bine croit și bine scrobit, are părul pieptănat și obrazul rumen, își amintește de anumite subtilități metafizice, explică ce înseamnă lumina gloriei și știe cu precizie cum poate cineva să-l vadă pe Dumnezeu: acela se cheamă un doctor. O persoană umilă, care s-a înmormîntat în odaia de lucru, care a meditat, a iscodit, a consultat, a confruntat, a citit sau a scris o viață întreagă este un om învățat. ²

¹ Paragraful acesta și următorul figurau în capitolul VI (*Despre bunurile materiale*). În 1690, La Bruyère le-a adăugat aici și a introdus numele lui Philémon.

² După majoritatea „cheilor“, părintele Mabillon, un erudit benedictin, născut în 1632, mort în 1707. După unele „chei“, cardinalul Le Camus, abatele De la Trappe, Le Bouthillier de

29

La noi, ostașul e viteaz, și magistratul savant — nu mergem mai departe. La romani, magistratul era viteaz, și ostașul era savant; un roman era laolaltă și ostaș, și magistrat.

30

Se pare că eroul e legat de o singură meserie, meseria războiului, și că un om mare e legat de toate meseriile, ori de robă ori de spadă ori de camera de studiu ori de curte; dar amîndoi puși la un loc nu cîntăresc cît un om de ispravă.

31

În război, deosebirea dintre un erou și un om mare este un lucru gîngăș: toate virtuțile militare intră și în alcătuirea unuia, și în a celuilalt. Se pare, totuși, că primul este tînăr, întreprinzător, foarte viteaz, dîrz în primejdii, neînfricat, iar celălalt excelează prin, marea lui putere de judecată, printr-o largă prevedere, printr-o înaltă capacitate și printr-o îndelungată experiență. Poate că ALEXANDRU nu era decît un erou, iar CEZAR un om mare.

Rancé ori oratoriul Thomassin, autorul *Memoriilor despre grație*.

*Emil*¹ venise pe lume cu calități pe care oamenii mari nu le dobîndesc decît cu ajutorul îndrumărilor, al meditației și al experienței. În primii ani ai vieții sale n-a avut altceva de făcut decît să exercite din plin unele talente cu care era înzestrat și să se lase în voia geniului său. A împlinit, a acționat înainte de a ști sau mai degrabă a știut ceea ce nu învățase niciodată. Să mai spun că jocurile copilăriei lui au fost mai multe victorii²? O viață cu harul unei ne-grăite fericiri, dublată de o bogată experiență, ar fi de pomină doar prin faptele pe care le-a săvîrșit din zorii tinereții lui.³ Nu a lăsat să-i scape nici un prilej de victorie din cîte i s-au prezentat de atunci, iar cînd le-a simțit lipsa le-a făurit el, datorită capacității și zodiei lui: un om vrednic de admirație și prin lucrurile pe care le-a făcut, și chiar prin cele pe care ar fi putut să le facă. A fost socotit un bărbat care nu era în stare să cedeze în fața dușmanului, să se plece în fața puhoiului sau a greutăților, ca un suflet de primul ordin, plin de puteri și de lumini și care mai vedea încă acolo unde nimeni nu mai vedea, aidoma aceluia care, în fruntea legiunilor, era pentru ele ca un semn de pre-

¹ Este vorba de Marele Condé (Louis II, prinț de Condé), vestit pentru victoriile de la Rocroi, Fribourg, Lens și, mai târziu, de la Senef (1621—1686).

² La vîrsta de 22 de ani, Marele Condé obținea victoria de la Rocroi; la 23 de ani, pe cea de la Fribourg, la 24 de ani, pe cea de la Nordlingen, la 27 de ani, pe cea de la Lens.

³ În *Discursul funebru* consacrat lui Condé, Bossuet spune și el tot cam așa: „Asta ar fi de ajuns ca să facă celebră viața altuia, dar pentru el înseamnă doar primul pas pe drumul pe care avea să-l străbată”.

vestire a victoriei și valora singur cât mai multe legiuni laolaltă. Mare când sortii îi erau prielnici, a fost și mai mare când soarta i-a fost potrivnică: ridicarea unui asediu¹ sau cutare retragere l-au înnobitat și mai mult decât triumfurile sale. Bătăliile câștigate și orașele cucerite sînt socotite lucruri mai neînsemnate. Era plin de glorie și de modestie. A fost auzit spunînd *Fugeam*, cu aceeași grație cu care spunea *li băturăm*. Un om devotat statului², familiei sale³, șefului familiei⁴ sale. Cu sufletul deschis în fața lui Dumnezeu și a oamenilor, mare admirator al meritului, de parcă lui i-ar fi fost mai puțin propriu și mai puțin familiar. Un om adevărat, simplu, mărinimos, căruia nu i-au lipsit decât unele calități mai mărunte.⁵ (Ed. 7.)

33

Odraslele zeilor⁶, ca să spun așa, ies din făgașul canoanelor firii, alcătuiind ca o excepție a ei: ei nu

¹ Aluzie la nefericitul asediu de la Lérída, în Catalonia, din 1647.

² Cu excepția participării la Frondă și a trădării în folosul Spaniei. Bossuet nu-i trecuse cu vederea aceste „greșeli atît de deschis recunoscute”.

³ Deși era el însuși foarte bolnav, n-a pregetat s-o îngrijească pe soția nepotului său, ducele de Bourbon, bolnavă de vărsat.

⁴ Este vorba de Ludovic al XIV-lea. Și-a căsătorit fiul și nepotul cu fiicele regelui, recunoscute ulterior.

⁵ Aluzie la toanele pe care le aveau de suferit uneori cei din casa lui.

⁶ „Fii și nepoți, mlađite regale.” (N. lui La Bruyère.) Aluzie la descendenții Marelui Condé, care se abăteau de la canoanele firii atît prin calitățile, cît și prin viciile lor.

așteaptă mai nimic de la timp și de la ani. La ei, meritul o ia înaintea vârstei¹. Se nasc învățați² și ajung oameni desăvârșiți mai înainte ca vârstarele de rînd să fi trecut de vîrsta copilăriei.

34

Cei cu vederi înguste³, vreau să spun mințile înguste și ferecate în orizontul lor mărginit, nu pot pricepe această universalitate a talentelor ce se observă uneori în același om : acolo unde văd ei plăcutul, exclud temeinicia ; acolo unde cred că descoperă grațiile trupului, sprinteneala, suplețea, îndemnarea, nu vor să admită darurile sufletului, adîncimea, judecata, înțelepciunea. Ei scot din biografia lui SOCRATE faptul că a dansat. (Ed. 5.)

¹ Cf. faimoasele versuri prin care viteazul și mîndrul Rodrigue îi răspunde contelui Don Gormas, în *Cidul* lui Corneille :

„Sînt tînăr ; însă pentru alesele vîrstare
Valoarea nu așteaptă a timpelor ninsoare.”

² Lauda aceasta exagerată amintește de cuvintele lui Mascariile din comedia lui Molière *Prețioasele ridicole* : „Oamenii de soi știu totul fără să fi învățat vreodată ceva”. De altfel, cum observă Julien Benda, reflecția aceasta este contrazisă mai departe de alta (§ 43, din capitolul *Despre cei mari*), în care spune că nu au nevoie de îndrumări „decît... să le inspire bunătatea, cinstea și spiritul de discernămint”.

³ Hémardinquer presupune că La Bruyère vrea să se răduiască și el printre aceștia, pentru a da grai mirării lui în fața meritului universal al vîrstarelor regale, pe care îl admiră fără să și-l poată explica.

35

Mai că nu există om atît de desăvîrșit și de necesar alor săi care să nu aibă prin ce să se facă mai puțin rîregretat.¹ (*Ed. 5.*)

36

Un om cu duh și cu un caracter simplu și drept poate să cadă într-o capcană. Nu se gîndește că ar ține careva să-i întindă o cursă și să-l aleagă pe el ca păcălit ; încrederea aceasta îl face mai puțin prevăzător, și cei care se țin de glume proaste profită de slăbiciunea lui. Dar cei care ar porni un nou atac de același fel n-ar avea decît de pierdut, căci nu se lasă păcălit decît o dată.

Mă voi feri cu grija să jignesc pe cineva dacă sînt un om drept ; dar mai ales un om de duh, dacă țin cîtuși de puțin la interesul meu.

37

Nimic nu e atît de neînsemnat, de simplu și de imperceptibil de care să nu se lege apucături care ne dau în vileag. Un prost² nu intră, nici nu iese,

¹ Reflecție amară, pe care a făcut-o La Bruyère văzînd cum însuși Marele Condé fusese repede uitat de ai săi, care se temeau de semeția și de toanele lui.

² Henriette d'Angleterre spunea despre un marchiz care vorbea într-una și rîdea mult : „Pînă și sunetul vocii lui este o prostie“.

nu se aşază, nici nu se ridică, nu tace şi nici nu se ţine pe picioare ca un om cu duh.

38

Îl cunosc pe *Mopse*¹ în urma unei vizite pe care mi-a făcut-o fără să mă cunoască; se roagă de unii oameni pe care nu-i cunoaşte să-l ducă la alţii de care nu e cunoscut. Scrie unor femei pe care le cunoaşte din vedere, se strecoară într-un cerc de persoane respectabile, care nu-l ştiu cine este, şi acolo, fără să aştepte să fie întreat şi fără să-şi dea seama că întrerupe, se amestecă adesea în vorbă, ca un caraghios. Altă dată intră într-o adunare, se aşază unde se nimereşte, fără nici o atenţie pentru ceilalţi, nici pentru sine. Este sculat de pe un loc destinat unui ministru şi se aşază pe locul altuia, cu rang de duce şi *pair*. El e omul de care râde adunarea şi numai el e grav şi nu râde. Alungaţi un oîine din fotoliul regelui, şi-l veţi vedea cocoţându-se pe amvonul predicatorului. De acolo priveşte lumea cu nepăsare, nestingherit şi fără ruşine. Ca şi prostul, nu are nici el de ce să roşească. (*Ed. 5.*)

¹ Aluzie la Charles Costel, abate de Saint-Pierre, primul preot al ducesei de Orléans şi fratele duhovnicului ei. Era unul dintre oamenii cei mai virtuoşi din vremea lui şi primul care a visat înfăptuirea păcii universale, prin înfiinţarea unei diete europene. Şi-a împărţit, cum spune Voltaire, bruma de avere pe care o avea cu matematicianul Varignon şi cu academicianul Fontenelle. Întreat, în pragul morţii, la vârsta de 86 de ani, cum îşi închipuie trecerea de la viaţă la moarte, a răspuns: „Ca pe o călătorie la ţară”.

*Cels*¹ e de un rang de mijloc, dar cei mari îl suportă. Nu e savant; are legătură cu savanții. Nu e mare lucru de capul lui, dar cunoaște oameni de valoare. Nu e iscusit, dar are o limbă care poate sluji de tălmăci și niște picioare care îl pot duce dintr-un loc în altul. E un om născut să tot umble încoace și-ncolo, să asculte unele aprecieri și să le răspîndească, ca să facă la rîndul lui altele din proprie inițiativă; să-și depășească însărcinarea pe care a avut-o și să fie dezmințit pentru ea; ca să-i împace pe unii oameni care se ceartă la prima întîlnire; ca să izbutească într-o afacere și să dea greș într-o mie; să-și atribuie tot meritul reușitei și să arunce pe seama altora oara unei nereușite. Cunoaște zvonurile curente, zvonurile care circulă prin oraș. El nu face nimic, dar spune sau ascultă ce fac alții. E cu sacul plin de noutăți. Cunoaște chiar taine intime, familiale; pătrunde pînă și misterele cu șapte peceti. Îți spune de ce e surghiunit Cutare și de ce e slobozit din surghiun Cutărioă. Cunoaște motivul și cauzele gîlcevii dintre doi frați² și ruptura relațiilor dintre doi miniștri.³ Oare nu le-a prezis el celor

¹ Baronul de Breteuil, lector regal, în 1677, și trimis extraordinar, în 1682, la Mantova. Saint-Simon i-a schițat și el un portret, arătîndu-l ca pe un om care nu era lipsit de dăb, dar care nu putea suferi curtea, miniștrii, mărimile. „Îl suportam și își băteau joc de el”, încheie Saint-Simon.

² Aluzie la cearta dintre Claude Felletier, controlor general al finanțelor pînă în 1689, și unul dintre frații lui.

³ Aluzie la cearta dintre Louvois și De Seignelay, fiul lui Colbert, din pricină că Louvois se opunea la propunerea lui Seignelay de a-l ajuta pe regele Jacob al II-lea să-și recapete tronul, după revoluția din 1688. Regele era de părerea

dintre triste le urmări ale neînțelegerii dintre ei ? N-a spus el despre cei doi miniștri că prietenia lor n-are sorți de durată ? Nu era oare de față la anumite cuvinte care s-au rostit ? Nu s-a amestecat chiar el într-un fel de tratative ? A vrut careva să-l creadă ? I-a dat cineva ascultare ? Cui îi spuneți voi despre lucrurile astea ? Cine a fost mai amestecat decât Cels în toate intrigările de la curte ? Și dacă toate astea n-ar fi aiodoma, dacă nu le-ar fi visat măcar sau nu și le-ar fi închipuit, ar mai căuta oare să te facă să le crezi ? Ar mai avea el aerul plin de importanță și de mister al unui diplomat reîntors dintr-o ambasadă ? (Ed. 7.)

40

*Menippe*¹ e pasărea împopoțonată cu pene care nu-i aparțin : nu vorbește, nu simte ; repetă sentimente și fraze ; se servește, chiar, atât de firesc de duhul altora, încît e primul amăgit și crede adesea că îți spune ceva după gustul lui și îți explică gîndirea lui, cînd de fapt nu e decît ecoul cuiva de care s-a despărțit puțin mai înainte. E un om care e la modă un sfert de oră în șir, dar care cu o clipă mai tîrziu scade, decade și își pierde și licărul de lustru pe care i-l dădea oleacă de memorie și se dă de gol ; numai el nu-și dă seama cît e de departe

lui Seignelay. Dar Louvois a trimis trupe puține, care au fost învinse la Boyne, în 1690.

¹ Maresalul de Villeroy, unul dintre cei mai nevrednici favoriți și, dintre generalii din perioada bătrîneții lui Ludovic al XIV-lea, cel mai incapabil. Saint-Simon i-a zugrăvit, fără cruțare, portretul.

de ceea ce se cheamă sublim și eroic. Și, nefiind în stare să știe pînă unde poate avea omul minte, crede cu naivitate că bruma de minte pe care o are el e tot ce ar putea năzui cineva; de aceea are aerul și ținuta celui care nu mai dorește nimic în privința aceasta și care nu jinduiește nimic de la nimeni. Adesea își vorbește lui însuși și nu se ferește să se dea în vileag. Cei care trec pe lângă el bagă de seamă și văd că pare mereu pe punctul de a lua o hotărîre sau de a conchide că un anumit lucru e așa, și nu altfel. Dacă-i dai uneori binețe, înseamnă să-l pui în încurcătura de a ști dacă trebuie să-ți răspundă sau nu la salut. Și, în timp ce el mai stă încă în cumpănă, tu ai și ajuns departe. Vanitatea lui l-a făcut om distins prin manierele și cultura lui, l-a ridicat mai presus de el însuși, l-a făcut să ajungă ce nu era. Văzîndu-l, îți dai seama că nu e preocupat decît de persoana lui, convins că toate îi vin bine și că podoabele pe care le poartă sînt asortate. Și e încredințat că toți ochii sînt ațintiți asupra lui, și oamenii fac cu schîmbul ca să-l admire pe îndelete. (Ed. 7.)

41

Acela care, instalat la el acasă într-un palat, cu apartament de vară și cu apartament de iarnă, vine să doarmă la Luvru¹ într-un demisol nu procedează

¹ Sau mai degrabă la Versailles, unde își avea reședința pe atunci. Este vorba de marii nobili, care își

asa din modestie. Ăstălalt, care, ca să-și păstreze talia fină, se abține de la vin și nu mănâncă decît o dată pe zi, nu e nici sobru, nici cumpătat; iar despre un al treilea, care, sîcîit de un prieten sărac, îi dă în sfîrșit o mîină de ajutor, se spune că își cumpără tihna și că nu e cîtuși de puțin darnic. Numai motivul arată meritul faptelor omenești, iar dezinteresarea le duce la desăvîrșire. (Ed. 4.)

42

Falsa măreție¹ e sălbatică și inaccesibilă: cum își simte slăbiciunea, se ascunde sau, cel puțin, nu se arată deschis și nu se dă în vileag decît atît cît trebuie ca să se impună și să nu pară ce este, vreau să spun o adevărată mioime. Adevărata măreție² e liberă, blajină, familiară, populară; se lasă pipăită și minuită și nu pierde nimic cînd e văzută de aproape. Cu cît o cunoști mai bine, cu atît o admiri mai mult; ea se apleacă din bunătate către cei inferiori și se reîntoarce fără greutate la firescul ei. Uneori se lasă la voia întîmplării, se neglijează, nu-și mai pune în lumină avantajele, dar are mereu puterea să și le reia și să le valorifice. Rîde, se joacă, glumește, dar cu demnitate. Te apropii de ea — deopotrivă — cu libertate și cu reținere, caracterul ei e nobil și acomodant, îți inspiră respectul și în-

părăseau castelele și căutau să se apropie de rege, locuind la palat, la demisol, ca ducele de Saint-Simon, sau la mansardă, ca arhiepiscopul Parisului, cardinalul de Noailles.

¹ Aluzie, potrivit „cheilor“ lui Coste, la mareașalul de Villeroy.

² Aluzie la Turenne.

crederea și face ca prinții să ne pară mari și foarte mari, fără să ne facă să simțim că noi sîntem mici. (Ed. 4.)

43

Înțeleptul se tămăduiește de ambiție chiar cu ajutorul ambiției. El năzuiește către lucruri atît de mari, încît nu se poate mărgini la ceea ce se cheamă comori, posturi, avere și favoare. În avantaje atît de neînsemnate nu vede nimic destul de bun și de valoros ca să-i umple inima și să merite grija și dorințele lui; ba chiar are nevoie de eforturi ca să nu le disprețuiască prea mult. Singura avuție în stare să-l ispitească este acel soi de glorie care ar trebui să porceadă pur și simplu din virtute, dar oamenii nu i-o îngăduie, și atunci se lipsește de ea. (Ed. 4.)

44

E bun cel care face bine altora. Dacă are de suferit pentru binele pe care îl face, este foarte bun. Dacă suferă de la aceia cărora le-a făcut binele acesta, are o bunătate atît de mare, încît nu poate fi sporită decît în cazul cînd ar urma să-i crească suferințele; iar dacă va muri din pricina lor, virtutea lui n-ar putea să meargă mai departe: este eroică¹, este desăvîrșită. (Ed. 4.)

¹ J. Labbé spune, în comentariile lui la ediția *Caracterelor* din 1888: „Niciodată nu s-a dat o mai bună definiție a eroismului: *bunătatea de pe urma căreia mori*”.

CAPITOLUL III

DESPRE FEMEI

1.

Rareori sînt de acord bărbații și femeile asupra meritului unei femei : interesele lor sînt prea deosebite. Femeile nu-și plac unele altora prin aceleași însușiri prin care plac bărbaților : mii de gesturi prin care aprind în ei focul marilor pasiuni stînesc în ele aversiunea și antipatia.

2

Sînt femei care au o măreție artificială, legată de mișcarea ochilor, de o ținută a capului și de felul mersului, dar care nu ajunge mai departe ; un spirit strălucitor, care se impune și care nu este prețuit decît pentru că nu este aprofundat. Unele au o măreție simplă, firească, nelegată de gesturi și de umblet, care își are izvorul în inimă, ca o urmare a vitei nobile din care se trag ; un merit așezat, dar trainic, însoțit de mii de virtuți pe care nu le pot

acoperi cu toată modestia lor, ci ies la iveală și se arată celor care au ochi de văzut.¹

3

Am văzut persoane care și-ar fi dorit să fie fete — și anume, fete frumoase — de la treisprezece ani pînă la douăzeci și doi, iar după vîrsta aceasta, să ajungă bărbați.

4

Parte dintre persoanele tinere nu cunosc de ajuns foloasele unei firi fericite, și cît de bine le-ar prinde să se lase în voia ei; știrbesc aceste daruri ale cerului, atît de rare și de plăpînde, prin gesturi afectate și printr-o imitație neizbutită: sunetul glasului lor și felul mersului sînt de împrumut; se studiază, umblă după atitudini căutate și se privesc în oglindă ca să vadă dacă s-au depărtat destul de felul lor firesc de a fi. Nu fără trudă, ajung să placă mai puțin. (Ed. 4.)

¹ J. Labbé se întreabă, pe drept cuvînt, dacă în zugrăvirea portretului acestuia La Bruyère nu a avut ca model pe d-na Henriette, care l-a inspirat și pe Molière în Léonor din *Școala femeilor*, în Henriette din *Femeile săvante*, în Eliante din *Mizantropul* și în Elmire din *Tartuffe*. Un predicator celebru, Bossuet, a evocat puternic aceleași trăsături morale în discursul funebru rostit la moartea năprasnică a nefericitei prințese Henriette-Anne d'Angleterre (1644—1670), soția lui Filip d'Orléans, fratele lui Ludovic al XIV-lea.

5

A-și da cu ruj și a se farda¹ este, recunosc, un păcat mai mic decît a gîndi una și a spune alta ; e, în același timp, ceva mai mult decît travestirea și mascarada, în care nu te dai drept ceea ce pari să fii, ci în care ai numai de gînd să te ascunzi, ca să nu știe alții de tine ; înseamnă că umbli să amăgești privirile și că vrei să pari după cum arăți, potrivit adevărului ; e un fel de înșelăciune.² (*Ed. 7.*)

Trebuie să judeci femeile de la încălțăminte pînă la coafură exclusiv, aproape cum măsori peștele de la coadă la cap.³ (*Ed. 7.*)

¹ Inceputul acestei cugetări se prezintă astfel într-o variantă : „Împodobirea și fardarea la femei nu înseamnă, recunosc, o vorbire împotriva cugetului ; este ceva mai mult decît travestirea și mascarada, în care...” Astfel ticluită, notația devenea mai greu de înțeles. Hémardinquer socotește că La Bruyère a vrut să spună următoarele : „A vorbi împotriva gîndirii tale înseamnă a săvîrși o minciună gravă ; a te travesti înseamnă o minciună aproape inocentă ; a te farda, a amăgi privirile constituie un al treilea fel de minciună, care stă la calea jumătate dintre celelalte două, fiind mai puțin gravă decît prima și mai condamnabilă decît a doua”.

² Reflecția aceasta, sub o altă formă, fusese făcută și de Xenofon. J. Benda, care face această apropiere, precizează că astăzi „femeile recunosc deschis un mare număr dintre șiretlicurile lor”.

³ La Bruyère ironizează moda vremii lui, cînd femeile, ținînd să pară mai înalte, foloseau încălțăminte cu tocuri înalte și coafuri cu trei etaje, ultimul fiind ascuțit ca un virf de turlă.

Dacă femeile țin doar să fie frumoase în proprii lor ochi și să-și placă lor însele, pot, fără îndoială, în modul de a se înfrumuseța și în alegerea îmbrăcăminte și a podoabelor, să se lase în voia gustului și a capriciilor lor; dar dacă doresc să placă bărbaților, dacă pentru dînșii se fardează și se zugrăvesc, am stat de vorbă cu unii și cu alții în privința aceasta, și, le spun răsPICat, din partea tuturor bărbaților sau a majorității lor, că pudra și roșul le fac groaznice și dezgustătoare; că roșul singur le îmbătrânește și le face de nerecunoscut; că le sînt deopotrivă de nesuferite cînd le văd cu suliman pe obraz sau cu dinți puși în gură și cu cocoloașe de ceară în fălci¹; că protestează cu toată seriozitatea contra oricărui meșteșug la care recurg ca să se slujească; și că, într-adevăr, departe de a fi dînșii răspunzători de asemenea poceală în fața lui Dumnezeu, se pare, dimpotrivă, că Dumnezeu a păstrat pentru ei acest mijloc suprem și fără greș de a-i lecui de femei.² (Ed. 5.)

Dacă femeile ar fi lăsate pe lume așa cum ajung prin poceli, dacă și-ar pierde într-o clipită toată frăgezimea tenului, dacă ar avea fața atît de aprinsă și atît de boită cît și-o fac prin roșul și prin sulimanurile cu care se fardează, n-ar fi chip să se mai consoleze. (Ed. 4.)

¹ Femeile slabe, cu obraji supti, recurgeau la mijlocul acesta ca să-și compună o figură mai rubicondă.

² Subliniind sinceritatea fără rezervă cu care vorbește autorul *Caracterelor*, Hémardinquer observă că, în momentul cînd scrie La Bruyère, bigotismul începea „să ia locul galanteriei, iar asprimea originală și veridică a acestui pasaj

7

O femeie cochetă nu renunță¹ la dorința ei pătimașă de a fi atrăgătoare și la părerea pe care și-a format-o despre frumusețea ei: privește timpul și anii numai ca pe ceva care zbîrcește și slutește celelalte femei; uită pînă și faptul că vîrsta stă scrisă pe față. Aceeași găteală care o făcea frumoasă odinioară, în tinerețea ei, o poartă astăzi și-i pune în lumină cusururile bătrînetii.² Scîlfoseala și afectarea n-o slăbesc nici în clipele de durere și de febră: moare dichisită și împopotonată cu panglici colorate.³ (Ed. 7.)

8

Lise aude spunîndu-se despre o altă cochetă că nu ține să-și dea ifose de tinerețe, nici să recurgă la găteți care nu mai merg la o femeie de patruzeci de ani. Lise i-a împlinit și ea; dar anii, pentru dînsa, au mai puțin de douăsprezece luni și n-o îmbătrînesc; așa crede ea. Și, în timp ce se privește în oglindă, își dă cu roșu pe față și își face alunițe⁴,

nu mai părea decît un ecou monden al predicilor de la amvon⁵.

¹ În original: „ne se rend point”: nu capitulează, nu se dă bătută (sugerînd lupta cu timpul necrutător).

² La Rochefoucauld spune și el: „Caraghioslicul cel mai primejdios al persoanelor bătrîne care au fost cîndva atrăgătoare stă în a uita că nu mai sînt”.

³ Potrivit memoriilor din secolul al XVIII-lea, așa a murit doamna de Pompadour.

⁴ Cochetele își făceau alunițe din mici bucăți de tafta sau din catifea neagră, ca podoabă sau ca să pară, prin contrast, că au un ten mai alb.

este și ea de părere că nu-ți este îngăduit, la o anumită vîrstă, să mai faci pe tînăra și că, pe drept cuvînt, *Clarice*, cu alunițele și cu boiala ei, e caraghioasă.¹ (*Ed. 7.*)

9

Femeile se dichisesc pentru iubiții lor, dacă îi așteaptă; dar dacă se pomenesc cu ei pe neașteptate, uită, la sosirea lor, starea în care se găsesc și nu se mai văd. Au mai mult răgaz cînd e vorba de persoanele indifferente; își dau seama de halul în care se găsesc, se dichisesc în prezența lor sau dispar o clipă și se întorc gătite. (*Ed. 4.*)

10

Un chip frumos este spectacolul cel mai frumos dintre toate, și armonia cea mai plăcută este sunetul glasului ființei iubite.

11

Farmecul cuiva este arbitrar; frumusețea e ceva mai real și mai nelegat de gustul și de părerea lumii.² (*Ed. 4.*)

¹ Montesquieu, reluînd acest motiv, a înfiripat o scenă de un comic savuros, după care adaugă următoarea reflecție: „Ah, Doamne-Dumnezeule, mi-am spus în gînd, nu ne vom da oare niciodată seama decît de ridicolul celorlalți?...“

² Distincție platoniciană între ce este agreabil, supus modei și gustului, și ce este frumos, independent de gust și de modă.

12

Poți fi mișcat de anumite frumuseți atît de desăvîrșite și de un merit atît de strălucitor, încît te mărginești să le vezi și să le vorbești.

13

O femeie frumoasă care are calitățile unui bărbat distins ¹ este prezența cea mai fermecătoare din cîte sînt pe lume : găsești în ea ² tot meritul ambelor sexe.

14

Unei persoane tinere îi scapă anumite lucruri mărunte, care conving pe deplin și îl măgulesc în chip vădit pe cel pentru care sînt săvîrșite. Bărbaților nu le scapă mai nimic ; alintările lor nu mai au spontaneitate, vorbesc, sînt întreprinzătoare, sînt grăbiți — și conving mai puțin.

15

Toanele sînt la femei ceva foarte strîns legat de frumusețe, ca să formeze ca un fel de antidot al ei

¹ „*L'honnête homme*” — una dintre expresiile cele mai frecvente în secolul al XVII-lea — este, după Bussy-Rabutin, „omul cult, șlefuit, care știe să trăiască în societate”.

² D-na de Sévigné, d-na de La Fayette și atîtea alte femei pline de duh, de sinceritate și de demnitate.

și ca frumusețea lor să le dăuneze mai puțin bărbaților, care nu s-ar tămădui de ea fără leacul acesta.
(*Ed. 4.*)

16

Femeile se leagă de bărbați prin favorurile pe care le acordă ; bărbații se lecuiesc de ele chiar prin favorurile acestea.

17

Cînd e vorba de un bărbat pe care nu-l mai iubește, o femeie uită pină și favorurile pe care i le-a acordat cîndva.

18

O femeie care nu are decît un curtezan crede că nu e de loc cochetă ; cea care are mai mulți curtezani crede că nu e decît cochetă.

Cutare femeie evită să ajungă cochetă printr-o simpatie statornică pentru unul singur, și luinea o crede smintită pentru proasta ei alegere.

19

Un vechi curtenitor este atît de slab legat sufletește, încît cedează locul proaspătului soț. Și acesta se menține în grații atît de puțină vreme, încît un

nou adorator, care se ivește pe neașteptate, îi face la fel. (Ed. 4.)

Un vechi curtenitor se teme de un nou rival sau îl disprețuiește, în funcție de firea persoanei căreia îi face curte. (Ed. 4.)

Adesea, unui vechi curtenitor nu-i lipsește, față de o femeie la care ține, decât numele de soț ; și e mult, căci fără lucrul acesta ar fi de mii de ori pierdut. (Ed. 4.)

20

Se pare că galanteria sporește cochetăria unei femei. Un bărbat cochet, dimpotrivă, e ceva mai rău decât un bărbat galant. Bărbatul cochet și femeia galantă se potrivesc destul de bine. (Ed. 4.)

21

Sînt puține legături de dragoste care rămîn secrete. Multe femei nu sînt mai bine indicate prin numele soților lor decât prin numele adoratorilor.

22

O femeie galantă ține să fie iubită ; o cochetă se mulțumește să se știe socotită vrednică de iubire și să treacă drept frumoasă. Femeia galantă caută să prindă în mreji ; cocheta se mulțumește să placă. Prima trece rînd pe rînd de la o legătură la alta ;

ceastăaltă are mai multe legături deodată. Într-una domină pasiunea și plăcerea ; în alta — vanitatea și ușurătatea. Galanteria e o slăbiciune a inimii sau poate un ponos al firii ; cochetăria este o rătăcire a minții. Femeia galantă inspiră teamă ; cocheta — ură. Din aceste două caractere se poate scoate un al treilea, cel mai îngrozitor dintre toate. (*Ed. 5.*)

23

O femeie slabă este femeia căreia i se reproșează o greșeală pe care și-o impută și ea, o femeie a cărei inimă e în luptă cu rațiunea ¹, o femeie care vrea să se lecuiască și care nu se va lecu de loc sau se va lecu foarte târziu. (*Ed. 5.*)

24

O femeie nestatornică este aceea care nu mai iubește ; o ușuratică este aceea care și-a și găsit altul ; o flușturistică este aceea care nu știe dacă iubește și ce iubește ; o nepăsătoare — cea care nu iubește nimic. (*Ed. 5.*)

25

Perfidia este, dacă îndrăznesc să spun așa, o minciună a întregii persoane ; la o femeie, este arta de a strecura un cuvânt sau un gest care să înșele și,

¹ Lupta dintre inimă și judecată, dintre pasiune și datorie constituie o temă predilectă a tragediei din secolul al XVII-lea, începînd cu *Cidul*, cea mai celebră dintre toate.

uneori, arta de a recurge la jurăminte și făgăduieli care n-o costă mai mult cînd le face decît cînd le calcă. (*Ed. 5.*)

O femeie necredincioasă nu e decît necredincioasă, dacă e cunoscută ca atare de persoana interesată; dacă o crede credincioasă, atunci este o perfidă. (*Ed. 5.*)

Perfidia femeilor are și o parte bună: că ne vindecă de gelozie. (*Ed. 5.*)

26

Unele femei au, în cursul vieții lor, două legăminte de susținut și le vine deopotrivă de greu și să le rupă, și să le ascundă: unuia nu-i lipsește decît actul de căsătorie, iar celuilalt dragostea.

27

Judecînd femeia aceasta după frumusețea, după tinerețea și după mofturile ei, nimeni nu se îndoiește că numai un erou va putea să-i cucerească inima într-o bună zi. Dar ea a și ales: un mic monstru lipsit de duh.

28

Sînt unele femei gata ofilite, care prin firea sau prin caracterul lor urît ajung partide bune pentru tineri nu prea înstăriți. Nu știu care e mai de plîns: femeia înaintată în vîrstă, care are nevoie de un flăcău, ori flăcăul care are nevoie de-o bătrînă?

29

O lepădătură a curții este primită în oraș¹, într-un salon unde nu-i rezistă nici magistratul, chiar cînd poartă cravată și haine gri, nici burghezul cu spadă la brîu ; îi înlătură și rămîne el stăpîn pe cîmpul de luptă : este ascultat și iubit ; nu-i ține nimeni piept mai mult de o clipită acestui ofițer cu eșarfă de aur și cu pană albă, nu rezistă nimeni în fața unuia care vorbește cu regele și vede miniștrii. Face geloși și geloase : este admirat și invidiat ; dar la patru leghe de acolo² stîrnește mila. (Ed. 4.)

30

Un bărbat din Paris este pentru o femeie din provincie ceea ce este o pariziană pentru un bărbat de la curte.

31

Unui bărbat înfumurat și indiscret, care e un mare vorbăreț și toarnă glume nesărate, care vorbește despre sine cu încredere și despre alții cu dispreț, este aprig, trufaș, îndrăzneț cu femeile, imoral, necinstit,

¹ Curteanul disprețuit la curte (la Versailles) este primit la oraș (la Paris). Potrivit „cheilor”, ar fi vorba de contele d'Aubigné, fratele doamnei de Maintenon.

² Adică la Versailles.

lipsit de orice judecată și cu o imaginație dezmățată — nu-i mai lipsește, ca să ajungă adorat de mai multe femei, decât să fie chipeș și cu talie frumoasă.

32

Oare de dragul discreției sau dintr-o înclinare ipo-
condriacă s-a îndrăgostit femeia asta de un valet, cea-
laltă de un călugăr, și *Dorina* de doctorul ei ?

33

*Roscius*¹ intră în scenă cu dragă inimă. Da, *Lelia*.
Mai adaug că are picioarele bine croite, că joacă
bine și în roluri lungi, și ca să declame perfect nu-i
lipsește, cum se spune, decât să vorbească firesc.
Dar e oare singurul care are farmec în ceea ce face ?
Și ce face el este lacrul cel mai nobil și cel mai
cinstit care se poate face ? De altfel, *Roscius* nu poate
fi al dumitale, este al alteia. Și chiar dacă n-ar fi
așa, e reținut: *Claudia*² așteaptă să i se facă le-
hamite de *Messalina*³ ca să-l înhațe. Ia-l pe *Bat-
hyllé*⁴, *Lelia*. Unde o să mai găsești dămăcea —
nu spun în rândurile cavalerilor, pe care-i dispre-

¹ Aluzie la celebrul actor comic Baron, discipolul lui Mo-
lière și autorul comediei *Bărbatul cu trecere la femei*.

^{2, 3} Două surori: mărășalesa de La Ferté și ducesa
d'Olonne. După „cheile“ ediției Coste, *Claudia* ar putea
fi sau ducesa de La Ferté sau ducesa de Bouillon. După
„cheia“ de la Rouen, *Messalina* ar fi domnișoara de Bar-
tillac.

⁴ Aluzie la Pécourt, dansator la Operă.

țuiești, dar chiar și printre comedianți — un tânăr care să se ridice atît de sus cînd dansează și care să execute mai bine salturile ? L-ai vrea cumva pe săltărețul *Cobus*¹, care, zvîrlindu-și picioarele înainte, se rotește o dată pe sus, înainte de a atinge iar pămîntul cu tălpile ? Poate nu știi că nu mai e tânăr ? Pentru Bathylle, spui dumneata, e prea mare îmbulzeală, iar numărul femeilor pe care le respinge e mai mare decît al celor care-i sînt pe plac. Dar îl ai la dispoziție pe *Dracon*², flautistul : nu e altul în meseria lui care să-și umfle mai frumos obrazii cînd suflă în oboi sau în flaut — căci numărul instrumentelor cărora le dă grai e fără sfîrșit. Unde mai pui că e și bun de glume, stîrnind pînă și risul copiilor și al femeiuștilor ! Cine mănîncă și cine bea mai bine decît Dracon, la o singură masă ? Îmbată toți comesenii, și el se turtește cel din urmă. Oftezi, Lelia. Nu cumva Dracon o fi și pus ochii pe careva, sau, din păcate, ți-o fi deschis altcineva ochii ? S-o fi încurcat cu *Cesonia*, care a umblat atîta după el și care a renunțat, de dragul lui, la o puzderie de adoratori, aș spune chiar la toată floarea tineretului din Roma ? Cu Cesonia, odrasla unei familii de patricieni, cu Cesonia cea atît de tînără, de frumoasă și de serioasă ? Te plîng, Lelia, dacă îți dă și dumi-tale inima ghes, prin molipsire, ca atîtor femei romane, cum bîntuie ultima modă, la ce se cheamă bărbății cu vază, expuși, prin situația lor, vederii altora. Ce-o să te faci dumneata cînd ai să vezi că ți-au luat altele ce-a fost mai bun din soiul ăsta de bărbați ?

¹ Alt dansator la Operă, numit Bauchamps.

² Flautistul Philibert. Acea care avea să-i devină soție și otrăvise soțul, ca să se poată căsători cu acest flautist. Cînd s-a aflat adevărul, ea a fost spînzurată și apoi arsă.

Mai rămîne *Bronte*, călăul¹: lumea nu mai conte-nește vorbind despre puterea și despre îndemînarea lui; e un tînăr lat în spate și îndesat, un negru, de altfel, un harap. (*Ed. 7.*)

34

Pentru mondene, un grădinar este un grădinar, și un zidar un zidar; pentru alte cîteva femei, mai re-trase, un zidar este un bărbat, un grădinar este un bărbat. Totul e ispită pentru cine se teme de ea.

35

Unele femei sînt darnice cu mînăstirile și cu adoratorii lor; galante și binefăcătoare, au pînă și în incinta altarului jilțuri și chilioare de rugăciune, în care își citesc răvașele de dragoste și în care nimeni nu vede că nu se roagă lui Dumnezeu.

36

Ce este o femeie îndrumată? E o femeie mai drăgăstoasă cu soțul ei, mai blajină cu slugile, mai sînguincioasă față de familia și de treburile ei, mai zeloasă și mai sinceră față de prietenii ei? Mai puțin roabă a toanelor, mai puțin legată de interesele ei? O femeie căreia îi sînt mai puțin dragi plă-

¹ Asemenea cazuri, înfierate de La Bruyère, aveau să devină numeroase în timpul Regenței.

cerile vieții ? O femeie, nu zic dărnice față de copiii ei, și așa bogați, dar care, trăind ea însăși în belșug și copleșită de ce-i prisosește, să le dea strictul necesar sau să le recunoască măcar ce le datorează ? O femeie care să fie mai scutită de dragostea de sine însăși și de semeție față de ceilalți și care să fie ferită de orice patimi omenești ? „Nu, spui dumneata, nu-i nimic din toate astea.“ Eu stărui și te întreb : „Ce înseamnă așadar o femeie îndrumată ?“ Te înțeleg : înseamnă o femeie care are un îndrumător. (Ed. 7.)

37

Dacă duhovnicul și îndrumătorul spiritual nu cad de acord asupra eutării reguli de purtare, care va fi al treilea sfetnic, pe care îl va lua o femeie ca superarbitru ?

38

Important pentru o femeie nu e să aibă un îndrumător, ci să trăiască atât de cuminte încât să se poată lipsi de el.

39

Dacă o femeie ar putea să-i spună duhovnicului ei, pe lângă alte slăbiciuni, și pe acelea pe care le nutrește pentru îndrumătorul ei spiritual și vremea pe care o pierde stînd de vorbă cu el, poate i s-ar da, ca ispășire, să renunțe la el.

40

Aș vrea să-mi fie îngăduiut să le strig din răspuneri tuturor preasfinților acestora care au suferit cândva din pricina femeilor : „Femi-vă de femei ! Na căutați să le îndrumați pași. Lăsați în seama altora grija mântuirii lor.“ (Ed. 5.)

41

E prea mult pe capul unui bărbat să-i fie soția și cochetă, și bigotă. O femeie ar trebui să se ho-tărăască pentru una din două.

42

Am tot amănat s-o spun, și am avut de suferit din pricina aceasta ; dar, în sfârșit, mă ia gura pe dinainte și nădăjduiesc că sinceritatea mea va prinde bine celor care, nemulțumindu-se cu un duhovnic pentru pastarea lor, nu-și dau nici o silință în alegerea îndrumătorilor lor spirituali. Nu mai conținesc mirindu-mă și minunându-mă la vederea anumitor personaje cărora nu vreau să le spun pe nume. Holbez ochii mari la ei. Îi privesc de sus și pînă jos. Îi aud vorbind. Trag cu urechea. Mă documentez. Mi se înșiră unele fapte, și eu le înregistrez. Nu pricep cum unii oameni, în care mi se pare că văd totul diametral opus unei minți luminate, unei judecăți sănătoase, priceperii în treburile lumii, cunoașterii omului, științei religiei și a moravurilor, presupun că Dumnezeu trebuie să reînnoiască, în zilele noastre,

minunea apostolatului și să săvârșească o minune cu ei făcându-i în stare — cît sînt ei de simpli și de reduși — de menirea de păstori ai sufletelor, cea mai gingașă și cea mai înaltă dintre toate. Și dacă, dimpotrivă, se cred hărăziți unei meniri atît de înalte, atît de anevoioase, încredințată unui număr atît de restrîns de persoane, și dacă își închipuie că nu fac prin asta altceva decît să-și pună în aplicare talentele cu care au fost înzestrați, dînd urmare unei vocații obișnuite, e un lucru pe care îl pricep și mai puțin. (Ed. 6.)

Îmi dau bine seama că dorința aceasta de a ajunge paznicul tainei familiilor, de a te face necesar pentru împăcările dintre cei sfădiți, de a face rost de diverse însărcinări sau de a găsi slujbe servitorilor, de a avea toate ușile deschise în casele celor mari, de a te ospăta adesea la mese îmbelșugate, de a te plimba cu trăsura printr-un oraș mare sau de a petrece fermecătoare răgazuri la țară, de a vedea cum mai multe persoane cu nume mare și distinse se interesează de viața și de sănătatea ta și de a cruța pentru ceilalți și pentru tine însuți toate interesele omenești, îmi dau bine seama încă o dată că numai lucrul acesta a dus la scornirea pretiosului și neîntinatlui pretext al griii pentru suflete și a umplut lumea cu aceste răsadnițe neistovite de îndrumători de cugete. (Ed. 6.)

43

Cucernicia¹ pune stăpînire pe unii, și mai ales pe femei, ca o patimă sau ca o slăbiciune proprie

¹ „Falsa cucernicie”. (N. lui La Bruyère.)

unei anumite vârste sau ca o modă care trebuie urmată. Pe vremuri, femeile petreceau o săptămână cu zile închinată jocului de noroc, spectacolelor, concertelor, balurilor mascate¹ sau ascultării unei predici frumoase : luna se duceau să-și piardă banii la *Ismena* ; marțea — să-și piardă timpul la *Climena* ; miercurea — să-și piardă reputația la *Celimena*. Știau din ajun toată distracția pe care urma s-o aibă în ziua următoare și a doua zi ; se bucurau totodată de plăcerea prezentă și de aceea pe care urma s-o aibă negreșit. Ar fi dorit să se bucure de toate într-o singură zi ; era atunci unica lor îngrijorare și obiectul distracțiilor lor. Și dacă se aflau uneori la *Operă*, le părea rău că nu sînt la teatru. Alte vremi, alte moravuri ; acum împing prea departe austeritatea și schivnicia ; nu-și mai deschid ochii, care le-au fost dați ca să vadă ; nu mai dau simțurilor nici o folosire și — lucru de necrezut ! — vorbesc puțin. Mai gîndesc încă, și destul de bine, despre ele însele, cum gîndesc destul de rău de altele.² Sînt în-sufletețite de o rîvnă pentru virtute și transformare care cam aduce cu invidia ; nu le displace să fie frunțase în acest nou fel de viață, așa cum făceau în cel pe care l-au dus pînă mai deunăzi și l-au părăsit din calcul sau din silă. Mergeau la pierzare, vesele, de dragul galanteriei, al traiului bun și al trîndăviei ; iar acum se duc la pierzare triste³, de dragul îngîmfării și al invidiei. (*Ed. 6.*)

¹ În original : *mascarade*. „Distracție, dans, maimuțări ale oamenilor mascați.” (Dicționarul Academiei, 1694) Mascara-dele acestea erau răspîndite nu numai în timpul carnavalului, ci și la baluri.

² Cf. Molière, *Mizantropul*, III, 5.

³ Cf. Portretul Zeluiei, § 25 din capitolul *Despre modă*.

44

Dacă mă voi căpătui, *Hermas*, cu o femeie zgîrcită, n-o să mă aducă în sapă de lemn. O jucătoare de cărți are sorți să se îmbogățească. O savantă va ști să mă învețe și pe mine. O mironesită n-o să-și iasă din sărite. O artăgoasă îmi va căli răbdarea. O cochetă va căuta să-mi placă. O flusturatică poate mă va iubi până la urmă. Dar cu o habotnică¹, spune-mi dumneata, *Hermas*, la ce mă pot aștepta de la una care vrea să-l înșele pe Dumnezeu și care se înșeală pe ea însăși ? (*Ed. 7.*)

45

O femeie este ușor de condus în viață numai dacă își dă un bărbat osteneala aceasta. Chiar unul singur conduce mai multe ; el le cultivă mintea și memoria, le alege și le hotărăște religia ; se încumetă chiar să le îndrumeze sentimentele. Ele nu aprobă și nu dezaprobă, nu laudă și nu critică decît după ce l-au întrebat pe dînsul din ochi și i-au citit pe față. El este vistiernicul bunurilor și necazurilor, al dorințelor și al jinduiriilor, al pornirilor lor de ură și de iubire ; el le face să se despartă de adoratorii lor, să se certe și să se împace cu soții lor și profită de răstimpurile dintre ceartă și împăcare. El se îngrijește de treburile lor, cere să se ocupe de procesele lor și se vede cu judecătorii lor ; le pune la dispoziție doctorul lui, furnizorul lui, lucrătorii lui ; se vîră să le găsească locuință și să le-o mobilizeze

¹ „O falsă evlavioasă.” (N. lui La Bruyère.)

și dispune de trăsura lor. Îl vede lumea cu ele în rădvanele lor, pe străzile unui oraș și pe promenade, ca și în jilțul lor la o predică, sau în loja lor la teatru; face aceleași vizite cu ele; le însoțește la baie, în stațiunile cu ape minerale, în călătorii; la ele, la țară, ocupă apartamentul cel mai bun. Îmbătrânește fără să-și piardă din autoritatea lui; oleacă de duh și multă vreme de pierdut îi sînt de ajuns ca să și-o păstreze; copiii, moștenitorii, nora, nepoata, slugile, toți sînt la cheremul lui. A început prin a se face stimat și ajunge în cele din urmă să se facă temut. Prietenul acesta, atît de vechi și atît de necesar, moare fără să fie plîns. Și zece femei cu care se purta ca un tiran moștenesc, prin moartea lui, libertatea. (Ed. 4.)

46

Unele femei¹ au vrut să-și ascundă purtarea sub aparențele modestiei. Și tot ce a putut fiecare dintre ele să cîștige printr-o neconținută afectare, fără să se fi dat vreodată de gol, a fost faptul că a făcut să se spună despre ea: „ai fi jurat că era o vestală”. (Ed. 5.)

47

La femei e o dovadă foarte puternică a unei reputații fără echivoc și bine statorinicite faptul că

¹ Potrivit „cheilor”, în caracterele în care înfierează falsa evlavie, din ce în ce mai răspîndită, ca o modă, La Bruyère face aluzie la ducesa d'Aumont, la ducesa de Lesdiguières și la mareașaleasa de La Ferté.

reputația aceasta nu le este nici măcar umbrită de familiaritatea altora, care nu le seamănă. Și cu toate că lumea e înclinată să găsească explicații răutăcioase, s-a recurs la o cu totul altă justificare a acestei familiarități decât potrivirea moravurilor. (Ed. 4.)

48

Un actor comic își exagerează personajele pe scenă ; un poet își încarcă prea mult descrierile ; un pictor, care pictează după natură, forțează și exagerează o pasiune, un contrast, unele atitudini ; iar cel care copiază, dacă nu măsoară cu compasul lungimile, lățimile și proporțiile, își mărește chipurile, dă tuturor părților care intră în alcătuirea tabloului său dimensiuni mai mari decât ale originalului : tot astfel și sfینtenia prefăcută este o imitare a înțelepciunii. (Ed. 7.)

Există o falsă modestie care este deșertăciune, o falsă glorie care este nesocotință, o falsă măreție care este micime, o falsă virtute care este fățarnicie, o falsă înțelepciune care este prefăcătorie. (Ed. 7.)

O femeie prefăcută se manifestă prin ținuta și prin vorba ei ; o femeie înțeleaptă — prin purtarea ei. Cea prefăcută se lasă în voia toanelor și a firii ei ; cea înțeleaptă dă ascultare minții și inimii ei. Una e serioasă și austeră ; cealaltă este, în felurite împrejurări, exact ce trebuie să fie. Una își ascunde slăbiciunile sub aparente lăudabile ; cealaltă acoperă un fond sufletesc bogat sub o înfățișare liberă și firească. Prefăcătoria închircește mintea, nu ascunde nici vîrsta, nici urîtenia, ci adesea le presupune ; înțelepciunea, dimpotrivă, face să nu se mai vadă

defectele trupului, înobilează mintea, face tinerețea mai plăcută, și frumusețea mai primejdioasă. (Ed. 7.)

49

De ce să aruncăm vina pe bărbați¹ pentru faptul că femeile nu sînt savante? Prin ce legi, prin ce edicte, prin ce înaltă opreliște li s-a interzis² să deschidă ochii și să citească, să rețină cele citite și să dea dovadă de ele fie în conversație, fie în lucrările lor? Oare nu s-au îndătinat, dimpotrivă, singure în obișnuința de a nu ști nimic, ori prin slăbiciunea firii lor, ori prin lenea minții lor, ori prin grija pentru frumusețea lor, ori printr-o anumită ușurință care nu le lasă să se ocupe de un studiu îndelungat, ori prin talentul și îndemînarea pe care o au numai pentru lucrul de mîină, ori din pricina treburilor mărunte ale unei gospodării, care le distrag de la alte preocupări, ori printr-o fugă firească de la lucrurile anevoioase și serioase, ori dintr-o curiozitate cu totul diferită de aceea care mulțumește mintea, ori dintr-o înclinare cu totul străină de rîvna pentru dezvoltarea

¹ Reflecțiile care urmează sînt ca un răspuns al lui La Bruyère la reproșurile pe care le face Philaminte bărbaților: „Căci, în sfîrșit, simt o ciudă stranie din pricina nedreptății care ni se face în ceea ce privește mintea....” (Molière, *Femeile savante*, III, 2)

² Dacă nu le-au interzis accesul la învățătură, ce-au făcut oare bărbații ca să le ajute? La Bruyère pune cu îndrăzneală și problema învățaturii și educației femeii, care nu era nouă, dar rămăsese și avea să rămîină multă vreme nerezolvată. Cf. Montaigne, *Eseuri*, cartea III, cap. III. Malebranche, d-na de Sévigné, d-na de Maintenon etc. s-au ocupat de asemenea de problema aceasta.

memoriei ? Dar oricare ar fi pricina pe seama căreia ar putea să pună bărbații mărginirea femeilor, ei sînt fericiți că femeile, care îi întrec de altfel în atîtea lucruri, nu-i întrec măcar¹ în privința aceasta. (Ed. 7.)

Te uiți la o femeie savantă ca la o armă frumoasă : este cizelată artistic, cu o șlefuială vrednică de admirație și cu o execuție nespus de îngrijită ; e o piesă de muzeu, care li se arată curioșilor, dar care nu se poate folosi și care nu servește nici la război, nici la vînătoare, cum nu servește un cal de manej, deși e cel mai bine dresat din lume. (Ed. 7.)

Cînd știința și înțelepciunea se află laolaltă în aceeași persoană, nu mai întreb dacă e bărbat sau femeie, ci o admir, și dacă dumneata îmi spui că o femeie înțeleaptă nu se gîndește cîtuși de puțin să fie savantă sau o femeie savantă nu e cîtuși de puțin înțeleaptă, ai și uitat ce-ai citit puțin mai înainte : că femeile nu sînt îndepărtate de la științe decît prin anumite lipsuri ; conchide, așadar, chiar dumneata că, pe măsură ce ar avea mai puține lipsuri de acestea, în aceeași măsură ar fi mai înțelepte și că, astfel, o femeie înțeleaptă ar fi și mai indicată să ajungă savantă sau că o femeie savantă, nefiind savantă decît prin faptul că ar fi putut înlătura multe lipsuri, este și mai înțeleaptă din pricina aceasta. (Ed. 7.)

¹ Tonul de epigramă cu care se încheie paragraful nu știrbește convingerile lui La Bruyère în favoarea femeilor. Autorul *Caracterelor* avea o mare stimă pentru d-na Dacier, femeia cea mai învățată din vremea lui. (Cf. § 28, fragmentul despre Arthénice din capitolul *Despre judecăți*.)

50

Neutralitatea între două femei care ne sînt deopotrivă prietene, deși s-au despărțit pentru interese în care noi nu avem nici un amestec, e un lucru anevoios : adesea trebuie să alegi între ele sau să le pierzi pe amîndouă.

51

Cutare femeie ține mai mult la banii ei decît la prietenii ei și mai mult la iubiții ei decît la banii ei.

52

E uluitor să vezi în inima unor anumite femei ceva mai viu și mai puternic decît dragostea pentru bărbați, vreau să spun ambiția și jocul : asemenea femei fac bărbații caști ; ele nu au comun cu sexul lor decît îmbrăcămintea.

53

Femeile sînt ori prea-prea, ori foarte-foarte : mai bune sau mai rele decît bărbații.

54

Majoritatea femeilor n-au cîtuși de puțin principii ; ele se conduc după îndemnul inimii și depind, în moravurile lor, de cei pe care îi iubesc.

55

În dragoste, femeile merg mai departe decît majoritatea bărbaților ; dar bărbații le întrec în prietenie. (*Ed. 4.*)

Din pricina bărbaților nu se iubesc femeile. (*Ed. 4.*)

56

E primejdios să imiți. *Lise*, de pe acum bătrînă, vrea să imite ifosele unei tinere caraghioase, și ea ajunge pocită de mă sperie ; ca s-o imite, se schimonosește și se strîmbă : și iat-o atît cît trebuie de hîdă ca să înfrumusețeze pe aceea de care își bate joc. (*Ed. 5.*)

57

Lumea presupune, la Paris, că mulți idioți și multe idioate au duh ; iar la curte, că mulți inși care au duh din belșug i-ar duce lipsa ; și, între persoanele de acest ultim soi, o femeie frumoasă și cu duh nu scapă decît cu greutate de gura lor.¹ (*Ed. 7.*)

58

Un bărbat e mai credincios tainei altuia decît propriei lui taine ; o femeie, dimpotrivă, își păstrează mai bine taina ei decît pe-a altuia.

¹ Servois interpretează astfel reflecția aceasta, nu prea clară : „Și o femeie frumoasă, care are duh, scapă cu greutate de primejdia de a fi declarată proastă de celelalte femei“.

59

În inima unei persoane tinere nu există dragoste, cît de năprasnică, pe care să n-o sporească interesul sau ambiția.

60

Vine o vreme cînd pînă și fetele cele mai bogate trebuie să ia o hotărîre ; mai niciodată nu lasă să le scape primele ocazii fără să-și pregătească o îndelungată căință¹ : se pare că reputația averilor scade la ele o dată cu faima frumuseții lor. Dimpotrivă, totul îi prinde bine unei ființe tinere, pînă și părerea bărbaților, cărora le place să-i atribuie toate calitățile care pot s-o facă și mai jinduită.

61

Sînt atîtea fete pe lume cărora o rară frumusețe nu le-a servit niciodată decît să le facă să năzuiască la o mare avere !

62

Fetele frumoase sînt hărăzite să-i răzbune pe aceia dintre adoratorii lor cu care s-au purtat urît prin niște soți sluți, bătrîni sau nevrednici. (*Ed.* 7.)

¹ Cf. La Fontaine, *Fabule*, cartea VII, fabulele *Bitlanul ligav* și *Fata mofturoasă*.

63

Majoritatea femeilor judecă meritul și fumusețea unui bărbat după impresia pe care le-o fac și nu-l găsesc nici merituos, nici chipeș pe bărbatul pentru care nu simt nimic. (Ed. 4.)

64

Un bărbat căruia i-ar veni greu să afle dacă s-a schimbat, dacă a început să îmbătrânească, să consulte ochii unei tinere pe care o acostează și tonul cu care-i răspunde ea : va afla ce se teme să știe. Crudă școală ! (Ed. 4.)

65

O femeie care nu are ochii ațintiți niciodată decît asupra uneia și aceleiași persoane sau care își ia mereu ochii de la ea face să se creadă despre ea același lucru. (Ed. 4.)

66

Le vine ușor femeilor să spună ce nu simt ; le vine și mai ușor bărbaților să spună ce simt. (Ed. 5.)

67

Se întâmplă uneori ca o femeie să-i ascundă unui bărbat toată pasiunea pe care o simte pentru el, în

vreme ce, la rîndul său, bărbatul se preface că are pentru ea toată pasiunea pe care n-o simte.

68

Presupunem un bărbat nepăsător, dar care ar vrea să convingă o femeie despre o pasiune pe care n-o simte. Și ne întrebăm dacă nu i-ar fi mai ușor s-o amăgească pe femeia de care este iubit decît pe aceea care nu-l iubește de loc.

69

Un bărbat poate să înșele o femeie printr-o iubire prefăcută, afară numai dacă nu nutrește pentru alta o iubire adevărată.

70

Un bărbat izbucnește în reproșuri împotriva unei femei care nu-l mai iubește, dar se consolează; o femeie face mai puțină zarvă cînd e părăsită, și rămîne multă vreme nemîngîiată.

71

Femeile se lecuiesc de lene prin vanitate sau prin dragoste.

La femeile pline de vioiciune lenea este, dimpotrivă, o vestitoare a dragostei. (Ed. 4.)

72

Este lucru foarte sigur că o femeie care scrie cu înflăcărare este înflăcărată ; este mai puțin vădit că iubește din toată inima. Se pare că o pasiune puternică și sinceră este posomorită și tăcută și că interesul cel mai viu al unei femei care nu mai este liberă, cel care o frământă mai mult, stă mai puțin în a-l convinge pe celălalt că-l iubește decît în a se asigura dacă este iubită. (*Ed. 4.*)

73

Glyceri nu-i plac femeile. Conversația și vizitele lor îi sînt nesuferite. Se ascunde de ele și, adesea, de prietenii ei, al căror număr este mic, față de care este severă, pe care-i ține la distanță, fără să le îngăduie ceva care ar depăși prietenia. E împrăștiată cînd vorbește cu ei, le răspunde monosilabic și pare că umblă să scape de ei ; este stingheră și sălbatică în casa ei ; ușa ei e mai bine păzită, și iatacul ei mai inaccesibil decît acelea ale lui *Monthoron*¹ și ale lui *Hémery*². Una singură, *Corinna*, este așteptată și primită la orice oră ; o îmbrățișează de mai multe ori. Crede c-o iubește. Îi vorbește la ureche într-o

¹ Sau Montauron : vistiernicul, mort în 1664. (Corneille i-a închinat tragedia *Cinna*.)

² Michel Particelli d'Éméry, fiul unui țaran italian, ocrotit de Mazarin, a ajuns în funcția de inspector general al finanțelor. A murit în 1651. Pentru greutatea cu care primeau asemenea oameni, cf. capitolul *Despre bunurile materiale*, § 12.

odaie în care sînt singure. E toată numai urechi, gata s-o asculte. Ei i se plînge despre oricine, în afară de ea, îi îndrugă verzi și uscate și nu-i spune nimic nou ; ea se bucură de încrederea amîndurora. Poți s-o vezi pe Glycera cu partenerul ei alături de altă pereche, la bal, la teatru, în grădinile publice, pe drumul care duce la *Venouze*¹, unde mănîncă primele fructe care apar, sau cîteodată, singură, în lectică, pe drumul către cartierul cel mare² de la marginea orașului, unde are dînsa o livadă de pomi de toată frumusețea, ori la ușa *Canidiei*³, care deține taine atît de îmbietoare, care le făgăduiește văduvelor tinere o nouă căsătorie și care le spune cînd anume și în ce împrejurări. Se arată de obicei cu o coafură lînsă și neglijentă, într-un halat simplu, de casă, fără corset și în papuci : e frumoasă în ținuta aceasta și nu-i lipsește decît frăgeziimea tinereții. Se observă, totuși, că poartă un colier bogat de diamante, pe care îl ferește cu grijă de ochii soțului. Îl măgulește, îl alintă, născocoște în fiecare zi pentru el, nume noi ; nu cunoaște alt pat decît patul acestui scump soț și nu vrea să înnopteze prin străini. Dimineța, se împarte între dichiseală și cîteva răvașe pe care trebuie să le scrie. Un libert vine să-i vorbească în taină. E *Parmenon*, care este favoritul ei, pe care îl apără de antipatia stăpînului și de invi-

¹ Este vorba de Vincennes.

² Saint-Germain.

³ Numele unei vrăjitoare romane ; aluzie la o ghicitoare a vremii, după unele „chei“, La Voisin, care vindea în taină otrăvuri cu numele de „praf de moștenire“ celor care voiau să devină mai curînd moștenitori. Multe doamne din „lumea bună“ au fost implicate în faimosul scandal „al otrăvurilor“ (ducesa de Bouillon, contesa de Soissons etc.). La Voisin a fost arsă în 1680, în Piața Grevei.

dia slugilor. Într-adevăr, cine îi dezvăluie mai bine decât Parmenon unele intenții și cine-i aduce mai bine la cunoștință cutare răspuns ? Cine vorbește mai puțin despre ce trebuie păstrat în taină ? Cine știe să deschidă cu mai puțin zgomot o ușă secretă ? Cine conduce cu mai multă iscusință pe scara mică ? Cine scoate mai bine pe cineva pe unde a intrat ? (Ed. 7.)

74

Nu pricep cum un soț¹ care este robul toanelor și al firii lui, care nu-și ascunde nici un defect și, dimpotrivă, se arată prin părțile lui rele, care este zgîrcit, care nu se dichisește, care este repezit în răspunsuri, nepoliticos, rece și taciturn, mai poate trage nădejde să apere inima unei soții tinere împotriva tîrcoalelor curtenitorului ei, care recurge la podoabe și la risipă, la amabilitate, la atenții, la zel, la daruri, la măgulire.

75

Mai niciodată un soț nu are un rival pe care să nu și-l fi făcut cu mîna lui, ca un dar oferit cîndva soției sale. Îl laudă în fața ei pentru dinții și pentru capul lui frumos ; îi plac atențiile lui ; îi primește vizitele și, în afară de ce-i vine din producția lui proprie, nimic nu-i pare de mai bun gust decât vînatul și trufele pe care i le trimite prietenul acesta. Oferă o cină și le spune musafirilor : „Ia gustați din asta ; este de la

¹ Nicolas de Bauquemare, președinte al unei secții a Tribunalului, mort în 1697.

Leandru și nu mă costă decît un foarte mulțumesc",
(Ed. 7.)

76

Cutare soție își umbrește și își îngroapă soțul în așa măsură încît nu se pomeneste o iotă despre el în lume : o mai trăi, n-o mai trăi ? Stai în cumpănă. În familia lui, n-are alt rost decît să dea exemplul unei tăceri sfioase și al unei supunerii desăvîrșite. Nu i se cade nici zestre de văduvie, nici convenții matrimoniale ; dar în afară de lucrurile acestea și de faptul că nu naște, el e nevasta, și ea soțul. Petrec luni întregi în aceeași casă fără cea mai mică primejdie de a se întîlni ; e adevărat numai că sînt vecini. Domnul plătește fripturile și bucătarul, dar de chemat se cheamă pururi c-ai cinat la doamna. Adesea n-au nimic comun ; nici patul, nici masa, nici chiar numele ; trăiesc ca romanii și ca grecii : fiecare cu numele lui. Și numai cu timpul și după ce te-ai inițiat în jargonul unui oraș afli în sfîrșit că domnul B...¹ este în mod oficial, de douăzeci de ani, soțul doamnei L...².
(Ed. 6.)

77

Altă soție, căreia îi lipsește numai desfrîul ca să-și umilească soțul, se despăgubește scoțîndu-i ochii prin obîrșia ei nobilă, prin legăturile ei de rudenie, prin

^{1,2} Este vorba tot de Nicolas de Bauquemare (cf. supra, § 74) și de soția lui, d-na d'Ons-en-Bray sau d'Osembray, care purta numele unei moșii a soțului ei.

zestrea bogată pe care a adus-o, prin farmecele frumuseții ei, prin meritul ei și prin ceea ce unii numesc virtute. (Ed. 7.)

78

Există puține soții atît de desăvîrșite încît să-și împiedice bărbatul să nu se căiască, măcar o dată pe zi, că s-a pricopsit cu o nevastă, ori să nu-l fericească pe cel care n-are asemenea pacoste pe cap.¹ (Ed. 7.)

79

Durerile mute și încremenite nu mai sînt la modă : plîngi, depeni, repeți, ești atît de îndurerată de moartea soțului, încît nu uiți nici un amănunt. (Ed. 4.)

80

Nu s-ar putea descoperi cumva arta de a te face iubit de propria ta soție ?

81

O femeie nepăsătoare este femeia care nu l-a văzut încă pe bărbatul pe care trebuie să-l iubească. (Ed. 4.)
Viețuia la *Smyrna* o fată foarte frumoasă, care se

¹ La Bruyère era celibatar.

numea *Emira*¹; era cunoscută în tot orașul nu atât prin frumusețea ei, cât prin severitatea moravurilor și mai ales prin nepăsarea pe care o arăta față de toți bărbații, pe care-i vedea, spunea ea, fără nici o primejdie și fără alte simțăminte decât cele pe care le avea față de prietenele sau față de frații ei. Fata nu credea nici o fărîmă din toate nebuniile pe care, după cum spuneau unii, le inspirase iubirea în toate timpurile; iar pe cele pe care le văzuse cu ochii ei nu le putea pricepe: ea nu cunoștea decât prietenia. O tînără și fermecătoare persoană, căreia îi datora această experiență², i-o făcuse atât de plăcută, încît ea nu se gîndea decât s-o păstreze și nu-și închipuia prin ce alt sentiment ar putea vreodată să nu mai țină la sentimentul stimei și al încrederii, de care era atât de mulțumită. N-o auzeai vorbind decât de *Eufrosina*. Era numele acelei prietene credincioase și în toată Smyrna nu se vorbea decât de ea și de Eufrosina: prietenia lor ajunsese proverbială. Emira avea doi frați, care erau tineri și nespuse de frumoși și de care se îndrăgostiseră toate femeile din oraș. Și este adevărat că dînsa i-a iubit mereu așa cum își iubește o soră frații. Un preot al lui Jupiter, care

¹ „Puține lucruri sînt în limba noastră atât de desăvîrșite, spune criticul Suard, ca povestea Emirei; e ca un mic roman, plin de finețe, de grație și chiar de interes.” În ediția sa din 1849, Hémardinquer comentează arta povestitorului, subliniind îndeosebi iscusința tranzițiilor, calitate pe care i-o contestau lui La Bruyère cîțiva dintre cei vizați în lucrarea lui.

² Experiența prieteniei.

avea voie să vină în casa tatălui ei și căruia i-a căzut dragă fata, îndrăznind să i-o mărturisească, nu s-a ales decît cu dispreț. Un bătrîn care, bizuindu-se pe originea lui nobilă și marile lui avutii, avusese aceeași îndrăzneală a pățit la fel. Ea triumfa, totuși, și pînă atunci se pretindea nepăsătoare în mijlocul fraților ei față de un preot și de un bătrîn. Se pare că cerul a ținut s-o treacă prin încercări mai grele, care, cu toate acestea, n-au avut alt rost decît s-o facă și mai mîndră și să-i întărească reputația de fată pe care dragostea nu o putea atinge. Dintre cei trei pretendenți pe care farmecele ei îi cuceriră rînd pe rînd, fără să-i fie teamă să le vadă întreaga pasiune, primul, într-o înflăcărare de dragoste, și-a străpuns pieptul la picioarele ei ; al doilea, cuprins de disperare că nu e ascultat, porni să-și curme firul vieții în războiul din *Creta* ; iar al treilea pieri de inimă rea și de nesomn. Cel care avea să-i răzbune nu se ivise încă. Bătrînul acela, care fusese atît de nefericit în iubirea lui, se lecuise prin reflecții despre vîrsta lui și despre caracterul persoanei căreia voia să-i placă ; își exprimă dorința s-o vadă mai departe, și ea îi îngădui. Într-o bună zi îl aduse cu dînsul pe fiul său, care era tînăr, plăcut la înfățișare și cu o ținută foarte distinsă. Ea îl privi cu luare-aminte. Și, cum băiatul tăcu mult timp în prezența tatălui său, ea găsi că nu avea destul duh și dorea să fi avut mai mult. Băiatul o văzu apoi singur, vorbi destul de mult și cu duh ; dar, cum nu se prea uită la ea și cum vorbea foarte puțin despre ea și despre frumusețea ei, fata fu surprinsă și parcă indignată că un bărbat atît de bine făcut și de spiritual

nu e curtenitor. Vorbi despre el cu prietena ei, care ținu să-l vadă. El se uită numai la Eufrosina și-i spuse că e frumoasă. Și Emira, cea atât de nepăsătoare, ajungînd geloasă, înțelese că *Ctésifon* era convins de ce spunea și că nu numai că era curtenitor, dar era chiar îndrăgostit. Din momentul acela nu-și mai deschise sufletul, ca înainte, în fața prietenei ei. Dori totuși să-i mai vadă împreună și a doua oară, ca să fie și mai bine lămurită. A doua întrevvedere îi arătă mai mult decît se aștepta să vadă și-i schimbă bănuielile în certitudine. Emira se îndepărtează de Eufrosina, nu-i mai recunoaște meritul care o vrăjise, nu-i mai place să stea de vorbă cu ea. N-o mai iubește. Și schimbarea aceasta o face să-și dea seama că, în inima ei, dragostea a luat locul prieteniei. Ctésifon și Eufrosina se văd în fiecare zi, se iubesc, se gîndesc să se căsătorească, se căsătoresc. Vestea se răspîndește în tot orașul și se află din om în om că, în sfîrșit, două ființe au avut acea bucurie rară de a se căsători cu cine le era drag. Emira o află și ea și este deznădăjduită. Își simte dragostea din plin : o caută pe Eufrosina doar pentru plăcerea de a-l revedea pe Ctésifon. Dar acest tînăr soț este încă îndrăgostit de soția lui și o soarbe din ochi ca pe-o iubită. În Emira nu vede decît pe prietena unei ființe care îi este dragă. Fata aceasta nefericită nu mai poate să doarmă și nu mai vrea să mănînce : slăbește, mintea i se rătăcește ; îl ia pe frate-său drept Ctésifon și-i vorbește ca unui iubit ; se dezmeticește și se rușinează de sminteala ei ; dar în curînd cade iar în altele, mai mari, și nu se mai rușinează. Nu-și mai dă seama de ele. Atunci se

teme de bărbați, dar prea târziu : asta e nebunia ei. Are răstimpuri în care își recapătă judecata, și se vâlcărește când și-o recapătă. Tineretul din Smyrna, care a văzut-o atît de semeată și de nepăsătoare, socotește că zeii au pedepsit-o prea aspru. ¹ (*Ed. 4.*)

¹ Ca de obicei, La Bruyère trebuie să fi pornit de la un fapt real. De data aceasta, „cheile“, atît de numeroase, nu dau nici o indicație despre Emira, eroina acestui mic roman.

CAPITOLUL IV

DESPRE INIMA

1

În prietenia curată există o gingășie la care nu pot ajunge cei care s-au născut mediocri.¹

2

Prietenia poate dăinui între ființe de sexe diferite, chiar ferită de orice grosolănie.² Totuși, o femeie se uită pururi la un bărbat ca la un bărbat, și la rîndul său, un bărbat se uită la o femeie ca la o femeie. Legătura aceasta³ nu este nici pasiune, nici prietenie curată, formînd o categorie aparte.⁴

¹ Pascal a spus și el : „Într-un suflet mare, totul este mare, iar într-un suflet mediocru, totul este mediocru ; prietenia, ca și toate celelalte“. Cf. și maximele lui La Rochefoucauld despre prietenie.

² Cf. Vauvenargues, *Introducere la cunoașterea spiritului uman*, cap. 35 și 36.

³ S-ar putea cita prietenia dintre La Rochefoucauld și d-na de La Fayette sau dintre d-na Récamier și prietenii ei, Ballanche, Chateaubriand și Ampère.

⁴ În legătură cu reflecțiile lui La Bruyère despre prietenie, sînt interesante de cunoscut meditațiile lui Montaigne despre același subiect, mai ales cap. XXVII, din cartea I.

3

Iubirea se ivește din senin, fără vreo precumpănire¹, potrivit firii omului sau dintr-o slăbiciune : cutare trăsătură a frumuseții ne țintuiește locul și ne hotărăște. Prietenia, dimpotrivă, se înfiripă pe îndelete, cu vremea, prin vizite și printr-o îndelungată cunoaștere. Cît duh, cîtă bunătate, cîtă simpatie, cîte servicii și cîte atenții din partea prietenilor ca să facă, de-a lungul unui șir de ani, mult mai puțin decît face, uneori într-o clipită, un chip frumos sau o mină frumoasă !

4

Timpul, care călește prietenii, slăbește dragostea.² (Ed. 4.)

5

Cît ține dragostea, se menține prin ea însăși și uneori prin lucrurile care par menite s-o stingă, prin capricii, prin asprimi, prin depărtare, prin gelozie.³ Prietenia, dimpotrivă, are nevoie de ajutor. Ea pierie din lipsa de atenții, de încredere și de bunăvoință. (Ed. 4.)

¹ Cf. Buffon : „Dar prietenia presupune puterea aceasta de a reflecta, fiind dintre toate legăturile sufletești cea mai vrednică de om”.

² Cf. Montaigne, capitolul *Despre prietenie*, cartea I, 27.

³ Cf. La Rochefoucauld : „Dragostea, ca și focul, nu poate dăinui fără o ardere neconținută...”

6

Mai curînd vedem o dragoste nemaipomenită decît o prietenie desăvîrșită.¹ (Ed. 4.)

7

Dragostea și prietenia se exclud una pe alta. (Ed. 4.)

8

Acela care a cunoscut o dragoste mare nu dă atenție prieteniei ; iar cel care și-a pus tot sufletul în prietenie n-a făcut încă nimic pentru dragoste. (Ed. 4.)

9

Iubirea prin iubire-ncepe, și de la prietenia cea mai puternică n-ai putea trece decît la o iubire firavă. (Ed. 4.)

10

Nimic nu seamănă mai bine cu o vie prietenie decît legăturile acelea pe care interesul iubirii noastre ne îndeamnă să le cultivăm. (Ed. 4.)

¹ Cf. La Rochefoucauld : „Oricît de rar lucru ar fi adevărata dragoste, ea este mai puțin rară decît adevărata prietenie“.

11

Nu iubim într-adevăr decît o dată — prima oară ; iubirile care urmează sînt mai puțin involuntare. (Ed. 4.)

12

Iubirea care izbucnește pe neașteptate e cea mai grea de lecuit. (Ed. 4.)

13

Dragostea care crește încetul cu încetul și treptat seamănă prea mult cu prietenia pentru a fi o pasiune aprinsă. (Ed. 4.)

14

Cel care iubește de ajuns ca să dorească să iubească de un milion de ori mai mult decît iubește nu rămîne mai prejos în dragoste decît doar față de acela care iubește mai mult decît ar vrea. (Ed. 4.)

15

Dacă admit că în focul unei mari pasiuni poți iubi pe cineva mai mult decît pe tine însuși, cui îi voi face oare mai mare plăcere : celor care iubesc, sau celor care sînt iubiți ? (Ed. 4.)

16

Adeseori, oamenii țin să iubească și nu știu cum să-și realizeze dorința aceasta. Își caută jugul fără să poată da de el. Și — dacă îndrăznesc să spun așa — sînt nevoiți să rămînă liberi.

17

Cei care se iubesc mai întîi cu cea mai năprasnică patimă contribuie în curînd, fiecare în parte, la slăbirea iubirii și apoi la stingerea ei. Care, dintre un bărbat și o femeie, e mai vinovat de ruptura aceasta nu e un lucru lesne de hotărît. Femeile învinuiesc pe bărbați că sînt nestatornici, iar bărbații spun că femeile sînt ușuratece. (*Ed. 4.*)

18

Oricît ai fi de pretențios în dragoste, ierți¹ mai multe greșeli decît în prietenie. (*Ed. 4.*)

19

Pentru cel care iubește mult e o plăcută răzbunare să facă, prin felul său de a se purta, dintr-o ființă nerecunoscătoare una foarte nerecunoscătoare. (*Ed. 4.*)

¹ „Ierți, cită vreme iubești.“ (La Rochefoucauld)

20

E trist să iubim fără o avere mare, care să ne dea putința să copleșim ființa iubită și s-o facem atît de fericită, încît să nu mai aibă ce să-și dorească. (Ed. 4.)

21

Dacă există o femeie pentru care ai nutrit o mare pasiune și care a rămas nepăsătoare, oricît de însemnate servicii ți-ar aduce după aceea în viață, te paște riscul să ajungi un ingrat. (Ed. 4.)

22

O vie recunoștință este legată de o mare simpatie și prietenie față de ființa care ne îndatorează.¹ (Ed. 4.)

23

E de ajuns să fii laolaltă cu cei pe care-i iubești. Că visezi, că le vorbești ori că nu le vorbești de loc, că te gîndești la ei ori la lucruri de care nu te sinchisești atît, dar te afli în preajma lor, îți e deopotrivă de plăcut.² (Ed. 4.)

¹ Sensul: „Nu putem nutri o vie recunoștință decît față de o persoană la care ținem mult”.

² Cf. J.-J. Rousseau: „Prietenie, prietenie, simțămînt viu și sprinten! Ce cuvinte sînt vrednice de tine? Ce grai cutează să fie tălmăciul tău? Ce-i spui cîndva prietenului

24

De la ură la prietenie nu e așa de departe ca de la antipatie. ¹ (Ed. 4.)

25

Se pare că se întâmplă mai puțin rar să treci de la antipatie la dragoste decât la prietenie. ² (Ed. 4.)

26

În prietenie îți încredințezi taina. Dar în dragoste îți scapă, fără să vrei. (Ed. 4.)

Poți să te bucuri de încrederea unei ființe fără să te bucuri de dragostea ei ; cel care se bucură de dragostea cuiva nu are nevoie de destăinuire sau de încredere ; totul îi este deschis. ³ (Ed. 4.)

„Tu se poate oare apropia de tot ce simți alături de el ? Doamne, câte lucruri spune o strângere de mână, o privire dragă, o îmbrățișare sau suspinul care o urmează ! Și cât este de rece primul cuvânt pe care îl rostești după aceea !” (Noua Eloiză, V, 3)

¹ „Pentru că ura este ceva reflectat și, prin urmare, se poate spulbera printr-o reflecție contrară, în vreme ce antipatia este negîndită și instinctivă : nici raționamentul, nici voința nu au putere asupra ei ; ea dăinuiește, orice am face împotriva ei.” (J. Labbé)

² „Ura care este total biruită de dragoste devine dragoste ; și dragostea aceasta este mai mare decât ar fi fost dacă n-ar fi fost precedată de ură.” (Spinoza, *Etica*, III, 44)

³ Hémardinquer apreciază astfel stilul lui La Bruyère din reflecția aceasta : „Autorul caută și găsește mai totdeauna cuvîntul cel mai concis și mai energic”.

27

Nu vezi în prietenie decît defectele care pot dăuna prietenilor tăi. Nu vezi în dragoste alte defecte în ființa iubită decît pe acelea de pe urma cărora ai chiar tu de suferit. (*Ed. 4.*)

28

Numai primul necaz în dragoste ca și prima greșeală în prietenie poate să-ți prindă bine la ceva.

29

Se pare că, dacă există o bănuială nedreaptă, stranie și fără temei, căreia i s-a spus odată gelozie, cealaltă gelozie, care este un sentiment just, firesc, întemeiat pe rațiune și pe experiență, ar merita un alt nume. (*Ed. 4.*)

Temperamentul cuiva are o mare contribuție în gelozie¹, și gelozia nu presupune totdeauna o mare pasiune. O dragoste înflăcărată fără susceptibilitate este totuși ceva paradoxal. (*Ed. 4.*)

Se întîmplă adesea să suferi numai tu de pe urma acestei susceptibilități. Suferi de gelozie și îi faci și pe alții să sufere. (*Ed. 4.*)

Acelea care nu ne cruță în nici o privință și nu ne scutesc de nici un prilej de gelozie n-ar merita din

¹ Cf. La Rochefoucauld: „Există un anumit fel de dragoste, al cărei exces exclude gelozia“. Îngrijorarea, susceptibilitatea (fr. *la délicatesse*) arată aici tocmai gelozia aceea

partea noastră nici o gelozie, dacă ar fi să ne luăm mai mult după sentimentele și după purtarea lor decît după inima noastră.¹ (*Ed. 4.*)

30

Răceala și nepăsarea în prietenie au pricinile lor. În dragoste nu există alt temei de a nu se mai iubi unul pe altul decît faptul de a se fi iubit prea mult. (*Ed. 4.*)

31

Nu-ți poți impune să iubești mereu, cum nu ți-ai impus să nu iubești. (*Ed. 4.*)

32

Iubirile mor cînd ți se face lehamite de ele, și uitarea le îngroapă. (*Ed. 4.*)

33

Zorii și amurgul iubirii ți se arată prin încurcătura în care te afli cînd te vezi singur cu celălalt (*Ed. 4.*)

„care este un sentiment just, firesc, întemeiat pe judecată și pe experiență...”

¹ Cf. La Rochefoucauld : „Infidelitățile ar trebui să stingă dragostea ; omul n-ar trebui să fie gelos atunci cînd are de ce să fie ; numai persoanele care se feresc să stîrnească gelozia sînt demne să fim geloși de ele”.

34

Faptul că încetează de a mai iubi ¹ este o dovadă că omul este mărginit ² și că inima omenească nu e neîțarmurită. (Ed. 4.)

Iubirea e o meteahnă, și adesea, a căuta să te lecuiești de ea e o altă meteahnă. (Ed. 4.)

Te lecuiești tot așa cum te consolezi. Inima nu e în stare să tot plîngă și să tot iubească mereu. (Ed. 4.)

35

Pentru anumite pierderi ar trebui să existe în inima omului nesecate izvoare de durere. ³ Nu datorită curajului sau tăriei judecății te desprinzi dintr-o adîncă

¹ Hémardinquer comentează astfel aceste reflecții: „Cugeterile mișcătoare și profunde care urmează sînt cele mai remarcabile din capitolul acesta. Uneori există uscăciune în ticluirea și în stilul lui La Bruyère; dar în caracterul lui nu. Îi sînt dragi în om pînă și slăbiciunile lui. Filozofia lui este austeră, dar în același timp plină de simpatie. El observă betesugul inimii omenești, care nu este în stare, deopotrivă, nici să sufere, nici să iubească vreme îndelungată. Dar nu-și bate joc de infirmitatea aceasta, ci o deplînge cu o emoție adevărată, deși stăpînită și discretă.”

² Cuvintele acestea ne duc cu gîndul la frumoasele versuri ale lui Lamartine: „Mărginit prin firea lui, dar nemărginit în dorințe, / Omul este un zeu căzut care își aduce aminte de slăvi. / Vrea pururi să iubească; plînd e ce iubește...”

³ „Metaforă originală și totuși naturală”, notează Hémardinquer, care citează apoi rîndurile din care avea să exprime și Chateaubriand aceleași gînduri: „Dar ce spun eu? O, zădărnice a zădărniciilor! Ce vorbesc eu despre puterea prietenilor pe pămînt? Vreți să știți cît e de mare? Dacă un om s-ar întoarce pe lume la cîțiva ani după moartea lui, mă îndoiesc că va fi revăzut cu bucurie chiar de aceia care

mîhnire ; plîngi amarnic și ești profund mișcat ; dar mai pe urmă ești atît de slab sau atît de nestatornic, încît te împaci cu gîndul.¹

36

Dacă o femeie urîtă ajunge să fie iubită, ea nu poate fi iubită decît nebunește ; căci ajunge să se facă iubită ori printr-o ciudată slăbiciune a iubitului ei, ori prin alte farmece, mai tainice și mai de neînvins decît ale frumuseții. (Ed. 4.)

37

Două ființe care se iubeau se mai văd încă multă vreme și își mai spun doar din gură că se iubesc, căci felul lor de a se purta spune că nu se mai iubesc.² (Ed. 4.)

38

A voi să uiți pe cineva înseamnă a te gîndi la el. Dragostea seamănă, în privința asta, cu muștrările de

pe vîrsat mai multe lacrimi pentru pomenirea lui : atît de repede ne înjghebăm noi legături, atît de repede și cu tot atîta ușurință căpătăm noi obișnuințe, atît de mult se potrivește nestatornicia cu firea omului, atît de puțin lucru înseamnă viața noastră, chiar și în inima prietenilor noștri."

¹ Cf. Pascal : „Cum se explică faptul că omul acesta, care și-a pierdut de puțină vreme singurul lui fecior... nu se mai gîndește acum la el ? Nu vă mirați, e foarte preocupat..." etc.

² Cf. La Rochefoucauld : „Îți vine tare greu să te desparți de o persoană cînd n-o mai iubești".

cuget, că se oțetește prin frământările și prin eforturile mintale pe care le faci ca să te smulgi din leasa ei. Trebuie, dacă e cu putință, să nu te mai gîndești cîtuși de puțin la pasiunea ta, dacă vrei s-o slăbești.

39

Ținem să facem deplin fericită sau, dacă lucrul acesta nu e cu putință, total nefericită ¹ ființa pe care o iubim. (*Ed. 4.*)

40

Tot e mai bine să duci dorul unei ființe iubite decît să trăiești lingă alta pe care n-o poți suferi.

41

Oricît am fi de dezinteresați față de cei pe care îi iubim, uneori trebuie să ne călcăm pe inimă pentru ei și, din generozitate, să primim de la ei. ² (*Ed. 4.*)

Cel care simte, cînd primește, o plăcere tot atît de gingașă cum simte prietenul său cînd îi dăruiește poate primi un dar. (*Ed. 4.*)

¹ Cf. La Rochefoucauld: „Dacă judecăm dragostea prin majoritatea urmărilor ei, dragostea seamănă mai mult cu ura decît cu prietenia“.

² Cf. Montaigne, cap. *Despre prietenie*.

42

A dăruî înseamnă a săvîrşi o faptă de bunăvoie, nu înseamnă că suferi de pe urma binefacerilor tale, nici că cedezi în faţa sîcîielilor sau a nevoii în care se află cei care ne cer. (Ed. 5.)

43

Dacă am dăruit ceva celor pe care-i iubeam, orice s-ar întîmpla, nu se mai ivesc prilejuri care să ne facă să ne gîndim la binefacerile noastre (Ed. 4.)

44

S-a spus pe latineşte ¹ că te costă mai puţin ura decît iubirea sau, dacă vrei, că prietenia e o povară mai grea decît ura. Este adevărat că eşti scutit de a le oferi daruri duşmanilor ; dar răzbunarea nu costă nimic ? Sau dacă este plăcut şi firesc să-i faci rău celui pe care-l urăşti, e oare mai puţin plăcut şi mai puţin firesc să faci bine celui pe care îl iubeşti ? Ai putea să fii atît de împietrit şi te-ar răbda inima să nu le faci bine celor dragi ? ² (Ed. 5.)

¹ Publius Syrus (secolul I î.e.n.) : „*Discordia fit carior concordia* : Armonia te costă mai scump decît dezbinarea”.

² „Forma interogativă, notează Hémardinquer, dă aici raţionamentului o formă vie şi irezistibilă.” Apoi observă că La Bruyère urmează mereu făgaşul moralei şi al filozofiei, iar ca să fie original, „nu caută, ca La Rochefoucauld, să calomnieze firea omenească, ci s-o observe şi s-o amelioreze, dacă este cu putinţă”.

45

E o mare plăcere să întâlnești ochii celui căruia i-ai dăruit ceva puțin mai înainte.

46

Nu știu dacă o binefacere¹ care nimerește peste un nerecunoscător și, deci, peste un nevrednic nu-și schimbă numele² și dacă ar mai merita recunoștință.³ (Ed. 5.)

47

Dărnicia constă mai puțin în a dăruia mult decît în a dăruia la timp.⁴ (Ed. 7.)

48

Dacă este adevărat că mila sau compătimirea n-ar fi altceva decît o reflecție despre noi înșine, care ne pune în locul celor amăriți⁵, de ce oare obțin ei de

¹ Aici și în alte reflecții, La Bruyère s-a inspirat din tratatul lui Seneca *De beneficiis* (*Despre binefaceri*).

² Autorul vrea să spună: „O binefacere prost plasată nu este decît un act de risipă, un gest necugetat, care nu merită recunoștință...” (Hémardinquer)

³ Mai multă dreptate are La Rochefoucauld cînd spune: „Nu-i mare nenorocire să îndatorezi niște ingrați”.

⁴ „Destui oameni disprețuiesc averea, dar puțini știu s-o dăruiască.” (La Rochefoucauld)

⁵ Ceea ce spusese și La Rochefoucauld, căruia La Bruyère,

la noi, în necazurile lor, atît de puţină alinare ?
(*Ed. 5.*)

Mai bine să te aştepţi la nerecunoştinţa oamenilor decît să nu-i ajuţi pe cei nevoiaşi. (*Ed. 5.*)

49

Experienţa adevereşte că slăbiciunea sau îngăduinţa faţă de sine şi asprimea faţă de alţii nu e decît unul şi acelaşi viciu.¹ (*Ed. 5.*)

50

Un om dîrz la muncă şi la osteneală, neîndurat cu sine însuşi, nu e îngăduitor cu alţii decît printr-un exces de judecată.² (*Ed. 5.*)

51

Oricît de neplăcut ne-ar fi văzîndu-ne nevoiţi să ducem în cîrcă un nevoiaş, ne vine greu să ne bucurăm de noile împrejurări care-l scot de sub oblăduirea noastră ; tot astfel, bucuria pe care ne-o aduce

în cugetarea aceasta şi în cea următoare, i se opune, arătînd, din experienţă, că amorul-propriu nu ar putea să fie pricina unui sentiment lăudabil.

¹ Pentru că îngăduinţa faţă de sine şi asprimea faţă de alţii îşi au deopotrivă izvorul în egoism.

² Este nevoie într-adevăr de o mare putere de judecată ca să le găsim altora o scuză pentru un lucru pe care nu ni-l iertăm nouă înşine.

înălțarea unui prieten e întrucîtva cumpănită de ciuda pe care o încercăm văzîndu-l mai presus de noi sau pe aceeași treaptă cu noi. Astfel, ne împăcăm prost ¹ cu noi înșine, căci vrem să avem oameni care să asculte de noi, dar care să nu ne coste nimic ; vrem de asemenea și binele prietenilor noștri, și dacă se realizează, nu totdeauna începem prin a ne bucura de el. (Ed. 5.)

52

Poftim la noi, invităm, punem la dispoziție casa, masa, averea și serviciile noastre ; nu ne-ar costa ceva decît dacă ne-am ține de cuvînt. ² (Ed. 7.)

53

Pentru tine, un prieten credincios e de ajuns ; ba chiar e mare lucru că ți-a ieșit în cale : nu poți avea prea mulți pentru folosul altora. (Ed. 4.)

54

Cînd ai făcut destule demersuri pe lingă anumite persoane ca să ți le cîștigi, dacă n-ai izbutit prin toate

¹ Aflînd că unul dintre prietenii ei pe care îl credea mort se vindecase de boala lui și se simțea bine, d-na de Grignan scrie pe un ton ghumeț mamei ei că nu știe la ce mai sînt bune frumoasele reflecții pe care și le pregătise ca să se consoleze și că e nespus de mîhnită că le pierde, deși se bucură văzîndu-le fără rost. (Citat de Hémardinquer.)

² Cf. La Rochefoucauld : „Promitem potrivit speranțelor pe care le nutrim și ne ținem promisiunile după temerile noastre“.

astea, îți mai rămîne o posibilitate, care constă în a nu mai face nimic. (Ed. 4.)

55

A te purta față de dușmanii tăi de parcă ar trebui să-ți fie prieteni într-o bună zi ¹ și a te purta cu prietenii tăi de parcă ar putea să-ți ajungă dușmani nu e ceva nici după firea urii, nici după canoanele prieteniei ; nu e o maximă morală, ci una politică. ² (Ed. 5.)

56

Nu trebuie să ne facem dușmani din cei care, cunoscuți mai de aproape, ar putea să aibă un loc în rîndul prietenilor noștri. Se cade să ne alegem ca prieteni oameni atît de siguri și de o cinste atît de desăvîrșită, încît, în cazul cînd ar înceta de a ne mai fi prieteni, să nu caute să abuzeze de încrederea pe care le-am arătat-o, nici să nu se facă de temut ca dușmani. (Ed. 5.)

57

E plăcut să-ți vezi prietenii din plăcerea pe care o simți și din prețuirea pe care ți-o inspiră ; e urît să-i cultivi din interes : înseamnă să soliciți. (Ed. 4.)

¹ Publius Syrus spusese : „*Ita amicus habeas, posse inimicum fieri ut putes*” — „Poartă-te cu prietenul tău ca și cum ar putea să ajungă dușmanul tău”.

² Cf. Montaigne, *Eseuri*, I, 27 ; Balzac, *Crinul din vale*.

58

Trebuie să umbli după prietenia celor cărora le vrei binele mai curînd decît după a celor de la care aștepți vreun folos. ¹ (Ed. 7.)

59

Nu umbli cu aceeași rîvnă ca să-ți faci o situație cum alergi după tot felul de nimicuri care-ți trec prin minte. Încerci un simțămînt de libertate urmărindu-ți capriciile și, dimpotrivă, un simțămînt de sclavie cînd umbli să-ți faci un rost în viață; e firesc să-l dorești din toată inima și să te străduiești fără să-l fi căutat. (Ed. 4.)

60

Cel care știe să aștepte binele pe care-l dorește nu lunecă pe panta disperării dacă binele acela nu se realizează; și, dimpotrivă, acela care dorește un lucru cu o vie nerăbdare pune prea mult suflet în strădaniile lui pentru a fi destul de răsplătit de succes. ² (Ed. 5.)

¹ Adică nu se cade să ceri servicii decît unor oameni pe care îi prețuiești. Și La Rochefoucauld spune că „este o nenorocire de nesuportat să fii îndatoratul unui om necinstit”. Seneca spune și el în privința aceasta: „Nu primiți decît de la cei cărora ați dori să le dăruiți”. H. Bénec comentează astfel reflecția lui La Bruyère: „Trebuie să ne facem prieteni dintr-o necesitate sufletească, nu din interes, pentru foloasele pe care ar putea să ni le aducă prietenia”.

² Ideea dezvoltată de Jouffroy în esul său *Problema destinului omenesc*: „Abia obținută, fericirea aceasta, atît de

61

Sînt unii oameni care vor cu atîta înflăcărare și cu atîta dîrzenie un anumit lucru, încît, de teamă de a nu-l obține, nu uită nimic din ce trebuie făcut pentru a nu-l obține. (*Ed. 7.*)

62

Lucrurile cele mai ținuite nu se împlinesc, sau, dacă se împlinesc, nu mai e nici la vremea, nici în împrejurările în care ne-ar fi făcut o nespusă plăcere. (*Ed. 4.*)

63

Trebuie să rîzi înainte de a ajunge fericit, de teamă să nu mori fără să fi rîs. ¹ (*Ed. 4.*)

64

Viața e scurtă dacă nu merită numele acesta decît cînd e plăcută, deoarece, dacă am înșira pe același fir toate orele petrecute cu ce ne e drag, am face dintr-un mare număr de ani abia o viață de cîteva luni.

arzător și de exclusiv dorită, înspăimîntă sufletul prin inconsistența ei“.

¹ Poate că Beaumarchais și-a adus amînte de reflecția aceasta cînd a pus în gura lui Figaro cuvintele: „Mă grăbesc să rîd de toate, de teama de a nu fi obligat să plîng din pricina lor“.

65

Cît e de greu să fii mulțumit de cineva !

66

N-am putea să înăbușim în noi oarecare bucurie cînd vedem pierind un om rău ; ne-am bucura atunci de rodul urii noastre și am scoate din el tot ce se poate spera, adică plăcerea pierii lui. În sfîrșit, îi vine și sorocul morții, dar într-o împrejurare în care interesele noastre nu ne îngăduie să ne bucurăm de ea : moare prea devreme sau prea tîrziu.¹ (Ed. 5.)

67

Îi vine greu unui om mîndru să-l uite pe acela care-l surprinde în greșeală și care se plînge de el pe drept cuvînt ; mîndria lui nu se îmbunează decît în momentul cînd îi vine iar apa la moară și cînd îl prinde pe celălalt cu ocaua mică. (Ed. 4.)

68

Așa cum ființele cărora le facem bine ne sînt din ce în ce mai dragi, tot astfel le urîm cumplit pe cele pe care le-am jignit adînc.

¹ La Bruyère n-a apucat să vadă moartea regelui Angliei, în 1701, în același an cu moartea socrului său, pe care îl detronase.

69

Este deopotrivă de anevoios să înăbuși la primele mișcări sentimentul insultelor și să-l păstrezi după un anumit număr de ani.¹

70

Din slăbiciune urim un dușman și ne gândim să ne răzbunăm pe el, iar din lene ne potolim și renunțăm la răzbunare.² (*Ed. 7.*)

71

Ne lăsăm conduși deopotrivă din lene, și din slăbiciune.³ (*Ed. 5.*)

¹ Cf. La Rochefoucauld: „Oamenii nu sînt numai hărăziți să piardă amintirea binefacerilor și a jignirilor; îi urăsc chiar pe cei pe care i-au îndatorat și încetează de a-i mai urî pe cei care le-au adus jigniri...”

În primele trei ediții, reflecția aceasta se găsește în capitolul *Despre om*.

² „Cugetarea aceasta și cea care precedă sînt scrise după modelul lui La Rochefoucauld, care s-a străduit să găsească ponoase tuturor virtuților noastre și să exagereze partea pe care amorul-propriu și interesul o au în cele mai frumoase fapte”. La Bruyère nu a luat din filozofia aceasta mohorîtă decît ce are adevărat și s-a ferit să facă din ea un sistem. Omul nu poate fi judecat dintr-un singur punct de vedere. „Iată, conchide Hémardinquer, unul dintre marile merite ale cărții lui La Bruyère, care a fost compusă la epoci și cu impresii diferite; el redă astfel adevărul vieții omenești și al judecăților pe care le putem rosti despre ea.”

³ În edițiile 5 și 6, fraza aceasta se găsește în capitolul *Despre om*.

Nu trebuie să ne gîndim să conducem un om după bunul nostru plac dintr-o dată și fără altă pregătire, într-o treabă însemnată și care ar fi capitală pentru el și pentru ai lui ; omul ar simți mai întîi povara înrîuririi și a autorității prin care vrei să pui stăpînire pe sufletul lui și și-ar scutura jugul, de rușine sau dintr-o toană ; trebuie să încerci pe lîngă el lucruri mărunte, și de la acestea și pînă la cele mai mari ajungi treptat, fără greș. Cutare nu putea, cel mult, în primele momente decît să încerce a-l convinge să plece la țară sau să se întoarcă la oraș, și iată-l ajuns, cu timpul, să-i dicteze un testament în care fiul lui este redus la minimul de moștenire¹ sub care îngăduie legea să se coboare. (*Ed. 7.*)

Pentru a-l ține în ascultare pe cineva vreme îndelungată și pe deplin, se cuvine să ai mîină ușoară și să-l faci să-și simtă cît mai puțin cu putință subordonarea.² (*Ed. 7.*)

Unii se lasă conduși pînă la un punct, și de acolo înainte nu mai e chip să discuți cu ei și să-i înrîurești : pierzi deodată drumul care duce către inima și către mintea lor. Nici prin asprime, nici cu duhul blîndeții, nici prin forță, nici prin dibăcie nu-i mai poți îmblînzi. E doar o deosebire între ei că unii sînt așa din judecată și cu drept temei, iar alții din fire și după dispoziție. (*Ed. 7.*)

Există unii oameni care nu ascultă nici de rațiune, nici de bunele povește și care o apucă razna cu bună-

¹ Parte din moștenirea părinților de care — în nici un caz — nu pot fi lipsiți copiii prin dispozițiile testamentare ale acestora.

² Cf. Montesquieu : „Cînd vrei să conduci oamenii nu trebuie să-i mîni înaintea ta : trebuie să-i urmezi”.

știință, de teama pe care o au de a nu se lăsa conduși. (Ed. 7.)

Alții consimt să fie îndrumați de către prietenii lor în lucruri aproape fără însemnătate și își fac un drept din a-i îndruma, la rîndul lor, în lucruri grave și bogate în urmări. (Ed. 7.)

*Drance*¹ vrea să-și dea ifose că-și joacă stăpînul după bunul lui plac, deși stăpînul n-are impresia aceasta, cum n-o au nici alții; a-i vorbi neconținut unui sus-pus, pe care-l slujești, în locuri și în momente în care se cuvine mai puțin, a-i vorbi la ureche sau cu cuvinte misterioase, a rîde pînă izbucnești în hohote în prezența lui, a-l întrerupe, a te așeza între el și cei care-i vorbesc, a-i privi cu dispreț pe cei care vin să-l măgulească sau a aștepta cu nerăbdare să plece, a te așeza lîngă dînsul într-o postură prea liberă, a te afixa lîngă dînsul cu spatele rezemat de cămin, a-l trage de haină, a te ține scai după el, a face pe familiarul cu el, a-ți permite unele libertăți, toate astea arată mai curînd un înfumurat decît un favorit. (Ed. 7.)

Un om înțelept nici nu se lasă condus, nici nu caută să-i conducă pe alții, ci ține ca numai rațiunea să conducă pururi. (Ed. 6.)

Nu mi-ar dispăcea să fiu dat, pe încredere, în seama unei persoane cu judecată, de care să fiu îndrumat în toate, întru totul și neconținut: aș fi sigur că fac bine ceea ce fac, fără să mai am grijă să chibzuiesc; m-aș bucura de liniștea celui care este condus de rațiune. (Ed. 7.)

¹ Contele de Clermont-Tonnerre, primul-gentilom al ducelui de Orléans, care nu putea să-l sufere. Saint-Simon i-a schițat și el portretul.

72

Toate pasiunile sînt amăgitoare; ele se feresc, pe cît pot, de ochii altora și se ascund de ele însele.¹ Nu există viciu care să nu aibă o asemănare înepătoare cu vreo virtute² și care să nu tragă folos de pe urma ei. (Ed. 5.)

73

Deschizi o carte de evlavie și ești mișcat; deschizi alta, plină de lucruri galante, și ești impresionat. Voi îndrăzni să spun că numai inima împacă lucrurile potrivnice și le admite pe cele care nu pot sta laolaltă? (Ed. 4.)

74

Oamenii roșesc mai puțin de fărădelegile lor decît de slăbiciunile și de vanitatea lor.³ Cutare este pe față nedrept, violent, perfid, calomniator, dar își ascunde iubirea sau ambiția, fără altă intenție decît de a le ascunde. (Ed. 5.)

¹ Cf. La Rochefoucauld: „Sîntem atît de obișnuiți să ne ascundem de alții, că pînă la urmă ne ascundem și de noi înșine”.

² „Virtuțile noastre nu sînt, de cele mai multe ori, decît viciile noastre deghizate.” (La Rochefoucauld)

³ Cardinalul de Retz în memoriile lui, și J.-J. Rousseau în confesiunile lui s-au complăcut în a se zugrăvi mai păcătoși decît au fost.

75

Mai niciodată nu se întâmplă să poți spune: „Eram ambițios“. Ori nu ești de loc, ori ești mereu; dar vine vremea când mărturisești că ai iubit. (Ed. 5.)

76

Oamenii încep cu dragostea, sfîrșesc cu ambiția și, de cele mai multe ori, nu cunosc tihna decît cînd mor. (Ed. 5.)

77

Pasiunea se ridică deasupra rațiunii fără nici un efort; dar biruința ei cea mai mare e să învingă interesul. (Ed. 4.)

78

Omul este mai sociabil și discută mai cu drag despre ce simte decît despre ce gîndește.¹

79

Există unele sentimente puternice, unele acțiuni nobile și înalțătoare, pe care le datorăm mai puțin forței minții noastre decît bunătății firii noastre.

¹ Labbé amintește, în legătură cu reflecția aceasta, o observație a lui La Rochefoucauld: „Increderea nutrește mai mult conversația decît mintea“.

80

Nu există pe lume o mai frumoasă nesăbuiță decît excesul de recunoștință.

81

Trebuie să fii într-adevăr lipsit de duh dacă dragostea, răutatea și nevoia nu te fac să-l găsești. (Ed. 4.)

82

Există meleaguri care îți stîrnesc admirația ; dar există și altele care te mișcă ¹ și în care ți-ar plăcea să trăiești.

Mi se pare că ținem de locuri ² prin mintea, prin dispoziția, prin pasiunea, prin gustul și prin simțăminte noastre. ³

¹ J.-J. Rousseau și Bernardin de Saint-Pierre aveau să dezvolte ideile aflate în germene în notația discretă a lui La Bruyère. De asemenea, Lamartine :

„Nensuflește lucruri, aveți și voi un suflet
Ce sufletul ni-l face, iubindu-l, să tubească ?”

² În *Spiritul legilor*, Montesquieu a arătat importanța înfruririi climei. J.-J. Rousseau și B. de Saint-Pierre au dezvoltat sentimentele acestea. La Bruyère pare că presimte și pregătește o tendință importantă a secolului al XVIII-lea.

³ Cf. Malebranche, *Căutarea adevărului*, I, II, partea I, cap. III : „Aerul pe care îl respirăm aduce schimbări și în spiritul oamenilor”.

83

Numai cei care lucrează bine ar merita să fie invidiați, dacă n-ar exista o și mai bună hotărîre de luat, care constă în a face și mai bine ; e o plăcută răzbunare împotriva celor care ne dau imboldul acesta. (*Ed. 4.*)

84

Unii se apără de bănuiala că iubesc și că fac versuri ca de două slăbiciuni pe care nu cutează să le mărturisească : una a inimii, și alta a spiritului.

85

Există uneori, în cursul vieții, plăceri atît de scumpe și legături atît de duioase ce ni se interzic, încît e firesc să dorim ca măcar să știm că sînt îngăduite ; desfătări atît de mari nu pot fi depășite decît de plăcerea de a ști să renunți la ele din virtute.¹

¹ „Avem posibilitatea să reconstituim și să ne închipuim parcă mai multe vieți tănuite ale lui La Bruyère, pe temeiul unora dintre cugetările lui, care cetluiesc un întreg destin și, după cît se pare, un întreg roman înmormîntat.“ (Sainte-Beuve)

CAPITOLUL V

DESPRE SOCIETATE ȘI DESPRE CONVERSAȚIE

1

Un caracter într-adevăr searbăd este acela de a nu avea nici un caracter.

2

Rostul unui prost e să fie stingheritor. Un om cu tact¹ își dă seama dacă e binevenit sau dacă îi plictisește pe cei din jur și știe să dispară cu o clipă mai devreme de aceea în care ar fi de prisos.²

3

Unde te întorci, n-ai loc de glumeții de prost gust. În orice țară plouă cu gînganii de soiul acesta. Un glumeț cu duh e un lucru rar. Chiar unuia născut ca

¹ Fr. *habile*, om cu bun-simț și de societate.

² Cf. Montaigne: „Trebuie să părăsești totdeauna o societate cu o clipă mai înainte de a căpăta apucături ridicale. Așa te învață frecușul lumii.”

atare îi vine destul de greu să joace multă vreme rolul de hîtru ; arareori se întâmplă ca glumețul care ne stîrnește rîsul să se bucure de stima noastră.

4

Sînt mulți care fac glume deocheate și încă și mai mulți care ponegresc sau iau peste picior ; dar delicați sînt puțini. Ca să glumești cu grație și să găsești vorbe de duh fericite în legătură cu lucrurile cele mai mărunte trebuie multă abilitate, multă politețe și chiar mult talent ; a zeflemisi în felul acesta înseamnă a crea, făcînd ceva din nimic.

5

Dacă am lua aminte cu tot dinadinsul la tot ce se îndrugă fără căldură, fără noimă și pueril în convorbirile obișnuite, ne-ar fi rușine să mai vorbim sau să mai ascultăm și ne-am osîndi — poate — la o tăcere neconținută, care ar fi ceva și mai rău în societate decît discuțiile de prisos. Se cade, așadar, să ne împăcăm cu tot felul de oameni și să îngăduim ca un rău necesar vînturarea unor știri mincinoase, reflecțiile aproximative despre cîrmuirea actuală¹ sau despre interesul suveranilor², depănarea senti-

¹ Pe atunci, problemele politice ocupau un loc neînsemnat și dispăreau în conversație, ca fiind inutile, dar pe vremea lui Platon și a lui Cicero ocupau primul plan, pentru că fiecare cetățean ținea să participe la conducere.

² „Tot ce se leagă de avere, de glorie, de tihnă.“ (Dicționarul Furetière, 1690)

mentelor frumoase, mereu aceleași și aceleași. Trebuie să-l lăsăm pe *Aronce*¹ să vorbească în pilde, iar pe *Mélinde* să vorbească despre sine, despre nevricalele, despre migrenele și despre insomniile lui. (Ed. 4.)

6

Întîlnim unii oameni² care, în discuțiile sau în puținele prilejuri cînd avem de-a face cu ei, ne scîrbesc prin expresiile lor caraghioase³, prin nou-tatea și — îndrăznesc să spun — prin improprietatea termenilor de care se folosesc, ca și prin împerecherea anumitor cuvinte care nu se întîlnesc laolaltă decît în gura lor și cărora le dau tîlcuri la care nu s-au gîndit niciodată cei care le-au făurit. Cînd vorbesc, oamenii aceștia nu urmează nici calea rațiunii, nici calea datinii, ci înclinarea⁴ lor bizară, pe care dorința de a glumi neîncetat și — poate — de a străluci o schimbă pe nesimțite într-un jargon personal care ajunge, în sfîrșit, graiul lor firesc. Ei își însoțesc acest limbaj atît de năstrușnic cu gesturi afectate și și cu o pronunțare sclifosită. Toți sînt mulțumiți de ei înșiși și de farmecul duhului lor și n-am putea spune

¹ „Cheile“ din secolul al XVIII-lea cred că este vorba de Perrault.

² Aluzie la prețioșii vremii.

³ Cf., în privința acestui ridicol, Molière (*Prețioasele ridicole*) și scena 2 din *Mizantropul*: „Stilul acesta figurat...“ Boileau („eroii de roman“), Rabelais, Montaigne, Malherbe și G. de Balzac au luat și ei atitudine, pe vremea lor, împotriva celor care vorbeau o păsărească plină de înfumurare.

⁴ Fr. *génie*, cu înțelesul de înclinare sau dispoziție firească a fiecăruia. (Dicționarul Academiei, 1694)

c-ar fi cu totul lipsiți de duh ; dar îi deplîngem pentru puținul cît îl au ¹ și — ce e și mai rău — avem de suferit de pe urma lui. (Ed. 4.)

7

— Ce spui ² ? Cum ? Nu pricep. N-ai vrea să repeți ?... Acum nu mai pricep nici atîta... Ghicesc, în sfîrșit : *Acis*, dumneata vrei să-mi spui că e frig. De ce nu spui : „E frig“ ? Vrei să-mi dai de veste că plouă sau că ninge. Spune : „Plouă“. „Ninge“. Găsești că arăt bine și dorești să mă feliciți. Spune : „Arăți bine“.

— Dar, răspunzi dumneata ³, asta e prea pe șleau și prea clar. Și de altfel, cine n-ar putea spune la fel ?

— Ce-are-a face, *Acis* ? E oare un rău atît de mare să fii înțeles ⁴ cînd vorbești, și să vorbești, ca toată lumea ? Un lucru îți lipsește, *Acis*, dumitale și semenilor dumitale, care vorbesc în șarade. ⁵ Mă pri-

¹ Cf. Gresset, *Răutăciosul* :

„Rivnițul duh îl strică pe cel pe care-l ai.“

² Paragraful precedent, introdus în ediția a patra, e ca o prezentare abstractă a personajului *Acis*, care avea să ilustreze ulterior observațiile moralistului printr-un portret viu. (Aceași observație se poate face cu privire la paragrafele 8 și 9.)

³ Folosirea dialogului dă vioiciune reflecției.

⁴ Cf. același ridicol încondeiat de Molière în Trissotin din *Femeile savante* :

„Te-ntrebi ce-a vrut să spună mult timp după ce-a spus.“

⁵ Fr. *phoebus* : stil obscur și pretențios. Cf. Vauvernagues : „Măreția vorbelor cu idei pirpirii este propriu-zis un fel de șaradă“.

vești cu neîncredere, și ce-am să-ți spun eu are să te mire : un singur lucru îți lipsește : duhul. Și mai e ceva : există în dumneata un lucru de prisos : părerea că ești înzestrat cu duh mai mult decât alții. Iată pricina pășăreștii dumitale pompoase, a frazelor dumitale încâlcite și a ticlurilor dumitale pretențioase, care nu spun nimic. Intri în vorbă cu omul acela sau intri în camera aceea, iar eu te trag de mîneacă și-ți spun la ureche : „Nu te gîndi să ai duh, caută să nu ai de loc ¹; ăsta e rolul dumitale. Folosește, dacă poți, o vorbire simplă, așa cum o au cei cărora nu le găsești dumneata nici urmă de duh. Poate că atunci o să creadă lumea că ești plin de duh.“ (Ed. 5.)

8

Cine poate năzui să evite în societatea oamenilor întîlnirea cu anumiți inși înfumurați, ușuratici, familiari, înfipti, care sînt totdeauna cei care vorbesc și pe care ceilalți trebuie să-i asculte ? Îi auzi din anticameră. Intri fără risc și fără teama de a-i întrerupe : își deapănă mai departe tărășenia fără cea mai mică atenție pentru cei care intră sau ies, ca și pentru rangul și valoarea persoanelor care alcătuiesc grupul. ² Îl reduc la tăcere pe cel care începe să povestească o întîmplare, ca s-o spună ei în stilul lor, care este cel mai grozav. Au aflat-o de la Zamet ³, de la Rucelay ⁴ sau de la Conchini ⁵, pe care nu-i cunosc, cu

¹ Cf. Montesquieu : „Nu-mi plac decît oamenii cu care îmi este de ajuns duhul meu de toate zilele“.

² Adică reuniunea mondenă.

^{3, 4, 5} „Fără să spună domnul“. (N. lui La Bruyère.) Cf. Molière, *Mizantropul*, II, 5. *Zamet* (1549—1614), om de finanțe, de origine italiană, adus de Caterina de Medicis la

care n-au vorbit niciodată și cărora le-ar spune *Mon-senior*, dacă ar fi să le vorbească. Se apropie uneori de urechea persoanei celei mai cu vază din adunare, ca s-o onoreze cu un amănunt pe care nu-l știe nimeni și pe care nu vor să-l afle și ceilalți; omit unele nume, ca să camufleze întâmplarea pe care o povestesc și să evite identificarea personajelor; degeaba îi rogi, degeaba stăruie. Sînt lucruri pe care nu le-ar putea da în vileag, sînt persoane pe care nu le-ar putea numi, căci și-au dat cuvîntul. E taina tainelor, e un mister. De altfel, le cereți imposibilul, căci habar nu au de întâmplarea și de persoanele despre care doriți să aflați ceva de la dînșii. (Ed. 4.)

9

*Arrias*¹ a citit tot, a văzut tot — așa vrea să ne convingă. E un om atâteaștiutor și se prezintă ca atare. Mai degrabă croiește o minciună decît să tacă sau să pară că nu știe ceva. Vine vorba la masă despre o mărime de la o curte din Nord²; el a și luat

curtea franceză. Abatele *Ruccelaux*, nobil florentin, adus la curte de *Conccini*. A murit în 1622, surghiunit de la curte, unde se amestecase în tot felul de intrigării, în timpul reginței Mariei de Medicis. *Conccini*, mareșal d'Ancre, copleșit de onoruri, de bani și de demnități, a fost ucis la 24 aprilie 1617 în curtea Luvrului, din ordinul lui Ludovic al XIII-lea.

¹ Robert de Châtelet, fiul lui Robert, procuror al regelui la Châtelet, unde este și dînsul consilier. Lucrul acesta i s-a întîmplat într-adevăr. („Cheile“ din secolul al XVIII-lea.)

² Cf. Montesquieu, *Srisori persane*, scrisoarea 72 (*Rica către Uzbek*). Delille a versificat întâmplarea aceasta în poemul său intitulat *Conversația*. La Bruyère își va fi amintit și de un personaj al lui Teofrast, *Guralivul*.

cuvîntul, întrerupîndu-i pe cei care cătutau să spună ce ştiau. Se descurcă prin ţinuturile acelea depărtate de parcă ar fi meleagurile lui de baştină ; sporovăieşte despre moravurile acelei curţi, despre femeile ţării, despre pravilele şi despre datinile ei ; povesteşte unele istorioare nostime, petrecute acolo, le găseşte hazlii şi rîde cel dintîi, în gura mare. Careva îşi ia inima-n dinţi să-l contrazică şi-i dovedeşte limpede că spune lucruri neadevărate. Arrias nu se tulbură de loc, ci, dimpotrivă, îl repede pe cel care l-a întrerupt : „Eu unul nu spun, zice el, nu povestesc decît de la izvor ; asta am aflat-o de la *Sethon*, ambasadorul Franţei la curtea aceea, reîntors la Paris de cîteva zile, de la *Sethon*, pe care-l cunosc de aproape, pe care l-am descusut în fel şi chip şi care nu mi-a ascuns nici un amănunt.“ Şi tocmai îşi reluă firul povestirii cu şi mai multă încredere decît începuse, cînd unul dintre oaspeţi îi spuse : „Vorbiţi cu *Sethon* în persoană, care s-a întors chiar acum de la ambasada lui“. (*Ed.* 8.)

10

În cursul convorbirilor, avem de ales între o anumită lene de a vorbi sau, uneori, între o tendinţă către visare, care, îndepărtîndu-ne de subiectul conversaţiei, ne face să punem întrebări greşite ori să dăm răspunsuri prosteşti şi între o atenţie stingheritoare pe care o avem faţă de cea mai neînsemnată scăpare a vorbitorului, ca s-o scoatem în relief, să

facem haz în jurul ei, găsim în ea un mister¹ pe care nu-l văd ceilalți, căutînd o dovadă de finețe și de subtilitate, și toate astea numai ca să avem prilejul să ne arătăm și noi finețea² sau subtilitatea. (Ed. 4.)

11

A fi plin de tine și a te fi convins de-a binelea că ești înzestrat cu mult duh e un accident care nu i se cam întîmplă decît celui care nu e înzestrat de loc sau doar cu o fărîmă. În cazul acesta, vai de cel care este expus la o convorbire cu un astfel de personaj ! Cîte fraze drăguțe va trebui să îndure ! Cîte cuvinte din cele pripășite, care se ivesc din senin³, țin o vreme, dar nu trece mult, și nu le mai auzi ! Dacă povestește o întîmplare, face lucrul acesta mai puțin ca s-o afle cei care-l ascultă decît ca să aibă meritul de a o spune el și de a o spune bine. În gura lui ajunge un roman întreg ; face oamenii să gîndească după calapodul lui, le pune în gură expre-

¹ Cf. Molière, *Femeile savante*, comentariul despre cuvintele lui Trissotin : „Orice s-ar spune...”

² Cf. Lord Chesterfield : „Vorbește adesea, dar nu vreme îndelungată. Atunci, dacă n-o să fii pe plac, cel puțin vei fi sigur că nu vei plictisi lumea. Plătește-ți partea, dar niciodată să nu plătești pentru toți cei de față, căci în privința aceasta puțini sînt aceia care să nu fie ferm convinși că sînt în stare să-și plătească singuri.”

³ În original, *mots aventuriers*, expresie care arată cuvintele la modă ce se ivesc și dispar fără să se știe de ce. Rabelais le numește *cuvinte epave*, adică nefolositoare.

siile lui ieftine¹ și-i tot lasă să vorbească timp îndelungat; apoi lunecă în niște paranteze lungi, care pot trece drept episoade, dar care vă fac să uitați de șirul povestirii, și pe el, care vorbește, și pe dumneavoastră care-l suportați. Ce s-ar mai întâmpla cu dumneavoastră și cu el dacă n-ar pica din fericire careva ca să tulbure cercul și să vă facă să uitați de povestire? (Ed. 4.)

12

Îl aud pe *Théodecte*² din anticameră. Glasul i se întărește pe măsură ce se apropie. Iată-l înăuntru: râde, strigă, se dezlanțuie. Ne astupăm urechile: e ca un tunet. Nu e mai puțin de temut prin lucrurile pe care le spune decât prin tonul cu care vorbește. Nu se potolește și nu părăsește zarva aceea cumplită decât ca să îngaima fleacuri și prostii. Ține atît de puțin seama de timp, de persoane și de buna-cuviință, încît fiecare se alege cu cîte-un bobîrnac, fără ca el să fi avut intenția să i-l dea. Nici n-a luat încă loc, că a și supărat, fără să vrea, pe toată lumea. Doar ce s-a adus mîncarea, și el este primul care se așază la masă și la locul de frunte, lăsînd femeile la stînga și la dreapta lui. Mănîncă, bea, povestește, face glume și, totodată, îi întrerupe pe alții. Nu se sinchisește cîtuși de puțin de cei de

¹ Cf. Boileau, *Arta poetică*, cap. III:

„Și iz gascon au toate într-un poem gascon;

Și Calprenède, și Juba vorbesc pe același ton.”

² Potrivit „cheilor” din secolul al XVIII-lea, contele d'Aubigné, fratele d-nei de Maintenon, numit în capitolul *Despre femei* „lepădătura curții”.

față, nici de gazdă, nici de oaspeți. Abuzează de respectul nebun pe care-l au alții față de el. Oare el dă masa, sau *Euthydème*? Acaparează toată autoritatea în timpul mesei și e mai bine să i-o lași toată decât să te pui cu el. Vinul și mâncărurile cu carne nu-i schimbă felul de a fi. Dacă se începe vreun joc, câștigă el. Vrea să-l ia în zeflema pe cel care pierde și-l jignește. Cei care fac haz sînt de partea lui. I se trec cu vederea toate ifosele prostesti. Mă las, în sfîrșit, păgubaș și dispar, nemaifiind în stare să-l înghit multă vreme pe Théodecte și pe cei care îl suportă.¹ (Ed. 5.)

13

*Troile*² e de folos celor care au prea multă avere: îi scapă de grija prisosului, îi cruță de osteneala de a strînge bani cu nemiluita, de a întocmi contracte, de a fereca lăzi, de a purta cheile la ei și de teama de a fi prădați de careva din casă. Îi ajută la desfătări și ajunge apoi în stare de a-i sluji în patimile lor. Nu trece mult, și îi îndrumază și-i strunește în purtarea lor. El este omul cel mai ascultat al unei case, cel ale cărui hotărîri sînt așteptate — ce zic eu? — preîntîmpinate, ghicite. Spune despre scl-

¹ „Aceste schimbări de dispoziție (fr. *mouvements d'humeurs*) sînt savuroase în La Bruyère. El își sucește și își răsuște personajul pe toate fețele, ni-l arată viu și în acțiune, ne spune cu o vioiciune remarcabilă impresia pe care i-a făcut-o, apoi îl lasă în plata Domnului, ca să se ocupe de altul.” (Hémardinquer)

² Probabil Gourville, mai întîi camerist al lui La Rochefoucauld. Prin îndrăzneala și iscusința lui a ajuns să joace rolul unui om însemnat în lume și la curte.

vul acesta : „Trebuie pedepsit“, și sclavul este biciuit. Și despre celălalt : „Trebuie eliberat“, și i se dă libertatea. Ai casei văd că nu știu care dintre oploșiți nu-l înseninează. Se gîndesc că s-ar putea să nu-i fie pe plac și-l izgonesc. Stăpînul casei este fericit dacă Troile îi lasă soția și copiii. Dacă Troile este la masă și își dă părerea despre un fel de mîncare că e gustos, stăpînul casei și musafirii, care mîncau din el fără să-i dea vreo atenție deosebită, îl găsesc gustos și mai-mai că nu s-ar mai sătura mîncînd ; dar dacă, dimpotrivă, spune despre alt fel de mîncare că e fără gust, ceilalți, cărora începuse să le placă, nemaiîndrăznind să înghită bucata pe care o au în gură, o aruncă pe jos.¹ Toți sînt cu ochii aținți asupra lui, îi iscodesc atitudinea și chipul, înainte de a se rosti despre vin și despre mîncările servite la masă. Nu-l căutați în altă parte decît în casa bogătașului acesta, pe care-l duce de nas : acolo mîncă, acolo doarme, acolo își face siesta, acolo își bruftuluiește valetul, acolo își primește învoitorii și tot acolo își amîină creditorii. Conduce cu toată autoritatea, tronînd într-o sală. Acolo primește plocnelile și omagiile celor care, mai șireți decît ceilalți, nu vor să ajungă la stăpînul casei decît prin Troile. Dacă din nefericire intră cineva care nu are o mutră pe placul lui, Troile se încruntă și își întoarce privirea de la el. Dacă vine spre el, nu se ridică de jos. Dacă se așază lîngă dînsul, se îndepărtează. Dacă i se vorbește, nu răspunde nimic. Dacă omul continuă să-i vorbească, Troile trece în altă cameră. Dacă se ține după el, iese pe scară. Ar fi în stare

¹ Era ceva obișnuit pe atunci să arunci pe jos ce nu-ți plăcea (mîncări, băuturi). Așa face *Ménalque* (*Despre om*, § 7)

să urce toate etajele sau să iasă pe fereastră mai degrabă decît să lase să se apropie de el cineva cu o mutră sau cu un glas care nu-i este pe plac. Și chipul, și glasul, Troile le are plăcute și s-a servit de minune de ele ca să se strecoare sau să cucească. Totul ajunge, cu timpul, mai prejos de străduințele lui, așa cum el ajunge mai presus de dorința de a se susține¹ sau de a continua să placă datorită celei mai neînsemnate dintre calitățile prin care a început să se facă remarcat. Faptul că-și părește uneori meditațiile și muțenia pentru a contrazice pe cineva înseamnă mare lucru, cum și faptul că, chiar pentru a critica pe cineva, se îndură, o dată pe zi, să aibă duh. Departe de a aștepta de la dînsul să cedeze în fața părerilor tale și să-l vezi binevoitor, să-l auzi că te laudă, nu ești sigur nici dacă-i place totdeauna aprobarea ta sau dacă îți suportă bunăvoința. (*Ed.* 7.)

14

Trebuie să-l lași să vorbească pe necunoscutul acela² pe care l-a așezat întîmplarea lîngă tine într-un vehicul obștesc, la o serbare sau la un spectacol, și în curînd nu vei avea nevoie, ca să-l cunoști, decît să-l asculți: vei ști cum îl cheamă, unde stă, de pe ce meleaguri vine, cît e de înstărit, ce slujbă are el și ce slujbă are taică-său, familia din care se trage maică-sa, cu cine e rudă de sînge și cu cine

¹ Adică să-și susțină reputația de om plăcut.

² Cf. Teofrast, *Flecarul*.

prin alianță, cum și emblema casei sale. Vei înțelege că e nobil, că are un castel, mobilier frumos, valet și rădvan la scară. (Ed. 4.)

15

Unii oameni vorbesc cu o clipă mai înainte de a se fi gîndit. Alții dau prea puțină atenție celor ce spun, și alături de ei înduri în timpul conversației toate chinurile minții lor. Parcă sînt plămădiți din fraze și din mici ticluiri, studiați în gesturile și în toată ținuta lor : sînt *purști*¹ și nu spun la voia în-timplării nici cel mai neînsemnat cuvînt, chiar dacă ar fi să producă cel mai grozav efect din lume. Nu le scapă nici o expresie fericită, nimic nu curge slo-

¹ „Oameni care afectează o mare puritate în vorbire”. (N. lui La Bruyère.) La Bruyère ia atitudine împotriva excelselor lui Malherbe, G. de Balzac, Vaugelas și a întregii lor școli, care în prima jumătate, a secolului al XVII-lea au stingherit dezvoltarea limbii și au sărăcit-o, căutînd s-o purifica. Cf. Fénelon, *Scrisoarea adresată Academiei*, cap. III. „Lui La Bruyère nu puteau să-i fie dragi purștii. Mai mult decît oricare scriitor din vremea lui, el caută originalitatea, neprevăzutul. El reînnoiește și îmbogățește limba și nu ține totdeauna seama îndeajuns de corectitudine. Reia cu mai multă înțelepciune și calcul îndrăznelile lui Montaigne și totodată ticluirea concisă, epigramatică și, prin formulări de neuitat, se apropie de graul spiritual și muncit al lui Montesquieu. El este totodată savant și novator în ceea ce privește limba, în vreme ce purștii disprețuiesc trecutul și nu admit mai de loc noutățile, ținîndu-se cu dragă inimă de

bod¹ și nestăvilit în spusele lor, ca apa de izvor; oamenii aceștia vorbesc corect² și plictisitor.

16

Harul conversației constă mai puțin în a da dovadă de mult spirit decât în a recunoaște spiritul altora³: cel care pleacă, după o convorbire cu tine, mulțumit de sine și de duhul lui este mulțumit pe deplin și de tine.⁴ Oamenilor nu le place să te admire, ci vor să placă. Ei caută mai puțin să se aleagă cu ceva din discuție, sau chiar să-i guste farmecul, cât să fie apreciați și laudați. Și plăcerea cea mai gingașă e să fii pe placul altuia.

uzul și de canoanele în vigoare. De aceea, pe vremea lui, a fost judecat cu severitate de unii critici prea susceptibili de dragul gramaticii." (Hémardinquer)

¹ Cf. Montaigne, *Eseuri*, I, 25.

² După ce s-a războit cu oamenii, „care te dezgustă prin improprietatea cuvintelor lor“, La Bruyère pornește lupta împotriva puriștilor. „Graiul care îmi place mie, spune și Montaigne, este un grai simplu și spontan, o vorbire succulentă și plină de nerv, scurtă și condensată, nu atât delicată și dichisită, cât vehementă și neașteptată..., ferită de afectare, slobodă, dezlinată și îndrăzneată.“ (*Eseuri*, I, 25) Pascal a spus și el: „Adevărata elocvență nu se sinchisește de elocvență“.

³ Pe drept cuvânt, La Harpe a aplicat pasajul acesta chiar autorului lui, care știe să se facă înțeles, lăsând totdeauna ceva de ghicit sagacității cititorului.

⁴ „Maxima aceasta, ca și multe alte maxime ale lui La Bruyère, nu trebuie să te mulțumești doar s-o citești, s-o savurezi și să treci mai departe; se cade să știi să tragi folos din ea, aplicând-o ea regulă de purtare.“ (Labbé)

17

Nu trebuie să dăm dovadă de prea multă imaginație¹ nici în discuțiile, nici în scrierile noastre. Adesea, imaginația nu zămislește decît idei deșarte și puerile, care nu ne ajută să ne desăvîrșim gustul și să ne facem mai buni. Cugetările noastre trebuie să porceadă din bunul-simț și din dreapta judecată², să fie rod al rațiunii noastre.

18

Mare pacoste să nu ai destul duh ca să vorbești frumos, nici destulă judecată ca să taci. Iată pricina oricărui cuvînt nelalocul lui.

19

A spune cu modestie despre un lucru fie că este bun, fie că este rău și a arăta temeiurile pentru care este așa cere judecată și iscusință în exprimare. Nu-i treabă ușoară.³ E mai ușor să te pronunți pe un ton hotărît, și care implică dovada celor ce spui, că lucrul acela este groaznic sau minunat. (*Ed. 4.*)

¹ Secolul al XVII-lea s-a ferit de imaginație, „nebuna casei”, cum o numea Malebranche.

² Cf. Boileau: „Iubiți deci rațiunea și scrierile voastre...” etc.

³ Expresie familiară, folosită de cei mai buni scriitori din secolul al XVII-lea. Sensul: nu e prea lesne.

20

Nimic nu este mai puțin după canoanele lui Dumnezeu și după normele lumii bune¹ decît să sprijini tot ce spui într-o discuție, pînă și în lucrurile cele mai neînsemnate, pe lungi și plictisitoare jurăminte.² Fie că spune da, fie că spune nu³, un om distins merită să fie crezut: caracterul lui îi ține loc de jurămint, dă sorți de crezare cuvintelor lui și îi atrage încrederea unanimă.

21

Cel care spune neconținut că are onoare și este om cinstit, că nu dăunează nimănui, că primește să se întoarcă asupra lui răul pe care l-ar face el altora și care se jură, ca să fie crezut, nu știe nici măcar să facă pe omul de ispravă.

Cu toată modestia lui, un om de treabă⁴ n-ar putea să oprească pe nimeni să nu spună despre el ceea ce știe să spună despre sine un om necinstit.

22

Cléon vorbește sau cu prea puțină cuviință, sau cu prea puțină îndreptățire, ori una, ori alta; dar

¹ După regulile și onoarea mondenă.

² La Bruyère înfîierează moda aceasta foarte frecventă printre oamenii de la curte. Cf. Molière, *Mizantropul*, I, 1.

³ Autorul a vrut să spună: „Un om cult și bine educat, care spune *da* cînd trebuie să spună da, și *nu* cînd trebuie să spună nu, merită să fie crezut”. (Hémardinquer)

⁴ Observație justă, confirmată de realitate. Cel care vorbește mereu despre cinstea lui e mai totdeauna un șnapan.

adaugă după aceea, că așa e el croit și că spune ce gîndește. (Ed. 5.)

23

Se poate vorbi bine, se poate vorbi curgător, se poate vorbi cu temei, se poate vorbi la momentul potrivit. Înseamnă să păcătuiești împotriva acestui ultim fel de a vorbi cînd lungești vorba despre un ospăț de pomină, pe care l-ai dat de curînd, în fața unor oameni nevoiți să facă economie pînă și la pîine, sau cînd te lauzi cu o sănătate desăvîrșită în fața unui șchiop sau cînd îți înșiri bogățiile, veniturile și mobila în fața unui om care nu are nici venituri, nici locuință; pe scurt, cînd vorbești despre fericirea ta în fața celor sărmani; o astfel de discuție e prea tare¹ pentru ei, și comparația pe care o fac atunci între situația lor și a ta stîrnește ura.² (Ed. 5.)

24

„Dumneata, spune *Euthyfron*, ești bogat sau trebuie să fii³: o rentă de zece mii de livre, provenită din moșii, e un venit frumos și plăcut. Alții ar fi fericiti cu mai puțin“, în timp ce dînsul, care vor-

¹ Ca o băutură tare sau ca o hrană succulentă pentru un stomac istovit de post.

² Reflecția aceasta ilustrează § 78 din cap. *Despre inimă*: „Omul este mai sociabil și mai elocvent prin ce simte decît prin ce gîndește“.

³ Trebuie să te consideri ca atare.

bește astfel, are un venit de cincizeci de mii de livre și e de părere că nu are decît jumătate din ce merită. Te drămuiește, te evaluează, îți stabilește cheltuielile, și dacă te-ar socoti vrednic de o situație mai bună, și chiar de aceea către care năzuiește el, n-ar pregeta să ți-o ureze. Nu e singurul care face evaluări atît de proaste și comparații atît de neplăcute¹: lumea e plină de Euthyfroni. (Ed. 7.)

25

Potrivit acelei îndătinată înclinări, care ne cere să lăudăm, și datorită deprinderii pe care o are de a linguși și de a exagera, cîeva îl firitisește pe *Théodème*² pentru cuvîntarea lui, pe care n-a ascultat-o și despre care nu i-a vorbit încă nimeni. Nu pregetă să-i vorbească despre talentul, despre gesturile și mai ales despre memoria lui strașnică. Și-a nimerit-o, căci *Théodème* s-a poticnit, uitînd ce mai avea să spună. (Ed. 5.)

26

Ți-i dat să vezi unii oameni repeziți, agitați, *sufficients*³, care, deși trîndavi și fără nici o treabă

¹ Cf. Vauvenargues: „Înseamnă să jignești oamenii aducîndu-le laude care arată limitele valorii lor; puțini oameni sînt atît de modești ca să îngăduie fără mîhnire să-i apreciezi“.

² După „cheia“ din 1697, abatele de Rubec, care, în timpul unei predici rostite în fața regelui, și-a pierdut șirul ideilor și a amuțit.

³ Fr. *suffisants*, cuvînt subliniat în original. De obicei, La Bruyère subliniază un cuvînt nou sau rar folosit sau luat

care să-i cheme în altă parte, din cîteva cuvinte te expediază, ca să zicem așa, și nu se gîndesc la altceva decît să se descotorosească de tine. Tu le mai vorbești încă, și ei au și plecat, au dispărut. Nu sînt mai puțin nelalocul lor decît cei care te opresc doar ca să te plictisească, dar poate că sînt mai puțin stingheritori. (*Ed. 4.*)

27

Pentru anumiți oameni, a vorbi și a jigni înseamnă exact același lucru. Sînt înțepători și amari. Stilul lor e un amestec de fiere și de pelin. Zeflemeaua, ocară, insulta li se revarsă de pe buze ca balele. Le-ar prinde bine să se fi născut muți și tîmpiți: vioiciunea și duhul pe care-l au le dăunează mai mult decît altora prostia. Nu se mulțumesc totdeauna să dea replici înțepate, ci atacă adesea cu neobrazare. Lovesc în tot ce se nimerește, în cei de față și în cei absenți; izbesc din față și din coastă, ca berbecii. Poți să le ceri oare berbecilor să nu aibă coarne? Tot astfel, nu tragem nădejde să schimbăm, prin asemenea portrete, firi atît de aspre, de sălbatice, de nesupuse. Tot ce putem face mai chibzuit, cînd îi zărim, cît de departe, e să fugim de ei cît ne țin picioarele, fără să ne mai uităm îndărăt¹. (*Ed. 5.*)

cu o semnificație nouă sau luat din graiul familiar, al conversației, ori un cuvînt tehnic, asupra căruia vrea să stăruie. Aici, subliniat pentru sensul peiorativ, nou pe atunci. (Cf. Dicționarul lui Furetière, 1690.) În capitolul XII, § 54, La Bruyère se ocupă pe larg de problema lexicului.

¹ Cf. Teofrast, cap. *Obraznicul*.

28

Sînt oameni dintr-o anumită stofă sau cu un anumit caracter, cu care nu trebuie să ai niciodată de-a face, ca să nu te faci de ocară, de care nu trebuie să te plîngi mai de loc și față de care nu-ți este îngăduit nici măcar să ai dreptate. (*Ed. 5.*)

29

Doi inși, dintre care unul are dreptate și celălalt nu, au avut împreună o ceartă violentă. Fie din dorința de a se abține de la judecată, fie dintr-o imparțialitate greșit înțeleasă, care mi-a părut totdeauna nelalocul ei, cei mai mulți dintre cei care au fost de față la ceartă nu întîrzie niciodată să ia aceeași atitudine, osîndindu-i pe amîndoi: lecție însemnată, motiv care te zorește să fugi neapărat spre răsărit cînd vezi prostul fudul venind dinspre apus, de vrei să nu împarți cu el aceeași vinovăție.¹ (*Ed. 5.*)

30

Nu-mi place omul cu care nu pot intra eu primul în vorbă ori căruia nu-i pot da binețe înainte de a-mi da el mie, fără să mă înjosesc în ochii lui și fără să împărtășesc părerea bună pe care o are de-

¹ Sensul (după Servois): Pentru a evita o ceartă cu el, ca să nu fii apoi condamnat alături de el.

spre el. MONTAGNE ar spune¹: „Vreau să am mînă liberă și să fiu curtenitor și amabil cînd cred eu de cuviință, fără părere de rău și fără obligație. Nu pot citași de puțin să mă iau la harțu cu predispoziția mea, nici să merg împotriva firii mele, care mă duce către cel pe care îl văd că vine întru înfrînarea mea. Cînd este de același rang cu mine și cînd nu-mi e dușman, caut să i-o iau înainte printr-o bună primire: îl întreb cum se simte și cum o mai duce cu sănătatea; îi ofer serviciile mele, fără să mai stau la tocmală că am de cîștigat sau de pierdut și fără să fiu, cum spun unii, cu ochii-n pînă. Dar nu-mi place omul care, prin faptul că-i știu obiceiurile și felul de a se purta, mă silește să renunț la libertatea și la sinceritatea mea. Cum să-mi reamintesc la ține, oricît de departe l-aș zări pe omul acesta, că trebuia să iau o înfățișare groasă și plină de importanță, care să-l pună în gardă că mă socotesc deopotrivă cu el, ba chiar mai presus? Și, pentru aceasta, cum să-mi reamintesc de bunele mele însușiri și avantaje, și de scăderile lui, ca să le pun apoi în cumpănă? E prea mare trudă pentru mine și nu sînt de loc în stare de o atenție atît de încordată și atît de promptă. Și chiar dacă mi-ar fi izbutit o dată, n-aș zăbovi să cedez și să mă dezmint la o doua încercare: nu mă pot forța și nu-mi pot impune să fiu semeț față de oricine.“ (Ed. 5.)

¹ „Imitat după Montagne“. (N. lui La Bruyère.) Montaigne era la modă în secolul al XVII-lea. Pastșa lui La Bruyère redă în mod plăcut graiul și stilul autorului Eseiilor.

Deși virtuos, capabil și cu o bună purtare, poți să fii nesuferit. Manierele, pe care le neglijăm ca pe niște lucruri mărunte, fac adesea ca oamenii să te judece în bine sau în rău. O cît de ușoară străduință de a avea maniere plăcute și civilizate te-ar scuti de aprecierile lor nefavorabile. Nu trebuie mare lucru ca să fii socotit înfumurat, necioplit, disprețuitor, neîndatoritor. Și trebuie încă și mai puțin ca să fii apreciat dimpotrivă. (Ed. 4.)

Politețea¹ nu inspiră totdeauna bunătatea, drepătatea, amabilitatea, recunoștința; ea ne dă cel puțin aparențele lor și arată omul în afară așa cum ar trebui să fie lăuntric. (Ed. 4.)

Putem defini esența politeții, dar nu putem să fixăm felul în care se aplică ea: politețea urmează datina și obiceiurile moștenite; ea e legată de vremuri, de locuri, de persoane și nu e aceeași la bărbați și la femei sau la oameni din clase diferite; duhul singur nu ne face s-o ghicim: ne îndeamnă să ne-o însușim prin imitație și s-o desăvârșim

¹ „Autorul dă acestui cuvînt o accepție mult mai largă decît ar avea-o în zilele noastre. Politețea, așa cum o înțelege el, presupune gust, tact, bunăvoință și ajunge, aproape singură, să formeze un om distins” (Hémardinquer). A se vedea și versurile lui Voltaire: „Politețea este pentru spirit / Ce este gingășia pentru chip...”

Există unele temperamente care nu sînt în stare decît de politețe ; și există altele care nu folosesc decît marilor talente sau unei virtuți trainice. Este adevărat că manierele alese deschid calea meritului și îl fac plăcut și că trebuie să ai calitate într-adevăr superioare ca să te impui fără politețe.

Mi se pare că esența politeții constă în grija pe care trebuie s-o avem ca prin spusele și prin manierele noastre ceilalți oameni să fie mulțumiți de noi și de ei înșiși.

33

Săvîrșești o greșală împotriva politeții cînd lauzi peste măsură, în prezența celor pe care i-ai rugat să cînte din gură sau la un instrument, vreo altă persoană cu tot aceleași talente ; ori în fața celor care vă citesc din versurile lor — un alt poet.¹

34

La mesele sau la ospetele pe care le oferim altora, în darurile pe care le facem și în plăcerile pe care le procurăm, putem să facem cum e mai bine sau după gustul lor ; ultimul procedeu e preferabil. (Ed. 4.)

¹ Cf. Horatîu : *Genus irritabile vatum* — „Semintia supărăcioasă a poetilor“ (Epistole, II, 2, 102). Încă o ilustrare a reflecției din cap. *Despre inimă*, § 78.

35

'Ar fi un soi de cruzime ¹ să respingem deopotrivă orice fel de laudă ; se cade să nu rămînem nepăsători în fața celor care ne vin de la oamenii de treabă, care laudă în noi cu sinceritate ce este vrednic de laudă. ²

36

Un om de duh, mîndru din fire, nu pierde nimic din mîndria și din dîrzenia lui cînd se întîmplă să fie sărac ; dacă, dimpotrivă, ceva ar putea să-i mai înmoaie firea, făcîndu-l mai blajin și mai sociabil, ar fi puțin belșug. (*Ed. 4.*)

37

A nu putea să suporti toate caracterele nesuferite de care e plină lumea nu e o dovadă de caracter prea bun ; în comerț e nevoie de monede de aur, dar și de mărunțiș. ³ (*Ed. 4.*)

¹ În sensul de mîndrie sălbatică.

² Cf. Spinoza, *Etica*, IV, prop. 58.

³ Cf. Montaigne, *Eseuri*, III, 6 : „Prostia este o rea însușire...” „La Bruyère a luat de la altul cugetarea aceasta, dar a reînnoit-o și a făcut-o a lui printr-o comparație ingenioasă, vrednică de remarcat.” (Hémardinquer).

38

A trăi alături de niște oameni ¹ care sînt certați și ale căror plîngeri reciproce trebuie să le auzi cînd de la unul, cînd de la celălalt înseamnă, ca să spunem așa, a nu mai ieși din sala de ședințe și a asculta, de dimineată pînă seara, pledîndu-se și discutîndu-se în jurul procesului. (Ed. 4.)

39

Cunoaștem cazul unor oameni care își petrecuseră zilele într-o strînsă unire : bunurile le erau de-a valma, aveau o singură locuință și nu trecea o clipă fără să se vadă. La mai bine de optzeci de ani, și-au dat seama că trebuiau să se părăsească unul pe altul, punînd capăt tovărășiei lor ; nu le mai rămînea decît o zi de trăit și nu și-au luat inima-n dinți s-o petreacă laolaltă ; s-au zorît să se despartă înainte de moarte ; capitalul bunăvoinței lor n-a ținut mai mult. Au trăit prea mult pentru a mai putea forma o pildă pentru alții : cu o clipă mai devreme ar fi murit prieteni, lăsînd după ei un exemplu rar de stăruință în prietenie. (Ed. 5.)

¹ Potrivit „cheii” : „D-nii Courtin și Saint-Romain, consilieri de stat, prieteni intimi vreme îndelungată și apoi ajunși dușmani”. Intendent al Picardiei și apoi ambasador, Courtin a contribuit, prin tratativele pe care le-a dus, la semnarea tratatelor de la Heilbronn și de la Bréda. A mai fost multă vreme ambasador în Anglia. Saint-Romain a fost și el am-

40

Familiile sînt tulburate adesea, în intimitatea lor, de neîncredere, de gelozii și de antipatie, în timp ce aparențele de mulțumire, de liniște și de voie bună ne amăgesc și ne fac să presupunem că domnește între ai casei o pace care nici nu există ; puține familii au de cîștigat cînd sînt cunoscute mai de aproape. **Vizita asta pe care le-o faci tocmai a întrerupt o ceartă de familie, care nu așteaptă decît să pleci ca să reînceapă.**

41

În societate, rațiunea se pleacă prima.¹ Cei mai înțelepți sînt adesea conduși de cel mai nebun și mai năstrușnic : îi observă slăbiciunea, firea și toanele și se deprind cu ele ; se feresc să-l contrarieze. Toată lumea se dă la o parte din calea lui. Cea mai neînsemnată licărire de seninătate care i se ivește pe chip îi atrage după ea laude : lumea ține seama de faptul că nu este mereu nesuferit. E temut, menajat, ascultat și uneori iubit.²

basador în Elveția și Portugalia. De fapt, pasajul acesta fusese publicat înainte de despărțirea celor doi prieteni.

¹ „Tocmai pentru că este rațiune, remarcă Labbé, ar fi o nebunie să se încăpățîneze împotriva unui nebun“.

² Pentru foloasele pe care le poate aduce un caracter urît, cf. *Delphine*.

42

Numai cei care au avut sau care mai au și acum rude bătrîne colaterale, pe care se așteaptă să le moștenească, pot spune câte au de tras.¹ (Ed. 4.)

43

Cléante este un om foarte cîmsecade. Și-a ales o soție care este ființa cea mai bună și cea mai chib-zuită din lume : fiecare, în felul său, creează o atmosferă plăcută și plină de voie bună în cercurile în care se află ; nu poți găsi nicăieri mai multă cinste și mai multă politețe. Urmează să se părăsească mîine, și actul despărțirii lor e gata întocmit la notar. Există, la drept vorbind, anumite merite care nu sînt făcute să se afle laolaltă ; există anumite virtuți care nu se împacă² unele cu altele.

44

Te poți bizui cu siguranță pe zestre, pe uzufructul averii viagere lăsate de soț soției și pe înțelegerile scrise, dar prea puțin pe *întreținerea părintească*³. Întreținerea depinde de înțelegerea șubredă dintre soacră și noră, înțelegere care se destramă adesea în primul an de căsnicie.

¹ Cîte demersuri, lingușiri și josnicii îi costă pe cei care se dau bine pe lingă cei pe care țin să-i moștenească !

² Cf. Plutarh, *Viața lui Paulus Amilius*, cap. III.

³ Este vorba de o convenție prin care se prevede că soții

45

Un socru nu-și iubește ginerele, își iubește nora. O soacră își iubește ginerele, nu-și iubește de loc nora. Totu-i reciproc. (Ed. 5.)

46

Din cîte sînt pe lume, ființele pe care le iubește mai puțin o mamă vitregă sînt copiii soțului ei : cu cît e mai nebună după soțul ei, cu atît e mai vitregă. (Ed. 5.)

Mamele vitrege pustiesc orașele și tîrgușoarele și nu împînzesc pămîntul mai puțin decît sărăcia, cu cerșetori, cu haimanale, cu slugi și cu sclavi. (Ed. 5.)

47

G ** și H **¹ sînt vecini la țară, și moșiile lor sînt alăturate. Locuiesc într-un ținut pustiu, pierdut în sihăstrie. Îndepărtați de orașe și de orice relații, te-ai fi așteptat ca uritul unei sihăstriei depline sau dragostea de lume să-i îndemne la o prietenie re-

vor trăi, dacă vor voi, un anumit număr de ani pe lingă părinții unuia dintre ei.

¹ Potrivit majorității „cheilor“, este vorba de procesul dintre doi consilieri ai Tribunalului — Hervé și Vedeau de Grammont — din pricina unui drept de pescuit. Început pentru un lucru de nimic, a dus la contestarea titlului de noblete al lui Vedeau, care a fost degradat public și condamnat la un surghiun perpetuu, transformat apoi în închisoare. Hervé a fost și el nevoit să renunțe la funcția pe care o avea.

ciprocă ; e, totuși, greu să dăm grai fleacului care i-a făcut să rupă relațiile, care îi face neîndurați unul față de altul și care le va perpetua dușmănia în urmașii lor. Nicicînd niște rude și chiar niște frați nu s-au certat pentru un lucru mai de nimic.

Presupun că n-ar fi decît doi oameni pe pămînt care l-ar stăpîni singuri și care l-ar împărți, întreg, între ei doi ; sînt convins că s-ar isca îndată vreo pricină de vrajbă, măcar pentru hotare.

48

E mai ușor adesea și mai de folos să ne dăm noi după alții decît să-i facem pe ceilalți să se adapteze după noi. ¹ (Ed. 7.)

49

Mă apropii de un orășel ² și mă aflu pe o înălțime de unde îl descopăr. Este aciuat la jumătatea coastei ; un rîu îi scaldă zidurile și curge apoi printr-o frumoasă pajiște ; o pădure deasă îl apără de adie-

¹ Cf. La Rochefoucauld : „Unui om cu dreaptă judecată îi vine mai ușor să se supună unora cu judecata strîmbă decît să-i conducă”.

² După „cheile” din 1720, ar fi vorba de orășelul Richelieu ; după alții, de Saint-Germain-en-Laye. Labbé socotește că este vorba de un orășel în genere. Cum, vrînd-nevrînd, La Bruyère locuise cîva timp în provincie, pentru exercitarea funcției de vistiernic general al statului la biroul financiar de la Caen (1674), nu e de mirare că socotește provincia sălașul plictiselii și al prostiei.

rile reci și de vîntul puternic dinspre nord. Îl văd într-o lumină atît de limpede, încît îi număr turnurile și clopotnițele ; îmi pare zugrăvit¹ pe clina colinei. Mă minunez și spun : „Ce plăcere să viețuiești sub un cer atît de frumos și pe meleaguri atît de fermecătoare !” Cobor în oraș, în care n-am dormit două nopți, că și semăn cu cei care îl locuiesc : vreau să plec din el. (Ed. 5.)

50

Există un lucru care nu s-a mai văzut sub soare și care, după toate probabilitățile, nu se va mai vedea niciodată : este un orașel care nu e împărțit în nici un fel de tabere ; în care familiile sînt unite și în care verișorii se văd cu încredere, în care o căsătorie nu iscă un război civil ; în care gîlceava rangurilor nu se aprinde în orice clipă cu prilejul ofrandei, al tămîii și al anafurii, al procesiunilor și al ceremoniilor de înmormîntare ; din care au fost izgonite trîncănelile², minciuna și bîrfeala ; în care baiul³ și președintele, aleșii⁴ și asesorii⁵ pot fi văzuți

¹ „Deși el zugrăvește mai ales omul și societatea, pitorescul în opera lui La Bruyère se aplică și aspectelor naturii mai mult decît era firesc pentru vremea lui. Ce bine se reliefează, într-o lumină prielnică, orașelul care îi pare pictat pe clina dealului !” (Sainte-Beuve).

² Fr. *Caquets*. Cuvînt subliniat de La Bruyère ca termen familiar.

³ Fr. *le bailli*. Magistrat care judecă, într-un anumit resort, în numele unui nobil sau al regelui.

⁴ *Shujbași* regali subalterni, neștiutori de carte, care judecau în primă instanță procesele legate de felurite biruri și impuneri.

⁵ Funcționari titrați de justiție, meniți să servească drept

vorbind împreună ; în care decanul trăiește în bună înțelegere cu canonicii săi ; în care canonicii nu-i privesc cu dispreț pe capelani și în care capelanii se îngăduie cu cantorii. (*Ed. 4.*)

51

Provincialii și proștii sînt pururea gata să se supere și să creadă că-ți bați joc de ei sau că-i disprețuiești ; nu trebuie să încerci niciodată nici cea mai nevinovată și mai îngăduită glumă decît cu oamenii de lume sau care sînt înzestrați cu duh. (*Ed. 4.*)

52

Nu te poți lua la întrecere ¹ cu cei mari, care se apără prin măreția lor ; nici cu cei mici, nesuferiți prin firea lor bănuielnică. (*Ed. 5.*)

53

Tot ce e merit se simte, se discerne, se ghicește reciproc : dacă ai vrea să fii prețuit, ar trebui să trăiești alături de ființe vrednice de prețuire. (*Ed. 5.*)

sfetnici sau ajutoare unui judecător nobil, de obicei din jandarmeria călare.

¹ Iată, după Servois, sensul probabil al acestei cugetări puțin cam neclare : „Stînd de vorbă cu cei mari, un om de lume nu poate nădăjdui să-i întreacă în ceva ; el trebuie să se dea în lături de la început din calea lor, din pricina mă-

54

Cel care se află, mai presus de ceilalți ¹, într-un post înalt, care-l pune la adăpost de replică, nu trebuie să facă niciodată o glumă usturătoare. ²

55

Există unele mici cusururi pe care le lăsăm bucu-roși criticate și din pricina cărora nu ne displace să fim luați în zeflema ; tot astfel de cusururi trebuie să alegem și noi când glumim pe seama altora.

56

A rîde de oamenii de duh este privilegiul proști-lor ³ ; proștii sînt în lume ce sînt nebunii la curte : vreau să spun oameni fără răspundere. (*Ed. 4.*)

57

Zeflemeaua este adesea dovada sărăciei de duh. ⁴

rimii lor ; tot astfel, și din calea celor mici, a căror suscep-tibilitate, plină de invidie, trebuie s-o cruțe“.

¹ După unele „chei“ marginale, regele.

² „Batjocura înțepătoare este aproape mereu semnul unui caracter urît ; totuși, ea poate fi tolerată între egali. A-l batjocori pe cineva mai presus de tine înseamnă o prostie ; iar pe cineva mai prejos de tine — o lașitate.“ (Labbé)

³ Cf. Quintilian : „*Damnante quae non intelligunt*“ (Con-damnă ce nu înțeleg).

⁴ Cf. Vauvenargues : „A lăuda totdeauna cu cumpătare e un vădit semn de mediocritate“.

58

Crezi că l-ai păcălit ; dacă se preface că este, care e mai păcălit : el, sau dumneata ¹ ?

59

Dacă vei observa cu luare-aminte oamenii care nu pot aduce laude, care dezaprobă mereu, care nu sînt mulțumiți de nimeni, vei recunoaște că sînt chiar aceia de care nimeni nu este mulțumit. ² (Ed. 4.)

60

Disprețul și împăunarea în societate atrag după ele tocmai contrariul efectului căutat, dacă umbli să te impui stimei celorlalți.

61

Plăcerea prezenței între prieteni se cultivă printr-o asemănare a gustului în privința moravurilor, și printr-o oarecare deosebire de păreri în privința științelor ; prin aceasta, ori îți întărești convingerile, ori te exersezi și te instruiești prin discuție.

¹ Cf. La Rochefoucauld : „Cea mai subtilă dintre toate finețile este să știi să te prefaci că dai în cursele ce ți se întind, și niciodată nu ești mai lesne înșelat decît cînd te gîndești să-i înșeli pe alții“.

² Cf. Gresset, *Răutăciosul* :

„Cel plictisit oriunde, oriunde-l plicticos.“

Nu putem ajunge departe în prietenie dacă nu sîntem dispuși să ne iertăm unii altora micile cusururi.¹

Cîte frumoase și inutile argumente îți vine să-i înșiri celui aflat într-un moment de grea cumpănă, ca să încerci să-l liniștești² ! Lucrurile din afară, care se numesc evenimente, sînt uneori mai tari decît rațiunea și decît firea. „Mănîncă, dormi, nu te lăsa să te prăpădești de supărare ; gîndește-te să trăiești“ : îndemnuri răsuflete, în fața cărora n-ai ce să mai spui. „Om chibzuit ești dumneata, să-ți faci atîta inimă rea ?“ nu înseamnă oare a spune : „Ești nebun să fii nefericit³“ ?

¹ Cf. Saint-Evremond : „Rigorile justiției nu se potrivesc cu gingășiile priteniei. Cine ține să fie drept în ochii lumii se și simte rău prieten sau se pregătește să devină.“

² „Avem toți destulă tărie ca să îndurăm nenorocirile altora, spune La Rochefoucauld ; și, prin urmare, nu ducem niciodată lipsă de temeieri pentru a-i convinge că nenorocirile lor se pot suporta ; dar aceste frumoase argumente nu-l conving niciodată decît pe cel care le aduce“.

³ Reflecție foarte curioasă pentru vremea aceea, în care poziția celor mai mulți moralști, discipoli ai stoicienilor, e să nu admită că „lucrurile din afară sînt uneori mai tari decît rațiunea“. (J. Benda) -

64

Sfatul ¹, atît de necesar în afaceri, e uneori, în societate, dăunător celui care îl dă și de prisos pentru cel căruia îi este dat. În privința moravurilor, semnalezi cusururi care ori sînt nemărturisite, ori sînt socotite virtuți ; cînd e vorba de scrieri, tai tocmai paragrafele care îi par vrednice de admirație autorului lor, asupra cărora îi place mai mult să zăbovească, în care crede că s-a întrecut pe sine însuși. Îți pierzi astfel încrederea prietenilor, fără să-i fi făcut nici mai buni, nici mai destoinici.

65

S-a văzut — nu-i mult de atunci — un cerc ² de persoane, de ambele sexe, legate laolaltă prin conversație, prin schimb de idei. Oamenii aceștia lăsau vulgului arta de a vorbi pe înțeles ; un lucru nu prea limpede spus între dînșii atrăgea după el altul și mai obscur, asupra căruia vrăfuia, care mai de care, adevărate enigme, urmate mereu de lungi aplauze : prin tot ce numeau dînșii delicatețe, simțăminte, ticluire și finețe de exprimare, ajunseră, în cele din urmă, să nu mai fie înțeleși și să nu se

¹ Cf. La Rochefoucauld : „Nimic nu dăm cu atîta dămnicie cum dăm sfaturile”.

² Un salon prețios, poate al d-rei de Scudéry. Prețiozitatea psihologică și stilistică data de trei decenii. Pe vremea lui La Bruyère era înlocuită, la mondeni, de un spirit mai suplu, de gustul pentru noutățile științifice și de critica scriitorilor din antichitate. Saint-Simon a fost mai puțin sever în aprecierea aportului saloanelor.

mai înțelege nici ei¹. Nu trebuia, pentru întreținerea acestor convorbiri, nici bun-simț, nici judecată, nici memorie, nici cât de puțină capacitate : trebuia spirit — nu din cel mai bun, ci din cel amăgitor, în care imaginația are o prea mare parte.

66

Știu, *Théobalde*², ai îmbătrânit³ ; dar ai vrea să cred că ai decăzut, că nu mai ești poet, nici literat, că ești acum la fel de prost critic în orice gen de lucrări pe cât ești de slab autor și că nu mai ai nimic firesc și delicat în conversație ? Înfațișarea dumitale de om nepăsător și semeț mă liniștește și mă convinge de contrariul. Ești, prin urmare, astăzi tot ce-ai fost cîndva, și poate că mai mult ; căci, dacă la vîrsta dumitale ești atît de vioi și de năvalnic, ce nume ar fi trebuit, *Théobalde*, să ți se dea în tinerețe, cînd erai idolul și marota anumitor

¹ „Metafora este, prin excelență, baza limbajului și a stilului prețios... Nu numai stilul este metaforic, dar și expresia și cuvîntul.“ (Larroumet, ediția *Prețioasele ridicole*)

² Probabil Benserade, apreciat de mondeni pentru versurile sale galante și pentru libreturile de balet. În 1691 avea vîrsta de 78 de ani. După „cheia“ Cochin, ar fi vorba de Perrault ; după „cheile“ secolului al XVIII-lea — Boursault. După „cheile“ manuscrise — Benserade, Boursault sau Thomas Corneille. Benserade se opusese alegerii lui La Bruyère la Academie, în favoarea unui poet neînsemnat, Pavillon. Făcea parte din tabăra „modernilor“ în faimoasa polemică dintre adepții scriitorilor moderni și ai celor din antichitate. În discursul său de recepție la Academia Franceză, La Bruyère îi numește „*Theobalzi*“.

³ Spui c-ai îmbătrânit.

femei, care ar fi sărit în foc pentru dumneata și pentru cuvîntul dumitale și care spuneau : „Asta-i delicios : dar ce-a spus“ ? (Ed. 6.)

67

În toiul discuțiilor se vorbește cu aprindere, adesea din vanitate sau după toane, rareori cu destulă atenție : preocupat numai de dorința de a răspunde la ce nu asculți mai de loc, îți urmezi șirul ideilor și le dezvolti fără nici o considerație pentru obiecțiile celuilalt.¹ Cei care discută sînt tare departe de găsirea adevărului, și de altfel nici n-au căzut încă de acord asupra adevărului pe care îl caută. Cine ar putea să asculte asemenea discuții și să le aștearnă pe hîrtie ar putea arăta, uneori, unele lucruri bune care n-au nici o înlănțuire.

68

O bucată de vreme a domnit un fel de conversație searbădă și puerilă², care se învîrtea, toată, în jurul unor nimicuri privitoare la inimă și la ceea ce se cheamă pasiune sau dragoste duioasă. Lectura cîtorva

¹ La Rochefoucauld dezvoltase aceeași idee în *Maximele* lui ; de asemenea Malebranche (*Căutarea adevărului*, I, IV, cap. VIII).

² De același fel de conversație avea să se plîngă și Montesquieu.

romane¹ le adusesese la modă printre oamenii cei mai șlefuiți din Paris și de la curte. Ei s-au scuturat de ele, și burghezia le-a primit cu poantele și cu echivocurile lor.²

69

Cîteva femei din Paris au delicatețea de a se face că nu cunosc sau de a nu îndrăzni să spună numele străzilor, ale piețelor și ale cîtorva locuri publice pe care nu le cred destul de nobile pentru a fi cunoscute. Ele spun : *Luvrul*, *Piața Regală*, dar recurg la ocoluri³ și la fraze întregi, numai să nu rostească anumite nume ; iar dacă le ia gura pe dinainte, le rostesc măcar cu o ușoră pocire a cuvîntului, după cîteva nazuri care le liniștesc ; prin asta sînt mai puțin naturale decît femeile de la curte care, avînd nevoie în vorbirea lor de *Hale*, de *Le*

¹ Este vorba de romanele istorice ale lui Gomberville (1600—1647), ale lui Calprenède (1610—1663) și mai ales ale d-rei de Scudéry (1607—1701), una dintre prețioasele salonului Rambouillet, autoarea romanelor *Marele Cyrus* (1650), *Clélie* (1656) etc.

² Aluzie la gustul pentru analizele psihologice, dezvoltat către 1650—1660 de romanele prețioase. Echivocuri și poante mișună în toate genurile libere din prima parte a secolului. Prin opoziție cu omul de curte și cu omul cult și bine educat (*l'honnête homme*), burghezia arată aici pe locuitorul Parisului care nu trăiește în societatea aleasă, dar îi imită ticurile cînd au ajuns demodate.

³ D'Aguesseau, avînd de discutat pretențiile moștenitorilor unui actor al comediei italiene, nu socotește demn de curte să-i spună pe numele lui de actor — Scaramouche —, ci spune : „Tibero Fiorelli, cunoscut în lume sub alt nume“.

Châtelet sau de lucruri asemănătoare, spun : *Halele, le Châtelet.* (Ed. 4.)

70

Dacă ne prefacem uneori că nu ne aducem aminte de anumite nume pe care le socotim puțin cunoscute și dacă ne fandosim pocindu-le¹ cînd le rostim, o facem din pricina părerii bune pe care o avem despre propriul nostru nume. (Ed. 4.)

71

Din bună dispoziție și duși de vîltoarea conversației, spunem unele glume nesărate² din acelea pe care, la drept vorbind, le prezentăm ca atare și pe care nu le găsim bune decît pentru că sînt grozav de proaste. Soiul acesta josnic de glumă a ajuns de la oamenii de rînd, cărora le aparține, pînă la o bună parte a tineretului curții, pe care l-a și molipsit. Este drept că aduce prea multă platitudine și grosolanție ca să ne temem că se va întinde mai departe și că va face progrese mai mari într-o țară care este centrul bunului-gust și al politeții. Se cade totuși să-i scîrbim de el pe cei care îl prac-

¹ Mareșalul de Richelieu, de la Academia Franceză, se făcea că pocește din greșeală toate numele confrăților lui de proveniență modestă.

² Este vorba de echivocuri, de jocuri de cuvinte, de glume ieftine, numite și *turlupinade*, după numele unui actor de farse cu glume nesărate. Molière le-a înfierat în *Critica Școlii femeilor*.

tică. Căci, deși nu reprezintă niciodată un pericol serios, nu întârzie să ocupe totuși, în mintea și în discuțiile lor obișnuite, locul a ceva mai bun.¹

72

Între a spune lucruri proaste și a spune lucruri bune, pe care toată lumea le cunoaște, și a le prezenta ca fiind noi, nu am de ales.²

73

„*Lucan a spus un lucru drăguț ; există o vorbă frumoasă a lui Claudian*³ ; *e un pasaj în Seneca*“ ; și gata un fragment lung în limba latină, pe care îl cităm adesea în fața unor oameni care nu-l înțeleg și care se prefac că-l înțeleg. Secretul ar fi să avem

¹ Gustul pentru echivocurile grosolane pare să se fi prelungit, printre anumiți curteni, destulă vreme, după ce dispăruse din lucrările literare și din conversația oamenilor culti și cu educație aleasă. Boileau, în *Arta poetică* (II, v. 130 și urm.), spune : „*La Curte măscăricii sînt cei care dictează, Glumeți și fără de spirit, bufoni nenorociți, / Ai glumei grosolane protectori năraviți...*“ (Traducerea : Ionel Marinescu). Chénier socotește și el „năucul calambur un Ianus cu două fețe“.

² Un răspuns, în 1690, la criticile care le reproșau primelor patru ediții ale *Caracterelor* lipsa de originalitate.

³ Poet epic și liric latin din secolul al IV-lea al erei noastre.

mult bun-simț și mult duh ; căci ori ne-am lipsi de scriitorii din antichitate¹, ori, după ce i-am citit cu grijă, am ști măcar să-i alegem pe cei mai buni și să-i cităm la momentul potrivit.

74

Hermagoras nu știe cine e regele Ungariei ; se miră că nu aude făcându-se nici o mențiune despre regele Boemiei. Nu-i pomeniți despre războaiele din Flandra și din Olanda², sau măcar scutiți-l de a vă răspunde ; confundă datele, habar nu are când au început sau când s-au terminat ; luptele, asediile, totul e nou pentru el ; dar e toabă de carte cu privire la războiul Gigantilor, îi povestește desfășurarea și cele mai neînsemnate amănunte ; nimic nu i-a scăpat ; descurcă de asemenea haosul cumplit al celor două imperii, imperiul babilonian și cel asirian ; îi cunoaște temeinic pe egipteni și dinastiile lor. N-a văzut niciodată Versailles-ul și nici nu-l va vedea ; dar aproape a văzut Turnul Babel : îi numără treptele, știe câți arhitecți au condus lucrarea aceasta și le cunoaște numele. Spune-voi că-l crede pe Henric al IV-lea³ fiul lui Henric al III-lea ? Cel puțin nu se ostenește să cunoască ceva cu privire la dinas-

¹ Cf. Montaigne, *Eseuri*, I, 14 : „Nu lucrăm decît ca să ticsim memoria și lăsăm mintea și cugetul pustii...” Aristotel : „Dar noi, noi înșine, ce spunem ? Ce părere avem noi ? Ce facem noi ?”

² Din 1687, coroana Ungariei trecuse oficial în stăpînirea casei de Austria ; din secolul al XVI-lea, Boemia nu avea alt suveran decît pe împăratul Germaniei, iar Franța era din nou în război cu Olanda, din 1688.

³ „Henric cel Mare”. (N. lui La Bruyère.)

tiile Franței, ale Austriei și ale Bavariei. „Ce nimicuri !“, spune el, în vreme ce înșiră din memorie o întreagă listă de regi ai mezilor sau ai Babilonului și în vreme ce numele unui Apronal, Herigebal, Noesnemordach și al lui Mardokempad¹ îi sînt la fel de familiare cum ne sînt nouă numele regilor de VALOIS și ale BOURBON-ilor. Întreabă dacă împăratul a fost vreodată căsătorit ; dar nimeni n-o să-i aducă la cunoștință că Ninus a avut două soții. I se spune că regele se bucură de o sănătate desăvîrșită ; și el își amintește că Thetmosis, un rege al Egiptului, era bolnăvicios și că moștenise firea asta de la bunicul său, Alipharmutosis. Ce înu știe ? Ce lucru a rămas tănuuit pentru dînsul din venerabila antichitate ? Îți va spune că Semiramis sau, după unii, Serimaris vorbea ca fiul ei, Ninyas, și că nu-i deosebea lumea după grai ; dacă era din pricină că mama avea un glas bărbătesc, ca fiul ei, sau fiul o voce de femeie, ca maică-sa, mărturisește că nu cutează să spună hotărît. Vă va destăinuia faptul că Nembrot era stîngaci, și Sesostris ambidextru ; că e o greșală să ne închipuim că un Artaxerxe a fost numit Mînălungă pentru că brațele îi ajungeau pînă la genunchi, și nu din pricină că avea o mînă mai lungă decît cealaltă. Și mai adaugă că sînt unii autori gravi care afirmă că era dreapta mai lungă, dar că el crede, totuși, că e bine întemeiat să susțină că era stînga.³ (Ed. 5.)

¹ Portretul acestă datează din ediția a V-a (1690). Se pare că La Bruyère a luat ortografia acestor nume din volumul lui Chevreau, *Istoria lumii*, publicat în 1686 și retipărit în 1789.

³ La Bruyère s-a inspirat dintr-o reflecție a lui Malebranche, din *Căutarea adevărului*, I, IV, cap. 7 (1675), care ia în deridere falsa erudiție.

Ascaniu este sculptor de statui, Hégion turnător, Aeschine apretor, și *Cydias*¹ literat — asta e îndeltnicirea lui. Are o firmă, un atelier, lucrări de comandă² și meseriași care lucrează pentru el ; n-ar putea să vă livreze în mai bine de o lună strofele pe care vi le-a promis decît dacă și-ar călca făgăduiala pe care i-a făcut-o lui *Dosithée*, care l-a tocmnit să-i ticluiască o elegie ; o idilă se află în lucru. E pentru *Crantor*, care-l zorește și care i-a dat de înțeles că-l va plăti bine. Proză, versuri, ce doriți ? Reușește deopotrivă în amîndouă. Cereți-i niște scrisori de consolare sau altele despre absența cuiva drag, și se va încumeta să le furnizeze ; luați-le făcute gata. Pofțiți în magazinul lui, că aveți de unde alege. Are un prieten care n-are altă slujbă pe pămînt decît să-l tot făgăduiască multă vreme unei anumite lumi și să-l prezinte, în sfîrșit, prin familii ca pe un om rar și cu o conversație distinsă ; și acolo, așa precum cîntărețul cîntă singur și cum lăutarul cîntă din lăută în fața persoanelor cărora le-a fost făgăduit, *Cydias*, după ce tușește, își ridică manșeta, își întinde mîna și-și răsfiră degetele, își spune pe nerăsuflate, grav, cugetările foarte rafi-

¹ Fontenelle (1657—1757), care și-a încercat pana în toate genurile literare. Pe lîngă antipatia personală față de acest monden pe care îl socotea superficial, La Bruyère critică prin el pe apărătorul spiritului prețios și pe dușmanul scriitorilor din antichitate. „La Bruyère n-a înțeles însă rolul lui Fontenelle în răspîndirea ideilor filozofice noi”. (H. Bénec) J. B. Rousseau s-a inspirat din acest portret pentru atacuri polemice în versuri la adresa lui Fontenelle.

² Cf. Servois, *Notice biographique*, p. IX.

nate și judecățile sofisticate.¹ Deosebit de cei care, admițind principiile și cunoscînd temeiul sau adevărul, care este unul, își smulg cuvîntul unul altuia, pentru a căuta să ajungă de acord asupra părerilor lor, el nu deschide gura decît ca să contrazică : *Mi se pare*, spune dînsul cu grație ; sau : *N-aș putea să fiu de părerea dumneavoastră* ; ori : *Așa m-am încăpățînat și eu pe vremuri, cum vă încăpățînați și dumneavoastră, dar... sînt trei lucruri de luat în seamă...* spune el, și mai adaugă un al patrulea ; searbăd vorbă-lungă, care n-a pășit bine într-o adunare, că și caută cîteva femei pe lîngă care să se poată strecura, să se împăuneze cu pedanteria sau cu filozofia lui și să-și folosească neobișnuitele concepții ; căci, de vorbește sau de scrie, nu trebuie să fie bănuît că are în vedere nici adevărul nici minciuna, nici raționalul nici ridicolul : se ferește numai să nu alunece în făgașul altora, fiind de părerea cuiva² ; de aceea, într-un cerc, așteaptă ca fiecare să-și fi spus părerea despre subiectul propus discuției sau pe care, adesea, l-a adus chiar el în discuție, ca să debiteze dogmatic lucruri cu totul noi, dar, după bunul lui plac, hotărîtoare și fără replici. Cydias se așază pe aceeași treaptă cu Lucian și cu

¹ Falsificate, pline de sofisme, adesea ticsite de false subtilități. (Se leagă aici de cuvîntul *sofist*.)

² Cf. Molière, *Mizantropul*, II. 5 : „S-ar socoti că pare, firește, om de rînd, / De-ar fi văzut de-aceiași părere cu un altul...”

„Există de asemenea (dar e un alt tip) omul care evită, printr-o foarte justă apreciere a rodniciei pe care o poate avea opoziția, pe cei care ar fi de părerea lui. În comedia italiană, Trivelino îi reproșează lui Scaramouche : «Cîte lucruri frumoase ți-aș fi spus dacă tu ai fi avut destulă minte să mă contrazici !» (Citat de J. Benda.)

Seneca ¹, se socotește mai presus de Platon, de Vergiliu și de Teocrit; și lingușitorul lui are grijă să-i întărească în fiecare dimineață încrederea în această părere. Unit prin gust și prin interes cu detractorii lui Homer ², așteaptă în tihnă ca oamenii dezmeticiți să-i prefere poeții moderni; în cazul acesta, ia loc în fruntea aceloră și știe el bine cui să-i adjuce locul al doilea. ³ Pe scurt, este un amestec de pedant și de prețios, hărăzit admirației burgheziei și provinciei, în care totuși nu observi nimic mare în afară de părerea pe care o are despre sine însuși. (Ed. 8.)

76

Tonul dogmatic ⁴ este insuflat de o profundă ignoranță. Cel care nu știe nimic crede că le predă altora ce-a învățat și el puțin mai înainte; cel care știe

¹ „Filozof și poet tragic“. (N. lui La Bruyère.) Ca Lucian, Fontenelle compusese *Dialogurile morților* (1680); ca Seneca — tragedii; ca Teocrit și Vergiliu — pastorale, iar *Convorbirile despre pluralitatea lumilor* (1686) puteau aminti de Platon.

² Perrault, Lamotte și de Visé, redactorul periodicului *Mercure galant*.

³ Este vorba de Lamotte, cu care Fontenelle a întreținut o corespondență „despre Homer și despre cei din antichitate“.

⁴ Tonul pedant, imperios și tranșant. „Reflecție inspirată de-ura omului de gust pentru tonul dogmatic. Nu e mai puțin adevărat că tonul dogmatic poate fi compatibil cu o știință reală.“ (J. Benda)

multe abia dacă se gîndește că ce spune el ar putea să fie ceva neștiut și vorbește cu mai multă indiferență.¹

77

Cele mai mari lucruri n-au nevoie de altceva decît să fie spuse cu simplitate : emfaza le dăunează. Cele mai mărunte² trebuie spuse cu noblețe : ele nu se impun decît prin expresie, prin ton și prin stil.³

78

Mi se pare că lucrurile se spun cu și mai multă finețe decît se pot așterne pe hîrtie.

79

Numai originea nobilă sau o bună-creștere⁴ poate face oamenii în stare să păstreze o taină.⁵

¹ „Fără să se pasioneze, cu oarecare scepticism, cu mai multă nepăsare.” (H. Bénec)

² Cf. d-ra de Scudéry (*Discuții despre diverse subiecte*, 1681) : „Trebuie să vorbim totdeauna cu noblețe despre lucrurile mărunte și destul de simplu despre lucrurile mari...”

³ „Vergiliu reușește să ne atragă atenția cînd vorbește despre arborii și despre albinele lui”, constată pe drept cuvînt Hémardinquer.

⁴ La Bruyère asociază adesea originea nobilă și buna-creștere, datorată învățaturii, deși sînt lucruri atît de deosebite.

⁵ În primele trei ediții, reflecția aceasta era așezată în capitolul *Despre om*.

80

Orice încredere e primejdioasă dacă nu este deplină¹; sînt puține împrejurări în care să nu fie nevoie să spui totul sau să ascunzi totul. Și așa i-ai spus prea mult din taina ta celui căruia crezi că se cade să-i ascunzi un amănunt. (Ed. 4.)

81

Unii oameni își făgăduiesc că vor păstra secretul, dar îl dau chiar ei în vileag, fără să-și dea seama; n-au apucat să-și miște bine buzele, și-i și înțelegi; le citești pe față și în ochi; parcă li-l vezi de-a dreptul prin piept, atît sînt de transparenți.² Alții nu spun propriu-zis un lucru ce li s-a încredințat³; dar vorbesc și fac în așa fel încît descoperi singur. În sfîrșit, o seamă de oameni îți disprețuiesc secretul, oricît de important ar putea să fie. *E o taină pe care mi-a comunicat-o Cutare și mi-a interzis s-o spun. Și o spun.* (Ed. 5.)

Orice dezvăluire a unei taine se face din vina celui care a încredințat-o. (Ed. 8.)

¹ Cf. Montesquieu: „Cînd am încredere în cineva, o am fără rezervă; dar am încredere în foarte puține persoane“.

² Cf. Terențiu: „E ca un coș de nuiete: secretul îi scapă pe toată părțile“.

³ Cf. d-ra de Scudéry: „Cel care dă în vileag o taină în fața unui prieten indiscret este și mai indiscret decît indiscretul“. În edițiile 5—7, reflecția aceasta făcea parte din capitolul *Despre cei mari*.

Nicandre stă de vorbă cu *Eliza* despre felul plăcut și plin de drăgălășie în care a trăit cu soția lui; din ziua cînd a ales-o pînă la moartea ei; a spus și mai înainte că-i pare rău că nu i-au rămas copii de la dînsa și o mai repetă; vorbește despre casele pe care le are la oraș, și îndată după aceea despre niște pămînt pe care îl are la țară; socotește venitul pe care i-l aduce, face planul clădirilor, descrie locul în care sînt situate, exagerează comoditatea apartamentelor, ca și bogăția și eleganța mobilierului; susține că-i place traiul bun și luxul; se plînge că soției sale nu-i prea plăceau de ajuns jocurile de noroc și societatea. „Ești atît de bogat, îi spunea unul dintre prietenii lui, de ce nu cumperi funcția asta? De ce să nu pui mîna pe un astfel de chilipir care ți-ar mări moșia?” „Mă crede lumea, adaugă el, că am mai multă avere decît am.” Nu uită să spună de ce viță e și ce neamuri are: *pe domnul ministru al finanțelor, care este vărul meu; pe doamna cancelăreasă, care mi-e rudă* — ăsta e stîlul lui. Povestește un fapt care dovedește nemulțumirea pe care trebuie s-o aibă de pe urma celor mai apropiați ai lui și chiar din partea celor care sînt moștenitorii lui. „Nu am dreptate? îi spune el *Elizei*; am de ce să le vreau binele?” și o ia ca arbitru. Apoi lasă să se înțeleagă că are o sănătate șubredă și lipsită de vlagă și vorbește despre cripta în care urmează să fie înmormîntat. Este insinuant, lingușitor, îndatoritor față de toți cei pe care-i găsește în preajma ființei către care nă-

zuieste. Dar Eliza nu are curajul să ajungă bogată¹ căsătorindu-se cu el. Tocmai cînd vorbea el, se anunță vizita unui cavaler², care numai prin prezența lui spulberă asaltul orășeanului; el se scoală, încurcat și amărît, și o ia din loc, ca să spună în altă parte că vrea să se recăsătorească. (Ed. 5.)

83

Înțeleptul se ferește uneori de lume de teama neajunsurilor.³

¹ „Imbinare de cuvinte originală și justă” (Hémarquuer).

² „Gentilom înarmat cu spadă” (Dicționarul Richelet, 1680).

³ În primele trei ediții făcea parte din cap. *Despre meritul personal*.

CAPITOLUL VI

DESPRE BUNURILE MATERIALE¹

1

Un om foarte bogat² poate mânca tot felul de bunătăți, poate tocmi meșteri să-i pieteze lambrurile și alcovurile, se poate bucura de un palat la țară și de altul la oraș; poate să întrețină o casă cu slugi multe, poate să-și aducă un duce în familie și să facă din fiul său un nobil mare; e un lucru drept și care ține de priceperea lui; dar poate că le e dat altora să trăiască mulțumiți.³

2

Obîrșia nobilă și o mare avere semnalează meritul și atrag mai devreme atenția asupra lui.

¹ Cu sensul: datorate mai mult hazardului. (Cf. fr. *Des biens de Fortune*).

² E greu să găsim totdeauna numele personajelor la care face aluzie La Bruyère. Se pare totuși că, după Dangeau, ar fi vorba aici despre Nicolas de Frémont, vistiernicul regelui, unul dintre cei mai bogați oameni din Franța pe vremea aceea. Bogăția i-a permis să-și căsătorească fata cu mareșalul duce de Lorges.

³ Cf. La Fontaine, *Fidemon și Baucis*:

„Prin aur și mărire nu sîntem fericiți.”

3

Ceea ce-l scuză pe nerodul ambițios ¹ de ambiția lui este grija pe care o arată unii, dacă a strîns o avere mare, să-i găsească un merit pe care nu l-a avut niciodată și atît de mare cît își închipuie ei că-l are. (Ed.4.)

4

Pe măsură ce favoarea de care se bucura și marile avuții se retrag ² de la un om ³, ne lasă să vedem ridicolul pe care îl acopereau și pe care îl avea fără să-și dea seama cineva de el.

5

Dacă n-am vedea cu ochii noștri, am putea să ne închipuim vreodată strania disproporție pe care un număr mai mare sau mai mic de monede o creează între oameni ? ⁴

¹ Fr. *fat* : „prost, fără duh, care nu spune decît nerozii“. (Dicționarul Furetière, 1690)

² „Comparație elegantă, abia schițată, cu fluxul și refluxul mării.“ (Hémardinquer)

³ J. B. Rousseau a spus în versuri :

„Cade masca și rămîne omul,
Și eroul nostru se destramă...“

⁴ Rîndurile acestea formează ca un preludiu al atacurilor pe care aveau să le dezlănțuie, în secolul al XVIII-lea, scriitorii care au contribuit la pregătirea Revoluției Franceze.

Acest mai mult sau mai puțin hotărâște oamenii să încingă sabia, să îmbrace roba sau sutana ; aproape că nu mai există altă carieră.

6

Doi negustori erau vecini și se ocupau cu același comerț și au avut, mai pe urmă, situații cu totul diferite. Fiecare avea câte o singură fată ; fetele au fost crescute laolaltă și au trăit în acea familiaritate pe care o dă potrivirea de vîrstă și de stare materială : una dintre ele caută să-și găsească un post, ca să scape dintr-o sărăcie cumplită, și intră în slujba unei doamne¹ foarte sus-puse, una dintre primele doamne de la curte — la prietena ei.² (*Ed. 6.*)

7

Dacă speculațiile financiarului dau greș, curtenii spun despre el : E un burghez, un om de nimic, un

¹ După unele „chei“, ar fi vorba de fiica unui negustor parizian, Jean Gilbert. Tatăl ei avea un magazin de stofe. Căsătoria ei cu Fleuriau d'Armenonville, intendent al finanțelor, făcuse mare vîlvă.

² „Finalul acesta neașteptat sporește efectul povestirii, producîndu-i cititorului o surpriză. Către sfîrșitul capitolului vom vedea același procedeu folosit în portretul bogatului și al săracului.“ (*Hémardinquer*).

nenorocit.; dacă îi reuşesc, îi ser data în căsătorie.¹ (Ed. 7.)

8

Unii au făcut în tinereţea lor ucenicia unei anumite îndeletniciri², ca să trăiască din alta, foarte deosebită, tot restul vieţii.³ (Ed. 16.)

9

Un om e urît,⁴ scund, şi nu prea deştept. Careva îmi şopteşte la ureche: „Are un venit de cincizeci

¹ Căsătorindu-şi fiul cu fiica arendaşului Saint-Amant, el na de Sévigné spunea: „Uneori e nevoie să-ţi îngrăşi ţarina cu bălegar”. Asemenea mezalianţe, flestul de frecvente, arătau decăderea nobilimii şi vesteau profundele schimbări sociale care aveau să vină. Scriitorii Émile Augier şi Jules Sandeau au scris, pe tema aceasta, o reuşită comedie: *Ginerele domnului Poirier*.

² Aluzie la meseria de lacheu, pe care o practicaseră numeroşi speculanţi înainte de a se îmbogăţi. (Cf. § 15, *Sosie*.)

³ Este vorba aici despre speculanţii de bursă, despre cămătarii şi despre ariviştii de tot felul, care erau numiţi, în secolul al XVII-lea, *partisans*. Unii dintre ei fuseseră lachei. Cuvîntul datează din secolul al XVI-lea. (Cf. Estienne Pasquier.) Vărsau jumătate sau o treime din impozitele pe care urma să le strîngă şi restul îl păstrau pentru ei. Se mai numeau *partisans* şi cei care luau în arendă veniturile statului. Mai erau numiţi şi *traitants* (negecianţi). Mai tirziu aveau să fie numiţi *malfôtiers*, percepatori, jecmănitori, care luau în arendă impozitele indirecte, şi *fournisseurs*, furnizori. Prin procedee necinstite, mulţi s-au îmbogăţit. (Le Sage avea să-i înfierze în piesa *Turcaret*.)

⁴ Potrivit „cheilor”, ar fi vorba de Lévy de Ventadour, *pair*, căsătorit cu d-ra de la Mothe-Houdancourt, de care

de mii de livre“. Asta e treaba lui și eu nu voi avea niciodată nici de câștigat nici de pierdut de pe urma lui. Dacă mă voi apuca să-l privesc cu alți ochi și dacă nu voi fi stăpîn pe mine să fac altfel, ce prostie din partea mea!

10.

A-ți pune în gînd¹ să ridiculizezi un om tare prost și tare bogat ar fi o încumetare deșartă; cei care fac haz de glume sînt de partea lui. (Ed.¹ 4.)

11.

Cu un portar necieplit, fioros, care aduce a elvețian¹, cu un vestibul și cu o anticameră², ca să lase, cît de cît, pe cineva să lîncezească și să i se facă lehamite așteptînd, pentru a se ivi, în sfîrșit, cu o mutră gravă și un umblet măsurat, să asculte prea puțin și să nu-l conducă de lîc la plecare, N^{***} — oricît ar fi de rang inferior — va impune despre el înuși ceva care se apropie de respect. (Ed. 4.)

avea să se despartă, lăsîndu-și averea ginerelui său, ducele de Rohan, în rente viagere de 40.000 de livre.

¹ Cîm înfățișarea unui ușor de mare nobil. Pe vremea aceea, nobilii își permiteau să angajeze ca ușieri bărbați voinici, aduși din Elveția. Cei care îi imitau, fără să-și poată permite luxul acesta, îi numeau tot elvețieni. Dovadă versul următor din comedia *Impromptu*:

„Din Amiens m-aduc să-l fii elvețian.“

² Astăzi am spune un salon de așteptare. Potrivit „cheilor“ din secolul al XVIII-lea, este vorba de marchizul Saint-Pouange, funcționar superior al lui Louvois.

Vin, *Clitiphon*¹, la ușa dumitale; nevoia pe care o am de dumneata mă scoală din pat și mă alungă din cameră; o, cât aș vrea să nu fi fost nici oblauditul, nici pisălogul dumitale! Robii dumitale îmi spun că ești ferecat în casă și că nu poți să mă primești decît peste o oră încheiată. Mă întorc înainte de sorocul pe care mi l-au fixat, deși ei îmi spun c-ai plecat de acasă. Ce faci, *Clitiphon*, în locul acela, cel mai depărtat din apartamentul dumitale, ce faci cu atîta încordare, de te împiedică să mă ascuți? Cercetezi niscaiva memorii, colaționezi vreun castif, semnezi, parafezi. N-aveam să te întreb decît un lucru, și dumneata nu aveai să-mi răspunzi decît printr-un cuvînt: da, sau ba. Vrei să ajungi o raritate? Servește-i pe cei care depind de dumneata: ai să fii și mai și prin purtarea aceasta decît prin raritatea dumitale la vedere. O, om plin de importanță și copleșit de treburi, care la rîndul dumitale ai nevoie de serviciile mele, vino în sihăstria odăitei mele de lucru: la un filozof se poate ajunge ușor, și eu n-am să te amîn pe altă zi. Mă vei găsi aplecat peste cărțile lui Platon, care tratează despre spiritualitatea sufletului și despre deosebirea lui de trup; sau, cu pana în mînă, calculînd distanța pînă la Saturn și pînă la Jupiter: eu îl slăvesc pe Dumnezeu în realizările lui și caut, prin cunoașterea adevărului, să-mi strunesc mintea și să ajung mai bun. Poftim, toate ușile îți sînt deschise: anticamera mea

¹ Probabil, Le Camus, cu care a avut, se pare, de a face La Bruyère.

nu-i făcută să te plictisești în ea așteptîndu-mă ; treci prin ea pînă la mine fără să-mi dai de veste. Îmi aduci ceva mai de preț decît argintul și decît aurul, dacă îmi oferi prilejul să te îndatorez. Vorbește : ce dorești să fac pentru dumneata ? E nevoie să-mi părăsesc cărțile, studiile, lucrarea, rîndul acesta pe care l-am început ? Ce întrerupere fericită pentru mine ¹ întreruperea care îți este dumitale de folos ! Mînuitorul de bani, omul de afaceri este un urs pe care n-ai putea să-l îmblînzești ; nu-l vezi decît anevoie în sălașul lui ; ce spun eu ? Nu-l vezi de loc, căci mai întîi încă nu-l vezi, și în curînd nu-l mai vezi. Scriitorul, dîmpotrivă, e tot așa de ușor de văzut ca stîlpul de piatră de la răspîntia piețelor ; e văzut de toți și la orice oră și în orice situație : la masă, în pat, dezbrăcat și îmbrăcat, sănătos sau bolnav ; el nu poate să fie cineva și nici nu ține de loc să fie. (*Ed.* 8.)

¹ De bună seamă, acest portret de scriitor este un auto-portret. Un dușman al lui La Bruyère, Bonaventure d'Argonne, a confirmat, fără să vrea, această mărturie a lui La Bruyère despre el însuși, scriind, sub pseudonimul Vigneul-Marville : „Nimic mai frumos decît portretul acesta ; dar trebuie să mărturisim că, fără să bănuiești vreo anticameră sau vreun birou de lucru, cu mare ușurință ajungeai la d-l de La Bruyère. Înainte de a avea un apartament în casa... (familiei Condé), nu aveai decît o ușă de deschis și o încăpere vecină cu cerul, despărțită în două de o ușoară tapițerie. Vîntul, pururi slugă credincioasă a filozofilor, luînd-o înaintea celor care veneau în vizită și întorcîndu-se o dată cu închiderea ușii, ridica tapițeria cu dibăcie și îți îngăduia să-l vezi pe filozof, cu fața senină și tare mulțumit că avea prilejul să treacă prin mintea și prin inima vizitatorilor elixirul meditațiilor sale“.

13

Să nu pizmuim de loc marile bogății ale unei anumite categorii de oameni ¹; le-au dobândit cu prețul unor grele sarcini, cu care noi nu ne-am împăca; și-au jertfit odihna, sănătatea, cinstea și conștiința; e ceva prea scump, și la prețul acesta n-avem nimic de câștigat. ²

14

Arendașii impozitelor regale ne fac să încercăm rînd pe rînd toate sentimentele: începem cu disprețul, din pricina obîrșiei lor de rînd; apoi îi învidiem, îi urîm, ne temem de ei, îi apreciem uneori și-i respectăm. Și ne e dat să trăim destul ca să ajungem să-i compătimim. ³

15

De la livrea, *Sosie* ⁴ a trecut, printr-o mică slujbă de încasator, la un contract de subarendare; și, prin

¹ Minuitorii de bani.

² Este vorba aici și în cele de mai jos despre arendașii îmbogățiți prea repede, prin mijloace scandaloase.

³ Din cînd în cînd luau ființă așa-zisele camere de justiție, pentru judecarea arendașilor îmbogățiți prin procedee revoltătoare. Vinovații erau arestați, întemnițați, condamnați la galere sau la mari amenzi, iar uneori chiar spînzurați.

⁴ „Cheile” citează numeroase nume de lachei îmbogățiți și înobilizați (Delpeck, Gourville etc.), după ce fuseseră o vreme

potlogării, prin silnicie și abuzînd de *împuternicirile* lui¹, s-a ridicat, în sfîrșit, peste ruinele mai multor familii, la oarecare rang : ajuns nobil printr-o funcție, nu-i mai lipsea altoeva decît să fie un om milostiv : un post de episcop² de biserică a săvîrșit și minunea asta.

16

Arfura se îndrepta singură, pe jos, către marele portic al Sîntului^{***3} ; asculta de departe predica unui carmelit sau a unui teolog, pe care nu-l vedea decît pieziș, pierzînd multe cuvînte din spusele lui. Smerenia ei era necunoscută, și cucernicia ei era la fel de cunoscută ca și persoana ei : soțul ei a intrat la arendarea dării numite *al optulea dinar*⁴. Ce avere colosală în mai puțin de șase ani ! Acum nu se mai duce la biserică pe jos ; cineva îi ține o trenă lungă⁵ ; predicatorul își întrerupe predica

arendași ai impozitelor. Montesquieu s-a ocupat și el (*Scrisori persane*, scrisoarea a XCIX-a) de problema lacheilor îmbogățiți în timpul decadentei monarhiei franceze.

¹ Este vorba de *împuternicirile* primite de la arendașul general, care plătise cu anticipație suma prevăzută pentru un anumit impozit și care își scotea banii cum credea el de cuviință.

² Administrator al veniturilor unei parohii.

³ Sîntului Moderic. (Waldknaër)

⁴ Este vorba de un impozit de 12,50%, înființat în 1672, pentru deținătorii de bunuri bisericesti și pentru uzurpatorii de bunuri ale comunităților laice, ca să li se recunoască deplina stăpînire a acestor bunuri.

⁵ Purtau trenă numai femeile de origine nobilă, și — cum arată Richelot — în 1690 mai purtau, în mod abuziv, și soțiile arendașilor îmbogățiți.

pînă cînd se aşază dînsa ; îl vede din faţă şi nu pierde nici un cuvînt, nici cel mai neînsemnat gest al lui : preoţii umblă care mai de care ca s-o spovedească ; toţi ţin s-o izbăvească de păcate, şi parohul le-o ia înainte.

17

*Crésus*¹ e dus la cimitir : din toate imensele sale bogăţii dobîndite prin furt şi prin potlogării şi pe care le-a prăpădit prin lux şi prin trai bun, nu i-a mai rămas cu ce să fie înmormîntat ; a murit insolubil, fără avere, şi, astfel, lipsit de orice ajutor : nu s-au văzut la el salepuri², nici tonice, nici medici şi nici cel mai mărunţ doctor în teologie care să-i fi chezăşuit mîntuirea sufletului.³

18

La sfîrşitul unei cine îndelungate, care-i umflă pîntecele, şi în plăcutele fumuri ale unui vin de

¹ „Cheile” citează mai multe nume de arendaşi ruinaţi. Justiţia regală, mai ales la începutul domniei, îi amenda adesea cu sume mari, recuperînd astfel, în folosul suveranului, banii furaţi de arendaşi.

² Fr. *julep* : un fel de poţiune calmantă.

³ După unele „chei”, ar fi vorba de un anume Aubert, un renumit arendaş din vremea lui Fouquet. Judecat de Camera de justiţie în 1666, şi-a sfîrşit zilele în mizerie, locuind într-o mansardă.

Avenay sau de Sillery¹, *Champagne*² semnează un ordin care i se prezintă și care ar smulge piinea de la gura întregii provincii dacă nu i s-ar aduce o îndreptare ; are o scuză : cum să priceapă oare, în primul ceas al digestiei, că pe undeva pot să moară oamenii de foame ?³

19

Că bănișorii lui, *Sylvain*⁴ a făcut rost de noblețe și de alt nume ; este seniorul parohiei⁵ în care bu-

¹ Vinuri din regiunea Champagne, nespumoase pe vremea aceea.

² După nume, arendașul la care face aluzie La Bruyère trebuie să fi fost lacheu înainte de îmbogățire.

³ Hémardinquer apreciază ca foarte grăitoare această asprime fără ocoluri a lui La Bruyère : „Puțini scriitori din vremea aceea ar fi cutezat s-o folosească. Până și Massillon, în predicile în care îi îndeamnă pe cei mari la milostenie, nu numește cu numele lor cumplite mizeria și foamea. Este meritul lui La Bruyère că a fost atât de profund revoltat de contrastul nedrept dintre atîta lux și atîta sărăcie.“ În 1698, Vauban scria că o zecime din populație era nevoită să cerșască. În memoriile care li se cereau pentru ducele de Bourgogne, guvernatorii de provincii declară și ei că unele provincii și-au pierdut un sfert din numărul locuitorilor, altele o treime și altele o jumătate. (A se vedea, în privința aceasta, și § 128 din capitolul XI, cum și celebra scrisoare adresată de Fénelon lui Ludovic al XIV-lea.)

⁴ Potrivit „cheilor“, un anume George, arendaș de impozite îmbogățit în timpul lui Fouquet. Ca să poată fi înnobitat, a cumpărat o funcție de secretar regal și s-a căsătorit cu d-ra de Valençay, nepoata mareșalului de Luxemburg.

⁵ Seniorul cu drept de judecată într-o parohie.

nicii lui plăteau bir¹; pe vicenari n-ar fi putut să intre ca paj la *Gléobule*, și acum fi e ginere. (Ed. 4.)

20

*Dorus*² trece în lectică pe *Calea Appiană*³ prece-dat de libertii și de sclavii lui, care dau gloata la o parte și fac loc. Numai lictorii îi lipsesc. Cu alaiul acesta intră în Roma, unde pare un biruitor⁴ al jomniciei și al sărăciei tatălui său, *Songa*. (Ed. 4.)

21

Nu poate cineva să-și folosească averea mai bine decât *Periandru*⁵: ea îi dă rang, trecere, autoritate. De pe acum, nimeni nu-l mai roagă să-i acorde prietenia lui, ci îi imploră ocrotirea. A început prin a spune despre sine însuși: *Un om de felul meu și a ajuns să spună: Un om de neam mare ca mine*; așa se socotește. Și nimeni dintre cei cărora le dă

¹ Este vorba de impozitul fancar cunoscut sub numele de *la taille*, la care erau impuși oamenii de rînd și de care erau scutiți ofițerii casei regale, clerul și nobilii. Prin urmare, buncii sau străbuncii lui *Sylvain* fuseseră oameni de rînd.

² Nume de slav din comedia latină.

³ Aluzie la calea numită *Le Cours-la-Reine*.

⁴ Aluzie la alaiurile triumfale din antichitate.

⁵ Este vorba de un anume *Langlée* care, în ciuda originii lui modeste, ajunsese, prin dibăcia și prin norocul lui la joc, un om cu mare trecere, de care *La Bruyère* se va mai ocupa și în capitolul *Despre curte*. *Saint-Simon* i-a zugrăvit și el portretul.

bani cu împrumut sau pe care-i primește la masa lui cu bucate alese nu ține să se împotrivească. Locuința lui e superbă; în toată fațada domnește ordinul doric¹; nu are o ușă, are un portic: este oare casa unui particular sau un templu? Oamenii din popor se pot înșela. El este suzeranul de care ține întregul cartier; lui îi poartă lumea pizmă și îi dorește căderea. Prin colierul ei de perle, soția lui și-a făcut dușmance toate doamnele din partea locului. Totul se menține în omul acesta; nimic încă nu se dezmințe în măreția pe care a dobândit-o, pentru care nu datorează nimic, pe care a plătit-o.² Tatăl lui, atît de bătrîn și de prăpădit, de ce n-o fi murit acum douăzeci de ani, mai înainte de a se fi pomenit vreodată de Periantru! Cum va putea să îndure acele pancarte³ nesuferite care dau în vileag natura socială a fiicăruia și care adesea fac văduva și moștenitorii să roșească? Va renunța la ele, sub ochii unui întreg oraș ros de invidie, rău și căruia nimic nu-i scapă, în dauna a mii de oameni care vor cu tot dinadinsul să-și țină rangul cuvenit la niște funeralii cu mare pompă? De altfel, vrea oare să facă din tatăl lui un *Nobil domn* și poate chiar un *Onorabil domn*, el, care este un *Messire*?⁴ (Ed. 5.)

¹ Locuință cu portic în stil doric.

² Nevoia de bani l-a făcut pe Ludovic al XIV-lea să înființeze o mulțime de funcții (*charges*), care, cumpărate cu sume mari de burghezi înstăriți, îi înobilau. „Numai în luna martie 1696 au fost înobilate astfel cinci sute de persoane”, afirmă Charles Louandre.

³ „Inscripții de înmormîntare.” (N. lui La Bruyère.)

⁴ *Nobil domn*: titlu pe care și-l dădeau în contracte burghezii cu oarecare situație; *Onorabil domn*: titlu pe care îl luau micii burghezi, negustorii și meseriașii; *Messire*: titlu rezervat persoanelor de neam mare.

22

Cîți oameni ¹ nu seamănă cu acei arbori care, ajunși puternici și dezvoltăți, sînt transplantați în grădinile publice, unde surprind ochii celor care-i văd puși în locuri frumoase, unde nu i-au văzut crescînd și care nu le cunosc nici începuturile, nici creșterea !

23

Dacă anumiți morți s-ar mai întoarce pe lume și dacă și-ar vedea marile lor nume purtate, moșiile lor cu cele mai vechi hrisoave ², cu castelele și cu casele lor străvechi stăpînite de niște inși ai căror părinți erau, poate, arendașii lor ³, ce părere și-ar face oare despre veacul nostru ?

24

Nimic nu ne ajută să înțelegem mai bine puținul pe care Dumnezeu crede că-l dăruiește oamenilor lăsîndu-le în seamă bogățiile, banii, marile dregăto-

¹ Este vorba tot de arendași de impozite îmbogățiți prin mijloace necinstite.

² Cu titlul de ducat, de marchizat etc.

³ Cu un veac înainte de revoluție, pămîntul începuse să treacă în mîinile unor țărani mai înstăriți sau în mîinile arendașilor. „Ruina nobilimii și ridicarea neconținută a burgheziei nu formează una dintre trăsăturile cele mai puțin interesante ale epocii domniei lui Ludovic al XIV-lea. Așa începea revoluția. Cei care o pregăteau nici nu bănuiau.“ (Hémardinquer)

rii și celelalte bunuri decît distribuirea lor și soiul de oameni care sînt mai bine căpătuți cu ele.

25

Dacă dai o raită prin bucătării, în care vezi, talmăcit în artă și în metodă, secretul de a-ți măguli gustul și de a te face să mănînci mai mult decît îți trebuie ; dacă cercetezi cu de-amănuntul toate preparativele hăloilor de carne care trebuie să alcătuiască ospățul ce ți se pregătește ; dacă te uiți prin ce mîini trec și vezi toate feluritele forme pe care le capătă înainte de a se preface într-o mîncare aleasă și de-a ajunge la acea curătenie și eleganță care îți farmecă ochii, toate acestea te fac să stai o clipă în cumpănă asupra alegerii și să iei hotărîrea de a gusta din fiecare ; dacă vezi toate felurile de mîncare în alt loc decît pe o masă bine servită, ce murdării, ce scîrbă ! Dacă te vei duce în culisele unui teatru și vei socoti greutățile, roțile și frînghiile care dau iluzia zborurilor și a tuturor efectelor de scenă, dacă vei ține seamă de cîți oameni e nevoie pentru executarea acestor mișcări, ce forță a brațelor și ce încordare a nervilor folosesc ei în toate astea, vei spune : „Astea-s elementele de bază și mijloacele acestui spectacol atît de frumos, atît de natural, care pare că e viu și se desfășoară singur ?“ Vei exclama, uimit : „Ce eforturi ! Cîtă încordare !“ Tot astfel, nu iscodiți averea arendașilor regali.¹ (Ed. 5.)

¹ Subliniind tăria și amărăciunea satirică a reflecțiilor de mai sus, Hémardinquer constată că La Bruyère n-a voit totuși să spună totul. Bogăția multor oameni de vază se

26

Băiatul ăsta, atât de strălucitor, de îmbujorat și cu o sănătate de toată frumusețea, este stăpînul unei abații și a vreo alte zece beneficii; toate laolaltă îi aduc un venit de o sută douăzeci de mii de livre, plătite numai în aur.¹ Prin alte părți există o sută douăzeci de familii nevoiaș, care rabdă toată iarna de frig, care n-au haine să se îmbrace și care din adesea lipsă de o bucată de piine; sărăcia lor este cumplită și rușinoasă.² Ce împărțeală! Și asta nu-i un semn lîmpede pentru ce va să fie?³

27

*Chrysippe*⁴, om nou și primul nobil din neamul lui, năzuia, acum vreo treizeci de ani, să se vadă

realizase prin mijloace reprobabile. De exemplu, contele de Grammont reușește să primească un ius care fusese condamnat pentru o potlogărie, la o amendă de 12.000 de scuzi și care dispăruse fără urmă. Cerîndu-i regelui să-l lase în seama lui, contele a scos de la el vreo 50.000 de livre. Sau, alt caz: fiind închis pe viață la Bastilla pentru niște caricaturi, un gravor s-a sinucis. Regele i-a cedat soției prințului moștenitor toată averea gravorului.

¹ „Ludoviçi de aur.“ (Nota lui La Bruyère, numai în edițiile 1^a și 2^a.)

² Pentru societatea care o îngăduie.

³ După toate „cheile“, Le Tellier, arhiepiscop de Reims, abate de Breteuil, de Lagny, de Saint-Bénigne din Dijon, de Saint-Étienne din Caen, de Saint-Rémi din Reims și de Bonnefontaine. În 1687 avea 45 de ani.

Poate într-adins vag, finalul paragrafului nu este lipsit de semnificație. Cf. Hémardinquer.

⁴ Potrivit „cheilor“, este vorba de Langeois, arendaș general, care și-a căsătorit fata cu fiul marelui de Tourville, iar fiul cu fiica președintelui Cousin.

într-o bună zi cu o rentă de două mii de livre, drept avere; asta era culmea dorințelor lui și ambiția lui cea mai înaltă. Așa a spus, și lumea își mai aduce aminte. Și iată-l ajuns, nu știu pe ce căi, atât de departe, încît să-i dea ca zestre, numai uneia dintre fiicele lui, venitul pe care și-l dorea, în totalitatea bunurilor, ca avere pînă la sfîrșitul zilelor. O sumă asemănătoare e bob numărat, în lacrele lui, pentru fiecare dintre ceilalți copii, pe care trebuie să-i căpătuiască — și are o puzderie de copii: asta numai ca avans din moștenire, căci mai sînt și alte avuții de așteptat după moartea lui. Se ține încă bine, deși e destul de înaintat în vîrstă, și își folosește restul zilelor mîncînd să se îmbogățească. (Ed. 5.)

23

Dați-i mină slobodă lui *Ergaste*¹, și va pretinde bir de la toți cei care beau apă din rîu sau care merg pe uscat: știe să prefacă în aur pînă și trestia, stuful și urzicile; ascultă toate părerile și le propune pe toate cîte le-a ascultat. Regele nu dă ceva altora decît în dauna lui *Ergaste* și nu le acordă alte favoruri decît pe cele care i se cuveneau lui; e stăpînit de o foame nesățioasă de-a avea și de a poseda. Ar face negoț cu artele și cu științele și ar

¹ Aluzie la baronul de Beauvais, a cărui mamă era camerista Anei de Austria. Cum nu se prea găseau bani în vistierie, erau ascultați, ca *Ergaste* și ca *Langlée*, din ce în ce mai mult „oferitorii de păreri”, adică cei care propuneau să ia în arendă tot ce putea deveni imposabil. Petrivit uneia dintre „chei”, regele îi arendase baronului rugii de mure și mărăcișul care creștea de-a lungul drumului către Versailles.

pune dajdie pînă și pe muzică. Dacă i s-ar da crezare, ar trebui ca oamenii din popor — ca să guste plăcerea de a-l vedea bogat, de a-l vedea cu o haită de cîini de vînătoare și cu o herghelie de cai — să poată pierde pînă și amintirea muzicii lui *Orfeu*, mulțumindu-se cu muzica lui. (Ed. 4.)

29

Nu negocia cu *Criton*¹, care nu se sinchisește decît de propriile lui avantaje. Are o capcană gata pregătită pentru cei care ar rîvni la postul lui, la pămîntul sau la avutul lui : îți va impune condiții nesăbuite. Nu trebuie să te aștepți la nici un menajament și la nici o tranzacție cu un om atît de plin de interesele lui și atît de potrivnic intereselor tale : el are nevoie de un om de tras pe sfoară. (Ed. 5.)

30

*Brontin*², spune mulțimea, se sihăstrește³ și se închide opt zile cu schivnicii ; ei cu privegherile lor, și el cu ale lui.

¹ Louis Berrier, un funcționar superior al lui Colbert.

² După „cheia” din 1697 : „Berrier, arendaș.” După „cheia” edițiilor din 1697 și din 1720 : „Dl. Berrier, ale cărui *Meditații* trec din mînă în mînă”. Walckenaër citează printre altele meditația satirică *Arta de a jumuli găina fără s-o faci să cirîie*, *Arendașii demascați* etc. După alte „chei”, Pontchartrain, care a fost controlor în 1690 și care avea o locuință la o mînăstire a călugărilor oratorieni.

³ În secolul al XVII-lea, retragerea temporară la o mînăstire, pentru reculegere, era un lucru foarte obișnuit.

31

Poporul gustă adesea plăcerea tragediei ; el vede pierind pe scena lumii personajele celè mai nesufărîte, care au făcut cel mai mare rău, în diverse locuri, și pe care le-a urât mai mult decît orice.

32

Dacă împărțim viața arendașilor regali în două părți egale, prima, vie și activă, este dominată de gîndul de a ruina poporul, iar a doua, vecină cu moartea, de a se da în vileag și de a se aduce la sapă de lemn unii pe alții. (*Ed. 4.*)

33

Omul acesta, care i-a îmbogățit pe mulți și care te-a îmbogățit și pe dumneata, n-a putut să-și mențină averea nici să asigure, înainte de a muri, averea soției și a copiilor lui : trăiesc ascunși ¹ și ca vai de capul lor. Oricît de bine le cunoști mizeria în care au ajuns, nu te gîndești să le-o ușurezi cu ceva. Într-adevăr, nu poți s-o faci : o ții numai în ospețe, și te-ai apucat de clădit ; dar, din recunoștință, păstrezi portretul binefăcătorului dumitale, care a trecut, ce-i drept, din birou în anticameră. Cîtă atenție ! Ar putea să ajungă în magazia cu vechituri. (*Ed. 4.*)

¹ Aluzie, poate, la soția și la copiii lui Fouquet, care trăiau la Moulins aproape, în mizerie.

Există o asprime care provine din firea omului, și alta care ține de pătura socială și de situație. Și în aceasta, ca și în cea dintii, găsești temeieri să ai o inimă de piatră în fața mizeriei altora, sau, voi spune chiar, să nu deplîngi nenorocirile propriei tale familii. Un adevărat financiar nu-și plînge nici prietenii, nici soția, nici copiii. (Ed. 4.)

- Fugi, retrage-te. Tot nu ești destul de departe.
- Mă aflu, spui dumneata, la celălalt tropic.
- Du-te la pol, treci în cealaltă emisferă, dacă-ți stă în putință.
- Uite-mă, am și ajuns.
- Foarte bine, ești în siguranță. Am dat, pe pământ, peste un om lacom, nesățios, neîndurat, care vrea, în dauna a tot ce va întîlni în cale sau fi va veni în întîmpinare și oricît ar putea să-i coste pe ceilalți, să se căpătuiască numai el, să-și sporească averea și să se sature pînă-a gît de bogăție. (Ed. 5.)

A face avere este o expresie atît de frumoasă și care dă grai unui lucru atît de plăcut, încît se bucură de o folosire universală : o recunoști în toate limbile, le place străinilor și barbarilor, domnește la curte și în Capitală, a străpuns minăstirile și a străbătut zidurile abațiilor de călugări și de călugărițe ;

na. există lăcașuri sfinte în care să nu fi pătruns, nu există pustin sau sihăstrie în care să nu fie cunoscută. (Ed. 4.)

37

Tot încheind noi tranzacții sau tot văzîndu-și banii sporind în lăzi, Cutare se crede, pînă la urmă, o minte iscusită și mai-mai în stare să stea la cîrma statului. (Ed. 7.)

38

Trebuie să ai o anumită minte ca să faci avere și mai ales o mare avere : dar mintea aceasta nu e nici dreapta judecată, nici mintea omului cult, nici mintea unui mare gînditor, nici mintea unui mare creator, nici mintea liber-cugetătorului, nici mintea omului fin ; nu știu anume ce fel de minte o fi și aștept să se îndure careva să mă lămurească și pe mine.

E nevoie de mai puțină minte decît de deprindere sau de experiență ca să faci avere. Ne gîndim prea tîrziu la lucrul acesta și cînd, în sfîrșit, ne străfulgeră prin minte gîndul averii, începem cu greșeli pentru care nu aveam totdeauna răgazul să le îndreptăm : poate că așa se explică faptul că averile mari sînt atît de rare. (Ed. 5.)

Un om fără cine știe ce aptitudini poate dori să ajungă : lasă totul baltă, nu se gîndește, de dimineață pînă seara, și nu visează noaptea decît la

un singur lucru : să ajungă. A început de timpuriu, de cînd era adolescent, să umble pe căile căpătuirii ; dacă întilnește în față o barieră care-i închide calea, pornește pieziș, firește, și o apucă la dreapta sau la stînga, după cum vede într-acolo vreo deschizătură sau doar i se pare că vede ; și dacă noi obstacole îl opresc, se reîntoarce la poteca pe care o părăsise ; natura greutăților îl determină fie să treacă peste ele, fie să le evite ori să ia alte măsuri ; interesul lui, datina și concursul de împrejurări îl călăuzesc. Un călător are oare nevoie de talente așa de mari și de o minte atît de luminată ca să urmeze mai întîi drumul cel mare, și dacă îl vede ticsit și încurcat, s-o ia pe de lături și s-o croiască peste cîmp, apoi să se întoarcă iar la primul drum, să-l continue și să ajungă la capătul lui ? Trebuie atîta minte ca să-ți ajungi țelul ? Un prost bogat și cu împuterniciri e oare un miracol ? (Ed. 5.)

Există chiar și tîmpiți și — dacă îndrăznesc să spun — nătărăi care se aranjează în posturi bune și care știu să-și isprăvească zilele în belșug, fără să bănuiască cîeva în vreun chip că au adus vreo contribuție prin munca lor sau printr-o cît de vagă pricepere : careva — sau poate că numai întîmplarea — i-a condus la izvorul unui fluviu și le-a spus : „Vreți apă ? Luați !” Și ei au luat. (Ed. 5.)

Cînd ești tînăr, adesea ești sărac : ori n-ai agonisit încă nimic, ori nu ți-a căzut nici o moștenire. Ajungi bogat, dar și bătrîn în același timp ; atît de rar se întîmplă ca oamenii să se poată bucura de

toate o dată ! Iar dacă li se întâmplă unora, n-avem de ce să-i invidiem : au destul de pierdut prin moarte ca să merite să fie plîși. (Ed. 5.)

40

Trebuie să ai treizeci de ani ca să te gîndești la avere ; ai împlinit cincizeci, și tot nu te-ai îmbogățit : te apuci de clădit la bătrînețe și te prăpădești cînd ai tocmnit zugravii și geamgiii.

41

Care-i rodul unei mari averi, dacă nu să ne bucurăm de vanitatea, de dibăcia, de munca și de cheltuiala celor care au venit pe lume înaintea noastră și să muncim și noi, sădind, clădind și agonisind pentru posteritate ? ¹ (Ed. 5.)

42

Negustorul își deschide prăvălia și își întinde marfa în fiecare dimineată ca să-și înșele mușterii, și o închide seara, după ce a înșelat toată ziua.

¹ În fabula *Bătrînul destoinic și cei trei tineri* (XI, 8), La Fontaine a spus și el, prin glasul înțeleptului bătrîn :

„De-o fi să mă hîrsească a morții coasă sumbră,
S-or bucura nepoții de roade și de umbră.”

43

Negustorul își întinde marfa la vedere, ca să-și vîndă ce are mai prost; apretul și lumina slabă îl ajută să-i ascundă defectele și să pară bună; o laudă peste măsură, ca s-o vîndă mai scump decît face; are niște semne false și misterioase, ca să creadă cumpărătorul că nu plătește decît prețul ei; măsurarea cu cotul se face și ea cu dibăcie, pentru a-i da clientului cît mai puțină marfă cu puțință; și mai are și o balanță de monede, foarte sensibilă, pentru ca mușterii cărui i-a livrat marfa să i-o plătească în aur care să aibă greutatea legală. (Ed. 8.)

44

În toate păturile sociale, săracul e tare aproape de omul de treabă, iar bogatul nu-i prea departe de pungaș. Iscușința și îndemînarea nu te duc pînă la bogățiile enorme.¹

În orice meserie sau în orice negustorie poți să te îmbogățești făcînd mereu caz de o anumită cinste.

45

Dintre toate mijloacele de a te îmbogăți, cel mai rapid și cel mai bun e de a pune oamenii în situația să vadă clar că e în interesul lor să-ți facă binele. (Ed. 5.)

¹ La Bruyère lasă să se priceapă că mai trebuie și altceva (de bună seamă, pungașie).

46

Oamenii, zoriți de nevoile vieții și uneori de dragul ciștișului și al gloriei, cultivă talente profane sau se încurcă în unele îndeletniciri echivoce, al căror pericol și ale căror urmări și le ascund multă vreme lor înșile ; le părăsesc după aceea de dragul unei cucernicii discrete, de care nu sînt cuprinși niciodată decît după ce au agonisit destul și se bucură de o avere bine rostuită.

47

Există pe pămînt unele mizerii care îți sfîșie inima¹ ; unora le lipsesc pînă și alimentele ; așteaptă iarna cu frică și le e teamă să mai trăiască. Alții mănîncă primele fructe pretimpurii. Pămîntul și anotimpurile sînt silite să le satisfacă slăbiciunile : niște simpli burghezi, numai pentru că erau bogați, au îndrăznit să înfulece, dintr-o singură îmbucătură, hrana a sute de familii.² Privească cine o vrea netulburat contraste atît de mari ; eu nu vreau să fiu, dacă mi-ar sta în putere, nici nefericit, nici fericit ; dau fuga să mă adăpostesc printre cei aflați pe calea de mijloc. (*Ed.* 5.)

¹ Cf. cap. XI, § 128.

² Bossuet a găsit de asemenea accente puternice pentru înfierarea celor care trăiau în lux și risipă, în vreme ce atîtea familii sărace se stîngeau în mizeria cea mai cumplită.

48

Știm că săracii sînt necăjiți din pricină că duc lipsă de toate și nimeni nu le aduce vreo ușurare ; dar dacă este adevărat că bogătașii sînt iuți la mînie, sînt astfel la gîndul că ar putea să ducă lipsă de cel mai neînsemnat lucru sau din pricină că ar voi careva să le țină piept. (*Ed. 5.*)

49

Bogat este cel care primește mai mult decît consumă, și sărac cel la care cheltuielile întrec încasările. (*Ed. 7.*)

Cu o rentă de două milioane, Cutare poate să se considere sărac avînd în fiecare an numai un venit de cinci sute de mii de livre. (*Ed. 7.*)

Nimic nu se menține vreme mai îndelungată decît o avere mijlocie ; nu există lucru al cărui sfîrșit să se vadă mai bine decît sfîrșitul unei mari averi. (*Ed. 7.*)

Ceea ce duce mai curînd la sărăcie este ispita marilor bogății. (*Ed. 7.*)

Dacă este adevărat că omul e bogat de tot ce nu are nevoie, un om foarte bogat este omul înțelept. (*Ed. 7.*)

Dacă este adevărat că omul este sărac simțînd lipsa tuturor lucrurilor pe care le dorește¹, ambițiosul și zgîrcitul tînjesc într-o negrăită sărăcie. (*Ed. 7.*)

¹ „Fericirea și dorința, spune Epictet, nu pot hălădui laolaltă. Fericirea nu constă în a agonisi și a te bucura, ci în a nu dori, căci ea constă în a fi liber.”

50

Pasiunile tiranizează omul, iar ambiția curmă într-însul celelalte pasiuni și-i dă, pentru o vreme, aparențele tuturor virtuților. Pe acest *Tryphon*, care are toate viciile, l-am crezut cumpătat, cast, umil și chiar evlavios : și l-aș mai crede încă, dacă, în sfârșit, nu s-ar fi îmbogățit. (*Ed. 4.*)

51

În dorința de a tot avea și de a-ți spori averea nu mai cunoști sațiu : fierea se întărită, și moartea se apropie, când, cu chipul veștejit și cu niște picioare care, de pe acum, abia te mai țin, spui : „*Averea mea, situația mea*“. (*Ed. 4.*)

52

Nu există pe lume decît două chipuri de a te ridica : ori prin propria ta dibăcie, ori prin năvingia celorlalți. (*Ed. 4.*)

53

Trăsăturile dau în vileag firea și moravurile cuiva ; dar chipul ¹ arată starea materială : renta de peste o mie de livre sau de mai puțin stă scrisă pe față.

¹ Cf., la sfârșitul acestui capitol, în § 83, portretul lui Giton și al lui Phédon.

54

Chrysante, om bogat și obraznic, nu vrea să fie văzut cu *Eugène*, care e un om de valoare, dar sărac; s-ar crede dezonorat. *Eugène* nutrește și el față de *Chrysante* aceleași sentimente, așa încît nu riscă să se lovească ¹ unul de altul. (Ed. 4.)

55

Cînd văd anumiți oameni cărora n-apucam să le dau eu binețe, că mi-o luau ei înainte, cum așteaptă acum, dimpotrivă, să-i salut eu și sînt gata să-mi găsească nod în papură, îmi spun în cugetul meu: „Foarte bine, sînt încîntat; cu atît mai bine pentru dînșii; veți vedea că omul acesta locuiește mai bine, are casa mai bine mobilată și este mai bine hrănit decît de obicei; s-o fi apucat de cîteva luni de vreo afacere, care îi va fi adus un cîștig multumitor. Dea Domnul să ajungă în scurtă vreme chiar în situația de a mă privi cu dispreț!” (Ed. 8.)

56

Dacă cugetările, cărțile și scriitorii ar depinde de bogătani și de cei care și-au făcut o frumoasă avere, ce proscriere! Fără drept de apel! Pe ce ton și cu ce autoritate le vorbesc savanților! Cu cîtă semeție

¹ Între *Chrysante* și *Eugène* există aceeași opoziție ca între *Clitophon* și cărturar.

se poartă față de acești oameni plăpînzi, pe care valoarea lor nici nu i-a așezat într-un post bun, nici nu i-a îmbogățit și care mai cugetă și mai scriu și acum cu bun-simț ! Trebuie să mărturisim : prezentul este al bogaților, și viitorul — al celor virtuoși și pricepuți. HOMER mai este și astăzi și va dăinui mereu ; încasatorii birurilor, parvenții, nu mai sînt. Oare au existat într-adevăr ? Locul lor de baștină și numele lor sînt oare cunoscute ? În Grecia fost-au asemenea arendași ? Ce-au ajuns acele personaje importante care-l disprețuiau pe Homer, care nu se gîdeau decît cum să-l ocolească în piață și care nu-i răspundeau la binețe sau care îl salutau spunîndu-i pe nume, care nu catadicseau să-l poftască la masa lor, care se uitau la el ca la un om care nu era bogat și care lucra la o carte ? Ce vor ajunge oameni ca *Fauconnet*¹ ? Vor dăinui oare atît de mult în ochii posterității ca DESCARTES, născut francez și *mort în Suedia*² ? (Ed. 5.)

57

Același orgoliu profund, care te face să te ridici cu semeție deasupra celor mai prejos de tine, te face

¹ Fauconnet, arendaș general sub numele căruia fuseseră reunite trei arenze separate pînă atunci. Contractul lui de arendă a durat din 1681 pînă în 1687.

² La Bruyère a subliniat cuvintele *mort în Suedia* în semn de protest contra persecuțiilor care l-au silit pe marele filozof Descartes să se refugieze mai întîi în Olanda, apoi în Suedia, la Stockholm, unde a murit în 1650. Rămășițele lui pămîntești au fost aduse în Franța în 1667. Pe vremea lui La Bruyère, predarea filozofiei carteziene era interzisă la universitate.

să te tirăști cu josnicie în fața celor care sînt mai presus de tine. Viciul acesta, care nu este întemeiat nici pe meritul personal, nici pe virtute, ci pe bogății, pe posturi, pe credit și pe științele deșarte ¹, are însușirea de a ne îndemna deopotrivă să-i disprețuim pe cei care au din soiul acesta de bunuri mai puțin decît noi și să-i prețuim prea mult pe cei care au mai mult decît noi.

58

Există unele suflete murdare, plămădite din noroi și din scîrnă, ahtiate după cîștig și după dobîndă — așa cum sufletele frumoase sînt însetate de glorie și de virtute —, în stare de o singură voluptate : aceea de a tot agonisi și de a nu pierde de loc ; lacome și cu gîndul numai la dobînda de zece la sută ² ; preocupate numai și numai de datornicii lor ; mereu îngrijorate de reducerea prețurilor și de devalorizarea banului ³ ; vîrite și cufundate în contracte, în patalamale și în hîrtoage. Asemenea oameni nu sînt nici părinți, nici prieteni, nici cetățeni, nici creștini și poate că nici oameni : au bani.

¹ De pildă, știința lui Hermagoras (cf. V, 74).

² Legal, nu trebuia să se pretindă decît 5%.

³ Prin hotărîrea regelui, anumite monede își reduceau valoarea sau chiar erau declarate fără valoare, nemaivalorînd decît ca metal, la greutate. Asemenea măsuri stinghereau mult mersul afacerilor, așa cum s-a întîmplat, de exemplu, în 1679.

59

Să începem prin a excepta acele suflete nobile și curajoase, dacă mai există încă pe pământ, gata să-ți vină în ajutor, iscusite în a săvârși binele, pe care nici o nevoie, nici o nepotrivire, nici un șiretlic nu pot să le despartă de aceia pe care și i-au ales, o dată pentru totdeauna, prieteni¹; și, după această măsură de prevedere, să spunem fățiș un lucru trist și dureros de închipuit: nu există nimeni pe lume atât de strâns legat de noi prin relații și prin bunăvoință care, deși ne iubește, ne apreciază, ne stă la dispoziție cu mii de servicii, servindu-ne uneori, să nu simtă în el, de dragul interesului, imbolduri gata să-l facă să se certe cu noi și să ajungă dușmanul nostru. (Ed. 6.)

60

În vreme ce *Oronte*, o dată cu anii își sporește averea și veniturile, într-o familie oarecare vine pe lume o fetiță, se ridică, crește, se face frumoasă, împlinește cincisprezece ani și pornește pe al șaisprezecelea; la cincizeci de ani, se lasă rugat și-o ia în căsătorie — tânără, frumoasă, spirituală; bărbatul acesta, fără origine nobilă, lipsit de duh și de cel mai mărunț merit, este preferat tuturor rivalilor.

¹ Pellisson, La Fontaine și d-na de Sévigné au rămas statornici în prietenia lor față de Fouquet, chiar când acesta, căzut în dizgrație, era amenințat cu moartea.

61

Căsătoria, care ar trebui să fie pentru bărbat un izvor al tuturor bunurilor, este adesea, datorită averii, o grea povară, sub care se simte copleșit : și atunci soția, copiii sînt pentru el o puternică ispită la fraudă, la minciună și la cîștiguri nepermise ; stă în cumpană, între pungășie și sărăcia lucie ; cîndată situație !

A. te însura, cu o văduvă înseamnă, vorba aceea, să te căpătuiеști ; dar sînt și speranțe care dezamăgesc.¹ (Ed. 4.)

62

Cel care nu are, alături de frații lui, avere decît ca să trăiască după pofta inimii ca bun avocat sau procuror ține să-și cumpere o slujbă într-o curte ; cel care e un simplu slujbaș la judecătorie se face magistrat, iar magistratul vrea să ajungă președinte ; și așa e cu toate categoriile sociale, în care oamenii tînjesc ferecați, în mare sărăcie, după ce au încercat să ajungă ceva mai presus de starea lor materială și și-au forțat, ca să spunem așa, destinul ; incapabili, deopotrivă, de a nu voi să fie bogați și de a rămîne bogați. (Ed. 4.)

¹ „Cheile“ îl citează pe contele de Marsan, care, la 27 de ani, a fost pe punctul de a se căsători cu o văduvă bogată, în vîrstă de 65 de ani ; mai pe urmă, în 1682, s-a căsătorit cu o altă văduvă, care l-a îmbogățit, apoi, în 1696, s-a recăsătorit cu o altă văduvă.

63

Mănincă bine, *Cléurque*, cinează seara tîrziu, pune din belșug lemne pe foc, cumpără-ți un palton, tapisează-ți camera ; tu nu-ți iubești moștenitorul, nu-l cunoști, n-ai moștenitor. (*Ed. 5.*)

64

Tînăr, păstrezi pentru bătrînețe ; bătrîn, economisești pentru moarte. Moștenitorul risipitor plătește niște funeralii de toată frumusețea și toacă ce-i mai rămîne. (*Ed. 5.*)

65

Zgîrcitul, mort, cheltuiește într-o singură zi mai mult decît ar fi cheltuit viu în zece ani ; iar moștenitorul lui cheltuiește în zece luni mai mult decît n-a știut el să cheltuiască o viață întreagă. (*Ed. 5.*)

66

Ce risipești, rupi de la gura moștenitorului tău ; ce economisești cu o zgîrcenie dezgustătoare, rupi de la propria ta gură. Calea de mijloc e un lucru drept și pentru tine, și pentru ceilalți. (*Ed. 5.*)

67

Copiii le-ar fi, poate, mai dragi părinților lor și, reciproc, părinții le-ar fi mai dragi copiilor lor fără titlul de moștenitori. (Ed. 5.)

68

Vitregă e soarta omului, și îl scîrbește de viață ! Trebuie să asude, să vegheze, să se încovoie sub povară, să fie la cheremul altora, că să aibă o brumă de avere sau s-o datoreze morții alor lui ; cel care-și alungă din cuget dorința de a-l vedea pe tată-său murind cît mai curînd este un om de treabă. (Ed. 5.)

69

Caracterul celui care ține să moștenească pe cineva este cuprins în al celui care vrea să fie pe plac ; nu sîntem de nimeni mai mult măguliți, mai bine ascultați, mai urmați, mai înconjurați cu atenții, mai cultivați, mai menajați, mai dezmierdați în timpul vieții noastre ca de acela care crede că va avea de cîștigat la moartea noastră și care ne-o dorește. (Ed. 5.)

70

Toți oamenii, prin posturi diferite, prin titluri și prin succesiuni, se privesc unii pe alții ca moștenitori și, datorită acestui interes, nutresc de-a lungul

întregii lor vieți dorința tăinuită și nemărturisită a morții altuia ; în fiecare categorie socială, cel mai fericit este cel care prin moartea lui are mai multe lucruri de pierdut și de lăsat moștenitorului său. (Ed. 7.)

71

Se spune despre joc că egalizează clasele sociale ¹ ; dar ele se nimeresc uneori atît de straniu disproporționate, și între cutare și cutare clasă există un hău atît de imens și de adînc, încît ochii suferă văzînd astfel de extremități apropiindu-se : e ca o melodie care distonează, ca niște culori rău îmbinate, ca niște cuvinte care se bat cap în cap și care supără auzul, ca niște zgomote și ca niște sunete din acelea care te fac să te cutremuri ; pe scurt, e ca o răsturnare a oricărei bunăcuviințe. Dacă mi se obiectează că așa se procedează în tot Occidentul, răspund că poate lucrul acesta este totodată unul dintre acelea care ne arată barbari în ochii celeilalte părți a lumii și cu care orientalii care ajung pînă la noi se reîntorc în însemnările lor ; ba nu mă îndoiesc nici de faptul că excesul acesta de familiaritate nu le displace mai mult decît sîntem noi stingheriți de *zombaiurile* ² și de celelalte temenele ale lor. (Ed. 6.)

¹ Langlée (prezentat de La Bruyère sub numele de Perian-dru), Gourville, un fost lacheu, și atîția alții jucau pe picior de egalitate cu cei mai mari nobili.

² După părintele Tachard (*Călătorie în Siam*, 1686), *zombaiul* era o profundă înclinare, care trebuia făcută în genunchi.

72

O şedinţă a adunărilor generale¹ sau camerele parlamentului, întrunite pentru o problemă de interes capital, nu oferă ochilor ceva atît de grozav şi de serios ca o masă de oameni care participă la un joc important; o sumbră încruntare domneşte pe chipurile lor; neîndurat unul faţă de celălalt şi duşman de neîmpăcat, cît ţine jocul, jucătorii nu mai recunosc nici legăturile, nici rudenia, nici originea nobilă, nici distincţiile; numai hazardul — crudă şi oarbă divinitate — prezidează cercul şi hotărăşte cu putere suverană; toţi îl cinstesc printr-o profundă tăcere şi printr-o atenţie de care oriunde în altă parte nu sînt în stare; toate pasiunile, ca suspendate, cedează în faţa uneia singure; curtea-nul nu e atunci nici blînd, nici linguşitor, nici amabil, nici chiar cucernic.

73

Nu mai recunoşti în cei pe care jocul şi cîştigul i-au făcut iluștri² nici cea mai mică urmă a situaţiei în care se găseau la început: îşi pierd din vedere egalii şi ajung pînă la rangul celor mai mari nobili. Este adevărat că hazardul zarului sau al armelor îi readuce adesea de unde i-a luat.

¹ Aluzie la adunarea celor trei stări care fixau impozitul în anumite provincii.

² Ca Morin de Béziers, care a făcut o mare avere în Anglia la joc, sau ca marchizul de Gangeau.

Nu mă mir că există tripouri publice, ca tot atâtea capcane întinse zgîrceniei oamenilor, ca niște prăpăstii în care banii particularilor cad și se afundă fără întoarcere, ca niște groaznice stînci ascunse spre care se îndreaptă jucătorii să se zdrobească și să-și găsească pierzania ; nu mă mir că din locurile acestea pornesc iscoade ca să afle, la o anumită oră, cine a coborît pe uscat cu bani proaspeți dintr-o nouă capturare¹ pe un vas inamic, cine a câștigat un proces în urma căruia i s-a dat o mare sumă de bani, cine a primit un dar, cine s-a ales la joc cu un câștig considerabil ; ce fiu de neam mare a căpătat o bogată moștenire sau ce înalt funcționar comercial nehibzuit ține să riște pe o carte toți banii din casa de bani. Înșelăciunea e un meșteșug murdar și nedemn ; dar e un meșteșug vechi, cunoscut, practicat de cînd lumea de acest soi de oameni cărora eu le spun cartofori ; au firmă la poartă, mai că-ți vine să citești în ea : „*Aici se înșală cu bună-credință*“ ; căci ar vrea ei oare să se pretindă ireproșabili ? Cine nu știe că a pune piciorul în aceste case și a pierde e unul și același lucru ? Dar faptul că au la îndemîină destui inși ușor de păcălit, atîția cîți le trebuie ca să trăiască de pe urma lor, e un lucru care mă depășește.

¹ Aluzie la averile înjghebate de corsari. Cînd capturarea unui vas era declarată valabilă, conform ordonanței din 1681, banii se împărțeau între rege, amiral, armatori, ofiteri și mateloti.

Mii de oameni se ruinează la joc¹ și îți spun cu răceală că nu s-ar putea stăpîni să nu joace. Ce scuză ! Există altă pasiune, oricît de năbădăioasă sau de rușinoasă ar fi ea, care să nu-ți poată vorbi la fel ? Ne-ar admite oare cineva să spunem că nu ne putem abține să nu furăm, să nu asasinăm, fără să alunecăm pe panta viciului ? Un joc îngrozitor, neconținut, fără cumpăt, fără margini, în care nu ai în vedere decît ruina totală a adversarului, în care ești scos din fire de dorința cîștigului, disperat de pierdere, ros de zgîrcenie, în care riști pe o carte sau pe sortii zarului propria ta avere, averea soției și a copiilor, este oare un lucru îngăduit, sau un lucru de care trebuie să te lipsești ? Nu se cuvine uneori să te porți și mai aspru cu tine, cînd, împins de joc pînă la ruina totală, trebuie chiar să te lipsești de haine și de hrană, ca să aibă ai tăi cu ce să se îmbrace și ce să mănînce ? (*Ed. 5.*)

Nu-i îngădui nimănui să fie pungaș, dar îi îngădui unui pungaș să joace la miză mare ; îi interzic așa ceva unui om cumsecade. E o prea mare copilarie să te expui la o pierdere mare. (*Ed. 5.*)

Numai o mîhnire dăinuie : mîhnirea care provine din pierderea averii ; timpul, care le alină pe toate celelalte, o amărăște pe aceasta. În tot cursul vieții

¹ După „chei“, aluzie la un magistrat, președintele Robert, care s-a ruinat la joc.

noastre, simțim în orice clipă unde ne lipsește averea pe care am pierdut-o.

77

E plăcut să fii alături de cel care nu se folosește de averea lui ca să-și mărite fetele, să-și plătească datoriile sau să încheie contracte, numai să nu fii în pielea copiilor, nici a soției lui. (*Ed 4.*)

78

¹Nici tulburările care-ți frământă împărăția, nici războiul pe care-l duci cu bărbăție de la moartea regelui — soțul tău — împotriva unei națiuni puternice nu-ți știrbesc, o, *Zenobia*², cu nimic măreția; dintre atâtea meleaguri, ai ales țarmurile Eufratului, ca să-ți înalți acolo un falnic palat. Aerul

¹ Acest paragraf s-a bucurat de admirația unanimă și de bogate comentarii. „Dacă vom examina cu atenție toate amănuntele acestui frumos tablou, spune Suard, vom vedea că totul este pregătit, cu nețărmurită artă, pentru producerea unui puternic efect.” Sainte-Beuve spune și el: „La prima vedere, credem că nu avem de-a face decât cu niște fragmente așezate unele după altele și pornim printr-un savant labirint, în care firul călăuzitor nu se rupe. Fiecare idee se corectează, se dezvoltă și se luminează prin cele din jurul ei. Apoi, neprevăzutul se amestecă în orice clipă și de multe ori sîntem purtați la înălțimi neașteptate, ceea ce o gîndire continuă nu ar îngădui.”

² Regina Palmirului, care, după moartea soțului ei, declarînd război romanilor, a fost învinsă de împăratul Aurelian în anul 273 și adusă captivă la Roma. Poate, spune H. Bénac, aluzie la fastul lui Ludovic al XIV-lea.

e curat, și clima temperată, iar așezarea este îmbietoare. O pădure sfântă umbrește locul din spate asfințit. Zeii Siriei, care hălăduiesc prin preajmă, n-ar fi putut alege nici ei un loc mai frumos de sălășluire. Țarina din împrejurimi mișună de oameni care tot taie și despică neconținut, se duc și vin, prăvălesc și cară copacii din Liban, arama și porfirul. Macaralele și celelalte unelte gem prin văzduh, făcându-i pe cei ce călătoresc spre Arabia să tragă nădejde că vor vedea, la întoarcerea lor acasă, palatul isprăvit, în toată splendoarea la care vrei să-l duci, înainte de a locui într-însul, tu și principii, odraslele tale. Nimic să nu cruți, o, preaslăvită regină; folosește în el aurul și toată măiestria celor mai pricepuți meșteșugari. Fidiașii și Zeuxișii vechului mării-tale să-și arate toată iscusința lor la împodobirea tavanelor și a pereților. Croiește în preajma lor întinse și fermecătoare grădini, a căror vrajă să fie atît de mare, încît să nu pară făurite de mîna oamenilor. Secătuiește-ți veniturile și toată priceperea în lucrarea aceasta fără seamăn. Și după ce o vei fi desăvîrșit cu totul și cu totul, Zenobia, vreunul¹ dintre păstorii aceia care hălăduiesc prin nisipurile din preajma Palmirei, îmbogățiți din vama luată la trecerea pe podurile de peste rîurile tale, va cumpăra într-o bună zi, cu bani peșin, acest palat regesc, ca să-l înfrumusețeze și să-l facă mai vrednic de el și de averea lui.² (*Ed.* 8.)

¹ Aluzie la un arendaș îmbogățit prin încasarea taxelor de trecere peste un pod.

² Gourville a cumpărat și a înfrumusețat cu mari cheltuieli castelul de la Saint-Maur, care aparținuse familiei Condé. Castelele Rambouillet și Chenonceaux aveau să fie cumpărate de alți afaceriști, îmbogățiți prin speculații financiare.

Palatul, mobilierul, grădinile și apele acestea frumoase te încântă și îți smulg un strigăt de surprindere de la cea dintâi privire aruncată asupra unei case atît de fermecătoare și asupra fericirii stăpînului ei ; dar el nu mai este, nu s-a bucurat de ele în mod atît de plăcut nici atît de tihnit ca tine ; n-a avut niciodată o zi senină și nici o noapte liniștită ; s-a înecat în datorii ca s-o aducă la gradul acesta de frumusețe în care te vrăjește ; creditorii l-au izgonit din ea ; el și-a întors capul și a mai privit-o, de departe, pentru ultima oară ; și emoția l-a răpus. (Ed. 4.)

Nu poți să nu vezi în anumite familii ceea ce se cheamă toanele hazardului sau jocurile norocului ; acum o sută de ani nu se vorbea de familiile acestea, care nu erau cunoscute. Deodată, se deschide cerul în favoarea lor ; avuțiile, onorurile, demnitățile plouă cu găleata peste ele în mai multe rînduri ; încoată în belșug *Eumolpe*, unul dintre acei oameni care nu au bunici ; el a avut măcar un tată, care se ridicase atît de sus, încît tot ce a putut fiul să-și dorească, de-a lungul unei vieți îndelungate, a fost să ajungă la înălțimea tatălui. Și a ajuns. Or fi avut aceste personaje o minte strălucită, o profundă capacitate ? Ori împrejurările i-au ridicat ? Norocul, în sfîrșit, nu le mai surîde, îi mai răsfăță și pe alții și se poartă cu urmașii lor cum s-a purtat și cu străbunii. (Ed. 5.)

81

Pricina cea mai nemijlocită a sărăcirii și a ruinării persoanelor din cele două categorii — spada și roba — este faptul că numai rangul, și nu averea determină cheltuielile. (*Ed. 4.*)

82

Dacă n-ai uitat nimic pentru căpățuirea ta, ce caznă ! Dacă ai neglijat cel mai neînsemnat lucru, ce căință ! (*Ed. 4.*)

83

*Giton*¹ are tenul fraged, fața durdulie și obrajii bucălați, privirea fixă și sigură, umerii lați, pîntecul sus, umbletul energic și hotărît. Vorbește cu încredere, îl pune să mai spună o dată pe cel cu care stă de vorbă și nu-i apreciază cine știe cît spusele ; despăturește o amplă batistă și își suflă nasul cu mare larmă. Scurpă departe² și strănută puternic. Doarme și peste zi, doarme și noaptea ca un butuc. Stai de vorbă cu el, și doar ce-l auzi sforăind. La masă și la plimbare ocupă mai mult loc decît alții ; cînd se plimbă cu persoane egale în rang, el merge la mijloc. Se oprește dînsul, te oprești și tu ; por-

¹ Marchizul de Barbezieux, fiul lui Louvois ; dar La Bruyère și-a depășit modelul, zugrăvind ceea ce astăzi am numi un *tip*.

² Scurpă pe jos nu constituia pe atunci o necuviință, cu condiția, „să nu fi fost... foarte departe“.

nește dînsul la drum, pornești și tu : toți se adaptează după el. Îi întrerupe și-i muștruluiește pe cei care vorbesc. Pe el nu-l întrerupe nimeni, și toată lumea îl ascultă oricît ar avea el chef să vorbească. Toți sînt de părere cu el și cred veștile pe care le deapănă el. Dacă se așază, îl vezi cum se afundă în fotoliu¹, cum stă picior peste picior, cum încruntă din sprîncene și cum își trage pălăria pe ochi², ca să nu vadă pe nimeni, sau cum o ridică mai pe urmă și își descoperă fruntea, din mîndrie și din cutezanță. E hazliu, rîde în hohote, e nerăbdător, înfumurat, iute la mînie, liber-cugetător³, îi place să discute politică și face pe misteriosul în legătură cu chestiunile la ordinea zilei. Crede că e înzestrat cu talente și cu duh. E bogat. (Ed. 6.)

Phédon⁴ are ochii duși în găvanele capului, tenul aprins, corpul uscat și fața suptă ; doarme puțin și tresare de frică. E dus departe, e visător și are, deși e deștept, o mutră de tîmpit ; uită să spună ce știe

¹ Vizitatorilor li se ofereau scaune după rangul lor.

² Era obiceiul să se stea cu pălăria pe cap în societate. Numai în prezența regelui și a doamnelor bărbații erau obligați să-și scoată pălăria.

³ Fr. *libertin*, adică, potrivit definiției lui Bouhours (*Noi observații asupra limbii franceze*, 1674), dușman al oricărei constrîngerii. În a doua jumătate a secolului, termenul avea să se aplice îndeosebi incredulilor, acuzați de lipsă de respect față de religie.

⁴ Portretul acesta formează, prin contrast, un admirabil diptic cu cel precedent. În lucrarea *Citind frumoasele cărți vechi*, criticul Émile Faguet a comentat cu multă iscusință aceste două portrete.

sau să vorbească despre întâmplări care-i sînt cunoscute ; iar dacă o face uneori, se descurcă prost. Crede că e o povară pe capul celor cu care stă de vorbă. E scurt și searbăd cînd povestește și nu se impune atenției celorlalți. Nu spune vorbe de haz ; suride și apreciază ce-i spun alții. E de părerea lor. Aleargă, zboară ca să le facă mici servicii ; e săritor, măgulitor, grăbit. Nu aduce vorba despre treburile lui, iar uneori e mincinos. E superstițios, scrupulos, sfios. Umblă încetîșor și ușor ; parcă i-ar fi teamă să calce pămîntul în picioare ; merge cu ochii plecați și nu îndrăznește să-i ridice la cei care trec pe lîngă el. Nu face niciodată parte din rîndul celor care înjghebează un cerc, ca să stea la taifas. Se așază îndărătul celui care vorbește, ascultă pe furiș ce se spune, și dacă se uită cineva la el, se retrage. Nu ia loc, nu ocupă spațiu mare ; umblă cu umerii strînși, cu pălăria lăsată peste ochi, ca să nu fie văzut ; se ghemuie și se închide în paltonul lui. Nu există străzi, nici galerii¹ atît de împînzite și de ticsite de lume, prin care să nu găsească el cum să treacă fără efort, strecurîndu-se fără să fie zărit. Dacă-l rogi să ia loc, abia dacă se așază pe marginea unui scaun. Cînd discută cu cineva, vorbește în șoaptă și rostește prost cuvintele. Liber, totuși, cînd e vorba de treburile obștești, îmbufnat din pricina vremurilor în care trăiește, în prea mică măsură influențat în favoarea miniștrilor și a ministerului. Nu deschide gura decît ca să răspundă. Tu-

¹ Locuri de plimbare acoperite.

șește și își șterge nasul sub pălărie ; scuipe aproape pe el și așteaptă să rămână singur, ca să strănute, sau dacă i se întâmplă să strănute, e fără știrea celor din jur. El nu costă pe nimeni nici binețe, nici complimente. E sărac.¹ (*Ed. 6.*)

¹ Sturd apreciază astfel finalul admirabil al celor două portrete : „Recitiți portretul bogatului și portretul săracului, și vedeți cum cuvintele «E bogat», «E sărac», lăsate la sfârșitul celor două portrete, ne izbesc ca două trîmbe de rază care, răsfrîngîndu-se peste trăsăturile precedente, le îmbracă într-o lumină nouă și le dau o extraordinară putere de expresivitate”.

CAPITOLUL VII

DESPRE ORAȘ¹

1

Fără să-și vorbească, lumea își dă, la Paris, un fel de întâlnire publică, dar foarte punctuală, în fiecare seară, pe Splai² sau la Tuileries, ca să se privească în față și să se dezaprobe unii pe alții.

Nimeni nu se poate lipsi nici măcar de lumea aceasta, care nu-i este pe plac și pe care o ia în ris.

Se așteaptă unii pe alții la locul de trecere, pe o arteră publică³. Unii în fața altora trec în revistă răd-vane, cai, livrele, embleme, nimic nu scapă ochilor, totul e iscodit cu curiozitate și răutate; și după cum alaiul fiecăruia este mai mare sau mai mic, persoanele sînt respectate sau disprețuite. (*Ed. 7.*)

¹ La Bruyère înțelege prin oraș Parisul, capitala țării.

² Este vorba de așa-numitul Le Cours-la-Reine, loc de plimbare publică de-a lungul Senei, plantat cu patru rînduri de pomi, cuprins în actualul Champs-Élysées. „Locul acesta de plimbare, scria în 1685 Germain Brice, în *Descrierea Parisului*, atrage în fiecare vară elita Parisului: poți număra pînă la șapte sau opt sute de trăsuri, care se plimbă în cea mai desăvîrșită ordine.”

³ După Splai, șoseaua Vincennes, foarte frecventată în luna iunie. (Aici, observație cu valoare generală.)

2

Toată lumea cunoaște acea lungă șosea a digului¹, care mărginește și stăvilește albia Senei dinspre partea pe unde pătrunde în Paris cu apele Marnai², primate puțin mai sus. În timpul căldurilor caniculei, oamenii se scaldă la poalele digului. Îi poți vedea de foarte aproape cum se aruncă în apă și cum ies din ea ; e o distracție. Până nu începe sezonul scaldei, femeile din oraș nu se plimbă încă pe șoseaua digului ; iar după ce a trecut, nu se mai plimbă. (*Ed.* 5.)

3

În locurile acestea³ de îmbulzeală generală, unde se strâng femeile ca să se împăuneze cu o stofă frumoasă și să se bucure de farmecul toaletei, nu se plimbă nici una cu o însoțitoare din nevoia de a avea cu cine vorbi ; femeile pornesc împreună ca să se simtă mai sigure pe scena acestui teatru⁴, să se familiarizeze cu publicul și să se deprindă cât mai bine cu rolul, preîntîmpinînd eventualele critici ; acolo își vorbesc anume fără să-și spună nimic sau mai degrabă vorbește fiecare pentru trecători, de dragul cărora ridică tonul, gesticulează

¹ Este vorba de cheiul Saint-Bernard, pe malul stîng al Senei.

² Marna se varsă în Sena cu aproximativ o leghe mai sus.

³ Este vorba îndeosebi de grădina Tuileries.

⁴ Pentru a-și inspira mutual încredere, prezentîndu-se ca la teatru.

și glumește, își pleacă neglijent capul într-o parte sau alta și se tot duce și se tot întoarce cînd în sus, cînd în jos. (Ed. 5.)

4

Orașul e împărțit în diverse societăți, care sînt ca tot atîtea republici, cu legile, cu datinile, cu jargomul lor și cu vorbele lor de haz ; atîta vreme cît adunătura asta e în toată vigoarea ei și atîta vreme cît dăinuie moda acestei admirații nesăbuite, nimic nu e bine spus sau bine făcut în afară de ce provine de la membrii grupului, care nu sînt în stare să prețuiască ceva venit din altă parte. Se ajunge chiar pînă la disprețuirea celor neinițiați în tainele bisericeții. Omul de lume cu mîntea mai ageră pe care l-a adus împlinirea în mijlocul lor le rămîne străin¹ : se găsește între ei ca într-o țară depărtată, în care nu cunoaște nici drumurile, nici limba, nici moravurile, nici datinile ; vede o populație care stă la taifas, zumzăie, își vorbește la ureche, izbucnește în hohote de rîs și apoi recade într-o tăcere posacă. Omul își pierde cumpătul, nu are cui să spună un singur cuvînt de haz și nici nu are ce să asculte. Nici cînd nu lipsește vreun glumeț de prost gust care tronează și care e ca un erou al grupului ; ăsta are sarcina distrării celorlalți și stîrnește mereu rîsul, chiar mai înainte de a apuca să deschidă gura. Dacă uneori își face apariția o femeie care nu știe de ce fac ei haz, banda

¹ Ultimul cuvînt aduce în mod firesc comparația care urmează.

veselă nu poate să priceapă, că nu e în stare să ridă și ea de lucruri pe care nu le înțelege și că pare nepăsătoare la niște glume nesărate pe care nu le înțeleg nici ei decît pentru că ei le-au făcut. Nu-i iartă nici tonul pe care le vorbește, nici tăcerea, nici statura, nici chipul, nici îmbrăcămintea, nici cum a venit, nici felul în care a plecat. Aceeași bisericuță¹ nu împlinește totuși nici doi ani; încă din primul an apar semințele dezbinării, care vor duce la ruptură în anul următor: interesul pentru frumusețe, incidentele jocului de noroc, năstrușnicia meselor, care, modeste la început, degenerază în curînd în piramide de fripturi și în ospete de pomină, tulbură republica și îi dau, în sfîrșit, lovitura de moarte; în foarte scurtă vreme nu se mai vorbește despre nația aceasta cum nu se mai vorbește despre muștele de anul trecut.

5

Există în oraș o înaltă și o mică magistratură², și cea dintîi se răzbună pe cealaltă din pricina atitudinilor de dispreț de la curte și a micilor umiliri pe care le îndură acolo. Nu e lucru ușor să le cunoști limitele, unde anume se termină cea înaltă și unde

¹ În fr. *coterie*, subliniat în text, fiind pe vremea aceea, cu sensul lui de astăzi, un neologism. Anterior, cuvîntul arăta un grup de țărani întovărășiți pentru a lucra pămîntul unui nobil.

² Înalta magistratură (*la grande robe*): magistrații; mica magistratură (*la petite robe*) se referă la procurori, astăzi la proceduriști.

începe cea mică. Există chiar o categorie considerabilă¹, care refuză să fie socotită de rangul al doilea și căreia i se tăgăduiește primul rang ; cu toate acestea, nu se dă bătută, ci caută, dimpotrivă, prin seriozitate și prin cheltuială, să ajungă la fel cu magistratura și nu-i cedează decît cu greutate ; o auzi spunînd că noblețea menirii sale, independența profesiei sale, darul cuvîntului și meritul personal țin, cel puțin, în cumpănă pungile de cîte o mie de franci pe care fiul parvenitului sau al bancherului a știut să le plătească² pentru funcția de președinte de tribunal. (Ed. 4.)

6

Nu ți-ar conveni să visezi în rădvan sau poate să te odihnești în el ? *Iute*, ia-ți cartea sau actele, citește, schițează abia salutul adresat celor care trec cu mare suită : or să te creadă mai ocupat. Vor spune : „Omul acesta este harnic, neobosit. Citește, lucrează pînă și pe străzi sau pe drum.“ Învăță de la cel mai mărunț avocat că trebuie să pari copleșit de treburi, să-ți încrunți sprîncenele și să visezi așa, la nimic, cu nespusă profunzime ; să știi, la momentul potrivit, să renunți la băutură și mîncare. Acasă doar

¹ Este vorba de avocați. Rînduiți de obicei în mica magistratură, ei aveau pretenția că aparțin înaltei magistraturi.

² Atac indirect contra venalității funcțiilor, „această cîngrenă care roade mădularele statului“, cum spune Saint-Simon, care ne informează că o funcție de președinte de secție la Curtea de justiție se vindea pe atunci cu 750.000 de livre, fără să mai socotim bacșiful de 20.000 de livre. Abuzul acesta avea să fie curmat de revoluția din 1789.

să compari ¹ în fugă, apoi s-o ștergi și să te pierzi ca o nălucă în bezna biroului ; să te ascunzi de public, să eviți teatrul, lăsându-i să se arate în el pe cei care nu înfruntă nici un risc, care abia au răgazul să se arate, pe unii ca GOMON, sau ca DUHAMEL ². (Ed. 5.)

7

Există un anumit număr de tineri magistrați ³ pe care marile avuții și petrecerile i-au asociat cu câțiva dintre cei care sînt numiți la curte *filfizonii* ⁴. Aceștia îi imită, se țin cu mult mai presus de seriozitatea robei și se cred scutiți, prin vîrsta și prin averea lor, de cuminenție și de cumpătare. De la curte iau ce este mai rău ; își însușesc înfumurarea, moliciunea, necumpătarea, libertinajul, de parcă toate viciile acestea li s-ar cuveni ⁵ ; și, afișînd astfel un caracter îndepărtat de cel pe care au datoria să-l susțină, ajung, în sfîrșit, potrivit dorinței lor, copii exacte după niște modele foarte rele. (Ed. 4.)

¹ În fr. *apparoir*, termen din graiul tribunalelor, în mod intenționat folosit aici de La Bruyère.

² Gomon și Duhamel, nume de avocați celebri, morți în vremea cînd scria La Bruyère.

³ „Cheile“ numesc pe fiul președintelui De Mesmes, Jean-Antoine. Magistratul acesta, în vîrstă de 30 de ani în 1689, se înhăitase cu niște tineri curteni destrăbălați.

⁴ În fr. *de petits-mâtres* — tineri ridicoli prin eleganța și prin manierele lor exagerate.

⁵ Amară ironie la adresa nobililor, care, sub formă de laudă, sînt arătați că-și au viciile acestea din naștere, în vreme ce magistrații filfizoni le au doar prin imitație sau prin uzurpare.

8

Un magistrat la oraș și același magistrat la curte sînt doi oameni diferiți. Reîntors de la curte, își recapătă moravurile, ținuta și chipul pe care și le lăsase acasă : nu mai este nici atît de stingherit, nici atît de politicos. (Ed. 4.)

9

*Crispinii*¹ pun mină de la mină și fac rost, în familia lor, de chiar pînă la șase cai, ca să sporească un alai care, cu un roi de oameni în livrea, la care și-a adus fiecare contribuția lui, îi face să triumfe pe Splai sau pe Calea Vincennes și să fie deopotrivă cu noile căsătorite, cu *Jason*, care se ruinează, și *Thrason*, care vrea să se căsătorească și care și-a vărsat banii în vistieria obștească pentru un post important. (Ed. 4.)

10

Aud spunîndu-se despre *Sannioni*² : „Aceleași nume, aceleași embleme ; ramura care se trage din fratele mai în vîrstă, ramura care se trage din fratele mezin, mezinii ramurii a doua ; primii poartă emblemele pline, ceștilalți își barează emblemele cu un

¹ Crispin era un nume de valet.

² După toate „cheile“, oameni de teapa fraților Leclerc de Lesseville, urmașii unui negustor parizian, la rîndul lui fiul unui tăbăcar din Meulan, ajunși cu toții magistrați și avînd ca însemn trei cornuri de aur pe un fond de azur. (Sannio este un nume de valet din comedia latină.)

lambel, și ultimii cu o dungă marginală dantelată. Au, ca BOURBONII, pe aceeași culoare, același metal¹; poartă, ca și ei, două și una²; nu sînt flori de crin, dar se consolează; poate că în inima lor socotesc armurile deopotrivă de onorabile și le au comune cu unii mari seniori care sînt mulțumiți de ele; le vedem pe fișile ctitoriale³ și pe geamlăcuri, pe ușa castelului, pe stîlpul⁴ înaltei lor justiții, de care tocmăi au spînzurat un om care merita surghiunul; și se oferă privirilor din toate părțile; le vezi pe mobile și pe broaștele de la uși; sînt semănate pe calești. Livrelele lor nu le fac de rușine stemele. Le-aș spune bucuros Sannionilor: „Nebunia voastră e prematură; așteptați măcar să împlinească seminția voastră un veac; cei care l-au văzut pe bunicul vostru și au stat cu el de vorbă sînt bătrîni și n-ar mai avea mult de trăit. Cine va putea spune ca ei: «Uite acolo își întindeau pe teighea mărfurile și le vindeau foarte scump».” (Ed. 5.)

Sannionii și Crispinii țin încă și mai mult să se spună despre ei că trăiesc pe picior mare, deși nu le place să cheltuiască. Deapănă o povestire lungă și plictisitoare a unei serbări sau a unei mese pe care au dat-o; spun cîți bani au pierdut la joc și regretă grozav banii la care nu s-au gîndit că-i vor pierde.

¹ Blazonul are cinci culori și două metale: aurul și argintul.

² Două piese ale stemei la capătul scutului și una la vîrfurile ascuțit, aidoma celor trei flori de crin din stema țării.

³ Este vorba de fișile negre, care se întindeau la funeraliile unui nobil, fie în biserică, fie în afară, și purtau stema și ctitoriile defunctului.

⁴ Spînzurătoarea pe care un nobil cu drept de judecată asupra supușilor lui o ridica la o răspîntie de drumuri, pe domeniul lui.

Vorbesc într-un jargon misterios despre anumite femei ; *au să-și spună unii altora sute de lucruri hazlii ; de atunci au făcut puține descoperiri ;* își povestesc unii altora că sînt niște crai și jumătate. Unul dintre ei, care s-a culcat tîrziu la țară și care ar vrea să doarmă, se scoală dimineata, își pune jambierele, se îmbracă într-un costum de pînză, se încinge cu un cordon, de care atîrnă echipamentul militar, își înnoadă părul, ia o pușcă : ai zice că e vînător dacă ar ochi bine. Se întoarce noaptea, ud learcă și frînt de oboseală, fără să fi vînat ceva. A doua zi se pornește iar la vînătoare și își petrece toată ziua trăgînd după sturzi și după potîrnichi fără să le nimerească. (Ed. 7.)

Un altul, cu cîțiva cîini prăpădiți, ar avea poftă să spună : „*Haita mea*“. Cunoaște un loc de vînat și se duce acolo ; iată-l la locul unde li se dă drumul cîinilor ; participă la hăituială, se amestecă printre cei care țin cîinii în zgardă ; are un corn de vînătoare. Nu spune ca *Ménalippe* : „*Simt oare vreo plăcere* ¹ ?“ El crede că simte. Uită de legi și de procedură : e un Hipolit ². *Menandru*, care l-a văzut ieri la un proces aflat în mîinile lui, nu și-ar recunoaște astăzi nepotul. Îl vezi a doua zi în cabinetul lui ³, unde urmează să se judece o pricină serioasă și importantă ?

¹ Aluzie la cuvintele lui Jérôme de Nouveau, ministrul poștelor, mort în 1665, relatate de Tallement des Réaux : „La început, cînd a avut un echipaj de vînătoare, lingă care participa la hăituirea unui cerb : «Ia spune-mi, simt vreo plăcere în momentul de față ?»“ Cuvintele lui au rămas celebre și au fost citate ori de cîte ori cineva făcea un lucru ca să fie în pas cu moda, fără să simtă vreo plăcere.

² Fiul lui Tezeu, celebru prin cultul său exclusiv pentru Artemis, zeita vînătorii.

³ Una din sălile de ședință ale Tribunalului.

Își strânge confrății în jur și le povestește cum a făcut el să nu piardă urma cerbului hăituit, cum a răgușit strigînd după cîinii care o luaseră razna, sau după cîinii vînătorilor ¹, care se lăsaseră păcăliți ², și cum a văzut dindu-li-se drumul celor șase cîini. Se face tîrziu ; încheie vorbindu-le despre încolțirea vînatului și despre momentul aruncării măruntaielor la cîini și dă fuga să ia loc alături de ceilalți, ca să înceapă judecata. (Ed. 7.)

II

Mare e rătăcirea anumitor particulari care, îmbogățiți de pe urma negoțului părinților lor ³, pe care i-au moștenit de curînd, se iau după principii în privința îmbrăcăminteii și a alaiului, stîrnesc, printr-o cheltuială nesăbuită și printr-un lux caraghios, ironiile și zeflemeaua întregului oraș, căruia își închipuie că-i iau ochii, și se ruinează astfel, dîndu-le altora prilej să-și bată joc de ei ! ⁴ (Ed. 5.)

Unii nu au măcar nici tristul avantaj de a-și răspîndi faima nebuniilor dincolo de marginile cartierului în care locuiesc. Asta este singura scenă a înfumurării lor. În Insula Saint-Louis habar nu au oamenii că *André* ⁵ strălucește în cartierul Marais și că își risi-

¹ Este vorba de servitori, care vînau pentru stăpîn.

² În sensul că au renunțat la urmărire și s-au luat după alt vînat ivit în cale.

³ Cf. Boileau, *Epistola V* :

„Deși feciorul unui morar alb de fîină...”

⁴ Ridicolul acesta a format subiectul multor comedii.

⁵ După „cheia” din 1697, președintele Gilbert ; după cele din secolul al XVIII-lea, președintele de Saint-Vallier.

peste acolo toată averea rămasă de la părinți ; cel puțin, dacă ar fi cunoscut în tot orașul și în cartierele lui periferice, ar fi greu ca în rîndurile unui număr atît de mare de cetățeni — care dintre toți știu să-și spună cu chibzuință părerea despre orice lucru — să nu se găsească vreunul care să spună despre el „*E superb*“ și care să-i țină socoteală de ospetele date în cinstea lui *Xanthe* și a lui *Ariston* și de chefurile pe care le face pentru *Elamira* ; dar se ruinează neștiut de nimeni. Numai de dragul a două sau trei persoane, care n-au nici o considerație pentru el, se îndreaptă în fuga mare spre sărăcie. Astăzi în calească, peste șase luni nu va mai avea nici puțină să meargă pe jos.¹ (*Ed.* 5.)

12

Narcisse se scoală dimineța ca să se culce seara. Are orele lui de toaletă, ca o femeie. În fiecare zi se duce cu o desăvîrșită regularitate la frumoasa slujbă a liturghiei, la *Feuillants* sau la *Minimes*². E un om cu care poți să stai de vorbă cu plăcere și pe care se pune temei în cutare cartier din oraș, pentru a fi al treilea sau al cincilea la jocurile de cărți numite *hombre* și *reversi*. Acolo, la *Aricia*, unde pune la bătaie în fiecare seară cinci pistoli de aur³, nu se mai

¹ Sau, cum observă *Labbé*, posibilitatea de a merge cu poștalionul.

² Este vorba de două mînăstiri : prima, situată în strada Saint-Honoré, lângă *Luvru* ; a doua, în cartierul *Marais*, lângă Piața Regală (astăzi Piața *Vosgilor*).

³ Pistolul de aur valora 11 livre.

mișcă din fotoliu patru ore în șir. Citește de la început pînă la sfîrșit *Gazeta Olandei*¹ și *Le Mercure galant*². L-a citit pe Bergerac³, pe Des Marets⁴, pe Lesclache⁵. *Anecdotele* lui Barbin⁶ și cîteva culegeri de poezii. Se plimbă cu femei pe Cîmpie⁷ sau pe Splai și respectă cu sfințenie punctualitatea cînd face vizite. Va face și mîine ce face astăzi și ce-a făcut ieri; și așa moare, după ce și-a trăit traiul.

¹ Apărea în Olanda și comenta fără ocoluri întîmplările de la curtea din Versailles.

² Fondat de Donneau de Visé, în 1672; cu apariție trimestrială la început, apoi lunar, din 1678. Fiecare număr era un în-12 de 300-400 de pagini. Publica ecouri mondene, știri politice și militare, articole despre tot felul de subiecte. Cf. și capitolul I, § 46, unde este desemnat cu inițiale H*O* (*L'Hermès galant*). În faimoasa polemică dintre cei vechi și moderni, periodicul acesta a fost de partea modernilor.

³ Cyrano de Bergerac (1619—1656), scriitor libertin, prețios și burlesc, autorul unei comedii, *Pedantul păcălit* (1654), al unei tragedii, *Moartea Agripinei* (1654), și al unei *Istории comice a statelor și împărățiilor din Lună* (publicată în 1656) și *din Soare* (1662).

⁴ Desmarets de Saint-Sorlin (1595—1676), autorul unei comedii, *Vizionarii* (1637) și al unui poem epic, *Clovis* (1657), în care folosește miraculosul creștin. A mai lăsat și alte lucrări, în care apără teza modernilor.

⁵ Louis de Lesclache, mort în 1671, autorul unui tratat: *Adevăratele reguli ale ortografiei franceze* și al unui *Curs de filozofie aplicată în tablouri*.

⁶ Librarul Barbin vindea numeroase istorioare, pe care publicul le numea *barbinade*. Asemenea lucrări citea snobul lui La Bruyère, care le socotește deci demodate sau ridicole.

⁷ Este vorba de cîmpia zisă a „nisipurilor fine“ (*La Plaine des Sablons*), situată la nord-vest de Paris, între Neuilly și Les Ternes.

Iată un om ¹, spui dumneata, pe care l-am mai văzut undeva ; unde anume, e greu de știut ; dar mutra lui îmi e familiară. E familiară încă multor altora. Dacă e cu putință, am să vă ajut eu să vă amintiți. Oare pe bulevard ², pe strapontinul ³ unei calești, sau la Tuileries, pe aleea cea mare, sau în balcon, la teatru ? La predică, la bal, la Rambouillet ⁴ ? Unde ați putea să nu-l fi văzut ? Pe unde nu e el ? Dacă în piață are loc o execuție însemnată sau un foc de artificii, se ivește la o fereastră a primăriei. Dacă se așteaptă o vizită solemnă, el își are locul lui, pe o podișcă ⁵ ; dacă se organizează o paradă de cavalerie. îl vezi și pe el înăuntru, așezat sus, pe trepte ; dacă primește regele ambadori, îi urmărește cum se apropie, asistă la audiență, și când aceștia se întorc, intră și el în rîndul lor. Prezența lui este deopotrivă de în-

¹ Deși portretul acesta poate avea o largă aplicare, toate „cheile“ îl desemnează pe Louis Christian, duce de Mecklembourg-Schwerein, care a trăit la Paris, s-a căsătorit cu sora mareșalului de Luxemburg, a fost închis cîteva luni la Bastilia, în 1684, din ordinul regelui pentru nerespectarea unui tratat, și a murit la Haga, în 1692.

² Bulevardul Bisericii Saint-Antoine, numit și Calea-Nouă (*Le Nouveau Cours*).

³ Scăunel mobil, tapitat, la ușa unei calești.

⁴ Nu este vorba de pădurea de la Rambouillet, ci de o grădină mare, din cartierul periferic Saint-Antoine, numită și Grădina celor patru Pavilioane. A fost plantată din inițiativa și pe cheltuiala lui Nicolas de Rambouillet.

⁵ Estradă construită pentru publicul care asistă la sosirea unui personaj important.

semnată la jurământul Ligilor elvețiene¹ ca și prezența cancelarului și a Ligilor însele. Chipul său poate fi văzut în almanahuri², înfățișînd poporul sau asistența. Dacă se organizează o vînătoare publică, la hramul Sfîntului Hubert³, numai ce-l vezi și pe el călare; se vorbește despre o tabără și despre o trecere în revistă: aci îl vezi la Ouilles⁴, aci îl vezi la Achères⁵. Îi plac trupele, miliția, războiul. Războiul îl vede de aproape, pînă la fortăreața lui Bernardi⁶.

¹ Ceremonie în cursul căreia se reînnoia alianța Franței cu Elveția. Cancelarul sau locțiitorul lui răspundea la cuvîntările ambasadurilor cantoanelor și citea formula jurământului depus de către fiecare dintre ei și repetat de rege. Ultima ceremonie avusese loc la 18 decembrie 1663. Un tablou al lui Lebrun, aflat la Versailles, a fixat imaginea unei astfel de ceremonii.

² În timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea se publicau în almanahuri mari și frumoase estampe, desenate și gravate de cei mai buni artiști. Ele reprezentau alegoric evenimentele din anul precedent. În primul plan al unei estampe se vede regele, înconjurat de marii demnitari ai țării; mai jos, portrete de consilieri comunali sau de persoane din „starea a treia”, care reprezentau poporul sau asistența.

³ În fiecare an, la 3 noiembrie, de ziua Sfîntului Hubert, regele și curtea luau parte la o mare vînătoare în pădurile din preajma Versailles-ului. La această vînătoare asistau personalități de vază.

⁴ Sau Houilles, lîngă Argenteuil, unde Ludovic al XIV-lea își trecea adesea în revistă trupele.

⁵ Lîngă Saint-Germain, unde își aveau tabăra trupele regale.

⁶ Bernardi, directorul unei academii în care tinerii învățau meșteșugul armelor, construia în fiecare an o fortăreață într-o piață a Parisului, apărută de o parte dintre elevii lui și atacată de o altă parte, care, după anumite exerciții, o luau cu asalt în fața unui public foarte distins.

CHANLEY¹ cunoaște drumurile și pozițiile, JACQUIER² aprovizionarea, DUMETZ³ artileria ; acesta privește ; a îmbătrînit în slujbă privind. E spectator de profesie, nu face nimic din ce trebuie să facă un om, nu știe nimic din ce trebuie să știe ; dar a văzut, spune el, tot ce se poate vedea și nu-i va părea rău cînd va muri ; va fi o mare pierdere pentru întregul oraș ! Cine va spune după moartea lui : „Splaiul s-a închis : nu se mai pîmbă nimeni pe el ; mîștina de la Vincennes s-a uscat, și nivelul terenului a fost ridicat ; oare n-o să ne mai răsturnăm în ea ?“ Cine va mai anunța un concert, o frumoasă litanie⁴, un iluzomist la Bilci⁵ ? Cine vă va mai da de veste că Beaumavieille⁶ a murit ieri, că Rochois⁷ are guturai și nu va cînta timp de opt zile ? Cine va cunoaște ca el un burghez după emblemele și livrelele lui ? Cine va spune „Scapin poartă flori de crin“ și cine va fi mai bine informat decît el ? Cine va rosti cu mai multă vanitate și emfază numele unei simple burgheze ? Cine va fi mai bine aprovizionat în cîntece satirice ? Cine le va împrumuta femeilor *Analele ga-*

¹ Jules Louis Bolé, marchiz de Chamlay, sergent de cavalerie al regelui, era o adevărată „hartă vie“, după aprecierea marelui de Luxembourg.

² Furnizor general de muniții și alimente și secretar regal, fiul unui negustor din Châlons-sur-Marne, murise în 1684.

³ Barbier du Metz, locotenent-general de artilerie, ucis în bătălia de la Fleurus, la 1 iulie 1690.

⁴ Cf. cap. XIV, § 19.

⁵ La Bilciul din Saint-Germain.

⁶ Cîntăreț la Operă, mort către 1688.

⁷ Marth le Rochois a debutat la Operă în 1678 și s-a retras în 1697.

lante și Ziarul îndrăgostiților ¹ ? Cine va ști ca el să cînte la masă un întreg cuplet de la *Operă* și, într-un alcov, mîniile lui Roland ² ? În sfîrșit, întrucît la oraș, ca și în alte părți, există oameni foarte proști, oameni sarbezi, trîntori, fără ocupație, cine va putea să li se mai potrivească atît de desăvîrșit ? (Ed. 5.)

14

Théramène era bogat și un om de mare valoare ; iată că toate femeile pornesc campania ca să-l aibă ca adorator și toate fetele așteaptă să le ceară în căsătorie. Umblă din casă în casă, pentru ca orice mamă să tragă nădejde că va cere mîna odraslei ei. Nu apucă să se așeze bine, că mamele se și retrag, ca să le lase fetelor toată libertatea să fie drăgăstoase, și lui *Théramène* să le facă declarații. Colo ține piept unei toci de președinte ³ de secție al unei curți de justiție, dincolo lasă în umbră un cavaler ⁴ sau un gentilom ; un tînăr în floarea vîrstei, vioi, hazliu, spiritual nu e rîvnit cu mai multă înflăcărare, nici mai bine primit ; și-l smulg din mîini ; abia dacă au răgazul să-i suridă altui invitat care s-ar afla de față. Cîți amorezi nu va pune pe fugă ! Cîte partide bune nu vor fi zădărnicate din pricina lui ! Cum să facă față atîtor moștenitoare care umblă după el ? Nu e

¹ Culegeri de nuvele sentimentale cu caracter mai mult sau mai puțin istoric.

² Arie celebră din *Roland*, operă de Quinault și Lulli (1685). În 1690, Rochois cînta rolul Angelicai.

³ În fr. *mortier*, tocă de catifea pe care o purtau președinții de secție a unei curți de justiție (în total 8 la Paris.)

⁴ Un gentilom cu spadă și ținută de campanie.

numai spaima soților, e și sperietoarea tuturor celor care au chef să ajungă soți și care așteaptă ca prin înșurătoare să poată umple golul lăsat de cumpărarea unei funcții. Asemenea specimene atât de fericite și cu bani peșin ar trebui proscrise dintr-un oraș cu moravuri civilizate ; sau ar trebui condamnat sexul frumos, învinuindu-l, în caz contrar, de sminteală sau de nedemnitate, să nu se poarte cu el mai bine decît s-ar purta dacă n-ar avea decît merite. (*Ed. 5.*)

15

Parisul, de obicei maimuțoiul curții, nu știe totdeauna să-l maimuțărească ; nu-l imită în nici un chip în acele atenții, manifestări plăcute și măgulitoare, pe care unii curteni, și mai ales femeile¹, le au în mod firesc pentru un om de valoare, care nu are decît merite ; ele nu se interesează nici dacă e bogat, nici dacă e de viță ; îl văd la curte, și asta le este de ajuns ; îl suportă, îl prețuiesc ; nu întreabă dacă a venit cu lectica, sau pe jos ; dacă are o funcție, o moșie sau o suită : cum au din belșug alai, strălucire și demnități, ele se recrează bucuros îndeletnicindu-se cu știința sau cu virtutea. O femeie de la oraș, cum aude huruitul unei calești care se oprește la poartă, freamătă de bucurie și e plină de bunăvoință pentru cel care a sosit, fără să-l cunoască ; dar dacă a văzut de la fereastră o trăsură cu cai frumoși și multe livrele

¹ Intr-adevăr, femeile culte ale vremii i-au primit pe scriitori în saloanele lor pe picior de egalitate cu marii nobili.

și dacă mai multe rînduri de cuie perfect aurite ¹ i-au luat ochii, cu cîtă nerăbdare nu așteaptă să-l și vadă în camera ei pe cavaler sau pe magistrat ! Ce ferme-cătoare primire i-ar face ! Și-ar abate o clipă ochii de la el ? Dînsul nu pierde nimic ; i se ține seama de curelele duble de suspensie și de arcurile care-l fac să călătorească mai lin. Pentru asta îl prețuiește și mai mult, îi e și mai drag. (*Ed. 8.*)

16

Infumurarea aceasta neroadă a cîtorva femei de la oraș, care determină la ele o proastă imitare a celor de la curte, este ceva mai rău decît grosolănia femeilor din popor și decît neciopleneala sătencelor : are, față de ele, în plus și sclifoseala. (*Ed. 4.*)

17

Ingenioasă născocire să faci niște superbe daruri de nuntă care nu costă nimic și care trebuie restituite în bani ! ² (*Ed. 4.*)

¹ Cuiele aurite formau principala podoabă a trăsurilor de lux.

² Este vorba de darurile de nuntă ale mirelui, bijuterii luate uneori de la giuvaergii pentru ochii lumii, cu condiția de a le restitui după nuntă împreună cu o sumă de bani, din zestrea miresei. Puse în fața faptului împlinit, soțiile preferau totuși să spună că și-au pierdut bijuteriile la joc.

18

Folositor și lăudabil obicei să piardă omul cu cheltuielile de nuntă o treime din zestrea pe care i-o aduce soția ! Să înceapă prin a se sărăci de comun acord, îngrămădind și vrăfuind lucruri de prisos, și să și ia din averea ei, ca să aibă cu ce să-i plătească lui Gaultier ¹ și să achite mobilierul și toaleta ! (Ed. 4.)

19

Frumoasă și chibzuită datină este aceea care, preferînd un fel de nerușinare bunei-cuviințe și pudorii, expune tinăra soție într-un pat ca pe o scenă, ca să facă din ea, cîteva zile în șir, un personaj caraghios, lăsînd-o, în starea aceasta, pradă curiozității femeilor și a bărbaților, care, cunoscuți sau necunoscuți, vin fuga, buluc, dintr-un oraș întreg, la spectacolul acesta ², tot timpul cît durează ! Ca să fie pe de-a-n-tregul bizar și de neînțeles, ce-i mai lipsește acestui obicei decît să-l citești în niscaiva însemnări de călătorie pe meleagurile Mingreliei ³ ? (Ed. 4.)

¹ Vestit negustor de mătăsuri și de stofe scumpe pentru nunți, cu prăvălia în strada Bourdonnais. Doamna de Sévigné nota într-o scrisoare : „Gaultier nu se poate plînge : anul acesta trebuie să fi încasat mai bine de un milion din vânzarea mărfurilor pentru nunți“.

² La Paris se obișnuia ca, în primele trei zile după nuntă, mireasa să primească astfel, stînd pe pat, frumos gătită, vizitele dorite sau nedorite și să răspundă la tot felul de întrebări, care uneori erau ironice sau de-a dreptul necuviincioase.

³ Ținut din Rusia meridională, țară socotită pe atunci foarte depărtată și puțin cunoscută.

20

Penibil obicei, stingheritoare robire ! Să se caute neconținut unele pe altele, cu îngrijorarea de a nu se întâlni ; să nu se întâlnească decît ca să-și spună nimicuri, decît ca să-și comunice unele altora lucruri pe care și unele, și altele le știau deopotrivă și care prea puțin merită să fie cunoscute ; să nu intre într-o cameră decît anume ca să iasă din ea ; să nu plece de acasă, după cină, decît ca să se reîntoarcă seara, foarte mulțumită că a văzut în numai cinci ore trei elvețieni ¹, o femeie pe care abia o cunoaște și alta care nu-i place cîtuși de puțin ! Cine ar medita serios la prețul timpului și la faptul că pierderea lui este ireparabilă ar plînge amarnic cu gîndul la niște nenorociri atît de mari.

21

Cei de la oraș sînt crescuți de mici într-o grosolană nepăsare față de tot ce există la sate și pe ogoare. Abia deosebesc planta din care se face cînepa de cea care produce inul, grîul, de secară, și pe acestea două de *mêteil* ² ; orășenii se mulțumesc să se, hrănească și să se îmbrace datorită acestor plante. Nu pomeni unui mare număr de burghezi nici de ogoare, nici de seminceri, nici de butași, nici de otavă, dacă vrei să fii înțeles ; pentru ei, termenii aceștia nu sînt franțuzești. Vorbește-le unora despre măsuratul cu cotal, despre tarif sau despre impozitul de cinci bani

¹ Adică ușieri.

² Secară și grîu amestecate, semănate și recoltate împreună.

la livră și altora despre calea de apel, despre cererea de retractare, despre judecata preliminară, despre trecerea procesului în competiția altui complet de judecată. Ei cunosc lumea, și încă prin ce are ea mai puțin frumos și mai puțin atrăgător ; nă cunosc natura ¹, începuturile ei, progresele ei, darurile și dărniciile ei. Ignoranța lor este adesea voită și întemeiată pe considerația pe care o au pentru profesia și pentru talentele lor. Nu există un procedurist atît de prost care, în fundul biroului său întunecos și afumat și cu mintea preocupată, să găsească un cît mai cătrănit pretext de șicană, să nu se creadă preferabil plugarului, care se bucură de frumusețea cerului, cultivă pămîntul, seamănă la timpul potrivit și strînge bogate recolte ; și dacă aude uneori vorbindu-se despre primii oameni sau despre patriarhi, despre viața lor cîmpenească și despre chiverniseala lor, el se miră că a putut trăi cineva în asemenea vremuri, în care nu existau încă nici slujbe, nici comisii, nici președinți, nici procurori : nu pricepe că lumea s-a putut lipsi vreodată de grefă, de parchet și de bufet. (Ed. 7.)

22

Împărații n-au triumfat niciodată la Roma atît de alene, atît de ușor, nici chiar atît de sigur împotriva vîntului, a ploii, a prafului și a arșiței cît știe orășeanul să triumfe cutreierînd tot orașul ; e mare depărtare de la vehiculele de astăzi la catîrca strămoșilor lor !

¹ Scriitorii clasici erau prea ocupați de cunoașterea sufletului omenesc. Alături de La Fontaine și de Fénelon, La Bruyère nu rămîne străin de frumusețile naturii.

Ei nu știau încă să se lipsească de ceea ce este necesar, ca să aibă ceea ce e de prisos, nici să prefere fastul, lucrurilor folositoare ; nu-i vedeai făcînd lumină în casă cu luminări¹ și nici încălzindu-se la o sobă : ceara era pentru altar și pentru Luvru. Nu plecau de la o cină proastă ca să se suie în caleașcă ; își spuneau cu convingere că omul are picioare ca să meargă, și mergeau pe jos. Cînd era uscat se păstrau cunați ; pe vreme umedă își prăpădeau încălțămîntea, tot atît de puțin stingheriți că străbăteau străzile și răspîntiile ca vînătorul cînd era vorba să treacă peste o țarină arată sau ca ostașul cînd era vorba să-și ude hainele într-un șanț. Încă nu se gîndiseră să înhame doi oameni la o lectică ; ba chiar mai mulți magistrați se duceau pe jos la sala de ședință sau pînă la sala de anchetare tot cu atîta plăcere cu cîtă se ducea pe vremuri August pe jos la Capitoliu. Pe vremea aceea, cositorul strălucea pe mese și pe bufete cum străluceau fierul și arama în cămine ; argintul și aurul se păstrau în cufere. Femeile țineau să fie servite tot de femei, care erau folosite pînă și la bucătărie. Frumoasele nume de guvernori și de guvernante nu le erau necunoscute moșilor noștri ; știau cui sînt încredințate odraslele regilor și ale principilor celor mai mari ; dar ei împărțeau munca slugilor cu copiii lor, mulțumiți că veghează chiar ei, îndeaproape, asupra educației lor. În toate lucrurile se bizuiau pe ei înșiși : cheltuielile lor erau în proporție cu veniturile ; livrelele, personalul, mobilierul, masa, casele lor de la oraș și de la țară, totul era drămuț în raport cu veniturile și

¹ Făcliile de ceară erau atunci un lux.

cu rangul lor. Între ei existau deosebiri exterioare, care nu te lăsau să iei soția notarului drept soția magistratului și nici omul de rînd săn simplul valet drept gentilom. Mai puțin preocupați să-și risipească sau să-și sporească averea decît s-o mențină, o lăsau întreagă moștenitorilor lor și treceau astfel de la o viață cumpătată la o moarte liniștită. Nu spuneau : „*Veacul nostru e vitreg, mizeria e mare, banii sînt o raritate*“. Ei aveau mai puțini decît noi, și aveau destui, mai bogați prin economii și prin cumpătare decît prin veniturile și prin moșiile lor. În sfîrșit, oamenii erau pătrunși atunci de ideea că ceea ce este la cei mari splendoare, lux orbitor și măreție devine risipă, nebunie și stupiditate în viața casnică. (Ed. 5.)

CAPITOLUL VIII

DESPRE CURTE ¹

1

Reproşul, într-un fel, cel mai onorabil pe care îl poți face unui om constă în a-i spune că nu cunoaşte curtea ; nu există vreun fel de virtute pe care să n-o cuprinzi într-însul prin acest singur cuvînt. ²

2

Un om care cunoaşte curtea e stăpîn pe gesturile, pe ochii şi pe chipul său ; e profund, de nepătruns ; se face că nu observă neajunsurile, le zîmbeşte duşmanilor, îşi frînează firea, îşi ascunde simţămintele, îşi dezmente inima, vorbeşte şi acţionează împotriva părerilor lui. Tot acest mare rafinament nu e decît un viciu, care se numeşte falsitate, uneori tot atît de inutil pentru curtean, pentru situaţia lui materială ca şi francheţea, sinceritatea şi virtutea.

¹ Justeţea observaţiilor critice ale lui La Bruyère cuprinse în acest capitol este confirmată de corespondenţa unor scriitori ca Bussy-Rabutin şi d-na de Sévigné, de memoriile lui Saint-Simon, ale lui Dangeau, ale cardinalului de Retz, ale lui La Rochefoucauld, cum şi de predicatorii vremii.

² Capitolul începe cu o satiră usturătoare şi îndrăzneată.

3

Cine poate numi schimbătoare anumite culori care sînt diferite după lumina în care le privești ? Tot astfel, cine poate defini curtea ? (*Ed. 4.*)

4

A te feri de curte un singur moment înseamnă a renunța la ea ; curteanul care a văzut-o dimineța o vede seara, ca s-o recunoască a doua zi sau ca să fie și el cunoscut la curte. (*Ed. 4.*)

5

La curte ești mic¹ și, oricît ai fi de vanitos, te găsești ca atare ; dar răul e obștesc ; la curte, pînă și cei mari sînt mici. (*Ed. 4.*)

6

Provincia este locul de unde curtea, judecată din punctul ei de vedere², pare un lucru vrednic de admirație ; dar dacă te apropii de ea, farmecele ei se micșorează ca ale unei perspective pe care o vezi prea de aproape.

¹ Cf. Montesquieu : „Urăsc Versailles-ul, pentru că acolo toată lumea este mică ; mi-i drag Parisul, pentru că în el toată lumea e mare”.

² Ca văzută anume din locul de unde ne apare în lumina cea mai favorabilă.

7

Anevoie te obișnuiești cu o viață care se petrece într-o anticameră, în curți sau pe scară.

8

Curtea nu-ți dă mulțumirea și nici în altă parte¹ nu te lasă s-o găsești. (Ed. 7.)

9

Un om cult și binecrescut trebuie să fi cunoscut curtea de aproape; când intră în ea, i se pare că, descoperă o lume nouă, necunoscută, în care vede tronînd deopotrivă viciul și politețea și în care totul îi prinde bine² — și ce este bun, și ce este rău.

10

Curtea este ca o clădire construită din marmură, vreau să spun că este alcătuită din oameni foarte duri, dar foarte șlefuiți.³ (Ed. 6.)

¹ Saint-Evremond, Bussy-Rabutin și alți exilați simțeau nostalgia curții și căutau pe orice cale să obțină îngăduința de a se reîntoarce.

² La Bruyère se gîndește desigur la bogatele notații care aveau să intre în alcătuirea *Caracturilor*.

³ Mai mult de dragul jocului de cuvinte. La Bruyère nu are totdeauna aceeași părere despre politețea curtenilor.

11

Cutare se duce uneori la curte ca să se poată întoarce de acolo atrăgându-și prin aceasta respectul nobilului din provincia lui sau al episcopului din eparhia lui.

12

Broderul și cofetarul ar fi de prisos și și-ar etala marfa fără rost dacă oamenii ar fi cumpătați și sobri ; curțile ar fi pustii, și regii aproape singuri dacă oamenii s-ar lecu de vanitate și de interes. Ei țin să fie sclavi undeva, ca apoi, luînd de acolo ce trebuie, să troneze în altă parte.¹ Se pare că frunțașilor curții li se livrează² cu ridicata ifosul semetiei, al mîndriei și al poruncirii, ca să-l poată distribui cu amănuntul în provincie ; fac și ei exact cum li se face, adevărate maimuțe ale regalității.³

13

Nimic nu-i urîțește mai mult pe anumiți curteni ca prezența regelui ; abia pot să-i recunosc după chip ; trăsăturile le sînt schimbate, și înfățișarea le este înjosită. Cei mîndri și trufași sînt cei mai pa-

¹ Sallustiu și Tacit observaseră, încă din vremea lor, același lucru.

² Aluzie la suveran.

³ În fabula *Înmormîntarea leoaicei* (VIII, 14), la Fontaine nota și el : „*Ca pretutindeni, curtea-i ca o țară / În care toți sînt veseli sau triști ca la poruncă, / Iar de nu sînt, încearcă doar să pară...*”

lizi, căci ei pierd cel mai mult din ce erau ; cel care este cinstit și modest se menține mai bine la curte, neavînd nimic de corectat.

14

Ifosele de la curte sînt molipsitoare ; se capătă la V **¹ tot așa cum se capătă accentul normand la Rouen sau la Falaise ; le zărești la furieri², la micii controlori³, la căpeteniile fructăriilor⁴ regale ; cu o minte de rînd, poți să faci la curte mari progrese. Un om cu minte aleasă și cu merite trainice nu face destul caz de felul acesta de talent ca să facă din el preocuparea lui de căpetenie, studiindu-l și străduindu-se să și-l însușească ; îl dobîndește fără să se gîndească anume și nu mai caută să scape de el.

15

N **⁵ sosește cu mare zarvă ; dă lumea la o parte, poruncește să i se facă loc ; rîcîie⁶ la ușă, aproape

¹ Este vorba de Versailles, reședința regală.

² Se ocupau de cantonarea regelui și a curții lui în timpul călătoriilor.

³ Aveau sarcina aprovizionării curții.

⁴ Procurau fructele pentru masa regelui, orînduiau desertul la masă, procurau lumînările de ceară necesare pentru luminat etc.

⁵ Potrivit „cheilor” din secolul al XVIII-lea, „D-l d'Aubigné, fratele d-nei de Maintenon și baronul de Beauvais”.

⁶ Așa cerea eticheta vremii. D-na de Genlis spunea pe bună dreptate : „Pentru felul acesta de respect, trebuia ca suveranul să aibă o ureche foarte fină, iar unghiile curtenilor să fie bine ascuțite”.

ciocănește, își spune numele; toată lumea răsuflă ușurată¹ auzindu-l. Și nu intră decât o dată cu mulțimea.² (Ed. 4.)

16

Pe la curți se ivesc și aventurieri îndrăzneți³, soșiți întâmplător, cu o fire slobodă și familiară, care se prezintă singuri; dau asigurări că au în meșteșugul lor toată iscusința care le lipsește altora, și sînt crezuți pe cuvînt. Profită totuși de amăgirea celorlalți sau de slăbiciunea pe care o au oamenii pentru ce este nou; străbat mulțimea și ajung pînă la urechea suveranului, lângă care curteanul îi vede vorbind, în vreme ce el se simte fericit că e văzut de suveran. Au un avantaj pentru cei mari: sînt suportați fără vreo neplăcere și îndepărtați la fel. Atunci dispar totodată bogați și discreditați; și lumea pe care au înșelat-o puțin mai înainte este iarăși pe punctul de a se lăsa înșelată de alții.

¹ Pentru că numele curteanului acestuia atît de zgomotos nu are nimic impunător.

² Scena se petrece în anticamera regelui. Numai mărimile erau admise la ceremonia sculării regelui, potrivit unei ierarhii foarte riguroase. Mulțimea celorlalți curteni nu-l vedeau pe rege decît în momentul cînd i se întindea pălăria, înainte de a ieși din cameră.

³ Aluzie la un medic empiric italian, care-și spunea mar-chizul de Cametti. Cf. cap. XIV, § 68. Căpătase mare trecere la curte după ce vîndesese pe Caderousse și La Feuillade. A părăsit Franța după ce se îmbogățise, fără să fi fost alungat sau discreditat.

17

Vezi unii oameni care intră schițând doar un salut ușor, umblă mai mult din umeri și se fandosește ca o femeie ; te întreabă fără să te privească ; vorbesc pe un ton ridicat, care arată că se simt mai presus de cei de față ; se opresc, și ceilalți se strâng în jurul lor ; ei au cuvântul, prezidează reuniunea mundenă și persistă în semeția aceasta caraghioasă și maimuțăriță, până ce se ivește vreo mărimă, care, prăbușindu-i dintr-o dată prin prezența sa, îi reduce la firescul lor, care le stă ceva mai bine.

18

Curțile nu s-ar putea lipsi de un anumit soi de curteni¹, bărbați lingușitori, amabili, insinuanti, devotați față de femei, ale căror distracții le organizează, ale căror slăbiciuni le studiază și ale căror pasiuni le măgulesc ; le șoptesc la ureche unele grosolării, le vorbesc despre soții și despre adoratorii lor în cuvinte măgulitoare, le ghicesc necazurile și bolile și le sorocesc nașterile² ; ei lansează modele, exagerează luxul și cheltuiala și le aduc la cunoștința femeilor mijloace rapide pentru cheltuirea unor sume mari pe îmbrăcăminte, pe mobilă și pentru personalul care le alcătuiește suita ; chiar și ei au haine în

¹ După toate probabilitățile, La Bruyère zugrăvește aici portretul lui Langlée, fiul unei cameriste a Anei de Austria, care s-a impus la curte prin iscusința lui. Saint-Simon l-a zugrăvit și el.

² De la „le șoptesc la ureche...” până aici, textul a fost adăugat în ediția a opta.

care li se vădește în chip strălucit inventivitatea și bogăția și nu locuiesc în palate vechi decît după ce le-au renovat și le-au înfrumusețat. Mănîncă în mod delicat și chibzuit ; nu există vreun fel de voluptate pe care să n-o încerce și ei și despre care să nu poată vorbi. Își datorează lor înșile averea și o mențin cu aceeași pricepere cu care au înfiripat-o. Disprețuitori și mîndri, nu stau de vorbă cu cei de un rang cu ei, nu le mai dau binețe ; acolo unde toți tac, vorbesc ei, intră, pătrund în locuri și la ore în care cei mari nu îndrăznesc să se arate ; aceștia, după atîtea servicii, cu atîtea urme de răni pe trup, cu slujbe atît de frumoase și cu mari dregătorii, nu arată un chip atît de sigur, nici o atitudine atît de liberă. Oamenii aceștia vorbesc la urechea celor mai mari prinți, sînt nelipsiți de la toate desfătările lor, de la toate petrecerile lor, nu mai ies din Luvru sau din Castel ¹, unde umblă și poruncesc ca la ei acasă, și în cugetul lor pare că se multiplică în mii de locuri și sînt pururi primele mutre care izbesc privirile noilor-veniți la o curte ; îmbrățișează și sînt îmbrățișați : rîd, izbucnesc în hohote, spun glume, povestesc ; persoane nestingheritoare, plăcute, bogate, care dau cu împrumut și care sînt fără importanță. (Ed. 4.)

19

Nu s-ar zice că *Cimon* și *Clitandru* sînt singurii oameni însărcinați cu conducerea celor mai amănunțite treburi de stat și că, de asemenea, numai ei trebuie să

¹ Din castelul de la Versailles.

răspundă de toate ? Unul dintre ei se ocupă cel puțin cu treburile uscatului, și celălalt cu cele maritime. Cine ar putea să-i înfățișeze ar exprima zelul, îngrijorarea, curiozitatea, activitatea, ar fi în stare, așadar, să zugrăvească mișcarea. Nimeni nu i-a văzut niciodată stînd jos, fixați undeva, opriți ; și cine oare i-a văzut mergînd ? Îi vezi alergînd, vorbind din fugă și întrebîndu-te fără să aștepte răspuns. Nu vin din nici un loc, nu se duc nicăieri ; sînt într-un veșnic du-te, vino. Nu-i întîrziati din goana lor zorită : lè-ați pune bețe-n roate ; nu le puneți întrebări, sau dați-le măcar răgazul să răsufle și să-și aducă iar aminte că n-au nici o treabă, că pot să stea cu dumneavoastră, și încă vreme îndelungată, ba chiar să vă și urmeze, oriunde ați pofti să-i duceți. Ei nu sînt *Sateliții lui Jupiter*, vreau să spun cei care se îmbulzesc și înconjură suveranul ; dar îl anunță și-l precedă ; se avîntă năvalnic în puzderia curtenilor ; tot ce se găsește în calea lor e în primejdie ¹ ; îndeletnicirea lor constă în a fi văzuți și răsvăzuți și niciodată nu se culcă fără să se fi achitat de o slujbă atît de serioasă și atît de folositoare statului. De altfel, sînt temeinic informați despre toate știrile neînsemnate, și la curte cunosc tot ce nu pot să știe alții ; nu le lipsește nici una din calitățile necesare ca să-și facă o avere de categorie mijlocie. Oamenii, cu toate acestea, dezghețați și vigilenți cînd este vorba de tot ce cred ei că le convine, oarecum întreprinzători, ușuratici și repeziți. Să spun pe șleau ? Umblă cu nasul în vînt, înhămați amîndoi la carul Norocului și amîndoi cu foarte puțini sorti de a se vedea vreodată în el. (*Ed. 5.*)

¹ In primejdia de a fi răsturnat.

Un om de curte care nu are un nume destul de frumos trebuie să-l îngroape sub altul mai bun ; dar dacă îl are astfel încît îndrăzneşte să-l poarte, trebuie să dea atunci de înţeles că este cel mai ilustru nume dintre toate, tot aşa cum este şi casa lui cea mai veche dintre toate ; trebuie să se tragă din viţa PRINCIPIILOR LORENI, a ROHANILOR, a CHASTILLONILOR, a MONTMORENCIILOR şi, dacă se poate, din viţa PRINCIPIILOR DE SÎNGE ; să nu vorbească decît de duci, de cardinali şi de miniştri ; să aducă vorba, în toate direcţiile, despre buncii săi dinspre tată şi dinspre mamă, găsind un locşor pentru flamura¹ şi pentru cruciade ; să aibă săli împodobite cu arbori genealogici, cu paveze încărcate cu însemnele a patru generaţii şi cu tablouri ale strămoşilor şi ale aliaţilor strămoşilor ; să se împăuneze cu un castel cu turnuri, cu creneluri şi parapete ; să spună cu orice prilej *neamul meu, viţa mea, numele meu şi emblemele mele* ; să spună despre Cutare că nu e un om de seamă, şi despre dumneai că nu e de viţă nobilă ; sau, dacă i se spune că lui *Hyacinthe* i-a căzut lozul cel mare², să întrebe dacă este gentilom. Unii vor face haz de frazele acestea nepotrivite, dar el îi va lăsa să rîdă ; alţii vor scorni poveşti, şi el

¹ Mic standard de mătase roşie-portocalie pe care vechii regi ai Franţei îl primeau din mîinile abatelui de la Saint-Denis cînd porneau la război (Littre).

² Loteria regală nu a funcţionat cu regularitate decît cu începere din 1776, dar Ludovic al XIV-lea a organizat, cînd şi cînd, mari loterii publice. La o astfel de tragere, care a avut loc la Marly, la 5 martie 1687, lozul cel mare, în valoare de 50.000 de lire, a fost cîştigat de un băcan din Paris.

le va da voie să le povestească ; va spune mereu că dînsul calcă pe urmele casei domnitoare și, tot spunînd, va fi crezut. (Ed. 4.)

21

E o mare nerozie să-ți dai în vileag la curte, cît de cît, obîrșia de om de rînd și să nu te impui ca nobil de viță. (Ed. 4.)

22

La curte, oamenii se culcă și se scoală cu gîndul la interesele lor¹ ; asta rumegă dimineața și seara, ziua și noaptea ; asta îi face să cugete, să vorbească, să tacă, să acționeze ; cu preocuparea aceasta intră în vorbă cu unii și-i neglijează pe alții, urcă și coboară ; după acest canon își drămuiesc grijile, atențiile, prețuirea, nepăsarea, disprețul. Chiar cînd unii fac, din virtute, cîtiva pași către cumpătare și înțelepciune, imboldul ambiției îi aduce pe același drum cu cei mai zgîrciți, cu cei mai nesăbuiți în dorințele lor și cu cei mai ambițioși ; cum poți să rămîi neclintit acolo unde totul e în mișcare, totul se frămîntă, și să nu alergi și tu încotro aleargă ceilalți ? Crezi chiar că ești răspunzător față de tine însuși pentru ridicarea și pentru căpătuirea ta : cel care nu s-a căpătuit de la curte se consideră că nu a trebuit s-o facă ; e un lucru fără drept de apel. Totuși, se va

¹ Zugrăvind curtenii, La Rochefoucauld a scris : „Virtuțile se pierd în interes ca fluviile-n mare“.

îndepărta careva mai înainte de a fi tras cel mai mic folos, sau va stărui oare să rămână fără hatîruri și fără recompense ? Întrebare atît de spinoasă, atît de stingheritoare și față de care este atît de anevoie să iei o hotărîre, încît un număr nesfîrșit de curteni îmbătrînesc în cumpăna dintre da sau ba și mor stăpîniți de îndoială. (*Ed. 6.*)

23

Nimic nu este la curte mai de disprețuit și mai nedemn ca un bărbat care nu poate contribui în nici un chip la căpătuirea noastră : mă mir că îndrăznește să se arate. (*Ed. 6.*)

24

Cel care vede departe, în urmă, un om din vremea lui și de teapa lui, cu care a venit la curte prima oară, dacă socotește că are un motiv temeinic să fie înfriurit în favoarea propriului său merit¹ și să se prețuiască mai mult decît pe celălalt — care a fămas de căruță — nu-și mai amintește ce gîndea despre sine înainte de a fi în grații și despre cei care îl depășiseră.² (*Ed. 4.*)

¹ Să aibă despre propriul său merit o părere bună.

² Sensul : Nu-și mai amintește ce gîndea, pe vremea cînd nu era încă în grații, despre cei care îl depășiseră pe calea onorurilor și al căror merit îl punea cu mult mai prejos de al lui. „Ura față de favoriți, spune și La Rochefoucauld, nu este altceva decît dragostea față de favoare...”

25

Înseamnă că tragem mare folos de pe urma prietenului nostru dacă, ajuns cu mare trecere, e încă un om care ne recunoaște ¹.

26

Dacă cel care este în grații îndrăznește să se folosească de ele înainte de a le pierde, dacă se slujește de un vînt prielnic ca să se căpătuiască, dacă are ochii larg deschiși asupra a tot ce e vacant — post, abație — pentru a le cere și a le obține și dacă este înarmat cu pensii, cu brevete ² de concesiune și de succedare ³ la un post ocupat, îi reproșați lăcomia și ambiția, spuneți că totul îl ispitește, că totul îi pare nimerit ⁴ pentru ai lui, pentru ocrotiții lui și că, prin numărul și diversitatea harurilor de care se află copleșit, numai el singur a făcut mai multe averi. Totuși, ce-a trebuit să facă ? Dacă țin mai puțin seama de spusele dumneavoastră decît de hotărîrea pe care ați fi luat-o dumneavoastră înșivă în asemenea situație, e tocmai ce-a făcut. (*Ed. 4.*)

Îi dezaprobăm pe oamenii care fac o avere mare atîta vreme cît au prilejuri s-o facă, pentru că ne pierdem nădejdea, din pricina neînsemnatei noastre averi, de-a fi vreodată în stare să facem ca ei și de

¹ Cu sensul : dacă se îndură să ne mai recunoască.

² Cu acte oficiale prin care se acordă un dar, un beneficiu, o funcție.

³ Drept acordat de rege pentru ocuparea unei funcții după moartea titularului.

⁴ Nimerit de luat.

a ne atrage același reproș. Dacă am fi în situația de a-i moșteni, am începe să ne dăm seama că greșesc mai puțin și am fi mai reținuți, de teama de a nu ne pronunța dinainte condamnarea. (Ed. 4.)

27

Nu trebuie să exagerăm nimic și nici să spunem despre curțile princiare răul care nu există ¹ în ele ; acolo nu se atentează ceva mai rău împotriva adevăratului merit decît lăsîndu-l uneori fără răsplată ; cei care au putut să-l remarce o dată nu-l disprețuiesc mereu : îl uită ; și acolo ² știe lumea de minune să nu facă nimic sau să facă prea puțin pentru cei pe care îi prețuiește mult. (Ed. 4.)

28

La curte e greu ca din toate materialele pe care le folosești în făurirea averii tale să nu existe vreunul care să nu fie bine întemeiat ; unul dintre prietenii mei care a făgăduit să vorbească în favoarea mea nu vorbește de loc ; altul vorbește cu gura pe jumătate ; celui de al treilea îi scapă, fără să vrea, și vorbește împotriva intereselor mele ; aluilaalt îi lipsește bunăvoința, celuilaalt — iscusința și chibzuința ; nu toți simt destulă plăcere să mă vadă fericit ca să contribuie, din toată puterea lor, să mă vadă astfel. Fiecare

¹ Acest început, ironie, sporește violența satirei care urmează.

² Adică la curte.

își amintește de ajuns cît l-a costat căpătuirea lui, cum și de ajutoarele care i-au deschis calea; ar fi destul de înclinat să justifice serviciile pe care le-a primit de la unii prin acelea pe care, în clipe de grea cumpănă asemănătoare, le-ar face altora, dacă prima și singura grijă pe care o are, după ce s-a îmbogățit, n-ar fi să se gîndească la sine. (Ed. 5.)

29

Curtenii nu folosesc bruma de minte, de dibăcie și de finețe pe care o au pentru a găsi mijloacele de a-i îndatora pe aceia dintre prietenii lor care le imploră ajutorul; ci numai pentru a le găsi temeieri plauzibile; pretexte care să pară adevărate sau ce numesc ei imposibilitatea de a o putea face; și sînt convinși că prin asta s-au achitat, în ce-i privește, de toate îndatoririle prieteniei sau ale recunoștinței. (Ed. 7.)

La curte nu vrea nimeni să solicite primul; se oferă să sprijine intervenția altuia, pentru că, judecîndu-i pe alții după sine, speră că nimeni nu va face intervenția și că va fi astfel scutit s-o sprijine. E un mod blajin și politicos de a refuza trecerea de care te bucuri, serviciile și mijlocirea ta celui ce are nevoie de ele. (Ed. 6.)

30

Cîți înși, în intimitate, nu te coplesesc cu atențiile lor, nu te iubesc și nu te prețuiesc, dar se simt stîngheriți de tine în văzul lumii și, la scularea regelui

sau la slujba din capela regală, îți evită privirile și se feresc să te întâlnească față-n față ! Numai un mic număr de curteni, din mărinimie sau datorită încrederii pe care o au în ei înșiși, îndrăznesc să aprecieze în fața lumii o persoană care nu are decît merite, dar e lipsită de mari avuții.¹

31

Văd un om în jurul căruia se îmbulzește lumea și se ține scai de el ; dar e în slujbă. Văd altul pe care îl acostează toată lumea ; dar e în grațiile suveranului. Acesta e îmbrățișat și lingușit, chiar și de cei mari ; dar e bogat. Celălalt e privit de toți cu vie curiozitate și arătat cu degetul ; dar e un om învățat și are darul vorbirii. Descopăr unul pe care nimeni nu uită să-l salute ; dar e un om rău. Vreau unul care să fie un om bun, care să nu mai fie nimic altceva și care să se bucure de căutare. (*Ed. 4.*)

32

Abia a fost numit oareva într-un post mare, că se și produce în favoarea lui o adevărată revărsare de laude, care inundă curțile și capela², care cuprinde scara, sălile, galeria, întregul palat, tălăzuindu-se pînă peste ochi, încît nu mai poți răbda. Nu există două

¹ Provenite din funcții importante.

² Este vorba despre curțile și capela palatului de la Versailles.

păreri deosebite în privința acestui personaj ; gîndul și invidia vorbesc la fel cu linguşirea ; toți se lasă tîrîți de şuvoiul care-i duce, silindu-i să spună despre un om ce gîndesc sau ce nu gîndesc despre el, precum și de a lăuda adesea pe unul pe care nu-l cunosc. Omul de duh, de merit sau de valoare ajunge într-o clipită un geniu de primul rang, un erou, un semizeu. Este măgulit cu atîta nesăbuintă în descrierile în care este prezentat, încît pare pocit alături de portretele lui ; îi e cu neputință să ajungă vreodată pînă acolo unde josnicia și amabilitatea unora și a altora l-au ridicat ; îi e rușine omului de propria lui faimă. Începe oare să se clatine¹ în postul acela în care fusese numit ? Toată lumea trece cu ușurință la altă părere. A căzut de-a binelea din postul lui ? Macaralele² care-l cocoțaseră atît de sus, prin aplauze și elogii, sînt gata instalate acum ca să-l azvirle în rîpa celui mai profund dispreț. Vreau să spun că nu sînt alții care să-l disprețuiască mai mult, care să-l învinovățească mai aprig și care să-l ponegrească mai rău decît aceia care fuseseră cuprinși, trup și suflet, de nesăbuinta de a-l proslăvi. (*Ed. 5.*)

¹ „Cheile” arată că este vorba de mareșalul de Luxembourg. Comandant-șef al armatelor în mai multe campanii, mareșalul de Luxembourg a căzut pe neașteptate în dizgrație, cu prilejul procesului ghicitoarei La Voisin și al complicilor ei, acuzați de vrăjitorie și de otrăvire (1679). Închis o vreme la Bastilia, apoi exilat, a reintrat după cîțva timp în grațiile regelui și a cîștigat bătălia de la Fleurus chiar în anul cînd a apărut acest portret (1690).

² Pe vremea lui La Bruyère, erau la modă termenii referitori la tehnica marilor construcții.

33

Cred că pot spune despre un post foarte înalt și anevoios că mai lesne te urci la el decât te menții.
(Ed. 7.)

34

Vedem unii oameni căzînd dintr-o situație înaltă datorită aceluiași cusururi care îi ajutaseră să se coace. (Ed. 7.)

35

Pe la curțile prinziare există două feluri de ceea ce se cheamă ați concedia personalul sau a te des-cotorosi de slugi : să te superi pe ele sau să faci în așa fel încît să se supere ele pe tine și să le fie silă să te vadă. (Ed. 8.)

36

La curte se vorbește de bine despre cineva pentru două temeuri : primul, ca să aște el că-l vorbim de bine ; al doilea, ca să ne vorbească și el de bine.
(Ed. 4.)

37

E deopotrivă de primejdios, la curte, să-l înbii pe cineva pe cît e de stingheritor să nu-l înbii.

38

Există înși pentru care faptul că nu cunosc numele și chipul unui om e un motiv să ridă de el și să-l disprețuiască. Întreabă cine e omul acela. Nu e nici *Rousseau*¹, nici un *Fabry*², nici *La Couture*³; altfel, n-ar fi cu cale să nu-l cunoască⁴.

39

Mi se vorbește atît de rău de omul acesta, și eu văd în el atît de puține lipsuri, încît încep să mă întreb dacă nu cumva o fi avînd vreun merit stingeritor, care lasă în umbră meritul altora.

40

Ești un om de treabă, nu te gîndești nici să fii pe placul celor ce se bucură de favoruri, nici să le displaci, devotat numai și numai stăpînului și datoriei tale⁵: ești pierdut.

¹ Un vestit circiumar, al cărui local, situat în strada Avignon, lingă biserica Saint-Denis, era frecventat de curteni. Mai exista un Rousseau, aprod al camerei regelui, nesuferit pentru obraznicia lui.

² „Ars la vîrsta de 20 de ani.“ (N. lui La Bruyère.) Fusesse condamnat la moarte în urma unui proces care stîrnise mare vîlvă.

³ Croitor al casei regale, ajuns nebun; personaj burlesc la curte și prin localurile vremii.

⁴ Cu sensul: Îl disprețuiesc pe omul acesta pentru că nu-l cunosc; dar, dacă ar fi un ticălos sau un nebun, l-ar cunoaște și l-ar prețui.

⁵ La Bruyère apreciază cinstea intransigentă.

41

Nu ești neobrăzat prin faptul că ai ales să fii așa, ci prin fire ; e un ponos al ființei, dar firesc. Cel care nu s-a născut așa e modest și nu trece cu ușurință de la o extremă la alta.

Îi dai o povață fără rost când îi spui : „Fii neobrăzat, și ai să izbutești“. O proastă imitație nu l-ar ajuta, ci l-ar face să dea greș. Ca să reușești, la curțile princiare nu se cere altceva decît o adevărată și spontană nerușinare. (*Ed. 4.*)

42

Cauți, te zorești, umbli, te frămînți, ceri, ești refuzat, ceri iar și obții, „dar — zice-se — fără să fi cerut, și într-o vreme cînd nu te mai gîndeai, sau cînd te gîndeai la cu totul altceva“. Formulă învechită, minciună nevinovată, care nu înșală pe nimeni. (*Ed. 4.*)

43

Tragi sforile ca să pui mîna pe un post însemnat ; aranjezi, îți iei toate măsurile și trebuie să fii servit după placul inimii ; unii trebuie să aducă ei vorba, iar ceilalți să sprijine cererea ; fitilul s-a întins, și mina¹ este gata să acționeze ; atunci te depărtezi de curte. Ar mai cuteza cineva să-l bănuiască pe

¹ Imaginile din viața militară, aduse de curteni din campaniile lor, erau la modă.

*D'Artemon*¹ că a rîvnit să ocupe un post atît de frumuşel, cînd trebuie să-l aduci de la conacul lui sau de la reşedinţa lui de guvernator ca să-l înscăunezi ? Şiretlic grosolan, tertipuri uzate, de care s-a servit curteanul de atîtea ori, încît dacă aş vrea să înşel întregul public şi să-i ascund ambiţia mea aş ajunge sub privirea şi sub mîna suveranului, ca să primesc de la dînsul hatîrul după care aş fi umblat cu cea mai mare rîvnă. (*Ed. 5.*)

44

Oamenii nu vor să afle alţii că li se scurg ochii după o situaţie, nici că se gîndesc la cutare dregătorie, deoarece dacă n-o obţin e o ruşine, îşi vîră ei în cap, să fii refuzat ; şi dacă reuşesc, e o şi mai mare glorie pentru ei să fie crezuţi vrednici de către cel care le-o acordă decît să se socotească vrednici ei înşişi prin proptelele şi prin intrigările lor ; se găsesc împodobiţi şi cu demnitatea², şi cu modestia lor în acelaşi timp. (*Ed. 5.*)

Care ocară e mai mare : să ţi se refuze un post pe care îl meriţi, sau să fii pus în el fără să-l meriţi ? (*Ed. 5.*)

¹ După unele „chei“, d-l de Vardes, reîntors din exilul său de 20 de ani, a recurs la mari intervenţii ca să ajungă profesorul ducelui de Burgundia, dar, cînd era pe punctul de a reuşi, moartea i-a curmat firul zilelor.

² Demnitate, cu înţelesul de funcţie, dregătorie. „Îmbinare de cuvinte foarte elegantă“, după cum o apreciază Hémardinquer. Saint-Evremond spusese şi el : „Un om destoinic îşi pune în joc isteţimea ca să î se dea ceva ce nu cere“.

Oricît ar fi de greu să-ți capeti un rost la curte, e cu mult mai aprig și mai anevoios să te faci vrednic de acest lucru (Ed. 5.)

Îți vine mai ușor să faci să se spună despre tine „De ce a obținut postul acela ?” decît să faci lumea să se întrebe „De ce nu l-a obținut oare ?”¹ (Ed. 5.)

Te prezinți din nou pentru funcțiile municipale, soliciți un loc la Academia Franceză ; mai înainte cereai dregătoria de consul ; ar fi oare vreun motiv mai puțin însemnat să trudești în primii ani ai vieții ca să ajungi destoinic pentru o slujbă înaltă și să ceri după aceea, fără nici o fereală și fără nici o intrigărie, ci deschis și cu încredere, ca să-ți slujești în postul acela patria, suveranul, statul ?² (Ed. 5.)

45

Nu văd nici un curtean căruia suveranul i-a acordat de curind un post bun de guvernator al unei provincii, o dregătorie înaltă sau o pensie mare, care să nu ne asigure, din vanitate sau ca să-și arate dezinteresarea, că nu atît darul l-a mulțumit, cît modul în care i s-a oferit.³ Ce este sigur și neîndoielnic în toate astea e că așa spune el. (Ed. 4.)

¹ Caton spusese cu mult înainte : „Prefer să întrebe lumea de ce nu mi s-a ridicat statuie decît de ce mi s-a ridicat”.

² La Bruyère ar fi dorit o alegere deschisă în funcții și în marile dregătorii. „E multă mîndrie și elevație în simțămintele acestea cu totul noi pe vremea cînd scrie La Bruyère”, constată Hémardinquer.

³ Cf. Corneille, *Mincinosul*, I, 1 :

„Cutare-i tare darnic, dar nu obligă, val...”

Căci mai de preț ca darul e modu-n care dai.”

De altfel, La Bruyère s-a inspirat din tratatul lui Seneca *De beneficiis* (*Despre binefaceri*).

E un semn de bătărănie să dăruiești ceva cu o mustră morocănoasă ; ce e mai important și mai greu ~~e să dăruiești~~ ; ce te costă să adaugi un suris ? (Ed. 4.)

Trebuie să mărturisim totuși că s-au găsit oameni care refuzau cu mai multă amabilitate decît aveau alții cînd dăruiau, încît s-a spus despre unii că se lăsau atîta timp rugați, că dăruiau în mod atît de sec și împovărau un hatîr ce li se smulgea cu condiții atît de neplăcute, încît un hatîr și mai mare ar fi fost să ajungi să te scutească de a mai primi ceva de la ei. (Ed. 4.)

46

Pe la curțile princiare se observă unii oameni laconi¹ care se investesc cu toate funcțiile, ca să tragă foloase de pe urma lor ; cîrmuirea unei provincii, slujbă, chiverniseală ecleziastică, totul prinde bine ; s-au acomodat atît de bine, încît, pentru situația lor, sînt în stare să primească toate hatîrurile ; sînt *amfibii* ; trăiesc de pe urma bisericii și a spadei și vor găsi ei chipul să trăiască și de pe urma robei. Poate vă întrebați : „Ce fac oamenii ăștia la curte ?” Primesc cu nemiluita de toate și-i pizmuiesc pe toți cei cărora li se dă cît de cît. (Ed. 4.)

¹ După unele „chei”, ar fi o aluzie la Villeroy, arhiepiscop de Lyon, Locotenent-general la cîrmuirea provinciilor Le Lyonnais, Forez și Beaujolais ; după alte „chei”, judecătorul regal, De Hauteffouilles, cavaler al ordinului Sf. Ion de Ierusalim, mare stareț de Acvitanie, locotînent-general al armatelor regale etc.

47

Mii de curteni își tirăsc zilele la curte îmbrățișându-i, strângându-le mîna și felicitîndu-i pe cei care primesc vreun hatîr, pînă cînd mor tot acolo, fără ca ei să fi cîpătat ceva. (*Ed.* 8.)

48

Ménophile își ia deprinderile de la o îndeletnicire, și îmbrăcămintea de la alta ; tot anul e mascat ¹, deși e cu fața descoperită ; se arată la curte, în oraș sau în altă parte mereu sub un anumit nume și cu aceeași deghizare. Îl recunoști și știi cine e după chipul lui. (*Ed.* 6.)

49

Ca să ajungi la dregătorii există ceea ce se cheamă drumul mare sau drumul bătut ; dar drumul dosnic sau scurtătura este cel mai rapid. (*Ed.* 6.)

50

Alergăm după cei nenorociți, ca să-i privim în față ; formăm gard viu de-o parte și de alta a drumului sau ne așezăm la ferestre, ca să observăm trăsăturile și

¹ E îmbrăcat ca pentru un bal mascat, se travestește.

ținuta unui om care este osîndit și care știe că are să moară în curînd ; deșărtă, plină de răutate și inumană curiozitate !¹ Dacă oamenii ar fi înțelepți, piața publică ar fi pustie și s-ar conchide că ar însemna o adevărată mîrșăvie să vezi asemenea spectacole. Dacă sînteți roși de curiozitate, folosiți-o măcar în legătură cu ceva nobil. Vedeți un fericit², priviți-l cu admirație chiar în ziua cînd a fost numit într-un nou post și cînd primește felicitări ; citiți în ochii lui și, dincolo de un calm studiat și de o prefăcută modestie, vedeți cît e de mulțumit și de pătruns de sine însuși, vedeți cîtă seninătate răspîndește această împlinire a dorințelor în inima și pe chipul lui ; vedeți cum nu se mai gîndește la altceva decît să trăiască și să fie sănătos ; cum apoi fi scapă bucuria și nu se mai poate preface ; cum se încovoiaie sub greutatea fericirii lui ; vedeți ce înfățișare rece și serioasă păstrează pentru cei care nu sînt deopotrivă cu el : nu le răspunde, nu-i vede. Îmbrățișările și dezmierdările oelor mari, pe care nu-i mai vede de atît de departe, ajung să-i dăuneze ; e amețit, se zăpăcește ; e ca o scurtă nebunie. Voiți să fiți fericiți, doriți hatîruri ; de cîte lucruri trebuie să vă feriți ! (Ed. 5.)

¹ Ca mulți alții, d-na de Sévigné nu rezistase curiozității de care vorbește La Bruyère. La 17 iulie 1676, în ziua executării celebrei otrăvitoare La Brinvilliers, ocupase un loc pe podul Notre-Dame, ca să asiste la pedeapsa care o aștepta pe osîndită : decapitarea, arderea și împrăștierea cenușii.

² „Acest portret al omului mulțumit, vrednic de Molière sau de Saint-Simon, merită — spune Servois — să fie studiat în toate amănuntele.”

51

Un om care s-a căpătuit de curînd nu se mai foloseşte de judecata şi de mintea lui, că să-şi orînduiască purtarea şi ţinuta faţă de ceilalţi; îşi împrumută regulile de purtare de la postul şi de la situaţia lui. De acolo uitarea, mîndria, aroganţa, asprimea şi nerecunoştinţa ¹ (Ed. 6.)

52

Abate de treizeci de ani, lui *Théomas* i se făcuse lehamite; unii doresc cu mai puţină înflăcărare şi nerăbdare să se vadă îmbrăcaţi în purpură decît dorea el să poarte o cruce de aur pe piept ²; şi pentru că marile sărbători ³ treceau mereu fără să aducă vreo schimbare în situaţia lui, *Théomas* începuse să bombăne împotriva vremii lui, găsea că statul e prost cîrmuit şi nu prezicea decît nenorociri. Recunoscînd în inima lui că la curtile princiare meritul e primejdios pentru cine vrea să se căpătuiască, îşi luase, în sfîrşit, inima-n dinţi şi renunţase la demnitatea de prelat, cînd cineva vine fuga să-i spună că e numit la o episcopie. Plin de bucurie şi de încredere la primirea unei veşti pentru care nu mai trăgea nădejde, spune: „Veţi vedea că n-am să stau pe loc şi că au să mă facă arhiepiscop“ (Ed. 8.)

¹ Gradaţia aceasta magistrulă arată un observator atent şi un artist desăvîrşit.

² Adică dorea să fie episcop, cu mai multă înflăcărare decît doresc alţii să ajungă cardinali.

³ Numirile de episcopi se făceau cu prilejul marilor sărbători bisericeşti.

53

La curte, pe lângă cei mari și pe lângă miniștri, ba chiar și pe lângă cei mai bine intenționați, e nevoie de pungași ; dar întrebuințarea lor este ceva gingaș și trebuie să știi cum să-i folosești : există momente și prilejuri în care nu pot fi înlocuiți de alții. Onoarea, virtutea, conștiința, calități pururi vrednice de respect — adesea de prisos ; ce vreți să faceți uneori cineva cu un om de treabă ?

54

Un vechi scriitor ¹ — ale cărui cuvinte îndrăznesc să le citez aici ca atare, de teama de a nu le slăbi tîlcul prin tîlmăcirea mea — spune că *a te depărta de cei mici, ba chiar de semenii tăi, și a-i disprețui și înjosi, a te face părtaș cu cei mari și puternici la toate avuțiile și stăpînirile lor și, întru cîrdășirea și prietășugul aista, a nu lipsi de la nici una din petrecerile și rămășagurile, mascaradele și treburile scîrbavnice, a fi obraznic, escroc și fără oleacă de rușina, a îndura batjocuri și glume jignitoare de la fieștecăre fără a te teme să-ți vezi de drum mai departe și adăugînd la toate astea întreaga ta iscusință înseamnă a plămădi fericire și avuție. (Ed. 4.)*

55

Tineretea suveranului, izvor de frumoase avuții. (Ed. 4.)

¹ La Bruyère nu precizează numele scriitorului. După toate probabilitățile, nu este vorba de un citat, ci de o pastîșă.

Pururi același și fără să piardă ceva din meritul care i-a atras întâia oară faima și răsplățile, *Timante*¹ nu zăbovea să decadă în ochii curtenilor : li se făcuse lehamite să-l tot prețuiască, îl salutau cu răceală și nu-i mai zîmbeau ; începeau să nu mai umble după el, nu-l mai îmbrățișau, nu-l mai trăgeau la o parte ca să-i vorbească tainic despre un lucru fără însemnătate și nu mai aveau nimic să-i spună. Îi trebuia pensia aceasta sau postul acesta nou, cu care a fost onorat de curînd, ca să-i scoată iarăși la iveală meritele pe jumătate șterse din memoria lor și să le reîmprospăteze considerația ; acum se poartă cu dînsul ca la început, ba chiar și mai bine. (*Ed.* 4.)

Cu cîți prieteni și cu cîte rude² se pomenește într-o noapte noul ministru ! Unii pun în valoare vechile lor legături, colegialitatea din vremea studiilor,

¹ Majoritatea comentatorilor socotesc că este vorba de marchizul de Pomponne, mazilit după pacea de la Nimègue, în 1679, în urma intrigilor lui Louvois ; dar, cum nu fusese încă rechemat la curte în 1689, anul în care a apărut acest portret, s-ar putea să se refere la altcineva.

² După unele „chei“, ducele de Villeroy ar fi spus, cu prilejul ridicării d-lui Pelletier la rangul de controlor general, că era încîntat de numirea aceasta, întrucît erau rude. Dacă anecdota aceasta are un simbul de adevăr, Villeroy n-ar fi făcut altceva decît să aplice povețele tatălui său, mareșalul de Villeroy, profesorul lui Ludovic al XIV-lea, care era de părere că trebuie să fii foarte plecat față de cei mari atîta timp cît sînt mari.

drepturile de vecinătate ; alții își frunzăresc genealogia, ajung pînă la un străbunic, reamintesc rudenia dinspre tată și dinspre mamă ; Cutare vrea să se arate legat de omul acesta prin ceva și spune de mai multe ori pe zi că e legat. Ar țipări cu dragă inimă următoarele : „*Este prietenul meu și îmi pare tare bine de înălțarea lui ; trebuie să fiu și eu părtaș la bucuria lui, că sîntem rude destul de apropiate*“. Oameni îngîmfați și ahtiați după avere, serbezi curteni, tot așa vorbeați acum opt zile ? Oare a ajuns în acest răstimp un om mai de treabă, mai vrednic de alegerea pe care a făcut-o suveranul în persoana lui ? Ați așteptat împrejurarea aceasta pentru a-l cunoaște mai bine ? (Ed. 5.)

58

Ce-mi dă tărie și mă mai liniștește cînd văd micile manifestări de dispreț pe care le îndur uneori din partea celor mari și a egalilor mei este faptul că-mi spun mie însumi : „Oamenii aceștia nu au pică decît pe averea mea, și au dreptate : e într-adevăr mică. Fără îndoială că m-ar adora dacă aș fi ministru“. (Ed. 5.)

Urmează oare să ajung în curînd într-o slujbă mare ? O fi știind el ceva ? Are vreo presimțire ? Îmi dă de veste : mă salută. (Ed. 5.)

59

Cel care spune „*Am prînzit ieri la Tibur*“, sau „*Astă-seară, tîrziu, voi cîna acolo*“ și care repetă, care

pomenește de zeci de ori numele lui *Plancus*¹ în cele mai neînsemnate discuții, spunînd : „*Plancus mă întreba... Eu îi spuneam lui Plancus...*“ chiar el află în clipa aceasta că eroul lui a fost răpit puțin mai înainte de o moarte năprasnică. Pornește ca scăpat din pușcă, adună mulțimea prin piețe sau sub portice, îl acuză pe răposat, îi calomniază purtarea, îi pune grește consulatul, îi contestă pînă și cunoașterea trebuurilor mărunte, pe care i-o recunoaște opinia publică, nu-l socotește vrednic de o frumoasă pomenire, îi refuză elogiul de om serios și harnic și fu-i face cînstea de a recunoaște că vreunul dintre dușmanii Imperiului a fost și dușmanul lui. (Ed. 7.)

60

Un om de valoare se desfată, cred, ca la un spectacol amuzant cînd vede că același loc care îi este refuzat lui într-o adunare sau la un spectacol îi este oferit unui ins care nu are ochi să vadă, nici urechi să audă, nici minte ca să priceapă și să judece și care nu s-a învrednicit să fie recomandat decît prin anumite livrele, pe care nici măcar nu le mai poartă.² (Ed. 6.)

¹ Potrivit „cheilor“, Louvois ; *Tibur* este casa pe care și-o construisese Louvois în Meudon. (Louvois murise la 16 iulie 1691. cu cîteva luni înainte de publicarea acestui alineat.)

² Aluzie la lacheii ajunși subsecretari de stat. *Anumite* livrele, întrucît mai purtau livrele în secolul al XVII-lea și ceilalți oameni ai casei.

Cu o îmbrăcămintă austeră, *Théodote*¹ are o mutră comică, mutra unui om care intră în scenă; glasul, mersul, gesturile și atitudinea lui se potrivesc cu mutra; este fin, șiret, mios, misterios. Se apropie de tine și-ți spune la ureche: „*Uite ce timp frumos, uite ce dezgheț grozav*“. Dacă nu are maniere alese, are măcar toate manierele ciudate și chiar pe acelea care nu se potrivesc cîtuși de puțin unei tinere prețioase. Închipuiți-vă sînguinta unui copil de a clădi un castel din cărți de joc sau de a prinde un fluture: e sînguinta lui *Théodote* pentru un lucru de nimic, care nu merită să te frămînti pentru el; dînsul îl ia în serios și se ocupă de el ca de un lucru de importanță capitală: trece la acțiune, depune tot zelul, îl realizează; iată-l răsufîind ușurat și odihnindu-se. Și are dreptate: l-a costat multă trudă. Vezi unii oameni ca îmbătați, umblînd ca vrăjiți după o favoare; ziua se gîndesc numai la ea, noaptea o visează; urcă scara unui ministru și o coboară; ies din anticamera lui și se întorc în ea; n-au nimic să-i spună, dar îi vorbesc. Îi mai vorbesc și a doua oară. Iată-i mulțumiți: i-au vorbit. Storce-i, răsuțește-i: mustește din ei trufia, aroganța, înfumurarea. Îi întrebi ceva și nu-ți răspund: nu te cunosc. Au privirile pierdute în gol și mintea rătăcită.

¹ Retrăit „cheilor“, abatele de Choisy (1644—1724), om galant, spiritual, dar cu moravuri îndoielnice. A participat la cîteva misiuni politice și la o ambasadă în Siam (1685), despre care a scris în 1687. Crescut de mama lui ca o „tinăre prețioasă“, se spune că-i plăcea să se deghizeze uneori în femeie. În 1687 a fost primit la Academie. Portretul acesta i se potrivește numai în parte. În discursul de recepție la Academia Franceză, La Bruyère l-a elogiat.

Neamurile trebuie să le poarte de grijă și să-i țină închiși, de teama ca sminteala lor să nu ajungă furie, și lumea să aibă de suferit de pe urma ei. Théodote are o manie mai potolită : ține la favoruri nebunești, dar patima lui produce mai puțină vîlvă ; fi face juruințe în taină, o cultivă, o slujește în chip misterios. Stă la pîndă, gata să descopere tot ce se ivește nou în legătură cu o favoare, pînă la livrelele favoritelor¹. Au oare vreo pretenție ? Le stă la dispoziție, se îngrijorează pentru ei², jertfește pentru ei, în taină, merite, rude, prietenie, legăminte, recunoștință. Dacă postul unui CASSINI³ ar ajunge vacant și dacă portarul sau surugiul favoritului s-ar gîndi să-l ceară, el i-ar sprijini cererea, l-ar socoti demn de postul acela, l-ar găsi în stare să observe și să calculeze, să vorbească despre parhelie⁴ și despre paralaxe⁵. Dacă ați întreba despre Théodote de este creator sau plagiator, original sau copist, v-aș da lucrările lui și v-aș spune : „Citiți și judecați“. Dar dacă este bigot sau curtean, cine ar putea să hotărască asupra portretului pe care i l-am zugrăvit ? M-aș rosti cu și mai mare îndrăzneală despre steaua lui. Da, Théodote, ți-am

¹ Pentru La Bruyère, un favorit este un servitor.

² Pentru noii favoriți.

³ Este vorba de astronomul italian Cassini (1625—1712), care fusese numit de Ludovic al XIV-lea director al Observatorului din Paris, înființat de Colbert în 1666.

⁴ Fenomen meteorologic produs de reflecția luminii în cristalele de gheață care plutesc în atmosferă.

⁵ *Paralaxă* : unghi format de două drepte duse din centrul unui astru, una în centrul pămîntului, alta în punctul în care se găsește observatorul.

cercetat zodia ; ai să te căpătuiești, și chiar în curînd. Nu mai sta de veghe, nu mai tipări nimic : publicul îți cere îndurare. (Ed. 7.)

62

Nu mai spera¹ neprihănire, sinceritate, dreptate, mijlociri, servicii, bunăvoință, mărinimie, tărie de caracter de la un om care s-a consacrat curții de la un timp și care urmărește, în taină, să se căpătuiască. Îl mai recunoști după chip, după felul de a sta de vorbă ? Nu-i mai spune fiecărui lucru pe numele lui ; pentru el nu mai există pungași, mișei, proști, obraznici ; cel căruia i-ar scăpa să spună ce gîndește despre el este chiar acela care, aflînd de curînd, nu l-ar lăsa să-și croiască drumul năzuit. Gîndind de rău de toată lumea, nu vorbește de rău despre nimeni. Nevoindu-și binele decît lui însuși, vrea să-i convingă pe alții că el vrea binele tuturor, ca toți să-i facă bine sau ca măcar că nu-i fie nimeni potrivnic. Nemulțumit de faptul că el nu este sincer, nu îngăduie să fie nici altul. Adevărul îi supără auzul. Este rece și nepăsător la observațiile care se fac despre curte și despre curtean și, pentru că le-a auzit, se crede complice și răspunzător. Tiran al societății și martir al ambiției lui, dă dovadă de tristă prudență în purtarea și în spusele lui, de o zeflema nevinovată, dar rece și for-

¹ „Nici un alt scriitor din secolul lui Ludovic al XIV-lea, notează Hémardinquer, n-ar fi îndrăznit să vorbească despre curteni cu atîta îndrăzneală și amărăciune.”

tată, de un ris silit, de dezmierdări prefăcute, de o conversație care se tot întrerupe și de numeroase distracții. Are un belșug, ba chiar — să îndrăznesc să spun ? — torente de laude pentru ce-a făcut sau ce-a spus un om numit în slujbă și care este în grații, iar pentru oricare altul dă dovadă de o mare uscăciune pulmonară¹. Are formule de complimente diferite pentru venire și pentru plecare față de cei pe care îi vizitează sau de care este vizitat și nu e nimeni dintre aceia care se mulțumesc cu expresia feței și cu felul de a vorbi care să nu plece de lângă el foarte mulțumit. Țintește deopotrivă să-și facă ocrotitori și protejați. Este mijlocitor, confident, intermediar : vrea să cîrmuiască. Are o rîvnă de novice pentru toate micile obiceiuri de la curte. Știe unde să se așeze ca să fie văzut. Știe să te îmbrățișeze, să ia parte la bucuria ta, să-ți pună, una după alta, întrebări curtenitoare despre sănătate și despre mersul treburilor, și în timp ce-i răspunzi nu mai e atît de curios, te întrerupe, trece la alt subiect. Sau, dacă apare cineva căruia trebuie să-i spună ceva cu totul deosebit, știe, încheindu-și felicitările pe care ți le adresează ție, să-i spună cuvinte de condoleanță. Cu un ochi plînge, cu celălalt rîde. Deprinzîndu-se uneori după exemplul miniștrilor sau al favoritului, vorbește în public despre fleacuri, despre vînt, despre îngheț. Și, dimpotrivă, tace și face pe misteriosul despre ce știe el mai important și mai cu dragă inimă despre ce nu știe. (Ed. 8.)

¹ S-a observat că bolnavii de plămîni aveau o piele uscată. Aici — la figurat, în ironie.

63

Există o țară¹ în care bucuriile sînt vădite, dar false, și necazurile ascunse, dar reale. Cine ar crede că zelul pentru spectacole, că ovațiile și aplauzele la teatrul lui Molière² și la Teatrul italian, mesele, vînătoarea, baleturile și întrecerile între cavaleri ascund atîtea neliniști, atîtea griji și atîtea interese diferite³, atîtea temeri și speranțe, pasiuni atît de vii și afaceri atît de serioase ?

64

Viata de la curte este un joc serios și melancolic, care te absoarbe. Trebuie să-ți pui în bătaie gurile de foc și artileria, să ai un plan de luptă, să-l aplici, să parezi planul adversarului, să te expui uneori și să procedezi după inspirația de moment. Și, după toate aceste chibzuieli și după toate măsurile, te afli în șah și cîteodată mat. Adesea, cu niște pioni pe care știi să-i cruți, ajungi să transformi unul în regină și cîștigi partida : învinge cel mai iscusit sau cel mai norocos. (Ed. 4.)

65

Rotițele, arcurile și mișcările sînt ascunse ; dintr-un ceasornic nu se văd decît acele, care înaintează pe ne-

¹ Gurtea.

² Marele dramaturg francez era și actor, și director de teatru.

³ Interese contradictorii.

simțite și își încheie rotirea : imagine a curteanului cu atît mai desăvîrșită cu cît, după ce a făcut atîta cale, se reîntoarce adesea la punctul de unde a plecat. (Ed. 5.)

66

Două treimi din viața mea ¹ s-au scurs ; de ce să mă îngrijorez atîta pentru cît îmi mai rămîne de trăit ? Cea mai strălucită situație nu merită de loc nici atîta frămîntare, nici josniciile în care mă surprind, nici umilirile, nici ocările pe care le îndur. ² Treizeci de ani vor nimici acei coloși de putere pe care nu-i vedeai bine decît ridicîndu-ți mult privirile. Vom dispărea, și eu, care sînt atît de neînsemnat, și cei pe care îi priveam cu atît nesaț și de la care îmi așteptam toată mărirea. Cel mai bun dintre toate bunurile, dacă există bunuri, este odihna, schivnicia și un locșor care să fie tărîmul ei. Lucrurile acestea le-a gîndit N *** în vreme de restriște și le-a uitat ³ cînd i-au mers toate din plin.

67

Dacă stă acasă, în provincia lui, un nobil trăiește liber, dar fără sprijin. Dacă trăiește la curte, e ocrotit, dar e sclav. Se compensează.

¹ Monolog al unui personaj fictiv.

² Cf. La Rochefoucauld : „Cele mai strălucite situații nu merită micimile la care trebuie să recurgi pentru a le dobîndi“.

³ Reminiscență din Horațiu, *Satira VII*, cartea II, versurile 29—35.

68

În ungherul provinciei lui, sub un acoperiș vechi și într-un pat prost, *Xantippe* a visat peste noapte că-l vedea pe suveran, că-i vorbea și că simțea, vorbindu-i, o bucurie nespusă. A fost trist când s-a trezit, și-a povestit visul și a spus : „Câte năluci nu trec prin mintea oamenilor în timpul somnului !” *Xantippe* a trăit mai departe ; a venit la curte, l-a văzut pe suveran, i-a vorbit. Și a ajuns și mai departe decât în visul său : este favorit. ¹ (*Ed.* 4.)

69

Cine este oare mai sclav decât un curtean zeles, dacă nu cumva alt curtean și mai zeles ?

70

Sclavul nu are decât un stăpîn. Ambițiosul are tot atîția cîți oameni folositori pentru căpătuirea lui. ²

¹ Potrivit „cheilor”, *Xantippe* ar fi Bontemps, cameristul lui Ludovic al XIV-lea.

² În *Predica despre ambiție*, Bourdaloue a spus și el cu îndrăzneală : „Să cercetăm cu atenție pe ce temelii se sprijină situațiile cele mai de seamă, și vom vedea că n-au avut alt principiu și că n-au încă altă susținere decât lingușirile cele mai josnice, decât ploconelile cele mai slugarnice, decât

171

Mii de oameni abia cunoscuți stau buluc la scolare ca să fie văzuți de suveran, care n-ar putea să vadă o mie deodată. Și dacă nu-i vede astăzi decât pe cei pe care i-a văzut ieri și pe care îi va vedea mâine, cuți inferioři!

172

Dintre toți cei care se îmbulzesc în jurul celor mari și-i linguesc, un mic număr îi onorează în inima lor, un mare număr îi caută din motive de ambiție și de interes, un număr și mai mare dintr-o înfumurare caraghioasă sau dintr-o prostească nerăbdare de a ajunge luați în seamă.

173

Există anumite familii care, datorită datinilor societății sau datorită a ceea ce se cheamă bună-cuviință, trebuie să fie de neîmpăcat. Dar iată-le laolaltă. Și acolo unde religia a dat greș când s-a încumetat să le împace, pentru interes e o nimica toată: el le împacă fără osteneală. (Ed. 7.)

robia și atimirea. Astfel încât un om nu este niciodată mai mic decât atunci când pare mai mare și are, de pildă, într-o curte tot atâția stăpîni de care depinde cîți oameni de toate rangurile de care speră să fie ajutat sau de care se teme să nu-i facă rău..."

Se vorbește despre un ținut¹ în care bătrînii sînt curtenitori, civilizați și politicoși, iar tinerii, dimpotrivă, aspri, semeți, fără purtări alese și fără politete: se văd scăpați de patima femeilor la o vîrstă la care pe alte meleaguri abia încep s-o simtă semenii lor. Îi preferă petrecerile, îmbuibarea și niște iubiri caraghioase. Printre ei, sobru și cumpătat este acela care nu se îmbată decît cu vin. Faptul că l-au folosit prea des a făcut să li se pară fără gust. Încearcă să-și trezească gustul stins de pe acum prin fel de fel de rachiuri și prin lichiorurile cele mai tari.² Nu le mai lipsește, în orgia lor, decît să bea apă-tare³. Femeile din partea locului își zoresc ofilirea frumuseții prin sulemenelile care cred că le ajută să se facă frumoase; obiceiul lor e să-și boiască buzele și obraji, sprîncenele și umerii, pe care și-i arată, o dată cu gîtul, cu brațele și cu urechile, ca și cum s-ar teme să nu-și ascundă cumva partea prin care ar putea să placă sau că nu sînt destul de despuiate.

¹ Despre curtea de la Versailles, pe care La Bruyère o prezintă în stilul relatărilor de călătorii la modă.

² În *Memoriile parohului de la Versailles* (ed. G. Girard, pp. 31—34), putem citi: „Vinurile cele mai fine nu le ajungeau pentru desmăturile lor; după ce se săturau de vin, sorbeau tot felul de lichioruri în stare să dăuneze nespuse de mult sănătății lor. În fiecare zi trebuiau născocite noi feluri; nu se mulțumeau cu cele obișnuite, ci pregăteau altele, care erau așa de arzătoare, încît n-ar fi trebuit să guști din ele decît cîteva picături, ca să le simți pe loc efectul...” Ducele d'Orléans și ducele de Vendôme, vlăstarele familiei Condé, pe care La Bruyère a avut prilejul să-i cunoască de aproape sub toate aspectele lor, și mulți alții se dedau la asemenea orgii.

³ Vitriol.

Cei ce hălăduiesc în ținutul acesta au o fizionomie care nu e de loc deslușită, ci confuză, încurcată într-o claie de păr străin¹, pe care îl preferă celui natural și din care formează o lungă împletitură, pentru a-și acoperi capul. Chica asta coboară pînă la brîu, schimbă trăsăturile și te împiedică să cunoști oamenii după chipul lor. Semințiile acestea au, de altfel, zeul lor și regele lor. Mărimile națiunii se întrunesc în fiecare zi, la o anumită oră, într-un templu pe care îl numesc biserică. În fundul acestui templu se află un altar hărăzit zeului lor, în care un preot oficiază niște taine pe care le numește sfinte, venerabile și de temut. Cei mari alcătuiesc un vast cerc în jurul acestui altar și stau în picioare, cu spatele întors de-a dreptul către preot și către sfintele taine și cu fața îndreptată către regele lor, care se vede în genunchi, într-o tribună², și la care se pare că toată mintea și toată inima lor sînt ațintite. Nu întîrzii să vezi în datina aceasta un soi de subordonare. Căci seminția asta pare că se închină la suveran³, și suveranul se închină la Dumnezeu. Hălăduitorii țării o numesc***, și țara asta se află situată la vreo patruzeci și opt de grade

¹ Aluzie la peruci, la modă pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Către 1690, ajunseseră foarte lungi și fastuoase.

² În vechea capelă din Versailles, cea dinainte de 1699, tribuna din fundul capelei servea de loc de comunicare între apartamentul cel mare și aripa nouă. Acolo venea zilnic regele să asculte slujba. Ca să se poată înclina în fața lui, curtenii se întorceau cu spatele spre altar.

³ Idolatrizarea regelui, ironizată de La Bruyère, este din belșug atestată de corespondența și de memoriile vremii.

altitudine ¹ de pol și la mai bine de o mie o sută de leghe de mare față de irochezi și de huroni.

75

Cine va avea în vedere faptul că chipul suveranului întruchipează toată fericirea curteanului, că se îndeletnicește și că se preocupă de-a lungul întregii sale vieți să-l vadă pe suveran și să fie văzut de dînsul va înțelege întrucîtva cum faptul de a-l vedea pe Dumnezeu poate alcătui toată slava și toată fericirea sfinților.

76

Marii seniori sînt plini de atenții față de vlăstarele regale. E rostul lor, fiind mai prejos de ele. Micii curteni sînt mai puțin riguroși în privința acestor îndatoriri, fac pe familiarii și trăiesc ca niște oameni care n-au de dat pilde nimănui. (*Ed. 4.*)

77

Ce-i lipsește în zilele noastre tineretului? Poate și știe. Sau, cel puțin, cînd ar ști atît cît poate, n-ar fi mai hotărît (*Ed. 4.*)

¹ Este cu aproximație altitudinea orașului Versailles, pe care îl descrie La Bruyère cum descriau marii călători ai vremii îndepărtatele ținuturi sălbatice.

78

Slabi oameni ! Un om mare spune despre *Timagène*, prietenul dumitale, că e un prost. Și se înșală. Nu-ți cer ca dumneata să-i răspunzi de la obraz că e un om deștept. Îndrăznește doar să gîndești că nu e un prost. (Ed. 4.)

De așijderea se pronunță despre *Iphicrate* că n-are curaj. Dumneata l-ai văzut săvîrșind o faptă frumoasă. Fii liniștit, te scutesc s-o povestești altora, numai să-ți mai aduci aminte, după cele ce-ai auzit, că l-ai văzut săvîrșind-o. (Ed. 4.)

79

Cine știe să le vorbească regilor știe, poate, la ce duce toată prudența și toată mlădierea curteanului. Îi scapă o vorbă și alunecă de la urechea suveranului în adîncul memoriei și uneori ajunge pînă la inima lui. E cu neputință s-o mai iei îndărăt. Toată grija pe care o pui și toată dibăcia de care te folosești ca s-o lămurești și s-o atenuezi contribuie la întipărirea ei și mai adîncă și la înrădăcmarea ei. Dacă n-am vorbit decît împotriva noastră înșine, pe lingă faptul că nenorocirea asta nu e obișnuită, mai există un leac care vindecă repede și care constă în a ne învăța minte din greșeala noastră, îndurîndu-ne pedeapsa ușurătății noastre. Dar dacă este împotriva altcuiva — ce descurajare, ce căință ! Există oare vreo regulă mai folositoare contra unui neajuns atît de primejdios decît să-i vorbești despre alții suveranului, despre persoanele, despre lucrările, despre faptele, despre moravurile și despre purtarea lor, cel puțin cu atenția,

cu precauțiile și cu măsurile pe care le iei cînd vorbești despre tine ? ¹ (Ed. 5.)

80

„Omul hătru, rău cumătru !“ Aș spune-o eu sus și tare, dacă nu s-ar fi spus. ² Cei care mai degrabă dăunează reputației sau situației altora decît să piardă prilejul unei vorbe de duh merită o pedeapsă degrabă. Lucrul acesta nu s-a spus, și citez să-l spun eu. (Ed. 4.)

81

Există un anumit număr de fraze gata făcute, pe care le luăm ca dintr-o magazie și de care ne servim ca să ne felicităm unii pe alții cînd se ivește prilejul. Deși se spun adesea fără afecțiune și cu toate că sînt primite fără recunoștință, nu ne este îngăduit, din pricina aceasta, să le omitem, întrucît, cel puțin, ele întruchipează ce este mai bun pe lume, adică prietenia, și întrucît oamenii, neputîndu-se bizui unii pe

¹ „În reflecția aceasta regăsim cîntecul și gingășia care se desprind din întreaga carte a lui La Bruyère.“ (Labbe)

² A spus-o Pascal, în *Cugetări* (ed. Brunchvicg, § 46 : „Diseur de bons mots, mauvais caractère“. „Cheile“ numesc ca ticluitori de vorbe de duh ai vremii pe ducii de Roquelaure și de Lauzun, pe contele de Grammont, pe Russy-Rabutin și pe d-na Cornuel. Aceași idee a exprimat-o înaintea lui Pascal un gînditor latin, Publius Syrus.

alții ca pe ceva real, par să fi căzut de acord între ei să se mulțumească doar cu aparențele.¹

82

Cu cinci sau șase termeni de artă și cu nimic mai mult, ne dăm drept cunoscători în muzică, în tablouri, în clădiri și în ale mîncării ; credem că gustăm o mai mare desfătare decît alții ascultînd, văzînd și mînoînd. Le inspirăm respect oamenilor și ne înșelăm pe noi înșine.

83

Curtea nu duce lipsă² de un anumit număr de oameni pentru care arta de a se purta în societate, politețea sau averea țin locul duhului și suplinesc meritul. Știu cum să intre și cum să plece ; ies cu bine din discuție, neamestecîndu-se în ea. Sînt pe placul altora datorită tăcerii și se arată oameni importanți printr-o tăcere îndelung susținută, sau cel mult prin cîteva monosilabe.³ Se mulțumesc cu jocuri

¹ Cf. Duclos, *Gînduri despre moravuri* : „Rostul politeții uzuale este acela de a-i învăța pe oameni arta de a se lipsi de virtuțile pe care le imită ea. Să li se insufle prin educație omenia și dorința de a face bine, și vom avea și politețe, sau nu vom mai avea nevoie de ea.”

² În ironie : *être dénué* de se folosește numai referitor la lucrurile necesare.

³ Cf. Montaigne, *Eseuri*, III, 8 : „Cîtor suflete nătinge, pe vremea mea, nu le-a ținut o mutră rece și taciturnă, loc de chibzuință și de valoare !”

de mimică, cu o modulație a glasului, cu un gest sau cu un surîs. Nu au — dacă îndrăznesc s-o spun — profunzime de două degete. Dacă-i încerci puțin, dai de tuf¹. (*Ed. 6.*)

84

Sînt oameni care se pomenesc cu un favor cum s-ar pomeni cu un accident. Ei sînt cei dintîi surprinși și înmărmuriți. Își vin în sfîrșit în fire și se socotesc vrednici de steaua lor. Și, ca și cum tîmpenia și norocul ar fi două lucruri ce nu se împacă unul cu altul sau ca și cum ar fi cu neputință să fii fericit și prost totodată, se cred oameni deștepți, riscă — mai mult chiar : au curajul să vorbească la orice întîlnire, oricare ar fi subiectul ce s-ar nimeri în discuție și fără să facă vreo deosebire între persoanele care-i ascultă. Să mai adaug că înspăimîntă ascultătorii sau că-i umplu de o cumplită scîrbă prin nerozia lor înfumurată și prin fleacurile pe care le înșiră ? Este adevărat cel puțin că-i fac de rîs, fără putință de scăpare, pe cei care au contribuit cu ceva la hazardul ascensiunii lor. (*Ed. 6.*)

85

Cum să numesc acel soi de oameni care nu sînt fini decît în ochii proștilor ? Știu cel puțin că cei pricepuți îi confundă cu cei pe care știu ei să-i înșele. (*Ed. 4.*)

¹ Un strat de pămînt uscat, nefertil, cu început de pietrificare, de care dai cînd răscolești pămîntul.

Înseamnă că ai făcut un pas mare pe drumul fineții¹ când îi faci pe alții să creadă despre tine că ești doar potrivit de fin.²

Finețea e o însușire nici prea bună, nici prea rea; plutește între viciu și virtute; nu există prilej în care să nu izbutească și, poate, în care să nu trebuiască să fie suplinită de prudență.³ (Ed. 4.)

Finețea este ca o ispită care te împinge în brațele înșelătoriei grosolane. Aluneci ușor de la una la alta. Numai minciuna le deosebește; dacă o adăugăm fineții, o schimbăm în înșelătorie curată. (Ed. 4.)

Față de oamenii care, din finețe, ascultă totuși și vorbesc puțin caută să vorbești și mai puțin. Sau, dacă vorbești mult, nu spune mare lucru. (Ed. 4.)

86

Într-o afacere cinstită și importantă depinzi de consimțământul a două persoane. Una îți spune: „Eu consimt, numai să vrea Cutare să se învoiască“. Și Cutare se îndură și nu mai dorește altceva decât să fie asigurat de intențiile celuilalt. Cu toate acestea, lucrurile rămân baltă. Lunile și anii se scurg fără rost. „Nu mai înțeleg nimic, spui dumneata, și nu

¹ „Finețea este înțeleasă ca o subtilitate în purtare, întemeiată pe intuirea a ceea ce poate fi de folos; prudența — o cuminenție, o distingere, prin rațiune, a ceea ce este bine de ceea ce este rău.“ (H. Bénec)

² Cf. La Rochefoucauld: „E o mare iscusință să știi să-ți ascunzi iscusința“.

³ În lucrarea sa, *Educația fetelor* (cap. IX), Fénelon prezintă reflecții interesante despre prudență și despre buna purtare.

pricep o iotă ; e vorba doar să-i pui în legătură, ca să-și vorbească.“ Eu unul îți spun că văd limpede și că înțeleg totul : ~~și-au vorbit.~~ (Ed. 5.)

87

Mi se pare că omul care solicită ceva pentru alții are încrederea unuia care cere să se facă dreptate și că vorbind sau acționînd în interesul lui se simte încurcat și-i e rușine a doua oară celui care cere iertare. (Ed. 7.)

88

Dacă nu iei la curte măsuri de precauție contra curselor ce se întind fără încetare ca să facă pe cineva de rîsul lumii, ești uimit, cu toată mintea pe care o ai, cînd te vezi păcălit de alții mai proști decît tîne.

89

Sînt unele situații în viață în care adevărul și simplitatea constituie cea mai bună tactică din lume.

90

Ești în grații — orice tactică e bună. Nu faci greșeli — toate drumurile te duc la țintă. Altfel, totul e greșeală, nimic nu-ți e de folos și nu există cărare care să nu te rătăcească. (Ed. 6.)

91

Un om care a trăit cu intrigă un anumit timp nu se mai poate lipsi de ele. Orice alt fel de viață pentru el e lîncedă.

92

Trebuie să fii deștept ca să pui la cale un complot; totuși, cînd deșteptăciunea atinge un anumit punct, ești deasupra intrigilor și a comploturilor și n-ai putea să li te subjugi. Te îndrepti atunci către o situație importantă sau către o înaltă reputație pe alte căi.

93

Cu un cuget înalt, cu o știință universală, cu o cinste de toată ispravă și un merit desăvîrșit, nu te teme, *Aristide*¹, că-ți pierzi trecerea la curte sau protecția celor mari atîta timp cît vor avea nevoie de dumneata. (*Ed.* 4.)

94

Un favorit trebuie să se controleze de foarte de aproape; căci dacă mă face să aștept în anticamera lui mai puțin ca de obicei, dacă îi pot citi mai bine

¹ Potrivit „cheilor”, „d-l de Pomponne, căzut în disgrație și îndepărtat de la curte între 1679—1691”.

pe față, dacă își încruntă mai puțin sprâncenele, dacă mă ascultă mai cu dragă inimă și dacă mă conduce la plecare ceva mai departe, am să cred că începe să-și piardă pământul de sub picioare, și am să cred ceva adevărat.¹

Omul are puține mijloace în sine însuși, deoarece îi trebuie o dizgrație sau o umilire pentru a-l face mai uman, mai blînd, mai puțin trufaș, mai cumsecade.

95

Te uiți îndelung la anumiți oameni de la curte și vezi bine, din spusele lor și din întreaga lor purtare, că nu se gîndesc nici la bunicii și nici la nepoții lor.² Prezentul e pentru ei; nu se bucură de el: abuzează. (*Ed. 5.*)

96

*Straton*³ s-a născut sub două zodii: nefericit și fericit în aceeași măsură. Viața lui e un roman; ba

¹ „Repetarea aceasta dă gîndirii o ticluire și mai satirică.” (Hémardinquer)

² Cum se bucură din plin de mărirea lor prezentă, fără să se gîndească mai departe, de bună seamă că nepoții lor vor ajunge tot niște oameni de rînd, cum au fost și bunicii.

³ Toate „cheile” numesc, pe drept cuvînt, pe ducele de Lauzun, despre care Saint-Simon, cumnatul lui, spunea: „A fost un personaj atît de extraordinar, atît de unic în toate, încît cu multă dreptate a spus despre el La Bruyère, în *Caracterele* lui, că nu-i este cuiva îngăduit să viseze felul în care a trăit el”.

nu, îi lipsește verosimilul¹; n-a avut aventuri, a avut vise frumoase, a avut vise urâte. Dar ce spun eu? Nici nu visează cineva cum a trăit el. Nimeni n-a scos dintr-o viață de om mai mult decât el. A cunoscut și situații de mijloc, a cunoscut și situații extreme: a strălăcit, a suferit, a dus o viață obișnuită. Nimic nu i-a scăpat. S-a făcut prețuit prin merite, pentru care dădea asigurări, cu toată seriozitatea, că le are. A spus despre sine: „Sint deștept și curajos“. Și toți au spus după el: „E deștept și curajos“. Și în vremuri prielnice, și în vremuri de restriște, a pus la încercare iscusința curteanului, care a spus despre el mai mult bine, poate, și mai mult rău decât era. Epitetele *frumos, amabil, rar, minunat, eroic* au fost folosite pentru elogiarea lui, și apusele lor au servit, după aceea, pentru a-l deprecia: caracter în doi peri, împotrîtat, învăluit; o enigmă, o problemă aproape nelămurită. (Ed. 6.)

97

Favoarea pune omul mai presus de semenii lui, iar căderea — mai prejos. (Ed. 5.)

98

Acela care știe, într-o bună zi, să renunțe² cu hotărîre fie la un nume mare, fie la o mare autoritate,

¹ Cf. Scrisoarea prin care d-nea de Sévigné amăna fîceni ei vestea de neerezut că Lauzun se va căsători cu d-za de Montpensier, vară primară a lui Ludovic al XIV-lea.

² Asemenea renunțări nu erau rare. Așa s-au retras din

fie la o mare avere se izbăvește într-o clipă de multe necazuri, de multe nopți de veghe și uneori de multe fărădelegi.

99

Peste o sută de ani ¹, lumea va mai dăinui încă în întregime. Va fi același teatru, vor fi aceleași decouri, dar nu vor mai fi aceiași actori. Cei ce se bucură de primirea unui favor sau cei ce se întristează și sînt disperați din pricina unui refuz, toți vor fi dispărut din scenă. De pe acum se îndreaptă spre scenă alți oameni, care au să joace în aceeași piesă alte roluri. Vor dispărea și ei la rîndul lor, iar cei care nu există încă nu vor mai fi într-o bună zi; noi actori le-au și luat locul. Ce tablou de zugrăvit în jurul unui personaj de comedie! ² (*Ed. 5.*)

100

Cine a văzut curtea a văzut ce e mai frumos în lume, ce e mai verosimil și mai împodobit. Cine disprețuiește curtea după ce a văzut-o, disprețuiește lumea. (*Ed. 7.*)

lume Racine. Quinault, Pascal, d-ra de La Vallière, ducesa de Longueville, Ana de Gonzaga etc.

¹ La Bruyère a scris rîndurile acestea în 1690. Peste o sută de ani, scena istorică avea să-și schimbe mult decourile...

² Seneca și Epictet au comparat adesea marile personalități care ocupă scena istoriei cu regii din piesele de teatru. Reflecții interesante pe aceeași temă se pot găsi în predica lui Massillon despre moarte.

101

Oraşul¹ te scîrbeşte de provincie ; curtea îţi deschide ochii asupra oraşului şi te lecuieşte de curte. (Ed. 6.)

Un om cu mintea sănătoasă capătă la curte gustul singurătăţii şi al schivniciei.²

¹ Oraşul, adică Parisul.

² Capitolul acesta începe cu fraza : „Reproşul, într-un fel, cel mai onorabil pe care îl poţi face unui om constă în a-i spune că nu cunoaşte curtea ; nu există vreun fel de virtute pe care să n-o cuprinzi într-însul prin acest singur cuvînt“. Şi se încheie cu următoarea frază : „Un om cu mintea sănătoasă capătă la curte gustul singurătăţii şi al schivniciei“. Un comentator, Suard, conchide pe drept cuvînt : „Toate para-grafele dintre aceste două fraze duc către ultima şi sînt dovezi ale celei dintîi“.

CAPITOLUL IX

DESPRE CEI MARI ¹

1

Părerea preconcepută pe care o are poporul despre cei mari este atât de oarbă ², și admirația lui exagerată pentru gesturile, pentru chipul, pentru tonul glasului și pentru manierele lor alese este atât de răspîdită, că dacă celor mari le-ar trece prin minte să fie buni s-ar ajunge la idolatrie.

¹ La Bruyère nu recunoștea și nu admitea altă aristocrație decît aristocrația minții... (Ch. Louandre) Pe lingă o bună parte dintre predicatorii vremii, despre cei mari au mai scris : Pascal în *Cugetările* sale și Boileau, mai ales în satira *Despre noblețe*.

² În primele exemplare ale primei ediții se putea citi : „Părerea preconcepută pe care o are poporul în favoarea suveranilor săi (*ses princes*) este atât de oarbă etc., încît dacă le-ar trece prin gînd să fie buni s-ar ajunge la idolatrie, *singurul rău care ar putea fi de temut în domnia aceasta*“. În edițiile posterioare, cuvintele „în favoarea suveranilor săi“ au fost înlocuite cu „în favoarea celor mari“, și finalul frazei, subliniat mai sus, a fost suprimat. „Faptul că-i iubim pe cei mari, adaugă Julien Benda, chiar dacă nu le trece prin gînd să fie buni, ne amintește de versul lui La Fontaine :

„Li-i lumea-ndatorată de răul ce nu-l fac.“

2

Dacă te-ai născut vicios, *Théagène*¹, te plîng ; dacă ajungi vicios din slăbiciune pentru cei care au interesul să fii vicios, care s-au înțeles între ei cu jurămînt să te corupă și care se și fălesc de pe acum că pot să izbutească, dă-mi voie să te disprețuiesc². Dar dacă ești înțelept, cumpătat, modest, politicoș, mărinimos, recunoscător, harnic, de un rang, de altfel, și de o origine care te-ar îndreptăți mai degrabă să dai exemple decît să le iei de la altul și să stabilești reguli de purtare decît să le primești, înțelege-te cu soiul acesta de oameni să le urmezi, din amabilitate, destrăbălările, apucăturile și nebunia, cînd vor fi practicate, prin respectul pe care ți-l datorează, toate virtuțile care îți sînt dragi : ironie tare, dar folositoare, foarte potrivită să-ți pună moravurile, la adăpost, să le răstoarne toate proiectele, determinîndu-i să fie mai departe ceea ce sînt și să te lase așa cum ești. (Ed. 6.)

3

Avantajul celor mari asupra celorlalți oameni este imens, într-o privință : nu le jinduiesc traiul bun, locuințele bogat mobilate, cîinii, caii, maimuțele, pi-

¹ „Cheile” din secolul al XVIII-lea văd în *Théagène* pe Philippe de Vendôme, mare stareț de Malta, ocrotitorul și prietenul lui La Fontaine, al lui Chaulieu și, mai tîrziu, al lui Voltaire. Servois are temeiuri să creadă că este vorba de fostul elev al lui La Bruyère, ducele de Bourbon, nepotul marelui Condé, pe atunci în vîrstă de 23 de ani.

² Disprețul acesta atît de politicoș ne amintește de fraza lui Tellement des Réaux : „Dînsa are un frate care are onoarea de a fi puțin cam scriatit la cap”.

ticii¹, nebunii și lingușitorii lor, dar îi invidiez pentru fericirea² de a avea în slujba lor oameni care-i egalează prin simțămintele și prin mintea lor și care li întrec cîteodată.

4

Cei mari se fălesc că deschid o alee într-o pădure, că ocrotesc ogoarele cu ziduri pe o mare întindere, că-și potoliesc tavanele, aduc de cine știe unde un firicel de apă³, că-și împodobesc serele și grădinile cu portocali; dar mîna lor nu merge atît de departe încît să înduioșeze de mulțumire⁴ inima cuiva, să umple un suflet de bucurie, să preîntîmpine nevoi din cale-afară de mari sau să-i dea omului o mînă de ajutor la nevoie.

¹ S-au menționat la curtea Franței pînă la Ludovic al XIV-lea. Henriette de France avea un pitic, Jeffery.

² Cervantes spune, prin gura lui Don Quijote, cam același lucru. (Partea a II-a, cap. 31.) Dar se pare că nu este vorba de o reminiscență, ci de propria experiență a scriitorului, întrucît, în timpul șederii în casa Condé, La Bruyère a avut de îndurat multe amărăciuni.

³ În fr.: *dix pouces d'eau*, zece degete de apă. Un deget de apă reprezenta cantitatea de apă care se scurgea într-un minut printr-un orificiu cu o secțiune de un deget, făcut într-un perete vertical, la un deget sub nivelul apei. După Littré, circa 13 litri de apă pe minut.

⁴ „Contrastul acesta, notează Hémardinquer, este ingenios și original. La La Bruyère, forma este satirică, dar sentimentul este uman. A vorbit de mai multe ori despre plăcerea de a face și de a vedea un om fericit, ca unul care studiasc lucrul acesta prin experiența lui.”

5

Unii întreabă dacă, făcînd o comparație între diferitele categorii sociale ale oamenilor, cu necazurile și cu avantajele lor, nu s-ar observa un amestec sau un fel de compensare ¹ în bine și în rău, care ar stabili egalitatea între ele sau care ar face, cel puțin, ca una să nu fie de loc mai de dorit decît cealaltă. Cel care e puternic și bogat și căruia nu-i lipsește nimic poate formula întrebarea aceasta ; dar răspunsul trebuie să-l dea un om sărac. ² (*Ed. 4.*)

Există, totuși, un fel de farmec care e legat de fiecare dintre diferitele categorii sociale și dăinuiește pînă cînd îl spulberă mizeria. De pildă, cei mari se complac în exces, iar cei mici prețuiesc cumpătarea. Celor mari le place să stăpînească și să poruncească, iar cei mici simt o plăcere și chiar o înfumurare să-i slujească și să le dea ascultare. Cei mari sînt anturați, salutați și respectați ; cei mici anturează, salută și se ploconesc pînă la pămînt. Și toți sînt mulțumiți. (*Ed. 4.*)

6

Îi costă atît de puțin pe cei mari să nu fie darnici decît în făgăduieli, iar categoria lor socială îi scu-

¹ Cf. La Rochefoucauld : „Oricît de mare diferență ar părea între situațiile materiale, există totuși un fel de compensare de bunuri și de necazuri care le egalează.“ Iar Bossuet, într-o predică, spune printre altele : „Care e povara săracilor ? Nevoia. Dar a bogaților ? Belșugul.“

² Cum a făcut săracul din fabula lui La Fontaine. (*Cf. Fabule, VIII, 2, Cirpaciul și bogătaşul.*)

tește în așa măsură de a-și ține frumoasele făgăduieli pe care ți le-au făcut, încît e un semn de modestie¹ din partea lor că nu făgăduiesc cu și mai multă dărnicie. (Ed. 4.)

7

„E bătrîn și ramolit, spune o mărime ; s-a istovit umblînd după mine. Ce să mai fac cu el ?“ Altul, mai tînăr, îi spulberă speranțele și obține postul care nu i se refuză acestui amărît decît pentru că era prea vrednic pentru el.² (Ed. 4.)

8

„Nu știu, spui dumneata³ cu o înfățișare rece și disprețuitoare, *Philanthe* e destoinic, deștept, plăcut, își face datoria la timp, este credincios și atașat față de stăpînul său, și totuși nu prea e luat în seamă ; nu place, nu e apreciat.“ Fii mai lămurit : pe *Philanthe* îl învinuiești, sau pe nobilul pe care îl slujește el ? (Ed. 4.)

¹ Modestie în înțelesul din secolele XV-XVII, apropiat de etimologie : moderație, cumpătare, reținere.

² Potrivit „cheilor“, aluzie la marchizul de Saint-Pouange, care a slujit multă vreme sub Louvois. După moartea lui Louvois, funcția nu i-a fost oferită lui Saint-Pouange, care o merita, ci unui tînăr de 24 de ani, Barbezieux. Totuși, observația lui La Bruyère este din 1689, iar Louvois a murit la 16 iulie 1691. Faptul, deși posterior, confirmă afirmațiile moralistului.

³ „Un șir de maxime sau de portrete, observă Hémardinquer, l-ar obosi pe cititor. Dialogul aduce varietate în lucrare și totodată dă o tîlcuire mai vie și mai dramatică.“

9

Adesea e mai de folos să-i părăsești pe cei mari decît să te plîngi de ei. (Ed. 6.)

10

Cine poate să spună de ce unii au parte de lazul cel mare sau alții de protecția celor mari?

11

Cei mari sînt atît de fericiți, încît toată viața lor nici măcar nu încearcă neplăcerea de a regreta pierderea celor mai buni slujitori ai lor sau a unor persoane celebre în felul lor și de la care au avut cele mai mari desfătări și cele mai mari foloase. Primul lucru pe care știe să-l facă lingșirea după moartea acestor oameni unci în felul lor și a căror pierdere este ireparabilă e să presupună că au avut unele părți slabe, de care pretinde că sînt cu totul scutiți, cei care le iau locul: lingșirea îi asigură că unul, avînd toată valoarea și toată cultura celui alt, al cărui lăe îl ia, nu are și defectele lui. Și stilul acesta le ajută suveranilor să se consoleze de ce-a fost mare și foarte bun prin ce este mediocru.¹ (Ed. 4.)

¹ Înlocuirea unor oameni deosebit de capabili ca Louvois, Colbert, Lionne etc. cu niște mediocrități dovedește, cum spune Saint-Simon, naivitatea regelui, care credea că „o dată cu patalamaua le-a dat și valoare”.

12

Cei mari îi privesc de sus pe oamenii deștepți, care nu sînt decît deștepți; oamenii deștepți îi disprețuiesc pe cei mari, care nu au decît mărimea lor. Oamenii de treabă îi plîng și pe unii, și pe alții, care au fie mărime, fie deșteptăciune, fără nici o virtute.

13

Cînd văd, pe de-o parte, pe lîngă cei mari, la masa lor și uneori în intimitatea lor, oameni din aceia dezghețați, zeloși, intriganți, aventurieri, oameni primejdioși și dăunători, și cînd mă gîndesc, pe de altă parte, cită osteneală își dau persoanele de valoare să se apropie de cei mari, nu sînt meru dispus să cred că cei răi sînt suportati din interes sau că oamenii de treabă sînt priviți ca fără rost. Găsesc mai potrivit, pentru mine, să-mi întăresc părerea că una-i mărimea și alta-i discernămîntul, iar dragostea pentru virtute și pentru cei virtuoși e cu totul altceva. (Ed. 4.)

14

Lucile preferă să-și petreacă viața căutînd să fie tolerat de cîțiva oameni cu vază decît să fie nevoit să trăiască în familiaritate cu cei de-o teapă cu el. Datina frecventării unor oameni mai mari decît

tine trebuie să admită și unele restricții. Pentru a le realiza e nevoie uneori de calități neobișnuite.¹

15

De ce boală fără leac suferă *Théophile*²? Îl ține de mai bine de treizeci de ani și nu se mai vindecă de ea: a voit, vrea și va voi să-i conducă pe cei mari. Numai moartea îi va lua, o dată cu viața, setea asta de stăpânire și de dominare peste cugetele altora. Să fie, la dînsul, un zel pentru aproapele lui? Să fie o deprindere? Să fie dintr-o părere excesiv de bună despre sine însuși? Nu există palat în care să nu se strecoare el. Și nu se oprește în mijlocul unei camere: trece la o fereastră sau în birou; aștepti să fi isprăvit de vorbit, dar el îi dă înainte, nu se încurcă, și gesticulează ca să fie cit mai ascultat și cit mai văzut. Pătrunde în taina familiilor, se interesează de tot ce li se întîmplă, plăcut sau neplăcut; e prevenitor, se oferă, se ocupă de tine fără să-i fi cerut, și n-ai încotro, trebuie să-l admiți. Pentru a-și folosi timpul și ambiția, nu-i e de ajuns grija a zece mii de suflete, de care răspunde în fața lui Dumnezeu ca de propriul său suflet;

¹ În edițiile 1—3, reflecția aceasta se afla în cap. *Despre om*.

² Potrivit „cheilor“, „De Roquette, episcop de Autun (între 1667 și 1702), care toată viața lui, după cum îl prezintă Saint-Simon, n-a uitat nimic din ce trebuia făcut ca să ajungă la o situație și să fie cineva... Către sfîrșit, a căutat să obțină favorurile regelui și reginei Angliei.“ Sfîrșitul portretului face într-adevăr aluzie la Iacob al II-lea, regele Angliei, „debarcat“ în Franța în 1689. Prelatul acesta ambițios a desfășurat în eparhia lui o vie activitate pentru dezvoltarea învățămîntului primar.

sînt unele de un rang mai înalt și de o mai mare însemnătate, față de care nu are nici o îndatorire și pe care le ia mai bucuros în seama lui. Ascultă, e cu ochii în patru la tot ce poate să-i nutrească spiritul de intrigă, de mijlocire și de uneltire. Abia a debarcat o mărime, că el și pune mîna pe dînsa și o acaparează : auzi spunîndu-i-se lui Théophile că o conduce, mai înainte chiar de a fi putut bănuî că își pusese în gînd s-o conducă după bunul lui plac. (Ed. 6.)

16

O răceală sau o necuviință din partea celor mai presus de noi ne face să-i urîm ; dar un salut sau un surîs ne aduce împăcarea.

17

Există o seamă de oameni trufași, pe care ascensiunea rivalilor lor îi face mai modești și-i mai îmblinzește ; ajung, datorită acestei restriți, chiar să-ți răspundă la salut ; dar timpul, care le domolește pe toate, îi aduce iarăși în făgașul firii lor. (Ed. 6.)

18

Disprețul pe care îl au cei mari pentru popor îi face nepăsători în fața măgulirilor și a laudelor pe care le primesc de la el, și asta le mai temperează

înfumurarea. Tot astfel și suveranii, lăudați necontenit și fără răgaz de cei mari și de curteni, ar fi și mai trufași dacă i-ar prețui mai mult¹ pe cei care îi laudă. (Ed. 4.)

19

Cei mari cred că ei sînt singurii desăvîrșiți; abia admit la alți oameni un cuget drept, destoinicia și gingășia, și se fac stăpîni pe aceste însușiri de seamă ca pe niște lucruri cuvenite originii lor. Fac totuși o greșală grosolană că nutresc asemenea idei amăgitoare: lucrurile cele mai bine gîndite care au existat vreodată, cele mai bine rostite, cele mai bine scrise și cu ticluirea cea mai gingașă nu ne-au venit totdeauna de la ei.² Ei au domenii întinse și au șir lung de strămoși. Lucrul acesta nu le poate fi contestat.

20

Ai duh, măreție, iscusință, gust, discernămint? Să dau crezare prejudecății și lingușelii, care îți proclamă cu îndrăzneală meritul? Îmi sînt suspecte și le recuz. Lăsa-mă-voi orbit de ifosele dumitale de om atotștiutor sau de semeția dumitale, care te așază

¹ O adevărată ierarhie a disprețului, cu trepte care coboară de la suverani la marii dregători și de la aceștia la oamenii din popor.

² În critica lui, La Bruyère merge mult mai departe decît Boileau în satira *Despre noblete*.

mai presus de tot ce se face, de tot ce se spune și de tot ce se scrie, care te face zgîrcit în laude și nu lasă pe nimeni să smulgă de la dumneata nici cea mai neînsemnată aprobare ? Conchid de aici, în chip mai firesc, că te bucuri de protecție, de trecere și de mari bogății : ce-mi mai trebuie să te zugrăvesc, *Téléphon*¹ ? Nu se apropie lumea de dumneata decât ca de foc și pînă la o anumită distanță ; ș-ar trebui să-ți ia vâlul care te acoperă, să te întoarcă pe toate fețele, să te confrunte cu semenii dumitale, ca să rostească despre dumneata o judecată sănătoasă și chibzuită. Omul dumitale de încredere, care îți e familiar, de la care iei povață, pentru care îi părăsești pe *Socrate* și pe *Aristide*, cu care rîzi și care rîde mai tare decât dumneata — *Dave*², în sfîrșit —, îmi este foarte cunoscut ; ar fi de ajuns ca să te cunoaștem bine ? (*Ed.* 6.)

21

Sînt și unii oameni cărora, dacă ar putea să-și cunoască subalternii și să se cunoască și pe ei înșiși, le-ar fi rușine de întîietatea lor.³ (*Ed.* 5.)

¹ Potrivit „cheilor“, ducele de la Feuillade, mareșal al Franței, profesorul prințului moștenitor.

² Prudhomme Le Baigneur, „la care locuia d-l de la Feuillade înainte de căpătuirea sa și care îi fusese adesea de mare ajutor“, după mărturia lui Dangeau.

³ Cf. Beaumarchais, *Bărbierul din Sevilla*, I, 2 : „Date fiind calitățile ce se pretind unui servitor, cunoaște excelența-voastră mulți stăpîni vrednici să fie valeți ?“

Dacă există puțini oratori excelenți, există oare mulți oameni care să-i poată înțelege? Dacă nu există destui scriitori buni, unde sînt aceia care știu să citească? De asemenea, lumea s-a plîns mereu de numărul mic al persoanelor capabile să-i povățuiască pe regi și să-i ajute în gospodărirea trebu- rilor; dar dacă se nasc, în sfîrșit, oamenii aceștia capabili și inteligenți, dacă procedează după vederile și după cunoștințele lor, sînt oare iubiți, sînt pre- țuiți după meritul lor? Sînt lăudați pentru ce gîn- desc și pentru ce fac pentru patrie¹? Trăiesc, și e destul. Sînt criticați dacă dau greș, și pizmuiți dacă izbutesc. Să dezaprobam poporul în ceea ce ar fi ridicol să-i căutăm o scuză. Amărăciunea și invidia lui, primate de cei mari sau de cei puternici ca me- vitabile, i-au făcut pe nesimțite să nu țină seama de el și să nu se sinchisească de aprobarea lui în tot ce întreprind și chiar să-și facă din aceasta o normă politică. (Ed. 5.)

Cei mici se urăsc unii pe alții cînd își dăunează reciproc. Cei mari sînt nesuferiți celor mici prin răul pe care li-l fac și prin tot binele pe care nu li-l fac.² Sînt răspunzători³ față de ei de înapoierea, de sărăcia și de nefericirea lor, sau cel puțin așa le apar. (Ed. 5.)

¹ Sully, Richelieu, Colbert, miniștri ai regilor Franței, nu s-au bucurat de simpatia mulțimii.

² Cf. Beaumarchais: „M-am socotit, spune Figaro, prea fe- ricit că uită de mine, convins că un om mare ne face destul bine cînd nu ne face rău”.

³ „Conceptie originală și profundă, notează Hémardinquer. E ciudat că atît de puțini scriitori au semnalat această ură

E și așa prea mult să ai aceeași religie cu poporul și același Dumnezeu ; ce rost mai are să te numești Pierre, Jean, Jacques, ca negustorul și ca plugarul ? Să ne ferim de a avea ceva comun cu mulțimea ; să scoatem, dimpotrivă, în relief toate deosebirile care ne despart de ea. Oamenii din popor n-au decît să-și ia numele celor doisprezece apostoli, ale ucenicilor lor, ale primilor mucenici (așa oameni, așa hramuri) ; să vadă cu plăcere revenind în orice an, aceea zi deosebită pe care o cinstește fiecare ca pe sărbătoarea lui. Iar noi,ăștia marii, să recurgem la numele profane. Să ne botezăm cu numele de Hannibal, de Cezar și de Pompei, că erau oameni mari ; sau cu acela al Lucreției, că era o romană vestită ; sau cu numele de Renaud, de Roger, de Olivier și de Tancred¹, că erau paladini, și romanele de aventuri nu au alte nume mai minunate ; ori cu numele de Hector, de Ahile, de Hercule, toți semizei ; și chiar cu cel de Febus și de Diana.² Și cine ne va împiedica să ne numim Jupiter sau Mercur sau Venus sau Adonis ? (Ed. 5.)

mocnită și implacabilă a celor mici împotriva celor mari, care a crescut mereu, ajungînd să izbucnească în mod atît de cumplit...

¹ Nume de cavaleri popularizați de epopeile cavaleresti italiene, eroi din *Roland îndrăgostit* al lui Boiardo (1495), al lui Berni (1541), din *Roland furios* și *Roland îndrăgostit* de Ariosto, și din *Ierusalimul eliberat* de Tasso.

² „Cheile” *Caracterelor* înșiră următoarele personaje însemnate care au purtat asemenea nume : César de Vendôme, Annibal d'Estrées, Hercule de Rohan, Achille de Harlay, Phébus de Foix, Diane de Chastignier.

În timp ce oamenii mari neglijează să cunoască ceva, nu zic numai din interesele suveranilor și din treburile obștești, dar chiar din propriile lor treburi; în timp ce habar nu au de chiverniseala și de priceperea unui tată de familie, ba se și laudă cu neștiința asta; în timp ce se lasă săraciți și stăpîniți de intendenții lor; în timp ce se mulțumesc să fie mari cunoscători în ale mîncării și ale băuturii¹, să se ducă la *Thaïs* sau la *Phryné*², să vorbească despre haita întâi și despre haita a doua³ de cîini și să-și spună cîte poște sînt de la Paris la Besançon sau la Philisbourg, dregătorii regelui⁴ caută să cunoască treburile interne și externe ale regatului, studiază arta cîrmuirii, ajung fini și pricepuți⁵; cunosc ce e bine

¹ Fr. *coteaux*, inițial cu înțelesul de podgorie de pe un anumit deal (*coteau*). Boileau, în *Satira III*, *Ospățul ridicol*, vorbește despre cei ce se pretind mari maestri (*profès*) în ordinul podgoriilor, denumire glumeață dată în secolul al XVII-lea oamenilor cu gust fin și delicat, pricepuți deopotrivă să savureze cele mai alese mîncări, ca și cele mai bune vinuri, putînd preciza, după gust, podgoriile din care proveneau vinurile servite la masă. Villiers a scris, în 1665, comedia *Podgorenilor*. La început, grupul era format din trei maestri: ducele de Montemar, comandorul de Souvré și marchizul de Sillery.

² Nume de curtezane din antichitate.

³ „Se numesc cîini de haită (*meute*) primii cîini de vîna-toare sloboziți la hăituitul vînatului și *vieille meute* al doilea rînd de cîini sloboziți la hăituit.” (Furetière, 1690)

⁴ În fr. des *citoyens*, locuitori ai cetății, țirgoveți, burghezi. (Dicționarul Academiei, 1694.) Aici, aluzie la ministrii burghezi ai lui Ludovic al XIV-lea, mai ales la Colbert.

⁵ Fr. *politiques*, pricepuți în treburile guvernării. (Cf. cap. VI, § 83, unde cuvîntul acesta este folosit cu o nuanță defavorabilă.)

și ce e rău într-un stat, se gîndesc să se plaseze într-o funcție mai bună, se plasează, se ridică, ajung puternici și îl ușurează pe suveran de o parte a gri-jilor obștești.¹ Cei mari, care-i disprețuiesc, îi respectă: sînt fericiți să le ajungă gineri!² (Ed. 7.)

25

Dacă fac o comparație³ între cele două clase ale oamenilor celor mai opuși, vreau să spun între cei mari și popor, găsesc că poporul îmi pare mulțumit cu strictul necesar, iar cei mari se simt îngrijorați și săraci cu ce le prisosește. Un om din popor n-ar fi în stare să facă nici un rău; un nobil nu vrea să

¹ „La Bruyère dă aici, în cîteva cuvinte, istoria cauzelor decadentei nobilimii și a ridicării claselor mijlocii. Totodată adresează un omagiu indirect lui Ludovic al XIV-lea, care întemeiasse noua aristocrație a tălntului.” (Ch. Louandre)

² „Cheile” amintesc de Colbert, „fiul unui negustor de lînă care și-a măritat cele trei fiuce cu duci și pairi”, iar Signaley, fiul lui Colbert, a luat în a doua căsătorie pe d-ra de Matignon, cu titlu princiar. Ducele de La Feuillette a cerut și a obținut mina fiicei lui Chamillard, nespus de urîtă.

³ „După ce a arătat, spune Hémardinquer, cu cît sînt mai prejos ca valoare cei mari față de politicienii cu învățătură și cu hărnicie, La Bruyère îi așază mai prejos de oamenii din popor în ceea ce privește sentimentele. Puține cunoștințe și puțin suflet. Ce le mai rămîne atunci, afară de privilegiul nașterii, așa de ușor de atacat? Aceste adevăruri pline de curaj, graiul acesta liber și vehement, însuflețit de un profund simț al justiției, stîrnesc deopotrivă mirarea și admirația, dacă ne gîndim la vremea și la societatea în mijlocul căreia trăia La Bruyère.”

facă nici un bine și e capabil de mari rele.¹ Unul nu se pregătește decît pentru lucruri folositoare și nu se îndeletnicește decît cu asemenea lucruri; celălalt le mai adaugă și pe cele dăunătoare. În omul din popor se arată cu naivitate grosolănia și sinceritatea; în omul mare se ascunde o sevă primejdioasă și stricată sub scoarța politeții. Poporului îi lipsește mintea, iar celor mari sufletul; omul din popor are un fond bun, dar nu are un înveliș atrăgător; cei mari n-au decît învelișul, și atîta tot. Trebuie să aleg oare? Nu stau în cumpănă, vreau să fiu om din popor.² (*Ed.* 5.)

26

Oricît de profunzi ar fi cei mari de la curte și oricîtă măiestrie ar pune în a părea ce nu sînt și în a nu părea de loc ce sînt, ei nu-și pot ascunde răutatea, pornirea nestăvilită de a rîde pe seama altuia, ridiculizîndu-i adesea și pe aceia în care nu există nimic ridicol. Aceste frumoase însușiri se descoperă în ei de la prima privire; minunate, fără îndoială, ca să facă de ocară un naiv, făcîndu-se că-i vorbesc serios, sau să-l mai prostească pe un prost, dar și mai potrivite ca să le smulgă toată plăcerea pe care

¹ Cf. vestitele cuvinte adresate de Figaro contelui de Almaviva în *Bărbierul din Sevilla*, I, 2.

² „Paragraful de mai sus este una dintre mărturiile de credință democratice cele mai tari din cîte s-au făcut în limba noastră...” (Ch. Louandre) Tot secolul al XVIII-lea este cuprins în germene în rîndurile acestea. Montesquieu nu va îndrăzni să spună mai mult scriînd: „Îi spuneam unui om: «Hei, lasă! Ai sentimente la fel de josnice ca un nobil!»” (În edițiile 5—7, cuvîntul *popor* este tipărit cu litere cursive.)

ar putea-o avea de la un om de duh, care ar putea să-și dea frîu slobod în mii de chipuri plăcute și hazlii, dacă primejdioasa fire a curteanului nu l-ar îndemna la o foarte mare reținere. El îi pune în față curteanului un caracter serios¹, în care se ferecă, și procedează atît de bine, încît zeflemiştii, în ciuda intenţiilor lor atît de rele, nu au prilejul să-și bată joc de el.

27

Înlesnirile vieţii, îmbelşugarea și tihna unei mari prosperități fac ca principii să aibă atîta veselie de cheltuit încît să mai poată face haz de un pitic, de o maimuță, de un nătărău și de o snoavă proastă. Oamenii mai puțin fericiți nu rîd decît la momentul potrivit.²

28

Unei mărimi îi place șampania, dar nu poate să sufere vinul de Brie³; se îmbată cu vin mai bun decît omul din popor; iată singura deosebire pe care o face beția între clasele sociale cele mai nepetrivite, între senior și lacheu⁴. (Ed. 8.)

¹ Variantă (ed. 1 și 2): „Nu-i impunea o prea mare reținere. Nu-i rămîne decît caracterul serios.”

² Cf. Montesquieu: „Marii nobili au plăceri; poporul are bucurie”.

³ Vinul de Champagne, foarte prețuit încă de pe atunci; vinul de Brie, vin de calitate inferioară.

⁴ În fr. *estafier*, valet-pedestru al unui nobil călare.

29

Se pare mai întâi că în plăcerile principilor intră și ceva din plăcerea de a-i incomoda pe alții. Dar nu, principii seamănă cu oamenii. Se gîndesc numai la ei, preocupați de gustul, de pasiunile, de distracțiile lor. Și e firesc.

30

Se pare că prima regulă a cercurilor, a oamenilor cu posturi înalte sau a celor puternici e să pună în calea celor care depind de ei, pentru realizarea intereselor lor, toate piedicile de care se pot teme¹ aceștia din partea lor.

31

Dacă vreunul dintre cei mari e cu o treaptă de fericire mai presus de fericirea celorlalți oameni, nu pot să știu care anume, dacă nu cumva aceea de a se găsi adesea în măsură și de a avea prilejul să facă plăcere altora²; și dacă împrejurarea aceasta se ivește, se pare că ar trebui să se folosească de ea; dacă e în favoarea unui om cu suflet, trebuie să aibă grijă să nu-i scape. Dar, cum este vorba de un lucru drept, trebuie să preîntîmpine rugămintele, așa, încît să nu fie văzut vreodată fără să i se aducă

¹ Subiectul: cei care au nevoie de cei puternici.

² Massillon a reluat reflecția lui La Bruyère într-o predică: „Ce e oare în situația d-v. mai vrednic de invidie decît puterea de a face fericiți?...”

mulțumiri ; iar dacă e ceva ușor de îndeplinit, nici măcar nu trebuie să-i arate că a făcut cine știe ce ! Iar dacă nu-i ascultă rugămintea, îi plîng pe amîndoi. ¹ (Ed. 4.)

32

Există unii oameni făcuți să nu te poți apropia de ei. Și sînt tocmai cei de care au nevoie ceilalți, și de care depind. Nu-i vezi decît în picioare ; nestamnici ca argintul-viu, se învîrtesc, gesticulează, țipă, se frămîntă ; aidoma acelor figuri de carton care vestesc prin focuri de artificii o serbare publică, aruncă foc pe nări, tună și fulgeră ; nu e chip să te apropii de ei pînă ce, stingîndu-se, cad, și prin căderea lor ajung blînzi, să poți să stai de vorbă cu ei, dar de prisos. (Ed. 6.)

33

Paznicul, valetul de cameră, omul cu livrea, dacă nu au mai multă minte decît comportă situația lor, nu se judecă pe ei înșiși pornind de la starea umilă de la care au pornit, ci prin rangul și averea oamenilor pe care îi slujesc și îi pun pe toți cîți le intră pe poartă și le urcă scara, fără deosebire, mai prejos de ei și de stăpînii lor ; atît e de adevărat că ni-i dat să avem de suferit de la cei mari și de la cei care sînt în simbria lor ! (Ed. 4.)

¹ Pe unul pentru că n-a obținut ce voia ; iar pe celălalt pentru că a pierdut prilejul de a face un bine.

Un om cu o slujbă însemnată trebuie să-și întrebească suveranul, soția¹ și copiii și după ei pe oamenii deștepți ; trebuie să-i primească în casa lui, trebuie să facă rost de asemenea oameni și să nu le ducă niciodată lipsa. N-ar putea plăti, nu zic cu prea multe pensii și binefaceri, ci cu prea multă familiaritate și dezmiertări ajutoarele și serviciile pe care le are de pe urma lor, chiar fără să știe.² Câte zvonuri mărunte nu spulberă ei ? Câte pîre nu le dovedesc ei ca nereale și plăsmuite ? Nu știi ei oare să justifice eșecurile prin bunele intenții, să dovedească temeinicia unui proiect și justetea măsurilor prin urmările lor fericite ; să se ridice împotriva răutății și a invidiei, pentru a le oferi unor acțiuni bune motive mai bune ; să dea explicații favorabile unor aparențe nefavorabile ; să scuze micile defecte, nearătînd decît virtuțile și punîndu-le în lumină ; să semene, cu mii de prilejuri, fapte și amănunte care să fie în favoarea lor și să întoarcă hohotele de rîs și batjocura împotriva celor care ar îndrăzni să se îndoiască de ei sau să înfățișeze lucruri potrivnice ? Știu că cei mari au drept lozincă să lase lumea să vorbească și să-și vadă mai departe de lucru ; dar mai știu și că li se întîmplă, în mai multe ocazii, că faptul de a-i lăsa pe alții să vorbească îi stingherește în acțiunea lor. (Ed. 4.)

¹ În ed. 4, prima în care apare reflecția aceasta, era : „soția, copiii și suveranul său”. Schimbarea ordinii apare în ediția 6.

² Asemenea servicii discrete va fi făcut destule și La Bruyère fiului și nepotului marelui Condé, fără ca ei să fi bănuît măcar.

35

A-ți da seama de meritul cuiva, și după ce l-ai cunoscut, a-l prețui cum se cuvine, iată două lucruri mari, bune de făcut fără întârziere și de care nu sînt de loc în stare majoritatea celor mari. (Ed. 4.)

36

Ești mare, ești puternic, dar nu e de ajuns. Fă-mă să te stimez, ca să fiu trist, că ți-am ieșit din grații sau că nu le-am putut dobîndi. (Ed. 4.)

37

Spui despre o mărinime sau despre un om în funcție înaltă că e îndatoritor, săritor ; că-i place să răspîndească bucuria în jur și ți s-o dovedești printr-o lungă înșiruire a celor făcute de el într-o chestiune despre care a știut că te interesa pe dumneata. Te înțeleg : lumea caută să-ți preîntîmpine rugămințile ; ai trecere, te cunoaște ministrul, stai bine cu cei la putere ; ai mai dori să știi altceva ? (Ed. 4.)

Cineva îți spune : „Mă plîng de Cutare : e semeț de cînd s-a văzut sus, mă disprețuiește și nu mă mai cunoaște“. „În ce mă privește, îi răspunzi dumneata, nu am motiv să mă plîng de el ; dimpotrivă, sînt tare mulțumit de dînsul și mi se pare chiar că e destul de politicoș.“ Și parcă te mai aud spunînd : „Vrei să se știe că un om în funcție înaltă te ia în seamă și că te observă, în anticamera lui, dintr-o mie de oameni cumsecade, de la care își întoarce ochii de

teama de a nu se vedea în situația neplăcută de a le răspunde la salut sau de a le surîde". (Ed. 7.)

„A te luăda cu cineva, a te lăuda cu un om mare“ ; frază greu de explicat la obîrșia ei și care înseamnă, fără îndoială, a te lăuda pe tine însuți, spunînd despre un om mare tot binele pe care ni l-a făcut sau pe care nu s-a gîndit să ni-l facă. (Ed. 4.)

Îi lăudăm pe cei mari, ca să arătăm că-i vedem de aproape¹, rareori din prețuire sau din recunoștință. Adesea nu-i cunoaștem pe cei pe care-i lăudăm ; vanitatea sau ușurința învinge cîteodată ura ; sîntem nemulțumiți de ei, și îi lăudăm. (Ed. 4.)

38

Dacă e periculos să te amesteci într-o afacere suspectă, este și mai periculos să fii într-o asemenea împrejurare complicele unui om de vază ; el iese basma curată și te lasă pe tine să plătești îndoit, pentru el și pentru tine.² (Ed. 4.)

39

Suveranului nu i-ar ajunge toată averea lui ca să plătească o slugărnicie jîsnică, dacă ținem seama de ce-a jertfit cel pe care vrea să-l răsplătească ; și, cu toată puterea lui, nu are afita cît trebuie pentru a-l

¹ La Bruyère analizează cu multă finețe adulația inspirată de vanitate.

² Așa au pățit prietenii și complicii lui Gaston d'Orléans, fratele lui Ludovic al XIII-lea, căzuți în dizgrație, exilați, otrăviți sau executați, în vreme ce prințul, care conspira mereu, scăpa cu obraz curat.

pedepsi, dacă își măsoară răzbunarea cu paguba pe care a suferit-o de pe urma lui. (*Ed. 5.*)

40

Nobilimea își pune viața în joc pentru salvarea statului și pentru gloria suveranului¹; magistratul ușurează suveranul de o parte din grija lui de a judeca popoarele. Iată, și la unul, și la altul, funcții nespuse de înalte și de un minunat folos! Oamenii nu sînt de loc în stare de lucruri mai mari și nu știu ce temeii au găsit spada și roba să se disprețuiască reciproc.² (*Ed. 4.*)

41

Dacă este adevărat că un om mare dăruiește mai mult norocului cînd riscă o viață destinată să se scurgă în veselie, în desfătare și belșug decît un particular care nu-și riscă decît zilele, care îi sînt de plîns, trebuie să mărturisim de asemenea că are o cu totul altă despăgubire: gloria și înalta prețuire. Ostașul nu-și dă seama³ că e cunoscut: moare ne-

¹ În ediția 4, *gloria suveranului* venea după *salvarea statului*. Inversarea apare cu începere din ed. 5. Întîietatea dată statului față de suveran apare la mulți alți scriitori din secolul al XVII-lea, îndeosebi la Fénelon. Colbert avea ca deviză cuvintele: „*Pro rege saepe, pro patria semper*” — Pentru rege adesea, pentru patrie totdeauna (lat.)

² Epigramă cu atît mai înțepătoare, după elogiul de la începutul paragrafului.

³ „Expresie fericită și adevărată, ca și gîndirea. Cuvintele lui La Bruyère cuprind, tacit, o critică întemeiată a stării de lucruri din vremea lui.” (Hémardinquer)

știut, pierdut în gloată. La drept vorbind, trăia la fel ; dar trăia. Și asta este una din pricinile lipsei de curaj în rîndurile claselor de jos, înrobite. Dimpotrivă, cei pe care originea lor nobilă îi deosebește de popor și-i expune ochilor oamenilor, criticii și elogiilor lor sînt chiar în stare să-și depășească prin strădanie propria lor fire dacă aceasta nu i-ar duce pe calea curajului ; și acea stare a inimii și a minții care trece de la bunici, prin părinți, la urmașii lor este vitejia aceasta atît de familiară persoanelor nobile și poate noblețea însăși. ¹ (Ed. 4.)

Aruncați-mă în masa trupelor ca simplu ostaș, și sînt THERSITE ² ; așezați-mă în fruntea unei armate, de care să am a răspunde în fața întregii Europe, și sînt AHILE. (Ed. 5.)

42

Fără altă știință sau altă regulă, suveranii au un simț al comparației. ³ Ei s-au născut și au crescut în mijlocul și parcă în centrul celor mai bune lucruri, cu care compară ce citesc, ce văd, ce aud. Tot ce se îndepărtează prea mult de LULLI, de RACINE și de LE BRUN ⁴ este condamnat.

¹ Totuși, ceva mai încolo, în § 43, La Bruyère nu mai arată aceeași încredere în ereditate, ci vorbește despre lecțiile care trebuie date prinților : „pentru ca în sufletele lor să încoltească bunătatea, cinstea și spiritul de discernămint”.

² Unul dintre grecii care au luat parte la asediul Troiei ; tipul ostașului flecar și fricos.

³ Hérnardinquer socotește că afirmația aceasta i se poate aplica lui Ludovic al XIV-lea, care avea puțină învățătură, dar o intuiție sigură.

⁴ Charles Le Brun (1619—1690). Primul pictor al regelui, după 1662 ; rivalul lui Mignard. El a împodobit palatul din

43

A nu le vorbi tinerilor suverani decît de grija pentru rangul lor este un exces de precauție, cînd o întreagă curte își face datoria sa și își folosește o parte din educația ei aleasă ca să-și arate respectul față de ei și cînd dîșii sînt mai puțin capabili să nescotească vreuna dintre atențiile datorate obîrșiei lor decît de a confunda persoanele din jur și de a le trata cu nepăsare și fără deosebire față de condițiile lor sociale și față de titluri. Au o mîndrie a lor, firească, pe care și-o regăsesc cînd se ivește prilejul; nu au nevoie de îndrumări decît ca să o diriguiască și pentru ca în sufletul lor să încolțească bunătatea, cinstea și spiritul de discernămint.

44

E o curată fățarnicie din partea unui om de o anumită noblețe¹ de a nu ocupa din capul locului rangul care i se cuvine și pe care i-l lasă toată lumea. Nu-i vine greu să fie modest, să se amestece în mulțimea care are să-i deschidă calea, să ocupe într-o adunare unul dintre ultimele locuri, ca toți să-l vadă și să se zorească să-l smulgă de acolo. Modestia este o virtute mai amară pentru oamenii de rînd: dacă se

Versailles cu tablouri cu teme istorice. Unul dintre șefii școlii franceze, alături de Poussin, Eustache Le Sueur și Mignard.

¹ Potrivit „cheilor“, reflecția aceasta și § § 43 și 44 l-ar tîni pe „d-l de Harlay, ipocrit desăvîrșit, care umbla pe lîngă ziduri ca să-i facă loc oamenii lui cu mai multă zarvă“. (Saint-Simon)

aruncă în mulțime, sînt striviți ; dacă aleg o slujbă grea, nu mai scapă de dînsa.

45

*Aristarque*¹ se duce în piață cu un crainic și cu un trîmbițaș. Începe trîmbițașul : toată lumea vine fuga și se adună. „Ascultați, oameni din popor, spune crainicul, fiți atenți ! Tăcere, tăcere ! *Aristarque*, pe care-l vedeți aici de față, urmează să facă mîine o faptă bună.“ Eu voi spune mai simplu și fără înflorituri : „Cineva face bine. Vrea să facă și mai bine ? Atunci, să nu știu că face bine sau să nu-l bănuiesc cel puțin că a ținut să-mi dea de știre.“ (Ed. 5.)

46

Faptele cele mai bune își pierd din valoare și din merit prin chipul în care le săvîrșești, și chiar îi fac pe oameni să-ți pună la îndoială bunele intenții. Cel care ocrotește sau care laudă virtutea de dragul virtuții, care îndreaptă sau care înfierează viciul din pricina viciului procedează simplu, firesc, fără nici o ticluire, fără nici o năstrușnicie, fără fast, fără scilfoseală : nu folosește răspunsuri grave și sentențioase și cu atît mai puțin ticluiri înțepătoare și satirice ; nu e niciodată ca într-o scenă pe care o joacă pentru public, ci dă o plidă bună, e ca o datorie de care se

¹ După „chei“, ar fi vorba tot de președintele Achille de Harlay. „Cînd i s-au adus la Beaumont 25.000 de livre, sumă lăsată moștenire de președintele De la Barois, el a plecat la Fontainebleau, unde se afla pe atunci curtea, și, în fața unui notar regal, a renunțat la bani în folosul săracilor.“

achită ; nu oferă nimic pentru taifasul femeilor care se vizitează, nici pentru cercul celor care se strâng în biblioteca vreunuia dintre ei¹, ca să mai stea de vorbă, nici pentru ziariști ; nu-i dă unui om care știe să se facă plăcut într-o societate subiect pentru o snoavă frumoasă. Binele pe care l-a făcut de curînd e întrucîtva mai puțin cunoscut, într-adevăr ; dar l-a făcut, binele acesta ; ce-ar vrea mai mult ? (Ed. 6.)

47

Celor mari nu le plac, probabil, vremurile de demult, că nu le sînt prielnice : e trist pentru dînșii să vadă în ele că avem cu toții aceeași obîrșie. Oamenii alcătuiesc laolaltă aceeași familie ; deosebirea provine doar din gradul de rudenie.

48

*Théognis*² se dichisește cu mare grijă și pleacă de acasă împopoțonat ca o femeie ; nici n-a trecut bine pragul casei, că a și dat privirilor și chipului o expresie dinaintă studiată, ca să fie totul pus la punct cînd se va afla în lume, ca să pară totul minuțios chibzuit, iar cei care trec să-l vadă cu toții și să-l găsească grațios și surîzător. Cînd umblă prin săli, se întoarce spre dreapta, unde e multă lume, și spre stînga, unde

¹ Asemenea reuniuni („cabinete pentru discuții savante și plăcute“, după Dicționarul lui Trévoux) organizaseră : d-l de Thou, Ménage, Dupuy, abatele Dangeau, abatele de Choisy și alții alții.

² Potrivit „cheilor“, ar fi vorba de arhiepiscopul Parisului, de Harlay, mort în 1695, dar nu este sigur că La Bruyère l-a luat pe el ca model în portretul lui Théognis.

nu e nimeni ; îi salută pe cei care sînt de față și pe cei care nu sînt. Îmbrățișează un om care îi vine mai la îndemînă ; îi strînge capul la pieptul său și întreabă pe urmă cine era acela pe care l-a îmbrățișat. Cineva, avînd nevoie de el într-o problemă ușor de rezolvat, pornește în urma lui și-i adresează rugămintea. Théognis îl ascultă binevoitor ; e înclinat că-i poate fi de folos cu ceva ; îl roagă fierbinte să-i mai dea și în alte rînduri prilejul de a-i face vreun serviciu ; și cum acesta stăruie în legătură cu problema care-l frămîntă, Théognis îi spune că nu o va rezolva. Îl roagă să se închipuie în locul lui și îl ia ca judecător. Mușterii pleacă, însoțit, spre ușă, mîguit, năuc și aproape mulțumit că a fost refuzat. (Ed. 6.)

49

Inseamnă să ai o foarte proastă părere despre oameni, și totuși să-i cunoști bine, cînd, fiind într-o slujbă înaltă, crezi că le inspire respect prin mîguliri iscusite și prin lungi și zadarnice îmbrățișări.

50

Pamfil¹ nu stă de vorbă cu oamenii pe care-i întîlnește pe săli sau la curți ; dacă te-ai lua după mutra lui gravă și după tonul lui ridicat, ai zice că-i

¹ „Cheile” citează pe Dangeau (1638—1720), autorul *Memorilor* sau al *Jurnalului curții* lui Ludovic al XIV-lea. Servois face o distincție între cele trei alineate scrise la date diferite : 1689, 1691, 1692. Pentru primul alineat, Servois

primește, le acordă audiență, îi concediază. Are cuvinte politicoase și semețe totodată, e de-o politetă trufașă, pe care o folosește fără discernământ; are o falsă măreție, care-l coboară și care îi stingherește foarte mult pe cei care-i sînt prieteni și nu vor să-l disprețuiască. (Ed. 4.)

Un Pamfil e plin de sine însuși, nu se pierde o clipă din vedere, e mereu obsedat de ideea măreției lui, a neamurilor lui, a funcției, a demnității lui; își stringe, ca să zic așa, toate armurile emblemei și se împotonează cu ele, ca să se facă prețuit. Îl auzi spunînd: „*Ordinul meu, cordonul meu albastru*”¹; se fudulește cu el sau îl ascunde, din lădăroșenie. Pe scurt, un Pamfil ține să fie mare, crede că este și nu este: este parodia unui mare. Dacă zîmbește uneori unui om de ultimul rang, unui om de talent, alege un moment atît de potrivit, încît nu este surprins niciodată asupra faptului; s-ar îmbujora tot dacă ar fi surprins din nefericire în cea mai neînsemnată familiaritate cu cineva care nu este nici bogat, nici puternic, nici prieten cu ministrul, nici ciracul lui, nici om de-al casei. Este aspru și neînduplecat cu cine nu s-a căpătuit încă. Te zărește într-o zi într-o galerie și te ocolește; a doua zi, dacă te găsește într-un loc mai puțin public, sau, dacă este public, în tovărășia unui om mare, capătă curaj, vine

crede că Pamfil nu-l vizează pe Dangeau, date fiind deosebiriile dintre personajul lui La Bruyère și portretul înfumuratului marchiz, zugrăvit de Saint-Simon. Al doilea alineat îl vizează pe Dangeau. Al treilea este ca o sinteză a tuturor Pamfililor cunoscuți de La Bruyère.

¹ Dangeau era cavaler al ordinului Sfîntului Duh de la 1 ianuarie 1689. Cavalerii acestui ordin purtau o panglică albastră, de care atîna crucea Sfîntului Duh. Panglica și crucea figurau în stema cavalerilor acestui ordin.

la tine și îți spune : „*Ieri te făceai că nu mă vezi*“¹. Aci te părăsește brusc, ca să ajungă din urmă un senior sau un înalt funcționar din minister, aci, dacă-i găsește stînd de vorbă cu tine, te desparte de ei și ți-i răpește. Altădată, cauți să intri în vorbă cu el, și el nu se oprește ; te face să te ții după el și îți vorbește atît de tare, încît totul e ca o scenă pentru cei ce trec. De aceea, Pamfilii sînt pururi ca pe scena unui teatru ; oameni crescuți în prefăcătorie, cărora nu le stă nimic mai urît pe lume decît să fie naturali ; adevărate personaje de comedie, niște *Floridori*, niște *Mondoriși*². (Ed. 6.)

N-ai mai termina tot înșirînd despre Pamfili : sînt josnici și lași în fața suveranilor și a miniștrilor ; plini de trufie și de încredere în ei față de cei care n-au decît virtuți ; muți și stingheriți față de cei învățați ; înțepați, îndrăzneți și categorici față de cei care nu știu nimic. Despre război îi vorbesc unui magistrat, și despre politică unui om de finanțe ; știu istorie cînd vorbesc cu femeile ; sînt poeți cînd vorbesc cu un doctor, și geometri cînd vorbesc cu un poet. Cu maxime nu-și încarcă mintea, iar cu principii morale și mai puțin : trăiesc la voia întâmplării, împinși de vîntul favoarei și tîrîți de momeala bogățiilor. Nu au o părere a lor, personală ; împrumută păreri pe măsură ce au nevoie de ele ;

¹ Fraza întreagă, de la „Te zărește...“, a fost adăugată în ediția 7. Portretul lui Pamfil, redus la primul alineat, făcea parte, în ed. 4 și 5, din capitolul *Despre societate și conversație*.

² Actori. Mondory (1578—1651) fusese apreciat în cartierul Marais în piesele lui Corneille, iar Floridor (1608—1672), la Palatul Bourgogne, în piesele lui Racine. (Pe adevăratul său nume, actorul se chema Josias de Soufflas.)

și cel la care au recurs nu e adesea un om înțelept sau priceput sau virtuos : e un om la modă. (Ed. 7.)

51

Nutrim față de cei mari și față de oamenii în slujbă o pizmă stearpă sau o ură neputincioasă, care nu ne răzbună de loc de strălucirea și de înălțarea lor ¹ și care nu face altceva decît să-i adauge propriei noastre mizerii povara insuportabilă a fericirii altuia. Ce e de făcut împotriva unei boli a sufletului atît de încuibată și atît de molipsitoare ? Să ne mulțumim cu puțin și chiar cu mai puțin ², dacă e cu putință ; să știm să pierdem, la nevoie ; rețeta nu dă greș, și eu sînt gata s-o încerc ; scap, prin aceasta, să îmblinzesc un portar hapsîn sau să înduplec un înalt slujbaș, scap să mai fiu îmbulzit la o ușă de mulțimea nenumărată de mușterii sau de curteni care se scurg de mai multe ori pe zi din casa unui ministru ; scap de neplăcerea de a lîncezi în sala lui de audiență ; de a-i cere, tremurînd și bîlbîindu-mă, un lucru drept ; de a-i suporta mutra gravă, rîsul amar și *laconismul* ³. Atunci nu-l mai urăsc, nu-l mai pizmuiesc. Nu mă roagă el nimic, nici eu nu-l rog ; sîntem egali ⁴, doar cu deosebirea că el nu e liniștit, iar eu sînt. (Ed. 6.)

¹ Cf. Montaigne, *Eseuri*, III, 7 : „Întrucît nu putem să-i ajungem, să ne răzbunăm pe ei bîrfindu-i“.

² Concepție foarte apropiată de stoicism.

³ Potrivit „cheilor“, este vorba de Louvois, care era aspru și semeț.

⁴ „Acest ton plin de mîndrie și de energie era cu totul nou pe vremea aceea...“ (Hémarquinquer)

Dacă cei mari au ocazii să ne facă bine, rareori au și voința să ni-l facă ; iar dacă doresc să ne facă rău, nu găsesc totdeauna ocaziile potrivite. Astfel, ne putem înșela în acel fel de cult pe care li-l închinăm, dacă nu e întemeiat decît pe speranță sau pe teamă ; și o viață lungă se încheie cîteodată fără să se întîmple să depindem de ei, pentru vreun interes cît de mic, sau fără să le datorăm situația bună sau rea pe care o avem. Trebuie să-i cinstim pentru că ei sînt mari și noi sîntem mici și pentru că există alții, mai mici decît noi, care ne cinstesc.

La curte și în oraș¹, aceleași patimi, aceleași slăbiciuni, aceleași micimi, aceleași ciudățenii ale gîndirii, aceleași certuri în familii și între rudele apropiate, aceleași invidii, aceleași antipatii, pretutindeni nurori și soacre, bărbați și soții, divorțuri, rupturi și împăcări șubrede ; pretutindeni toane, minii, pîrtiniri, pîre și ceea ce se cheamă vorbe urite. Cu niște ochi buni, vezi fără osteneală orașelul și strada Saint-Denis ca strămutate la V*** sau la F***². Aici, cred oamenii că se urăsc cu mai multă mîndrie și semeție și — poate — cu mai multă demnitate ; își dăunează unii altora cu mai multă dibăcie și șiretenie ; mîniile

¹ La Bruyère își va fi adus aminte de un frumos pasaj din *Cugetările* lui Pascal, cu aceeași temă. În oraș, adică în Paris.

² La Versailles sau la Fontainebleau.

sînt mai elocvente, și ocările se schimbă mai politicos și cu termeni mai aleși ; nu știrbește nimeni puritatea limbii și nu sînt jigniți decît oamenii sau decît reputația lor ; toate aparențele viciului sînt amăgitoare ; dar fondul, încă o dată, este același ca și la categoriile sociale cele mai de jos ; tot ce este josnic, tot ce este bîcîsnic și tot ce este nevrednic îl găsește aici. Oamenii aceștia atît de mari, fie prin originea lor, fie prin favoarea de care se bucură, fie prin dregătoriile lor, oamenii aceștia atît de energici și de iscușiți, femeile acestea atît de distinse și de spirituale, toți disprețuiesc poporul.¹ Și fac și ei parte din popor. (Ed. 6.)

Cine spune popor spune multe lucruri ; e un cuvînt vast, și ne-am minuna văzînd cît cuprinde și pînă unde se întinde. Există poporul, care este opusul celor mari ; este vulgul și mulțimea ; există prostimea, care este opusul înțelepților, al destoinicilor și al virtuozilor ; aici intră și cei mari, ca și cei mici. (Ed. 4.)

54

Cei mari se lasă călăuziți de sentimente ; suflete trîndave, asupra cărora totul produce mai întîi o vie impresie. Să întîmplă un lucru, și ei vorbesc prea mult despre el ; în curînd vorbesc puțin ; apoi nu mai vorbesc și nici nu vor mai vorbi. Faptă, purtare,

¹ Scrisorile d-nei de Sévigné ilustrează pe deplin afirmația aceasta.

lucrare, întâmplare, totul e dat uitării ; nu le cereți nici prevedere, nici judecată, nici recunoștință, nici răsplată. (Ed. 6.)

55

Fată de unele personaje, ajungem la extreme. După moartea lor, clevetirea trece în mulțime din gură-n gură, în vreme ce bolțile templelor răsună de osanale¹. Uneori nu merită nici pamflete, nici discursuri funebre ; alteori însă sînt vrednici și de unele, și de altele.

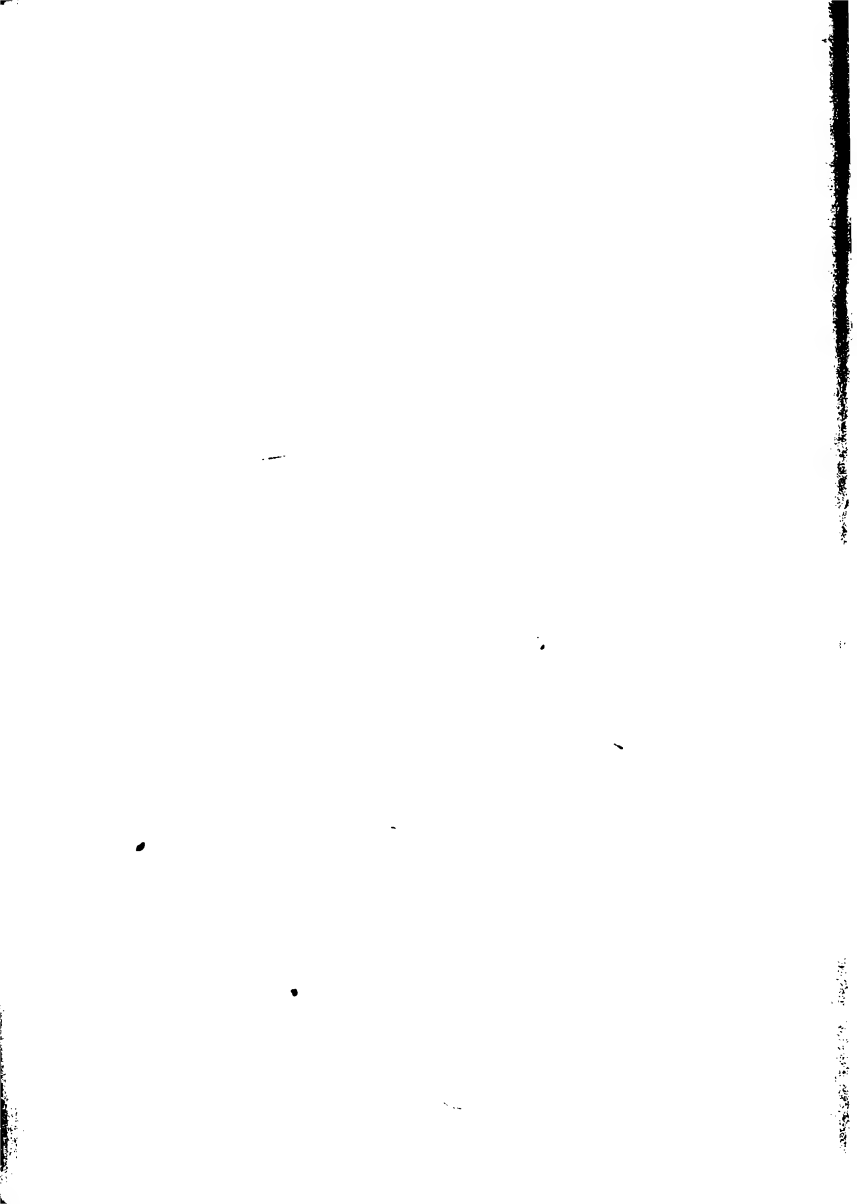
56

Trebuie să nu vorbim despre cei puternici ; mai totdeauna e o lingușire să-i vorbești de bine ; e o primejdie să spui ceva de rău despre ei cît timp trăiesc ; și o lașitate după ce au murit.²

¹ La moartea lui Ludovic al XIV-lea, poporul și-a manifestat bucuria prin jocuri și dansuri, ca la o mare serbare obștească.

² Dînd grai altor păreri, Voltaire a spus : „Viilor le datorăm menajamente, iar morților doar adevărul“.

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XXIX
<i>Notă asupra ediției</i>	XLIII
<i>Cuvînt despre Teofrast</i>	1

TEOFRAS — CARACTERELE

<i>Prefață : Teofrast către Polycles</i>	25
<i>I Prefăcutul</i>	27
<i>II Lingușitorul</i>	28
<i>III Flecarul</i>	30
<i>IV Grosolanul</i>	32
<i>V Amabilul</i>	33
<i>VI Neobrăzatul</i>	35
<i>VII Guralivul</i>	36
<i>VIII Născocitorul de știri</i>	38
<i>IX Obraznicul</i>	40

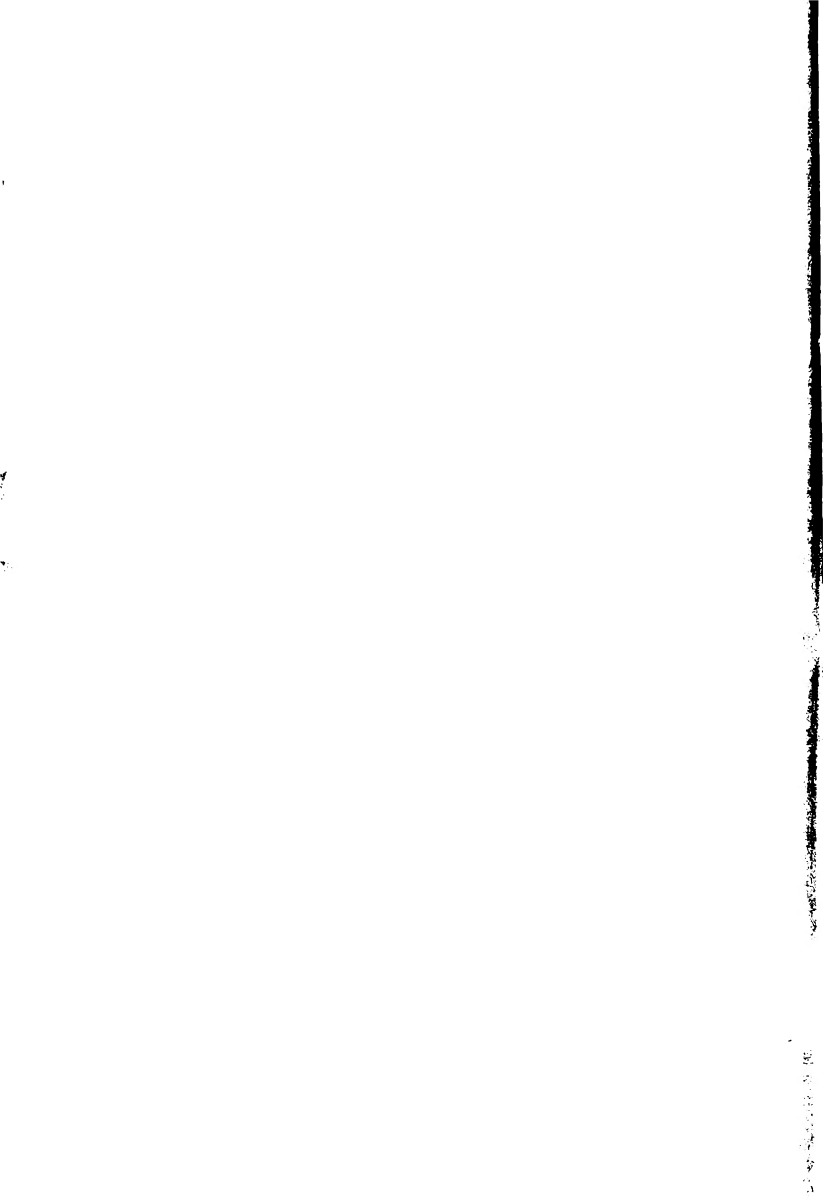
X	Zgîrcitul	41
XI	Mojicul	43
XII	Inoportunul	44
XIII	Pripitul	45
XIV	Prostănacul	46
XV	Brutalul	47
XVI	Superstițiosul	48
XVII	Nemulțumitul	51
XVIII	Neîncrezătorul	53
XIX	Nesimțitul	54
XX	Prosterescutul	56
XXI	Înfumuratul	57
XXII	Cărpănosul	61
XXIII	Lăudărosul	62
XXIV	Îngîmfatul	64
XXV	Lașul	65
XXVI	Oligarhul	67
XXVII	Întîrziatul	69
XXVIII	Bîrfitorul	71
XXIX	Prietenul celor netrebnici	72
XXX	Calicui	74

**LA BRUYÈRE — CARACTERELE SAU
MORAVURILE ACESTUI VEAC**

Prefața lui La Bruyère (1694)	79
-------------------------------	----

<i>Capitolul I</i>	Despre creațiile artistice	85
<i>Capitolul II</i>	Despre meritul personal	133

<i>Capitolul III</i>	Despre femei	159
<i>Capitolul IV</i>	Despre inimă	197
<i>Capitolul V</i>	Despre societate și despre conversație	224 273
<i>Capitolul VI</i>	Despre bunurile materiale . .	318
<i>Capitolul VII</i>	Despre oraș	341
<i>Capitolul VIII</i>	Despre Curte	393
<i>Capitolul IX</i>	Despre cei mari	

Redactor responsabil : ELENA MURGU
Tehnoredactor : ION TUDOR

Dat la cules 09.12.1967. Bun de tipar 31.01.1968.
Apărut 1968. Tiraj 77 160 ex. broșate. Hârtie ziar
de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 18,34. Coli
tipar 15. A. nr. 20217/1967. C.Z. pentru bibliote-
cile mari și mici 84—8=59

Tiparul executat sub comanda nr. 70 887 la
Combinatul Poligrafic „Casa Științei”, Piața
Științei — 1, București — Republica Socialistă
România

Scanare și prelucrare digitală

EM

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

